

KNAPP ÉVA

LIBRUM EVOLVO

Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból

KNAPP ÉVA

LIBRUM EVOLVO

Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok
a XVI-XX. századból

reciti
Budapest · 2017

A kötetet díszítő fametszetek Guilielmus Jenamy
Panegyricus occasione novae Academici Societatis Jesu
Tyrnaviae Collegii Bibliothecae, Tyrnaviae,
Typis Academicis Societatis Jesu, 1761 című
nyomtatványából származnak

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978-615-5478-34-5

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

Bevezetés	7
<i>I. Eszmék és könyvek</i>	9
Mátyás király „firenzei oroszlánjai”. Janus Pannonius négy epigrammájának XVIII. századi kiadástörténetéhez	11
Arbor haereseon	21
Zrínyi Miklós <i>Adriai tengernek Syrenaia</i> (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez	35
Matthaeus Tympius retorikai vonatkozású művei Magyarországon	43
VI. Pius pápa imádságos könyve – magyarul és Magyarországon	67
Niklai hamvak (1860)	107
„Az árvák fohásza”. Többfunkciós ponyvanyomtatványok	119
<i>II. Ismeretlen könyvek és könyvtárak</i>	133
Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban	135
Egy ismeretlen ferences könyvtár a XVIII. században	163
Ismeretlen nagyszombati és pozsonyi nyomtatványok a XVII–XVIII. századból	197
„Wirtusfű Wirágból kötöm Wers Rósáit” Egy ismeretlen Berei Farkas András-nyomtatvány 1820-ból	215

<i>III. Megőrzött állományok és „őreik”</i>	223
A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti őszágállományának negyven új kötete	225
Ismeretlen XVII. századi könyvjegyzék a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik ősnymtatványában	255
Otrokocsi Foris Ferenc könyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban	261
Az ELTE Egyetemi Könyvtár könyvtárosai a jezsuita korszakban (1561–1773)	271
Névmutató	307

Bevezetés

A kötet tizenöt tanulmányt tartalmaz az elmúlt tíz évben készült, a régi magyar irodalom történetéhez és interdiszciplináris szövegkörnyezetéhez, mindenekelőtt a kora újkori eszmék alakulásához szorosan kötődő írások közül. Előzménye, melyhez forrásanyagát és tematikáját tekintve kapcsolódik, a *Libellus – Válogatott könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok* (Budapest, Balassi Kiadó, 2007) című munka. Míg azonban a *Libellus*ban a vizsgálat középpontjában maga a könyv és a könyvtár állt, e kötetben a könyv és a vele kapcsolatos „intézmények” jelentős mértékben „eszköz”-ként szolgálnak az eszme- és irodalomtörténeti vizsgálathoz, azaz a témák kifejtésében új megközelítés és módszer érvényesül.

A tizenöt szorosan egymáshoz kapcsolódó egységből hét tanulmány közöletlen. A korábban már megjelent dolgozatok jelentős átdolgozás után jelennek meg ismét. A fejezetcímek – *Eszmék és könyvek; Ismeretlen könyvek és könyvtárak; Megőrzött állományok és „őreik”* – jelzik a súlypontokat, kifejezik a sajátos műfajok és szövegtípusok középpontba állítását. A részletesen tárgyalt szerzők sorában olyan nevek találhatók, mint Janus Pannonius, Zrínyi Miklós, Matthaeus Tympius, Pázmány Péter, Otrokocsi Foris Ferenc és Berzsenyi Dániel. A behatóan elemzett eszmék, szöveg- és formatípusok körében több dolgozat foglalkozik eddig eredménytelenül kutatott vagy kevés meggyőző eredménnyel lezárt témával.

A tanulmányok túlnyomó többsége új alapkutatásra épül. A kötet további sajátossága az inter- és transzdiszciplinaritás jegyében alkalmazott, a forrásanyag természetéhez és az adott problémákhoz igazodó változatos metodológia. Az összeállítás fő célja, hogy gazdagítsa, pontosítsa és helyesbítse a régi magyarság irodalmáról és könyvkultúrájáról korábban alkotott képet, s hozzájáruljon az érintett területek majdani átfogó bemuta-

tásához. Célja az is, hogy érzékeltesse a kora újkori irodalom és művelődés eddig kevésbé ismert területeinek tagoltságát, szövevényes összefüggéseit és hosszú hatástörténetét. A kötet eredményei közé tartozik, hogy ráirányítja a figyelmet az eszmék és hordozóik, a könyvek, valamint használóik változatos kapcsolatrendszerére, továbbá a közös, széles körű, korszakokon át ívelő társadalmi hatásra.

I. Eszmék és könyvek

Mátyás király „firenzei oroszlánjai”

Janus Pannonius négy epigrammájának

XVIII. századi kiadástörténetéhez*

Több tudományos közlemény tárgyalta Janus Pannonius életműve 18. századi hagyományozódásának egy-egy részletét. A kutatás egyaránt bővítette a szövegközlések számát, s megjelent az utrechti kiadás hasonmása.¹ Megvizsgálták és jelentős mértékben átértékelték Conradi Norbert Janus Pannonius-szövegkiadásának irodalomtörténeti helyét,² s Conradi nyomán bepillantást kaptunk a latin nyelvű epigramma műfajába a piaristák költői gyakorlatában.³

2006-ban megjelent a Janus Pannonius kritikai kiadás első kötete.⁴ Az epigrammák szövegét és azok apparátusát tartalmazó munka részletesen számba veszi, és – elsősorban Csapodi Csaba kutatásai nyomán⁵ – tárgyalja a szövegahagyományt. A kéziratok és a nyomtatott kiadványok bemu-

* Első megjelenés: ItK, 111(2007), 210–218.

1 SZELESTEI N. László, *Adatok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez = Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, 1998, 51–60; IANI PANNONII *Poemata: Opusculorum*, I–II, Utrecht, 1784; faksimile kiadás, Bp., 2002.

2 SÁRKÖZY Péter, *Conradi Norbert Janus Pannonius kiadásának irodalomtörténeti helye a XVIII. századi magyar műveltségben = Labor omnia vincit: Tanulmányok Tüskés Gábor 50. születésnapjára*, szerk. BRETZ Annamária, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, Bp., 2005, 61–69.

3 JELENITS István, *A latin nyelvű epigramma tizenharmadik századbeli piaristák költői gyakorlatában*, ItK, 73(1969), 176–198, itt: 179–180.

4 IANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia* (seriem redigunt Stephanus BORZSÁK et Ágnes RITOÓK SZALAY), volumen I, *Epigrammata*, fasciculus 1, *Textus*, edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK, Bp., Balassi, 2006.

5 CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius-szövegahagyomány*, Bp., Akadémiai, 1981 (Humanizmus és Reformáció, 10); vö. még CSAPODI Csaba, *Újabb ismeretlen Janus-kéziratok*, ItK, 89(1985), 188–189; CSONKA Ferenc, *Csapodi Csaba: A Janus Pannonius-szövegahagyomány*, It, 66(1984), 627–635.

tatásának igénye kiterjed a mindössze egyetlen epigrammát tartalmazó forrásokra is.⁶

A kritikai kiadás nyomtatványokat és a velük kapcsolatos szakirodalmat bemutató részében – sem a két betűvel jelzett, sem a jelzés nélküli munkák között⁷ – nem található meg az a 18. századi forrásközlés, melyben Janus négy epigrammája olvasható. Az *Epistolae Matthiae Corvini Regis Hungariae, ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes, aliosque viros illustres datae [...]* című, négy részből álló, egykorúan részenként önálló kiadásban⁸ is megjelentetett levelezésre található ugyan egy rövid utalás Koller József Janus-kutatásainak bemutatásában,⁹ a nyomtatvány harmadik részében megjelent epigrammák¹⁰ említése azonban elmaradt.

A továbbiakban először választ keresek a Mátyás-levelek 18. századi kiadásaiban közölt epigrammák „mellőzésének” lehetséges okaira. Ezt követően áttekintem az *Epigrammata Joannis Pannonii De Leonibus per Florentinos missis* címmel 1744–1746 között különböző nyomdahelyeken többször megjelentetett epigrammák kiadástörténetét. Végül közlöm a négy epigramma szövegét, az *Epistolae Matthiae Corvini [...]* 1744-es kiadásának megfelelően.

1. Hogyan került el a Janus Pannonius-kutatás figyelmét a kassai jezsuiták által kiadott Mátyás-levelezés?

A szöveghagyomány bemutatásában Csapodi Csaba részletesen tárgyalta a Héderváry-kódexet, mivel annak szövegét Janus Pannonius vagy a környezetéhez tartozó személyek fogalmazhatták.¹¹ A Héderváry-kódex egyúttal az egyetlen olyan, pontosan azonosítható kéziratnak bizonyult, amelyet a kassai jezsuiták biztosan felhasználtak a Mátyás-levelek sajtó alá rendezésekor.¹²

6 IANI PANNONII [...] *Epigrammata*, i. m. (4. jegyzet), 9–70.

7 Uo., 22–27.

8 1. kiadás: Kassa, Typ. Acad. Societatis Jesu, 1743–1744; utolsó kiadás: Kassa–Eger, 1764 (liber gradualis). A kiadástörténetet lásd később részletesen.

9 IANI PANNONII [...] *Epigrammata*, i. m. (4. jegyzet), 30.

10 Pars III, [Nr.] XLVII. *Epigrammata Joannis Pannonii De Leonibus per Florentinos missis*.

11 CSAPODI, i. m. (5. jegyzet), 68–73.

12 *Epistolae Matthiae Corvini Regis Hungariae, ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes, aliosque viros illustres datae [...]*, Pars I–III, Tyrnaviae, Typ. Acad. S. J., 1746,)(1_{r-v}; FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király leveleinek új kiadása*, MKsz, 15(1890), 1–10, itt: 2–3, 5; DÉCSÉNYI-SCHÖNHERR Gyula, *Előszó = Mathiae Corvini Hungariae Regis Epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae – Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490*, szerk. SCHÖNHERR Gyula,

A Héderváry-kódex tartalmi ismertetésében Csapodi folyamatosan jelezte a kódex szövegegységeinek nyomtatott közléseit. Így Csapodinál a 73. oldalon a [104.] számmal jelzett, „Mátyás király Firenzének [1470. február 15.]” megjelöléssel körülírt levélről megtudjuk, hogy az a kassai jezsuiták *Epistolae Matthiae Corvini* [...] című kiadványának III. pars-ában a 46. számon jelent meg.¹³ Ellenőrizve Csapodi adatát, a hivatkozott nyomtatványban eltérő dátum található: a III. pars 46. számú levelének dátuma „Ex Vienna 17. Feb. 1470.”¹⁴

A Héderváry-kódexet követően Csapodi bemutatta a Sevillai leveleskönyvet. Megállapította, hogy tartalmát Janus Pannonius írta, „akkor is, ha Mátyás király vagy Vitéz János esetleg mások nevében szólnak” a levelek.¹⁵ Csapodi felhívta a figyelmet arra, hogy a leveleskönyvben „...három nem levél, hanem beszédeinek szövege, egy meg éppen nem is prózai szöveg, hanem Janus egyik epigrammája, a Firenzéből Mátyás királynak küldött oroszlánokkal kapcsolatos”.¹⁶ A Sevillai leveleskönyv tartalmi részletezésében Csapodi a [98]. számon írta le Mátyás Firenze városához intézett levelét, melynek dátuma „Bécs, 1470. február 17.” Ennek szövegkiadása szerint a kassai jezsuiták *Epistolae Matthiae Corvini* című kiadványának I. pars-ában a 46. számon jelent meg.¹⁷ Ellenőrizve az adatokat, nyilvánvalóvá vált, hogy Csapodi kétszeresen tévedett: 1. A Sevillai leveleskönyvben nem egy Janus Pannonius-epigramma szövege található.¹⁸ 2. Az *Epistolae Matthiae Corvini* című kiadvány I. pars-ában a 46. számon nem a Bécsben 1470. február 17-én kelt levél jelent meg. E levél a fenti kiadvány III. pars-ában található a 46. számon.¹⁹

A fenti megállapítások arra figyelmeztetnek, hogy a Héderváry-kódex és a Sevillai leveleskönyv bizonyos szövegeinek nyomtatott megjelenésére

FRAKNÓI Vilmos, Bp., 1891 (Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia: Series Prima, 6), XXIX–LXIX, itt: XXIX, LXVI, LXIX; DÉCSÉNYI-SCHÖNHERR Gyula, *Mátyás király leveleskönyve a gróf Khuen-Héderváry család könyvtárában*, MKsz, 16(1891), 169–175; vö. még SCHÖNHERR Gyula, *Ismeretlen Mátyás kora-beli levelezőkönyv Darmstadtban*, MKsz, 15(1890), 147–149; *Mátyás király levelei*, közlésezi FRAKNÓI Vilmos, Külügyi Osztály, [1], I–II, Bp., 1893–1895.

13 További kiadásként hivatkozza Fraknóit; vö. FRAKNÓI, *i. m.*, 1893–1895 (12. jegyzet), I, [nr.] 177.

14 *Epistolae Matthiae Corvini Regis Hungariae, ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes, aliosque viros illustres datae* [...], Pars I–III, Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1744, III, 93.

15 CSAPODI, *i. m.* (5. jegyzet), 74–80, itt: 74.

16 *Uo.*, 74.

17 További kiadásként ismét hivatkozza „Fraknói I. 177”-et; vö. FRAKNÓI, *i. m.*, 1893–1895 (12. jegyzet), I, [nr.] 177.

18 IANI PANNONI [...] *Epigrammata*, *i. m.* (4. jegyzet), 16; a vonatkozó szövegek itt: „Epg. I, 297–8. 295–6.”

19 *Epistolae*, *i. m.* (14. jegyzet), Pars III, [Nr.] XLVI, 91–93. – Első kiadás.

vonatkozó adatsorok összekeveredtek Csapodi feljegyzéseiben. A Bécsben 1470. február 17-én kelt Mátyás-levelet, melyben köszönetet mond Firenze városának az ajándékképpen kapott oroszlánokért, a Sevillai leveleskönyv együtt tartalmazza az oroszlánokra vonatkozó négy epigrammával.²⁰ A Héderváry-kódex nem tartalmazza Janus Pannonius oroszlánokat megörökítő epigrammáit, viszont megtalálható benne Mátyás király oroszlánokat megköszönő levele.²¹

Csapodi e tévedésére vagy talán figyelmetlenségére azért nem figyeltek fel a kritikai kiadás készítői, mert nem kellett foglalkozniuk a Janus Pannonius nevéhez köthető Mátyás-levelekkel. Mivel elmaradt a nyomtatott Mátyás-levelek 18. századi szövegkiadásának ellenőrzése, az epigrammák kiadói nem figyeltek fel az 1470. február 17-én Bécsben kelt levél után közölt négy epigrammára.

A Mátyás leveleit tartalmazó 19–20. századi szövegkiadások és az azok forrásaival foglalkozó szerzők, Fraknoi Vilmos és Schönherr Gyula sem hívták fel a figyelmet arra, hogy a levelek először Kassán megjelent 18. századi kiadásában az egyik levél után, a levelek közé levélként számozva Janus Pannonius-epigrammák találhatók.²² A Fraknoi Vilmos által közölt Mátyás-levelekből válogató és azok magyar nyelvű fordítását gondozó V. Kovács Sándor sem nyúlt vissza a Mátyás-levelek 18. századi jezsuita szövegkiadásaihoz, azok létezéséről nem tett említést a kötet utószavában.²³

A Mátyás-levelek, a Janus Pannonius nevéhez köthető Mátyás-levelek, a Janus Pannonius életművét tartalmazó források és az ezekre vonatkozó kritikai áttekintésnek a külön kezelése eredményezte, hogy a Janus Pannonius összes munkáit két kiadásban,²⁴ latin és magyar nyelven közreadó V. Kovács Sándor éppúgy nem talált rá az először 1743–1744-ben Kassán megjelent jezsuita kiadású Mátyás-levelek között a négy epigrammára, mint a 2006-ban megjelent kritikai kiadás gondozói.

20 A négy epigramma nyomtatott szövegkiadása: *Epistolae, i. m.* (14. jegyzet), III, [Nr.] XLVII, 93–94; lásd még IANI PANNONII [...] *Epigrammata, i. m.* (4. jegyzet), 16.

21 DÉCSÉNYI-SCHÖNHERR, *i. m.*, 1891 (12. jegyzet), 175, 1. jegyzet. – Itt jegyzem meg, hogy az *Epistolae, i. m.* (14. jegyzet) egy másik 1744-es, a négy pars-ot egy kötetben tartalmazó kassai liber gradualis kiadásának egyik, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példányában (jelzete: 222.712) a III. pars XLVI. levele kezdeténél tintával a „Héd. f. 95a” bejegyzés olvasható. Ugyanitt az epigrammákat tartalmazó XLVII. számú szövegnél nincs kéziratos bejegyzés.

22 Vö. 12. jegyzet.

23 *Mátyás király levelei 1460–1490*, vál., szöveggond., utószó, jegyz. V. Kovács Sándor, ford. BALLÉR Piroska, Bp., Szépirodalmi, 1986.

24 IANI PANNONII *Opera omnia* – JANUS PANNONIUS *Összes munkái*, közrebo csátja V. Kovács Sándor, Bp., Tankönyvkiadó, 1972, 1987².

2. A Mátyás-levelek kassai kiadásában közölt négy epigramma kiadástörténete

Mátyás király leveleinek kora újkori ismerete a 17. század első harmadáig nyúlik vissza. 1637-ben a pozsonyi jezsuita kollégiumban őrzött,²⁵ ma Héderváry-kódexként ismert kéziratot a jezsuita Némethy Jakab forgatta, majd 1743–1744-ben a Mátyás-leveleket sajtó alá rendező és nyomtatásban megjelentető kassai jezsuiták használták. Némethy e kéziratból másolt ki és küldött el két levelet Ferrari Zsigmondnak, a domonkos rend történetírójának.²⁶ Pozsonyban e kéziron kívül más Mátyás-leveleket tartalmazó kézirat(oka)t is őriztek. E kézirat(ok) jellegzetességeiről nem maradt fenn leírás, így azok nem azonosíthatók a ma ismertekkel.²⁷ Az 1744-ben Kassán egy kötetben megjelent I., II. és III. rész olvasói előszava arról tanúskodik, hogy az alapvetően két forrásból származó levelek kiadására ösztönzően hatott a régi magyar dicsőség (gloria) és a Mátyás-korabeli „virtus Hungaricae” bemutatásának igénye.²⁸

Nem maradt fenn a négy részből (pars) álló nyomtatott Mátyás-levelek sajtó alá rendezőjének, illetve szerkesztőjének neve. Az 1743-ban elsőként megjelent negyedik pars ugyanabban az évben liber gradualisként is napvilágot látott, s a címlap szerint a promotor Kelcz Imre kassai jezsuita volt.²⁹ A jegyzetekkel ellátott szövegkiadás azonban nagy valószínűséggel nem kapcsolható egyetlen sajtó alá rendező nevéhez. Egyrészt azért, mert a fellelhető kiadások címlapjai és keretszövegei nem utalnak erre. Másrészt a kassai jezsuita rendház történetét összegző források nem szólnak arról, hogy kik vettek részt a sajtó alá rendezésben. Míg a kassai kollégium évkönyve például 1744-ben a szerző, Turóczi László megnevezésével ír az *Ungaria suis cum regibus compendio data* című mű új, kassai kiadásáról (1744), a *Res Literariae* című fejezetben ugyanitt említett Mátyás-levelek ösz-

25 A kézirat jelzete a pozsonyi jezsuita könyvtárban O. II. 33. volt. Vö. DÉCSÉNYI-SCHÖNHERR, *i. m.*, 1891 (12. jegyzet), 174.

26 A Mátyás-levelek kassai kiadássorozatában elsőként a levelek negyedik része jelent meg 1743-ban. A szövegkiadásról és előzményéről az „Ad lectorem”-ből – többek között – a következők tudhatók meg: „Epistolas scilicet Scriptorum vitio nimis quam deformatas a plurimis mendis repurgavimus [...] et collatis inter se pluribus exemplaribus effici potuit [...]. [...] in manuscriptis [...] anno videlicet millesimo sexcentesimo trigesimo septimo P. Jacobus Némethi Soc. Jesu in literis suis ad Reverendum Patrem Sigismundum Ferrarium sacri Ordinis Praedicatorum scriptis immerito questu fuisse lego.” *Epistolae Matthiae Corvini Regis Hungariae* [...], [Pars IV], Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1743, []_{2v}.

27 Vö. FRAKNÓI, *i. m.*, 1890 (12. jegyzet), 2–6.

28 „...ex duobus manuscriptis historici Musaei Posoniensis desumptam.” *Epistolae*, *i. m.* (14. jegyzet), []_{1r-v}.

29 Használt példány: Országos Széchényi Könyvtár, 222.715.

szeállítóiról hallgat.³⁰ Áttekintve az 1742–1744 között Kassán tevékenykedő jezsuiták névsorát, úgy ítélem meg, hogy a Mátyás-levelek kiadásában nem csupán Kelcz Imre³¹ vehetett részt, hanem a kassai rendház irodalmi, történeti tevékenységéről ismert rektora, Kunits (Kunics) Ferenc és a rendház több más lakója is.³²

A retrospektív nemzeti bibliográfiában³³ a részben Kelcz Imre összeállítói tevékenységére utaló *Epistolae Matthiae Corvini Regis [...]* kiadásainak bibliográfiai leírása hiányos és pontatlan, ezért rövid címléírással és a használt példányok jelzeteinek közlésével felsorolom az ismert kiadásokat. A négy epigramma a félkövérrel kiemelt kiadásokban található meg a jelzett lapszámokon.

1. *Epistolae Matthiae Corvini Regis Hungariae, ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes, aliosque viros illustres datae [...], Nunc primum typis excusae, et notis etiam quibusdam illustratae*, [Pars IV], Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1743.
Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) 222.711 coll. 1.
2. *Epistolae Matthiae Corvini [...]*, [Pars IV], Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1743. (címlapkiadás, liber gradualis, promotor Emericus Kelcz)
OSZK 222.715
3. *Epistolae Matthiae Corvini [...]*, Pars I–III, Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1744.
itt: III, 93–94.
(A pars-ok rendje: I., II., III.)
OSZK 222.711 coll. 2.
4. *Epistolae Matthiae Corvini [...]*, [Pars I–II], Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1744.
(címlapkiadás, liber gradualis – a kötet végéhez kötve önálló címlappal: *Theses ex universo jure Hungarico [...]* Domini Sigismun. Sztoyka [...]),

30 A filozófiai, metafizikai doktori vizsgák kapcsán ez olvasható: egyvalaki „...sub Epistolis Mathiae Corvini Propugnatores habuit; cujus Opusculi pars altera erudito Auditori a Magistris decem et novem oblata est...” *Annuae Collegij Cassoviensis Societatis Iesu*, 1735–1772, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Ab 89, 38v.

31 Vö. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, Pars II, Romae, Institutum Historicum S. I., 1988, 699–700.

32 Vö. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I.*, VIII (1734–1747), Romae, Institutum Historicum S. I., 1994, 489–491, 550–552, 613–615; *Jezsuita iskoladrámák (ismert szerzők)*, s. a. r. ALSZEGHY Zsoltné, CZIBULA Katalin, VARGA Imre, Bp., 1992 (Régi Magyar Drámai Emlékek: XVIII. század, 4/1), 851–906.

33 PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, I–IV, Bp., 1888–1892; *Pótlások*, 1701–1800, V–VIII, Bp., 1971–1991, itt: I, 654; V, 316–317; VII, 328–329.

- Cassoviae, Acad. S. J., [1744])
OSZK 326.317–326.318
5. **Epistolae Matthiae Corvini [...], [Pars I–IV], Cassoviae, Typ. Acad. S. J., (1744).**
itt: III, 93–94.
(címlapkiadás, liber gardualis, praeses Emericus Kelcz, a pars-ok rendje: II., I., III., IV.)
OSZK 222.713; 272.475
6. **Epistolae Matthiae Corvini [...], [Pars I–IV], Cassoviae, Typ. Acad. S. J., (1744).**
itt: III, 93–94.
(címlapkiadás, a pars-ok rendje: II., I., III., IV.)
OSZK 222.712
7. **Epistolae Matthiae Corvini [...], Pars I–IV, Claudiopoli, Typ. Acad. S. J., (1745).**
itt: III, 93–94.
(a kassai 1743–1744-es kiadás címlapkiadása, liber gradualis, a pars-ok rendje: II., I., III., IV.)
OSZK 283.277
8. **Epistolae Matthiae Corvini [...], Pars II, Claudiopoli, Typ. Acad. S. J., (1745).**
(a kassai 1744-es kiadás megfelelő részének címlapkiadása)
OSZK 317.343
9. **Epistolae Matthiae Corvini [...], Pars I–III, Tyrnaviae, Typ. Acad. S. J., 1745.**
itt: III, 93–94.
(a kassai 1744-es kiadás címlapkiadása, liber gradualis, a pars-ok rendje: II., I., III.)
OSZK 222.714
10. **Epistolae Matthiae Corvini [...], Pars III–IV, Budae, Veronica Nottensteinin Vidua, 1746.**
itt: III, 93–94.
(a kassai 1743–1744-es kiadás címlapkiadása, liber gradualis, a pars-ok rendje: IV., III.)
OSZK 287.691
11. **Epistolae Matthiae Corvini [...], Pars I–III, Tyrnaviae, Typ. Acad. S. J., 1746.**
itt: III, 93–94.
(a kassai 1744-es kiadás címlapkiadása, liber gradualis)
Budapesti Egyetemi Könyvtár Gb 539

12. *Epistolae Matthiae Corvini [...]*, Nunc denuo typis excussae et notis etiam quibusdam illustratae, [Pars II], Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1764.
OSZK 221.097
13. *Epistolae Matthiae Corvini [...]*, Nunc denuo typis excussae et notis etiam quibusdam illustratae, [Pars II], Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1764.
(a kassai 1764-es kiadás címlapkiadása, liber gradualis)
OSZK 315.211; 606.258
14. *Epistolae Matthiae Corvini [...]*, Nunc denuo typis excussae et notis etiam quibusdam illustratae, [Pars II], Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1764.
(a kassai 1764-es kiadás címlapkiadása, liber gradualis, a téziseket önálló címlappal a kassai Typographia Landereriana nyomtatta)
OSZK 172.288
15. *Epistolae Matthiae Corvini [...]*, Nunc denuo typis excussae et notis etiam quibusdam illustratae, [Pars II], Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1764–Agriae, Scholae Episcopalis, 1769.
(a kassai 1764-es kiadás címlapkiadása, liber gradualis, melynek önálló címlapját Egerben a Püspöki nyomda nyomtatta)
OSZK 825.712–825.713 (az utóbbi jelzet a liber gradualis önálló címlapjáé, mindössze egy levél)

A kassai jezsuita szerkesztésű Mátyás-levelek tehát jelenlegi ismereteink szerint 1743–1769 között öt különböző nyomdahelyen, összesen tizenöt kiadásban, illetve kiadásváltozatban jelentek meg. A Janus Pannonius-epigrammák ezek közül összesen hét, Kassán, Kolozsvárott, Nagyszombatban és Budán 1744–1746 között nyomdafestéket látott kiadásban találhatók meg. Az *Epistolae Matthiae Corvini [...]* című összeállítás 18. századi ismerete, úgy tűnik fel, általános lehetett. Nem kötődött csupán a katolikus felekezethez; Bod Péter például éppúgy ismerte és hivatkozta, mint a pálos történetíró, Orosz Ferenc.³⁴

34 Bod Péter, *Magyar Athenas [...]*, Szeben, [Sárdi Sámuel], 1766 [1767], 356; Franciscus Orosz, *Orationes Regum et Principum Magni Regni Hungariae [...]*, Ginsburgi, Typis Wagegianis, 1754, Ad lectorem.

3. *A Mátyás-levelek kassai kiadásában közölt négy epigramma szövege*

XLVII.

Epigrammata Joannis Pannonii
De Leonibus per Florentinos missis.

Nil est magnorum Matthia maxime Regum,
Quod jam dite petas amplius è Latio.
Tota tibi in varios Oenotria certat honores,
Quaelibet & proprias Ora ministrat opes.
Aurum Roma parens, Veneti sua serica mittunt,
Praebet Cornipedes Apulus, arma Ligur.
Contulerat nullum Florentia sola tributum,
Quae nunc marmaricas obtulit ecce feras.
Dignum te nostro, vectigal & illa pependit,
Judicio, Fortem fortia dona decent.

De iisdem ad Matthiam Regem.

Haud leviter quondam laetatum Eurysthea dicunt
Nec decus id titulis vile putâsse suis,
Alcides cùm prima viri mandata secutus
Torva Cleoneae protulit ora ferae.
Clarior at quantò est Matthiae gloria Regis,
Cui venit hic longè, sed duplicatus honos.
Quippe illi extremis geminam, nec jussus, ab oris
Sponte tua mittis monstrifer Arne jubam.

De iisdem.

Non tibi Matthia Rex invictissime frustra
Gens Massyleum misit Hetrusca pecus.
Multarum fecit par convenientia rerum:
Haec meritò possint, ut tibi dona dari.
Tu Princeps hominum, Princeps Leo nempe ferarum.
Nobilis ille jubâ, pulcher es ipse coma.
Unguibus ille ferox, gladio tu fortis, & hasta,
Parcere tu victis, parcere & ille solet.
Quid quod idem Ducibus clarum est insigne Bohemis,
Grande novi Sceptri scilicet omen habes.

De iisdem.

Junge, licet, sacros junge ad tua frena Leones,
Hoc tibi Matthia dat Cybele ipsa decus.
Seu te per terras vectari fortè libebit,
Non cadet illorum sub pede laesa seges.
Sive voles Pelago Neptuni currere ritu,
Planta levis summa non madefiet aqua:
Tu tamen in Coelum potiùs, sed serus abito,
Norunt has etiam talia monstra vias.³⁵

Ha összevetjük a Mátyás-levelek azonos szedésű címlapkiadásáiban megjelent epigrammákat a kritikai kiadás filológiai apparátusával,³⁶ szembevetnő, hogy a négy epigramma közlési rendje, szövege és központosítása némileg eltérő. A 18. századi más nyomtatott kiadásoktól különbözően Kassán a versek a Sevillában őrzött kódexeknek megfelelő sorrendben láttak nyomdafestéket.³⁷ A variáns, szavakra és betűkre vonatkozó szövegrészek összevethetők Janus Pannonius 1559-ben Padovában és 1569-ben Bécsben kinyomtatott műveinek megfelelő részeivel.³⁸

35 *Epistolae, i. m.* (14. jegyzet), III, [Nr.] XLVII, 93–94.

36 IANI PANNONII [...] *Epigrammata, i. m.* (4. jegyzet), 16, [nr.] 448–451, 255–257.

37 IANI PANNONII [...] *Epigrammata, i. m.* (4. jegyzet), 16.

38 IANI PANNONII [...] *Epigrammata, i. m.* (4. jegyzet), [nr.] 448–451, 255–257; IANI PANNONII [...] *Opera Joannis SAMBUCI* [...], Viennae, ex Officina Caspari Stainhoferi, 1569, ff. LVIv–LVIIr.

Arbor haereseon

Az „Arbor haereseon” (eretnekség fája) kifejezés egy, a XVI. század második felében készült fametszet címe, melynek egyetlen Magyarországon őrzött példánya¹ Szegedi Kis István² *Speculum pontificum Romanorum* című munkája harmadik kiadásának (1592) Hódmezővásárhelyen őrzött példányába kötve található. A hátoldalon üres ábrázolás alsó részén, stilizált természeti környezetben, jobb oldalán fekszik a megszemélyesített sátán. Szíve a mellén kívül látható, s testéből jobbra és balra hét-hét, különböző vastagságú ágat növesztő, függőleges fatörzs nő ki. A sátán bal kezével alulról fogja azt a fára akasztott feliratos táblát, mely megnevezi alakját, és tudatja, hogy szívéből mint gyökérből hajt ki az eretnekség. Az alaktól jobbra és balra elhelyezett két kartusban idézetek olvashatók az első eretnekként számon tartott Simon mágusról. A metszet felső részén egy negyedik, ugyancsak keretbe foglalt felirat nevezi meg az ábrázolás tárgyát, azaz mely eretnekségek keletkeztek a „pápizmus” és a „mahumetismus” létrejöttéig, s ezek hogyan kapcsolódnak egymáshoz. E két utolsó, a legfelső ágvégen elhelyezett „eretnekség”-et a tiarás pápa és egy turbános alak stilizált képe jelképezi. A fa törzsén hat, körbe foglalt feliraton olvasható a hat „főeretnek”, az eretnekségek „patriarchá”-inak Simon, Valentinus, Cerdo, Artemon, Novatus, Arius neve. Ezekből nőnek ki jobbra és balra a fa ágai, melyeken stilizált levelek tartalmaz-

1 Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium, BK. O. 1134 jelzetten, behajtogatva egy 1592-ben kiadott nyomtatvány címlapja után. Vö. *A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium XVI. századi könyveinek katalógusa*, összeáll. ZVARA Edina, SIMON Ferenc, Szeged, Scriptum Rt., 1998, nr. 75, Ant. 44, 84.

2 FÖLDVÁRY László, *Szegedi Kis István élete s a Tisza-Duna mellékeinek reformációja*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1894.

zák az eretnekségek megnevezését. Bal oldalt a pápakép alatt fönről lefelé 10+4+5+18+13+13, jobb oldalt a turbános fej alatt 17+6+1+14+7,5, esetenként többféle elnevezéssel (például „Sabelliani, seu Patrispassiani”, „Montanistae, sive Cataphryges”) illetett eretnek irányzat neve található. A megnevezések száma összesen 121.

A metszettel kapcsolatban számos kérdés tisztázatlan. Imre Mihály korábban a wittenbergi történetiszemlélettel hozta összefüggésbe, feltételezését azonban a későbbi kutatás elbizonytalanította. Nem sikerült fellelni a metszet további példányaait, melyek hiányában eldönthetetlen volt, hogy az ábrázolás – mint azt feltételezték – valóban Szegedi Kis említett munkájához készült-e. További kérdés, hogy e kiadás minden példányába beragasztották-e, s forgalmazták-e önállóan a metszetet.³

A fametszetet Imre Mihály mutatta be első ízben 1986-ban egy könyvismertetésben. Bornemisza Péter Antikrisztus-képzete kapcsán megemlítette Szegedi Kis István *Speculum pontificum Romanorum*ának hódmezővásárhelyi példányát, elején a behajtogatott, folió nagyságú „Eretnekek fája” ábrázolással.⁴ 1995-ben ismét megemlítette a lapot, majd 1997-ben konferencia-előadást tartott róla, melynek írott változata 2000-ben jelent meg.⁵ A megjelenési hely és nyomdanév nélküli, 1592-es Szegedi Kis-féle *Speculum*-kiadást Josef Benzing a baseli Konrad von Waldkirch nyomda Schaffhausenben megjelent nyomdatermékének tartja,⁶ ma ezt a megál-

3 IMRE Mihály, *Arbor Haereseon: A wittenbergi történetiszemlélet ikonográfiai ábrázolása Szegedi Kis István Speculum pontificum Romanorum c. művének 1592-es kiadásában*, Az 1997. október 30-án Mezőtúron rendezett Szegedi Kis István-konferencián elhangzott előadás bővített szövege = *Egyház és művelődés: Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből*, szerk. G. SZABÓ Botond, Debrecen, 2000, 53–85; újabb megjelenése: IMRE Mihály, *Arbor Haereseon: A wittenbergi történetiszemlélet ikonográfiai ábrázolása Szegedi Kis István Speculum pontificum Romanorum című művének 1592-es kiadásában* = I. M., *Az isteni és emberi szó párbeszéde: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2012, 171–194, itt: 177–178. A továbbiakban is a 2012. évi megjelenésre hivatkozom.

4 IMRE Mihály, *Nemeskürty István: Bornemisza Péter kísértései*, ItK, 90(1986)/1–2, 183–189, itt: 188–189. Imre Mihály ebben a recenzióban valami okból tévesen a *Speculum* 1584-es első kiadásához kapcsolta a metszetet.

5 IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995, 142; IMRE, *Arbor... i. m.* (3. jegyzet), 2000.

6 Benzinget hivatkozza az *Arbor haereseon*-metszetet nem ismerő BUCSAY Mihály, *Szegedi Kis István Speculuma = Studia et Acta Ecclesiastica III: Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház XVI. századi történetéből*, szerk. BARTHA Tibor, Bp., A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1973, 107–174, itt: 152–153, 163, 102. jegyzet. Vö. Uő, *Das Speculum des István Szegedi und die Helfer seiner Ausgaben in Basel = Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde* 73(1973), 71–97, itt: 84, 8. jegyzet.

lapítást – tévesen Imre Mihálynak tulajdonítva – vitatják.⁷ Imre Mihály szerint a *Speculum* ekkleziológiai munka, melyben Szegedi Kis a pápaságkritika gerincévé tette a szentségeket, a szertartásokat, az egyház-szervezetet és az elvi egyháztani érvelést. A munka kettős Antikrisztustana értelmében a pápaság és a mohamedanizmus egy időben született, összetartoznak.⁸ Imre feltételezte, hogy „a metszetet szorosan a kötethez illeszkedő tematikájával csak ehhez a nyomtatványhoz készítette metszője, és illesztette abba a kiadó”.⁹ Galavics Géza megfigyelése nyomán, aprólékos stílusvizsgálat eredményeként fogalmazódott meg a sejtés, hogy az ábrázolást Tobias Stimmer fametsző, vagy valaki az ő közvetlen bázeli környezetéből készítette.¹⁰ Imre Mihály összegzése szerint a *Speculum* 1592-es kiadásának hódmezővásárhelyi példányába kötött metszet „szoros genetikai kapcsolatban áll a wittenbergi reformáció történetfilozófiai elveivel”. Úgy vélte, a „metszetet alkotó művész meglepően pontosan ismerte Szegedi Kis műveinek szemléletét, ahhoz igazodott” és a lap „a hazai reformáció műveltségének is [...] fontos alkotása”.¹¹ Ács Pál,¹² Csepregi Zoltán,¹³ Lőkös István¹⁴ és Őze Sándor¹⁵ lényegében egyetértettek Imre Mihály megállapításaival.

Imre Mihály tanulmányát követően Hamvas Endre Ádám foglalkozott önálló dolgozatban az Arbor haereseon ikonológiai és eszmetörténeti vo-

7 Jan-Andrea BERNHARD, *Konsolidierung des reformierten Bekenntnisses im Reich der Stephanskronen: Ein Beitrag zur Kommunikationsgeschichte zwischen Ungarn und der Schweiz in der frühen Neuzeit (1500–1700)*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 2015, 343, 347. jegyzet.

8 IMRE, *Arbor...*, i. m. (3. jegyzet), 2012, 173–176.

9 Uo., 178.

10 Uo., 179.

11 Uo., 194.

12 Ács szerint is az Antikrisztus testi képe a török császár, noha a turbános fej török császárral való azonosságára semmi nem utal. Ács Pál, *A szentek aluvása (Dévai Máttyás és a Patrona Hungariae-eszme protestáns bírálata) = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, 99–111, itt: 109, 44. jegyzet.

13 CSEPREGI Zoltán, *A Luther-szobortól a Luther-filmig: A hazai Luther-recepció utolsó negyedszázada (1983–2008) = Krisztusra tekintve hittel és reménnyel: Ünnepi kötet Reuss András professzor 70. születésnapjára*, Bp., Luther Kiadó, 2008 (Eszmecser, 4), 157–174, itt: 169–170.

14 LŐKÖS István, „Nemzet, egyház, művelődés”: Imre Mihály Az isteni és emberi szó párbeszéde című tanulmánykötetének olvasata, *Hitel*, 27(2014)/11, 160–179, itt: 168–169.

15 ŐZE Sándor, *Gondolatok a könyvtárról: Az Antikrisztus-fogalom és a török kérdés a 16. század közepén a svájci és a magyar protestáns teológusoknál = In via eruditionis: Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István et alii, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 295–303, itt: 295.

natkozásaival, lehetséges előképeivel.¹⁶ Imre Mihálytól eltérően Hamvas nem kereste a metszet további előfordulásait, és nem vizsgálta Szegedi Kis *Speculum*ának kapcsolatát az ábrázolással. A fametszetet a Jessze fája-ábrázolástípushoz sorolta, és a feliratok segítségével vizsgálta lehetséges hereziológiai forrásait. A metszet alján bal oldalt olvasható Iraeneus-idézet forrását nem tudta pontosan azonosítani, s bizonytalan szöveghelynek ítélte. Szerinte az „ábrázolás nem vezethető vissza egyetlen, vagy akár néhány konkrét forrásra, sokkal inkább egy interpretációs hagyományra”.¹⁷ Az Iraeneus *Adversus haereses*éből és a metszet alján jobb oldalt olvasható, Augustinus *Contra adversarium legis et prophetarum*ából származó idézet mellett további lehetőségként utalt Augustinus *De haeresibus ad Quodvultdeum* című munkájának hatására. Az utóbbit összevetve a metszettel megállapította, hogy a metszeten ábrázolt és a Szent Ágoston művében leírt eretnységek sorrendjében helyenként felfedezhető hasonlóság. A *De haeresibus ad Quodvultdeum* kapcsán megjegyezte, hogy azt Lambert Daneau jelentette meg 1578-ban Genfben.¹⁸ Hamvasnak ez az angol szakirodalomból merített adata pontatlan, Daneau ugyanis nem egyszerűen megjelentetője volt e munkának, hanem kommentátora; a mű első kiadása nem 1578-ban, hanem 1576-ban látott napvilágot. A megoldáshoz közel járó, ám a metszet problematikáját nyitva hagyó Hamvas következtetése az, hogy az Arbor haereseon forrásai olyan művekhez kapcsolódhatnak, melyek kötődnek a svájci könyvkiadáshoz, és összefüggnék a humanista tradícióval.¹⁹

Imre Mihály és Hamvas Endre Ádám megközelítése egy-egy előfeltevésen alapul. Imre a metszet egy példányát tartalmazó kötet alapján Szegedi Kis István *Speculum*ának 1592-es kiadásában és ennek eszmei körében kereste a megoldást. Hamvas a metszet alján két kartusban olvasható idézet segítségével több szöveges forrást feltételezve úgy gondolta, hogy az a korai hereziológiai irodalom olyan munkáihoz kötődik, melyek „áthelyeződtek” a reformáció helvét ágának kontextusába. Mindketten azzal fejezték be vizsgálatukat, hogy a metszet által felvetett kérdések jelentős része továbbra is megoldatlan.

Kutatásom kiindulópontjaként igyekeztem kizárni az előfeltevéseket. Először megvizsgáltam Szegedi Kis *Speculum*ának könyvészetét, figyelmen

16 HAMVAS Endre Ádám, *Megjegyzések az arbor haereseon forrásainak kérdéséhez = Corollarium: Tanulmányok a 65 éves Tar Ibolya tiszteletére*, szerk. NAGYILLÉS János, CZEROVSZKI Mariann, Szeged, 2010 (Acta Antiqua et Archaeologica. Acta Universitatis Szegediensis. Supplementum, 13), 72–76, itt: 72.

17 HAMVAS, i. m. (16. jegyzet), 73.

18 *Uo.*, 74–75.

19 *Uo.*, 75.

kívül hagyva a mű Nicolaus Hönigertől származó német nyelvű átdolgozását (*Spiegel Des Weltlichen Römischen Bapsts*, 1586),²⁰ amelyhez aligha kötöttek volna egy latin szövegű illusztrációt. A kivétel nélkül nyolcadrétű kiadásokat a VD (Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke) 16, és VD 17, nyomtatott és elektronikus változata segítségével tekintetem át. Az adatbázisokban a négy példányban számon tartott első kiadás ([Basel], 1584),²¹ a három példányból leírt második kiadás ([Basel], 1586)²² és a hét példányból katalogizált harmadik kiadás ([Basel, Konrad von Waldkirch], 1592)²³ egyikéhez sem tartozik illusztráció. A Francesco Guiccardini (1483–1540) munkáiból kibővített, három őrzőhely öt példányából ismert negyedik kiadáshoz ([S.l.], 1602) két, az arbor haereseontól különböző rézmetszet tartozik.²⁴ Ezek az adatok – bár figyelmen kívül hagyják a harmadik kiadás magyarországi példányait – arra ösztönöztek, hogy igyekezzem magából a metszetből kiindulni.

További példányok

Imre Mihály éveken át célzottan kereste az Arbor haereseon további példányait. A keresésben mindenekelőtt Szegedi Kis István *Speculum*-kiadásainak fennmaradt példányaira koncentrált. Feltételezte például, hogy a behajtogatott metszet benne lehetett az 1592-es kiadás egy másik, a Debreceni Református Kollégium D.359 jelzetű példányában is, melyben a „jelzett helyen” (a címlap után) egy 6–8 mm-es, a metszet anyagával azonosnak tűnő függőleges papírcsík látható későbbi kivágásra utaló jelekkel.²⁵ Ez a papírcsík azonban nemcsak egy kivágott metszet nyomaként értelmezhető; lehetséges az is, hogy a bekötés során a kötet gerincének megerősítésére elhelyezett papírszelet egy részéről van szó.

Imre Mihály pontosan rögzítette a hódmezővásárhelyi példány állapotának változását. Az eredetileg bekötetlen, Baranyi Elek által egy bécsi árverésen 1898-ban vásárolt kötetben a „Bibl. Bernhard. Vrat.” feliratú, eddig azonosítatlan bélyegző utal a korábbi tulajdonosra. A rövidítés feloldása Bibliotheca Bernhardina Vratislaviensis (Kirchenbibliothek St. Bernhardin Breslau), melynek állományát jelenleg a boroszlói Egyetemi Könyv-

20 Vö. FÖLDVÁRY, *i. m.* (3. jegyzet), 216; IMRE, *Arbor...*, *i. m.* (3. jegyzet), 2012, 173–174.

21 VD 16 S 10444, vö. VD 16 S 10452.

22 VD 16 ZV 17137, teljes digitalizált szöveggel.

23 VD 16 S 10445, vö. VD 16 S 10453, teljes digitalizált szöveggel.

24 VD 17 23:273884Y, digitalizált mutatóoldallal.

25 IMRE, *Arbor...*, *i. m.* (3. jegyzet), 2012, 177–178.

tár gondolja. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium könyvtárába Baranyi hagyatékából ajándékként bekerült nyomtatványt először ideiglenes papírburkolattal látták el, majd a XX. század végén az Országos Széchényi Könyvtár restaurátorműhelyében végleges félbőr kötést kapott.²⁶ E tényből kiindulva feltételeztem, hogy Szegedi Kis *Speculum*ának metszetes példánya könyvészeti szempontból úgynevezett őrző kötet, azaz a metszet eredetileg nem volt része a műnek, hanem valamikor valaki „belehelyezte” azt. Ennek több, ma már nehezen rekonstruálható oka lehetett, a metszet egyszerű megóvásának szándékától kezdve az ábrázolás és az őrző kötet tartalma közötti szellemi rokonság feltételezéséig. Hipotézisemet egyrészt ösztönözte, hogy az ősnymtatványok korától a XIX. századig megjelent nyomtatványokban meglehetősen gyakoriak a másodlagosan bekötött, eredetileg nem az adott kiadványhoz készült úgynevezett „vendég”-metszetek. Másrészt Szegedi *Speculum*ában nem találtam a különféle eretnekségekről szóló részeket, melyek geneziséét a metszet – felirata szerint – ábrázolja. A *Speculum* elsősorban nem eretnekségként foglalkozik a pápasággal és annak bírálataival.²⁷

A nyomdázatokkal keretbe foglalt, címmel ellátott fametszeten egymáshoz hasonló kartusba foglalt szövegrészek tájékoztatnak arról, mit ábrázol a lap. A röplapokra emlékeztető megjelenés²⁸ alapján először önállóan kerestem a metszetet a röplapirodalom bibliográfiáiban. A megfelelő leírást megtaláltam a Wilhelm Eduard Drugulin által 1867-ben Lipcsében közzétett gyűjteményi jegyzék Flugblattokat katalogizáló második részében. Az 1569–1570 közé datált „Controversblätter die religiöse Bewegung betreffend” című alfejezetben található egy németalföldi munkának tartott, folió alakú fametszet, a következő leírással: „Arbor Haereseon etc. Stammbaum der Ketzerei. Er wächst aus dem am Boden liegenden Satan hervor. An den Aesten viele Tafeln mit den Namen der ketzerischen Secten. Oben die Brustbilder des Pabstes und Muhameds und dazwischen Schrifttafel.”²⁹ Eszerint a metszetet valóban számon tartották röplapként a XIX. század második felében.

²⁶ Uo., 2012, 177.

²⁷ Vö. BUCSAY, *Szegedi Kis...*, i. m. (6. jegyzet).

²⁸ Imre Mihály is feltételezte a metszet önálló forgalmazásának lehetőségét, de sem ezt, sem azt a lehetőséget, hogy a metszetet más nyomtatvány is tartalmazhatja, közelebbről nem vizsgálta meg. IMRE, *Arbor...*, i. m. (3. jegyzet), 2012, 178.

²⁹ W. DRUGULIN'S *Historisches Bilderatlas: Verzeichnis einer Sammlung von Einzelblättern zur Cultur- und Staatengeschichte vom fünfzehnten bis in das neunzehnte Jahrhundert*, II. Theil, *Chronik in Flugblättern* [von Wilhelm Eduard DRUGULIN], Leipzig, Leipziger Kunst-Comptoir (W. Drugulin), 1867, 39.

Drugulin leírása további keresésre ösztönzött a nagyobb grafikai gyűjtemények állományában. Az Europeana adatbázis segítségével jutottam el az amszterdami Rijksmuseumban őrzött példányig.³⁰ Az 1550–1599 közé datált lapot a múzeum grafikai gyűjteménye „Arbor Haereseon – Boom der ketterij” címen őrzi. A leírás szerint az ismeretlen metsző által készített, 392x327 mm méretű példányt a múzeum önálló lapként vásárolta 1881-ben a Frederik Muller and Co. cégtől. A digitálisan is megtekinthető fametszet mindenben megegyezik a hódmezővásárhelyi példánnyal. Az amszterdami példány sajátossága, hogy a metszet bal oldalát fenn és lenn, a középrészt kihagyva ferdén levágták. Ez a csonkítás kizárólag a nyomdászokból álló keretet és a sátán feje melletti növényt érintette. Hasonló eljárással gyakran lehet találkozni a behajtogatott metszeteket tartalmazó régi nyomtatványokban. A kötetbe illesztéskor ugyanis a ferdén levágott metszetszéllal segítették a lapok könnyebb, sérülés nélküli ki- és visszahajtogatását. A beragasztáshoz meghagyott, érintetlen középrész őrzi annak a kötetnek a gerinc magasságát, melyhez eredetileg tartozott az ábrázolás. Mindezt figyelembe véve adódott a következtetés, hogy az amszterdami példányt valamikor 1881 előtt emelték ki egy nyolcadrétű nyomtatványból.

Következő kérdés az volt, hogy – fenntartva az önálló forgalmazás lehetőségét – milyen munkához tartozhatott egykor a Rijksmuseum Arbor haereseonja? Feltételeztem, ha ilyen metszetet tartalmaz egy minden valószínűség szerint XVI. századi nyomtatvány, ez a tény valamiképpen megjelenik a mű könyvészeti leírásában. Szerencsés esetben már a mű címlapján felhívhatják rá a figyelmet. Mivel az újonnan azonosított két példányt németalföldi metszetként írták le, először Németalföld és a környező régió könyvtári, gyűjteményi katalógusaiban kerestem. Az Arbor haereseont említő leírást a Frízföldi tartományi könyvtár W. Eekhoff által 1873-ban kiadott katalógusában találtam meg először a következő nyomtatvány címében: „Augustinus, de haeresibus, cum comm. Lamb. Danaei acc. Ejusdem Arbor haereseon, Genevae, ap. haered. Eustathii Vignon, 1595, 8°”.³¹ Azaz a metszet szellemi inventora Lambert Daneau volt, aki Augustinus *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum* című munkájának általa kommentált kiadásához készítette azt.

A továbbiakban számos könyvtár katalógusában azonosítottam az Augustinus-mű XVI. századi kiadásait (1576, 1578, 1595).³² A címszövegek ki-

30 Az amszterdami Rijksmuseumban őrzött példány jelzete RP-P-OB-78.838, elektronikus hozzáférhetősége: [Europeana.eu/portal/record/90402/RP_P_OB_78.838](https://europeana.eu/portal/record/90402/RP_P_OB_78.838) (utolsó megtekintés 2017. január).

31 *Systematische catalogus der Provinciale bibliotheek van Friesland [...]*, Tweede Gedeelte, Leeuwarden, W. Eekhoff, 1873, 802–803.

32 Genf, Vignon, 1576, 1578, 1595.

vétel nélkül szólnak a metszetről is, a következő formában: „[...] In calce operis addita est arbor haereseon, ex qua quomodo aliae ex alijs natae sint, et propagatae, et ut saepe una quaedam hydra plura capita produxerit, perspicue docetur. per eundem L. Danaeum.”³³ Ugyanakkor a leírt példányok terjedelmi adataiban nem volt nyoma a címszöveg szerint a mű végére illesztett, behajtogatott illusztrációnak.³⁴ Összegyűjtöttem a Daneau által kommentált *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum* XVII. századi kiadásait is (1621, 1673, 1673, 1675),³⁵ de ezek címében már nem volt nyoma az Arbor haereseonnak.

Ezt követően Olivier Fatio Daneau-műveket leíró bibliográfiájában azonosítottam a metszetet. Fatiónál két XVI. századi *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum*-kiadás (1576, 1578) leírásában szerepel a lap („+ 1 planche”) a következő megfogalmazásban: „Après le fol Q viii : planche in folio: Arbor haereseon” (1576), illetve „A la fin de l’ouvrage planche in folio: Arbor haereseon” (1578).³⁶ Fatio az első kiadás címleírása utáni megjegyzésben említ egy, a Daneau–Vulcanius-levelezésből származó, nyomtatásra vonatkozó adatot: „Le texte était imprimé le 24 février 1576, mais il manquait encore l’Arbor Haereseon voir lettre de Daneau à Vulcanius du 24 février 1576, dans De Vries, Vulcanius, p. 320. Le 16 mars 1576 Daneau offrit son ouvrage aux Magistrats de Genève et refusa la récompense qu’ils voulurent lui offrir pour le leur avoir dédié”.³⁷ Azaz az Arbor haereseont a mű szövegének kinyomtatása, 1576. február 24-e után, de 1576. március 16. előtt sokszorosíthatták és köthették be a példányokba.

Mivel Fatio bibliográfiája nem tartalmaz példányjelzéseket, tovább kerestem, s három olyan példányt találtam, melyek címleírásában a terjedelmi adatok között szerepel egy behajtogatott lap (Faltblatt, tábla). Ezt a Daneau-féle második (1578) kiadásból származó két példányt és a harmadik (1595) kiadásból származó egy példányt a Bayerische Staatsbibliothek (jelzet: P.lat.191.m), a boroszlói Egyetemi Könyvtár (jelzet: 450455) és az

33 Magyarországon két kiadást őriz a műből az Országos Széchényi Könyvtár, az 1576-os kiadást az Ant 7074, az 1595-ös kiadást az Ant 6467(2) jelzetten, metszet egyikben sem található.

34 Így például: Bibliothèque nationale de France példányai; Staats- und Stadtbibliothek Augsburg, jelzet 037/Th Kv L 29; Universitätsbibliothek Erlangen–Nürnberg, jelzet H00/THL–III 92.

35 Helmstadii, Lucius, 1621; Uitt, J. Heitmüller, 1673; Uitt, Lüderwaldius, 1673; Uitt, Heitmüller, 1675. Az utóbbi három kiadást Lambert DANEAU után szöveggondozta Gebhard Theodor MEIER.

36 Olivier FATIO, *Méthode et théologie: Lambert Daneau et les débuts de la scolastique réformée*, Genève, Librairie Droz, 1976 (Bibliographie des oeuvres de Daneau), nr. 40, nr. 41.

37 FATIO, i. m. (36. jegyzet), nr. 40. Fatio H. De Vries de HECKELINGEN, *Correspondance de Bonaventura Vulcanius*, La Haye, 1913 című munkáját hivatkozza.

olasz Nemzeti Könyvtár (Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele, Roma; jelzet: 14/15A/8/7 – korábbi tulajdonosa: „Ex Bibliotheca majori Coll. Rom. Soc. Jesu”) őrzi. Münchenben az Arbor haereseon nem a mű végén található, hanem Daneau Genf városa előjáróinak címzett dedikációja után költötték. Valószínű, hogy ez a címlap szövegéhez képest („[...] In calce operis addita est arbor haereseon [...]”) szokatlan elhelyezés óvta meg az ábrázolást a kiszakadástól vagy a szándékos kiszakítástól. Ugyanakkor a példány digitalizálása során nem hajtogatták ki a metszetet, így elektronikus formában először csak a nyomdafestéktől átszínezett, behajtogatott hátlap egy része ismeretében tudtam tükör segítségével azonosítani az Arbor haereseont.³⁸ A *Liber de haeresibus* [...] Daneau által kommentált XVI. századi kiadásából eltérő őrzőhelyekről állnak rendelkezésre digitalizált példányok, de a müncheni példány kivételével egyik sem őrzi a metszetet.³⁹

Lambert Daneau és az Arbor haereseon

A Kálvin Jánostól Genfben közel két éven át (1560–1562) teológiát tanuló Lambert Daneau (Lambertus Danaeus)⁴⁰ összesen mintegy hatvan, eltérő című és tartalmú munka szerzője.⁴¹ Daneau messzemenően elfogadta és sajátjává tette Kálvin és a korai kálvinizmus Ágoston-recepcióját.⁴² Kommentárokkal látta el Augustinus két munkáját, az *Enchiridion ad Laurentium*ot (1. kiadás Genf, E. Vignon, 1575) és a *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum*ot. Néhány más művében is foglalkozott az eretnekségekkel, így az *Elenchi haereticorum* (Genf, Vignon, 1580) és a *De veneficis* (Genf, Vignon, 1574) címűekben. Az utóbbi megjelent a *Flagellum haereticorum fascinariorum* című munkában (Frankfurt/M., N. Bassaeus, 1581) is.

38 A Bayerische Staatsbibliothek digitalizáló központjának jeleztem a hibát és kértem a kihajtogatott metszet digitalizálását. Visszajelzésük szerint a hiba „kiküszöbölése” több hónapot vehet igénybe.

39 Több példányt évszázadokon át katolikus könyvtárak őriztek, így például a cseh nemzeti könyvtár 1576-os első kiadásának címlapján az 1645-ből származó jezsuita tulajdonosi bejegyzés mellett a „Haereticus” megjegyzés szerepel.

40 Christoph STROHM, *Ethik im frühen Calvinismus, humanistische Einflüsse, philosophische, juristische und theologische Argumentation sowie mentalitätsgeschichtliche Aspekte am Beispiel des Calvin-Schülers Lambertus Danaeus*, Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1996.

41 Egyik munkája (*Aphorismi politici et militares*) bekerült Zrínyi Miklós könyvtárába is, aki a feltételezés szerint használta a *Vitéz hadnagy* c. munkája egyes részeihez.

42 Jan Marius J. LANGE VAN RAVENSWAAY, *Augustinus totus noster: Das Augustinverständnis bei Johannes Calvin*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1990 (Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte, 45).

Daneau az Arbor haereseont tartalmazó kiadványban egyrészt saját kommentárjaival ellátva jelentette meg Augustinus *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum* című munkáját. Másrészt a szöveget kibővítette az Augustinus által más művekben leírt, de a kommentált munkában nem található egyéb eretnkségekkel („ex veteri exemplari Cemblensi”) és a műből általa hiányolt herezisekkel („Haereses A Nobis additae”). Mindezek után beillesztett egy máig azonosítatlan szerzőjű, *Tractatus de Ecclesia* című anonim munkát,⁴³ s az így megszerkesztett kötethez négyféle mutatót készített. Az első mutatót közvetlenül a *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum* szövege után közölte, *Index Primus, ubi ordine alphabetico haereses ab Augustino commemoratae proponuntur* címen. A további három index a mű végén található. A második mutató az eretnkségek kronológiába rendezett felsorolása Krisztus halálától kezdve.⁴⁴ A harmadik a kereszténység legfőbb tanaival veti össze az eretnkségeket, felsorolva, hogy melyik tanítást milyen eretnkség hogyan „sért meg”. Ezt a mutatót Daneau négy részre osztotta a Decalogus, a Symbolum fidei, az Oratio Dominica és Sacramenta szövegének megfelelően.⁴⁵ A negyedik mutató egy, a korban szokványos *Index rerum et verborum*.⁴⁶

Mindezt követi – Daneau elrendezése értelmében – az Arbor haereseon-metszet az eretnkségek általa meghatározott „genezisével”, amelyből – a címszöveg szerint – megismerhető, hogy egy-egy eretnkség miből és hogyan jött létre. Az így ábrázolt hereziseket a mitológiából ismert sokfejű vízi kígyóhoz, a hydrához hasonlítja.⁴⁷ A kötetbeli herezisek a metszeten nem az augustinusi, hanem a Daneau-féle elrendezésben találhatók. Az egész kiadványban egyetlen, római számokkal elkülönített, fejezetekbe rendezett eretnkség-sorozat található. A sorozat az Augustinus kiadott munkájában tárgyalt eretnkségekkel kezdődik (Caput I – LXXXIII), majd folytatódik az Augustinus más műveiből származókkal a „Peroratio Operis”-ig (Caput LXXXIV – LXXXIX). A sorozat és magyarázat az „aliae Haereses ex veteri exemplari Cemblensi transcriptae, et huic Augustini Catalogo additae” című résszel (Caput XC – XCII) és a „haereses a nobis

43 FATIO, i. m. (36. jegyzet), nr. 40.

44 *Index Secundus, In Quo Chronologia haereseon continetur a Christo passo, per annorum centurias distributa.*

45 *Index tertius, Ubi ostenditur in quo doctrinae Christianae capite a superioribus haeresibus sit erratum. Omnia autem Doctrina Christiana breviter ad haec quatuor capita revocatur, nimirum Decalogum Legis, Symbolum fidei, orationem Domnincam, et Sacramenta.*

46 *Index Quartus, qui est rerum et verborum quae in hoc opere continentur.*

47 A hydra egyben utalás a Hercules által megölt lernai hydrára, mely egy mitológiai történet szerint az alvilágot őrző kutya, Cerberus anyja.

[ti. Daneau] additae” című kiegészítéssel (Caput XCIII – XCVII) ér véget. A XCV. caput a „Papismus”-t, a XCVI. a „Mahumetismus”-t tárgyalja, a sorozatot az „in Oriente vastitas Ecclesiae (hodie)” című fejezet (Caput XCVII) zárja. Egy-egy fejezetben általában több eretnekség-megnevezés található, mivel ugyanazon tant többféle névvel illették. Ez a megoldás a fejezetcímekben is érvényesül, így például Cap. LXIII *Pattalorinchitae (sive Silentiarii)* vagy Cap. LXX *Priscillanistae (gnosticus, manicheus)*. Több eretnekséget Daneau nem tudott pontosan elhatárolni egymástól, ezek viszonya a fejezetcímekben mellérendelő, így például Cap. XXVII *Pepuziani et Quintiliani*, Cap. XXXII *Elceseos et Sampseos* vagy Cap. XLIII *Origenistae et Adamanti*. Néhány eretnekséget Augustinus nem személynévvel, hanem az irányzatra jellemző körülírással jelölt, így például: Cap. LXXI *Non sumunt escas* (ami az első mutatóban azonos a Daneau által használt „Feri” eretnekségnévvel), vagy Cap. LXXV *Aquei quid senserint Aquam non a Deo (ex Materiariis sive Hermogenianis)* (az első mutatóban ezzel azonos az „Aquei”).

A metszeten ábrázolt herezisek jól azonosíthatók a mű fejezeteivel. Így például a Caput I Simon mágus eretnekségével (Simoniani) foglalkozik, melyből a fa jobb oldalán „kinőtt” ágon találhatók a Cerinthiani (Cap. VIII), Nicolaitae (Cap. V), Hebionitae (Cap. X Ebionei [=Hebionitae]), Elcesaitae (Cap. XXXII *Elceseos et Sampseos*) és Angelici (Cap. XXXIX). Egy másik példa az Artemontól (Cap. XXX *Alogiani, Alogi, Alogii, Alogiani, et Artemonitae vocantur*) származó eretnekségek sora: a fa jobb oldalán Melchisedechiani (Cap. XXXIV), a fa bal oldalán Alogii (Cap. XXX), Theodotiani (Cap. XXXIII), Samosateniani, sive Pauliani (Cap. XLIV *Pauliani vel Samosateniani*), Photiniani (Cap. XLV), Luciani (Cap. LXXXI *Luciferiani*).

Az azonosítások szerint Daneau több esetben Augustinustól függetlenül ábrázolta a saját, kommentárokból megfogalmazott elképzelését. Így lehetséges például, hogy a XXX. fejezetben együtt tárgyalt Artemon és követői (Alogiani, Alogi, Alogii, Alogiani, et Artemonitae vocantur) egyaránt megtalálhatók a fa törzsén (Artemon) és az innen balra induló ág első levelén, az utóbbin az „Alogii” néven. Sajátos módon járt el Daneau Novatus eretnekségével (Cap. XXXVIII – Novatiani) is, melyet a fa törzsén „ősforrásként” a „Novatus” névvel jelzett, majd – a mű megfelelő fejezetének szövegével egyezően – a tőle balra induló ágon a „Cathari” névvel tüntetett fel az első levélen.⁴⁸ Esetenként az Augustinusnál egy fejezetben tárgyalt eretnekségeket (Cap. XXVII *Pepuziani et Quintiliani*) Daneau két önálló irányzatként ábrázolta. Így például a fa törzsén a Cerdótól

48 Az *Index Primus*ban a Novatiani és a Cathari egyaránt a XXXVIII. caputhoz tartoznak.

[Cap. XXI – Cerdoniani] jobbra induló ág középső részén található a „Pepuziani”, majd mellette a „Quintilliani [!]” névvel illetett eretnokség. Daneau minden valószínűség szerint azért hangsúlyozta már a címlapon, hogy saját munkája az Arbor haereseon („[...] arbor haereseon [...] per eundem L. Danaeum”), mert nem egyszerűen az adott munka ötödik, vizualizált mutatójának, egyfajta interpretációjának szánta, hanem önálló invenció eredményének tekintette, mely sajátosan összegzi és értelmezi az egész kiadványt.

Az Arbor haereseon alsó részén bal és jobb oldalon Daneau egy-egy, az eretnokségeket tárgyaló tekintélyes munkából származó, Simon mágusra, az első eretnekre („primus patriarcha haereticorum”) vonatkozó idézettel ösztönzi a metszet olvasóját a herezis elítélésére. Bal oldalon Iraeneus *Adversus haereses*éből idéz. A Hamvas által bizonytalan szöveghelynek ítélt mondat⁴⁹ valójában egy mozaik-idézet, néhány szó sorrendjének felcserélésével. Iraeneus e munkája – részben töredékes formában – latin, görög, szír és örmény nyelven eltérő caput-számozással⁵⁰ volt ismert, s így fordulhatott elő, hogy a különböző szövegkiadásokban az adott szöveghely eltérő fejezetbe került. Erasmus 1534-ben Bázelen (in Officina Frobeniana) megjelent szövegkiadásában (*Opus eruditissimum Div Irenaei episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum [...] opus Des. Erasmi Roterodami [...]*) például a metszet hivatkozásának megfelelően, az első könyv harmincadik fejezetében (az 50. oldalon) olvashatjuk a mozaik-idézetet teljes terjedelmében: „Nunc autem necessario meminimus eius, ut scires quoniam **omnes qui quoquo modo adulterunt veritatem** et praeconium ecclesiae laedunt, **Simonis Samaritani magi discipuli et successores sunt**”. A sátn-ábrázolás jobb oldalán elhelyezett, Augustinus *Contra adversarios legis et prophetarum* című munkájából vett idézet ugyancsak Erasmus szövegkiadásból származik (*Tomus VI. Operum D. Aurelii Augustini Hipponensis episcopi, continens Ta Polemika, Hoc est, Decertationes Adversus haereses [...]*, Basel, Froben, 1556, *Contra adversarium legis* Lib. II, cap.12, 640. hasáb), azaz Daneau Erasmus kiadásait használva kommentálta Augustinus *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum*át.

49 HAMVAS, i. m. (17. jegyzet), 73.

50 Vö. *Sancti Irenaei episcopi Lugdunensis Libros quinque advesus Haereses [...]*, edidit W. Wigan HARVEY, Cantabrigiae, Typis Academicis, 1857.

Összegzés

Az Arbor haereseon-ábrázolás inventora Kálvin egyik neves tanítványa, Lambert Daneau volt. Az ő elképzelése nyomán készült a fametszet dúca, melyet egy, a genfi Vignon nyomdával kapcsolatban álló formametsző készíthetett el. A metszetet a Daneau által kommentált mindhárom XVI. századi *Liber de haeresibus ad Quodvultdeum*-kiadáshoz hozzá kívánták kötni, mivel említése azonos megszövegezésben olvasható a címlapokon. Elképzelhető, hogy a metszetet önállóan, röplapként is árusították, az viszont kizárható, hogy része lett volna az 1592-ben a bázeli Konrad von Waldkirch műhelyében készült Szegedi Kis István-munkának. Kevés esély van annak tisztázására, miként vált a metszet egy példányának őrzőkönyvévé a *Speculum pontificum Romanorum* harmadik kiadásának (1592) korábban egy boroszlói katolikus könyvtárban őrzött, majd a XIX. század vége után Magyarországra került példánya.

Jelenlegi ismereteim szerint a hódmezővásárhelyi Szegedi Kis-példányon kívül az Arbor haereseon nem lelhető fel másutt „vendég”-metszetként. A különleges ábrázolást ugyanakkor a XVII. században sem felejtették el. Utóéletéhez tartozik, hogy Gottfried Wilhelm Leibniz megemlíti egyik filozófiai írásában.⁵¹

51 Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Philosophische Schriften*, Bd. 2, 1663–1672, hg. v. der Leibniz Forschungsstelle der Universität Münster, Berlin, Akademie Verlag, 1990, 673.

Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez

A közismert díszcímlap értelmezése Széchy Károly Zrínyi-monográfiájának megjelenése óta folyamatos. A vonatkozó vizsgálatok egyik legteljesebb historiográfiai összefoglalása jelenleg Kiss Farkas Gábor *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában* című munkájában olvasható.¹ Ugyanakkor ez a több mint száz éve az érdeklődés középpontjában álló, Georgius Subarich² által rézbe metszett ábrázolás tartósan ellenáll a különféle megközelítéseknek. A kompozíciót legutóbb Utasi Csilla mint paratextust, a korábbi emblematikus értelmezések után imagóként vizsgálta meg.³ Alapvető nehézséget jelent, hogy nem ismert szerzői megnyilatkozás a díszcímlapról.

- 1 Széchy Károly elsőként határozta meg az ábrázolás egyik lehetséges előképét, mely az 1644–1682 között 15, negyedréti alakú kötetben, eltérő nyomdahelyeken megjelent Vittorio SIRI, *Il Mercurio [...]* című munkája második tomus-a első liber-ének (Casale, Christoforo della Casa, 1647) a velencei Jacopo Piccini által rézbe metszett díszcímlapja. SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*, II, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1898, 19–21; Uő, *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*, III, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1900, 176–178, 4. jegyzet. A kötet megvolt Zrínyi Miklós könyvtárában, ugyanakkor beszerzésének időpontja ismeretlen. *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Argumentum–Zrínyi, 1991, 137, nr. 59. A Siri-díszcímlap közlése műmellékleten: KLANICZAY Tibor, *Zrínyi olvasmányaihoz: Vittorio Siri* = ItK, 74(1970), 684–689. Kiss Farkas Gábor, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*, Bp., L'Harmattan, 2012, 110–134. Kiss Farkas tévesen „címlap”-nak nevezi az ábrázolást, amely valójában a szedett szövegű címlap elé kötött rézmetszetes díszcímlap. Vö. még R. VÁRKONYI Ágnes, *Látvány és gondolat: Zrínyi Syrena-kötetének természetszimbólumaihoz* = Művészettörténeti Értesítő 43(1994)/1–2, 27–34.
- 2 Vö. Milan PELC, *Georgius Subarich sculpsit Viennae – bakrore zac Juraj Šubarić u Beču ako 1650. godine: djela i naručitelji*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 39(2015), 55–74.
- 3 UTASI Csilla, *Zrínyi Miklós kötetének szerzőszerepei*, előadás 2016. ápr. 16-án *Az értelmezés hatalma* című MTA BTK ITI konferencián. Vö. még BENE Sándor, *Szirének, kontextusban*, előadás 2014. nov. 3-án a *Hírnév és emlékezet* című ELTE konferencián.

Máig eldönthetetlen, hogy a szerző vagy a nyomda⁴ rendelte-e meg a rézmetszetet Subarichtól, és megelőzte-e valamilyen szöveges vagy képi instrukció a rézbe metszést.

Ismételten áttekintve a vonatkozó szakirodalmat, megállapítható, hogy az eddigi értelmezések nem tartalmaznak funkcionális könyvészeti megközelítést – annak ellenére, hogy ez az ábrázolás egy nyomtatvány elválaszthatatlan része. A kötet szedett címlapja elé illesztett rézmetszetes díszcímlap a kiadvány keretszövegeinek egyike. Érdeemesnek tűnik fel a korábbi elsődlegesen szimbolikus-emblematikus megközelítések, illetve a műnek alárendelt elemből (paratextus = peritext + epitext) történő kiindulás után vizsgálat tárgyává tenni a díszcímlap könyvészeti funkcióját és az abból indulva kikövetkeztethető mondanivalót.

Egy díszcímlap minden esetben (hacsak nem tévesen kötötték a nyomtatványhoz) megelőzi a nyomdai szedett címlapot, s egyaránt tartalmaz képi és szöveges részeket. A szövegrész egésze vagy része azonos vagy azonos értelmű a címlapon olvashatóval. Elhelyezése kétféle lehet: az általában hátoldalán üres díszcímlapot vagy a címlap elé vagy felé, vele szemközt kötik be. Az *Adriai tengernek Syrenaiában* – a fennmaradt példányok tanúsága szerint – a díszcímlap a szedett címlappal szemközt látható,⁵ azzal közös vizuális egységként jelenik meg.⁶ Ez az elhelyezés a

4 Milan Pelc kutatási eredményei szerint a vezető bécsi nyomdák (Cosmerovius, Rickhes) 1644–1652 között folyamatosan tették közzé kiadványaikban Georgius Subarich rézmetszeteit. PELC, *i. m.* (2. jegyzet).

5 Vö. V. ECSÉDY Judit, *Egy ismeretlen „Syrena”-variáns és Kazinczy: Adalékok Zrínyi Miklós „Adriai tengernek Syrenaia” c. művének kiadástörténetéhez*, ItK 95(1991) 235–251.

6 Kivétel az ELTE Egyetemi Könyvtár példánya (jelzete RMK I 178), mely 1919-ig szabályos volt, azaz a díszcímlap szembe nézett a szedett címlappal. FERENCZI Zoltán, *1618–1918 Zrínyi kiállítás*, Bp., 1918, 2. Ma a címlap elé van kötve, s vele szemben egy valószínűleg XIX. század második feléből származó, a szigeti Zrínyi Miklóst Dominicus Custos 1601-es metszete alapján ábrázoló tollrajz látható. A szedett címlapon és a műben tolljavítások vannak, melyekről Ferenczi nem tesz említést. A javításokhoz tartozik az A_{1r} lap alján a „Multa forent corrigenda” megjegyzés. Az egyedivé tett példány tolljavításai eddig két hipotézist eredményeztek. Kovács Sándor Iván a díszcímlap átkötése és a kéziratos javítások kapcsán felveti, hogy esetleg ez a példány lehetett Zrínyi Miklós példánya. Kovács Sándor Iván, *Utószó az Adriai tengernek Syrenaia hasonmás kiadásához*, Bp., Akadémiai–Magyar Helikon, 1980, 53–55. Zrínyi saját példánya ugyanis ma nem található meg a zágrábi Zrínyi-könyvtárban. Vö. *A Bibliotheca...*, *i. m.* (1. jegyzet), 285, nr. 316; 463–464, nr. 731. Ez a feltételezés valószínűleg téves, mivel a tolljavítások a modern kori magyar helyesírás alkalmazására utalnak. Például a díszcímlap vitorláján a „Syranaiá”-ból „Syrenája”, a „Miklos”-ból „Miklós” lett. A másik hipotézis szerint e javított példány a „Syranaiá” – „Syrenája” módosítás révén bizonyítja a titkos „Zrínyi-kód” meglétét. FALUS Orsolya, KIRÁLY Lajos, KOBOLKA István, SASVÁRI Gábor, *A Szigeti veszedelem mint titkosított szöveg-intermediáció: A „Zrínyi-kód” = Polgári Szemle 2(2015)/4–6, 142–153.*

két nyomtatványoldal alapvetően kétféle közös olvasatát eredményezi. 1. A díszcímlapon hajózó egyenesen jobbra néző szerző magát a könyvet, saját művét nézi, eltántoríthatatlan figyelemmel „hajózva” annak tartalma irányába, s – mintegy saját példájával – erre ösztönzi olvasóját is. 2. A nyomtatványnak még a XVII. század közepi címadási különlegeségeket figyelembe véve sincs tartalmat körülíró címe. A cím funkciójába helyezett „Adriai tengernek Syrenaia” személyi metafora, maga a költő Zrínyi a szirén, mint Tassónál Vergilius vagy Marinónál önmaga,⁷ illetve Suetoniusnál Cato Grammaticus és Rimay Jánosnál Balassi Bálint.⁸ A szirén kifejezés használatát a feltételezések szerint ösztönözte a nyelvi ön-reflexió, a szerzői nevet kihasználó Syren – Serin (Zerin) anagramma.⁹ A díszcímlapon és a szedett címlapon változatlanul ismétlődő „Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos” megfogalmazást nyomatékosítja a díszcímlap hajójának árbócára tekeredő írásszalagra metszett, 1651-ben aktuális Zrínyi jelmondat (Sors bona nihil aliud).

A szerzőcentrikus kép-szöveg együttesből nyilvánvaló, hogy ez a díszcímlap a XVII. századi „műfaji” előírások értelmében nem embléma, hanem személyi impréza (impresa individuale).¹⁰ Az impréza minden esetben sajátosan egyénre címzett, allegorikus utalással (utalásokkal) teli „portré”, mely a *Syrena* kötet esetében kiegészül a költő Zrínyi valóságos profilképével.

A díszcímlapot az ábrázolással foglalkozó kutatók kivétel nélkül rövidebb vagy hosszabb formában, pontosabban vagy kevésbé pontosan leírták. A megfogalmazások egy része értelmezést is tartalmaz, illetve arra ösztönöz.¹¹ A rézmetszeten sajátosan kiválasztott, a költő személyét és művét messzemenően középpontba helyező képi toposzok rendeződtek imprézává.

Ebben az esetben téves a kiindulópont, mivel az 1651-es kiadáshoz ismereteim szerint nem létezik „eredeti címlap” és „későbbi változtatott címlap” (helyesebben díszcímlap!), a nyomtatványnak egyetlen díszcímlapja van. A szövegjavító módosításokat valószínűleg egy XIX–XX. századi használó készítette, ilyen önkényes olvasói módosítást őriz több, az ELTE Egyetemi Könyvtárban őrzött dokumentum.

7 Vö. KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai, 1954, 240–244; BORZSÁK István, „Adriai tengernek Syrenaia”, *It* 47(1959), 480–488.

8 Vö. MARÓT Károly, „Adriai tengernek Syrenaia groff Zrini Miklos”, *ItK* 60(1956), 475–477.

9 MARÓT, *i. m.* (8. jegyzet), 475–477; KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, 2., átdolg. kiad., Bp., 1964, 353.

10 A Zrínyi Péter által horvát nyelvre átültetett, 1660-ban Velencében megjelent mű díszcímlapja sem embléma, hanem a Zrínyi testvérek közös impresa familiaréja, mely kiegészül egy-egy tengerparti vár falán elhelyezett, személyükre szabott címeres zászlóval.

11 Így például: „[...] egy páncélos vitéz biztos kézzel kormányozza hajóját a háborgó tengeren ügyet sem vetve a hajó mellett úszkáló és a hajóba belekapaszkodó csábító nőalakokra.” Klaniczay, *i. m.* (7. jegyzet), 240.

Kevésbé valószínű, hogy elkészítéséhez mindössze egyetlen készen talált rajzot adaptáltak.¹² A tengeren mitologikus lényektől kísért, dagadó vitorlával sikló hajó a XVII. századi díszcímlapok közkedvelt vizuális közhelye.¹³ A már említett Siri-díszcímlapon (1647) kívül nem zárható ki a Borzsák Istvántól bemutatott Zehentner-díszcímlap (1643) hatása.¹⁴ Subarich minden valószínűség szerint Siri *Il Mercurio*-jának (Tom. II. Liber I.) díszcímlapjáról másolta a széltől dagadó vitorlát, az árbócrudat a közepén rátekeredő írászalaggal és a végén lobogó zászlót, valamint a hajó oldalába kapaszkodó, vénuszkagylót nyújtó vízisellőt, továbbá a hajóban ülő férfi mozdulatát. A Zehentner-díszcímlap jobb alsó sarkában akantuszlevélként fodrozódó víz adhatta az ötletet a reprezentatív kidolgozású *Syrena*-hullámokhoz. Ugyanakkor az akantuszlevél motívuma lehet visszaütés is az antikvitásra. Míg a Siri- és Zehentner-díszcímlapon a hajó tengeri viharban hanykodik, Zrínyinél kedvező az időjárás, báránylevelek úsznak az égen. Nem zárható ki, hogy ez az utóbbi motívum egy másik ábrázolásról származik.

Hasonló szerkezetű ábrázolások 1651 után is készültek, így például egy három évvel később megjelent díszcímlap található Joannes Scheffer (1621–1679) *De militia navali veterum libri quatuor* (Ubsaliae, J. Janssonius, 1654, használt példány: ELTE Egyetemi Könyvtár Bar. 05266) című munkájában, ahol a jó széllel, nyugodt tengeren haladó hajón Pallasz Athéné ül, a vitorlát pedig a megszemélyesített Fortuna irányítja.

A hajó mellett egymással szembeforduló sellők nem „klasszikus” szirének,¹⁵ ugyanis nem énekelnek. Marót Károly megfogalmazása szerint a két mitologikus tengeri nőalak „modern korbeli, európai [...] sellő, vagy hasonló szinkretikus képzetkörbe tartozó Nereida-féle”.¹⁶ Míg a hajóba kapaszkodó, kagylót nyújtó, csábításra kész vízi lány a hajózó páncélos

12 Vö. KLANICZAY, i. m. (7. jegyzet), 241; SZILÁGYI András, *Önjellemzés és szerepvállalás: Az allegorikus portré műfajának néhány jellegzetes változata a 17–18. századból = Színlelés és rejtőzködés: A kora újkori politika szerepjátékai*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., L'Harmattan, 2010, 291–312, itt: 292–294.

13 Az antikvitásból származó előzmények között az Odüsszeia- és Aeneis-illusztrációk mellett említést érdemelnek az argonauták utazását megörökítő képek, különös tekintettel az Argót irányító Iaszónra.

14 BORZSÁK, i. m. (7. jegyzet), 487. A díszcímlapot tartalmazó munka jelzete az ELTE Egyetemi Könyvtárban Bar.08077.

15 A szirén-szimbolika egyik legteljesebb történeti összefoglalását lásd: Claudius MINOES, *Andreae Alciati Emblemata cum commentariis [...]*, Patavij, P. P. Tozzius, 1621, Sirenes, 487–495. A szirének értelmezéséről a korai kereszténységben lásd HEIDL György, *A keresztény és a szirének* = H. Gy., *A keresztény és a szirének: Patrisztikus tanulmányok*, Bp., Kairosz, 2005, 165–200.

16 MARÓT, i. m. (8. jegyzet), 477.

vitézt figyeli, a „more Sirenum” fészülködő másik sellő – éppúgy, mint a páncélos Zrínyi – kizárólag önmagával foglalkozik. A Zrínyi-könyvtár álmányában staffázs figuraként térképen is azonosított két fészülködő sellő valószínűleg egészen távoli előkép a díszcímlap habléányaihoz.¹⁷ Egyrészt a középkor óta a heraldikában is népszerű sellőt a címereken általában tükörrel és fésűvel (a luxus és a büszkeség jelképeivel) a kezében ábrázolták, amint éppen hiúságának hódol („a mermaid in her vanity”).¹⁸ Ugyanakkor a sellőt – éppen hiúsága miatt – gyakran értelmezték az ékesszólás szimbólumaként is, s ez a megfeleltetés egyáltalán nem áll távol a *Syrena*-kötet tartalmától. Másrészt, ha a két hallgató vízi lány mégis a klasszikus, énekükkel csábító sellőkre történő utalásként került volna a díszcímlapra, érdemes felidézni a történetet, amely szerint egyedül Orpheusz (minden költő, így Zrínyi szimbóluma is), tudta elnémítani a sziréneket, amint az isteneket dicsérte a lantján, s ezzel megmentette az Argót.¹⁹ Ebben a kontextusban létjoga van annak az értelmezésnek is, hogy az ábrázoláson a vénuszkagylót nyújtó, a másiknál szebb szirén-sellő legyőzve hódol, és mint Vénusz-szirén, ajándékkal kíván kedveskedni az őt énekével (költészetével) legyőző Orpheusz-Zrínyi-szirénnek. E gondolatmenet szerint a díszcímlapon a vízi lányok Zrínyi imprézájának központi alakjai, az „adriai szirén”-költő jellemzésének, valamint műve dicséretének allegorikus kellékei (ékesszólás, legyőzött Vénusz).

Nyilvánvaló, hogy a *Syrena*-díszcímlapon a képi toposzok sokféleképpen, de legalább két síkon értelmezhetők: a kézenfekvő „evilági” jelentéstartalmak mellett érdemes számba venni a metafizikai megközelítés(ek) lehetőségét is.²⁰ Erre hívja fel a figyelmet néhány további, képi nyelven megfogalmazott motívum. A hajóban – mely egy galeon ihletésű hajótest keresztvitorlával – egyedül ülő Zrínyi jobb könyökére támaszkodva marsallbotot tart,²¹ a baljával az árbóckötelet fogja, jelezve, hogy nem csupán a természet ereje, a szél irányítja a hajó mozgását. Ha valóságghú lenne az ábrázolás, a keresztárbóc mindkét végén lenne kötél, mert azzal szabályozzák a vitorla

17 R. VÁRKONYI Ágnes, *Zrínyi és Ortelius*, *História* 6(1984)/4, 35.

18 Tara E. PEDERSEN, *Mermaids and the Production of Knowledge in Early Modern England*, Ashgate, Farnham and Burlington, 2015.

19 Vö. BENE SÁNDOR, *Orpheus és Hercules (Francis Bacon, Zrínyi Miklós és a magyar felvilágosodás) = A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, szerk. BALÁZS Mihály, BARTÓK István, Szeged, [SZTE Magyar Irodalmi Tanszék], 2016, 157–172.

20 Vö. KISS, i. m. (1. jegyzet), 207–208, Epikus párhuzamok a *Szigeti veszedelemben*, A címlapképről.

21 Ilyen kézmozdulattal ugyanis nem lehet hajót kormányozni; s a XVII. század közepén, a könyvek világában anakronisztikus a kézben tartott bot írástekercként történő értelmezése.

állítását. Lehetséges, hogy ez a részlet kompozíciós meggondolásból maradt le a metszetről. Hiánya ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy Zrínyi „hajó”-jának az irányítása a valóságtól elvonatkoztatott síkon is értelmezhető.

Sajátosan anakronisztikus a hajós öltözeke is. A miles christianus-ként²² hajózó Zrínyi XVII. századi német típusú nehézlovassági páncélt (Dreiviertelrüstung) visel nyakvédővel (gorget) és vállszalaggal, ugyanakkor a fejére nem ehhez a hadiöltözetekhez tartozó, stilizált gyalogos díszsisak került. A lovassági sisak zártabb volt, s ha ilyen lenne Zrínyi fején, portréját aligha vagy sokkal nehezebben lehetne felismerni. Ez a „vegyes” viselet egyként jelképezheti a költő társadalmi állapotát, tudatosan választott jövőbeni hadviselő életmódját, de éppígy lehet utalás a kötetbeli eposz tartalmára. Nyilvánvaló, hogy a negyedréti alakú díszcímlap keretei közé szorított képi motívumok sűrítettek, több megközelítésben is érvényesek.

A *Syrena*-díszcímlap pontosabb értelmezéséhez érdemes összevetni a lapot a Zrínyi Péter fordításában és átdolgozásában, Velencében megjelent mű szintén közismert díszcímlapjával. Ezt a nagy formátumú (fölió) díszcímlapot 1660-ban a szedett címlap elé kötötték, párba állítva Zrínyi Péter egész oldalas portréjával. Ez az elhelyezési mód megszüntette a díszcímlap mű tartalmához való korábbi szoros kötődését, a szerző és mű együtteséről a hangsúly tudatosan leszűkült Zrínyi Péter személyére. A díszcímlap itt – mivel jobb felső sarkában kicsinyítve megismétli előzményét (kivéve az 1651-ben a vitorlán elhelyezett „cím”-et) – a testvérpár kettős, családi imprézája (impresa familiare), melyen – a felirat szerint – egyedül Zrínyi Péter a szirén-költő. A két hajó egy irányba, a tengerpart felé halad. Az öblökkel szabdalta tengerpart ábrázolása, az ott elhelyezett várak a rajtuk kitűzött zászlókkal,²³ Fama (Hír) írásszalagos alakja, valamint a vízi lények

22 Bár nem található meg a Zrínyi Könyvtárban, tanulmányai alatt Zrínyi Miklósnak olvasnia kellett Erasmus 1501-ben írt, első kiadásban 1503-ban (majd később sok kiadásban) megjelent *Enchiridion militis Christiani* [...] című munkáját, benne a studiae primae-re vonatkozó, a szirének zátonyát az antikvitás irodalmában történő túlzottan korai elmélyedéssel párhuzamba állító gondolattal: „Neque equidem usque quaque improberim ad hunc militiam, velut tyrocinio quodam praeludere in literis poetarum et philosophorum gentilium, modo modice, ac per aetatem quis eas attingat et quasi in transcurso arripiat, non autem immoretur, et veluti ad scopulos Sirenaeos consenescat.” Desiderius ERASMUS ROTERODAMUS, *Enchiridion militis Christiani* [...], Viennae, J. Singrenius, 1524, fol. 23v. Használt példány ELTE Egyetemi Könyvtár Ant.0459.

23 A zászlókra Tüskés Gábor hívta fel a figyelmet. Tüskés Gábor, *A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai = A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*, szerk. BENE Sándor, Hausner GÁBOR, Bp., Zrínyi, 2007, 219–268; Tüskés Gábor, *A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai* = Tüskés Gábor, KNAPP Éva, *A Fortunatustól a Törökországi levelekig: Válogatott tanulmányok*, Bp., Universitas–MTA BTK ITI, 2015, 225–252, itt: 235.

(három lány, két fiú) megsokszorozódása fellazítja az 1651. évi díszcímlap szigorú, véleményem szerint tudatosan zárt, három alakra és környezetükre leszűkített szerkezetét. Zrínyi Péter ábrázolása csak látszatra másolja testvére képi beállítását: öltözete ugyan azonos, marsallbotot is tart a jobbában, a vitorlán ott a mű „címe”, s nem hiányzik az írásszalag sem az árbócról az átdolgozó jelmondatával (*Vincere aut mori*), ugyanakkor ő egy két ágyúsoros, fegyverekkel megrakott hadihajón ül, s még jelképesen sem irányítja hajóját, mivel bal kezében nem tart árbóckötelet. Zrínyi Péter képből „kitekintő”, olvasóra néző portréja inkább egy győzelemre készülő leendő hadvezér-uralkodót és nem költő-hadvezért idéz. A vízi lények által felé nyújtott, balról jobbra haladva látható kulcs, uralkodói jogar, kétszer ismétlődő korona, uralkodói öltözethez tartozó lánc, négy vízi lény kezében ismétlődő győzelmi ágak vagy védelmező amulettként értelmezhető korallágak és a tritón által fújt kürt (*Fama* harsonájának párja) nehezen hozható kapcsolatba a költészettel, inkább hatalmi jelképek.

Valószínűleg nem téves az a feltételezésem, hogy ez a díszcímlap egy 1658-ban Rómában megjelent nyomtatvány díszcímlapja ismeretében készült. A jezsuita teológus és filozófus Sylvester Maurus (1619–1687) *Questionum philosophicarum [...] libri quatuor [...] pro Laurea Philosophica Andreae Portner Collegij Germanici, et Hungarici Alumni. [...] Liber primus Continens Questiones Logicas* (Romae, I. de Lazeris, 1658, használt példány: ELTE Egyetemi Könyvtár Bar.05255) című munkájához tartozó díszcímlapon az öblökkel szabdalt tengerparti táj várakkal, a szárazföld felé tartó, vízi lényektől (ugyancsak három lány és két fiú) kísért hajó, a tritónkürtöt fújó vízi fiúk és a győzelmi vagy korall-ágakat nyújtó vízi lányok, valamint az árbócra erősített zászlón lobogó jelmondat (olyanformán, mint Zrínyi Péter jelmondata) képi világa összevethető az 1660-ban megjelent metszettel. A metszet jobb és bal oldala valószínűleg értelemszerűen cserélődött fel Giacomo Piccini velencei műhelyében, mivel a „Zrínyi-hajók” nem az Adriai-tenger itáliai partja, hanem Magyar- és Horvátország felé tartottak.

Matthaeus Tympius retorikai vonatkozású művei Magyarországon

Matthaeus Tympius német katolikus teológus, retorikatanár és hitszónok számos prédikáció-, exemplum- és loci communes-gyűjtemény, valamint retorikai kézikönyv, vitairat és morális-didaktikus mű szerzője, fordítója, a münsteri egyetem megalapításának és egy jobb iskolarendszer szorgalmazója mintegy húszéves oktatói tapasztalat után, a XVII. század első két évtizedében adta ki munkáit. Összesen mintegy nyolcvan, nagyjából részben latin, kisebb részben német nyelvű mű kapcsolódik a nevéhez, melyek többnyire Köln, Münster és Mainz nyomdáiban jelentek meg. Halála után egy ideig még folytatódott életművének sikere, a német nyelvterületen kívül azonban könyvei csak elvétve láttak napvilágot. Magyarországon egyetlen munkája sem jelent meg; legközelebb Prágában a Clementinum nyomdájában készült egy posztumusz kiadás 1686-ban (*Tympius, sive Thesaurus novus phrasium* [...]).

A régi magyar irodalom történetének kutatói közül tudomásom szerint eddig ketten írták le Tympius nevét.¹ Imre Mihály a *Retorikák a reformáció korából* című, 2000-ben megjelent forráskiadvány függelékében közzétett egy, az *Adattár* [...] című sorozat addig megjelent könyvlistái alapján készült összesítést, melyben az 1711 előtt kiadott retorikai művek szerzőinek betűrendes jegyzékében feltünteti a példányok előfordulási számát.² Itt a „Timpius” név után az arab egyes szám áll, amiből joggal következtethet-

1 A tanulmányban a szerző latinos, nyomtatásban megjelent munkái címlapján rendszeresen szereplő névalakját használom. A név több változatban ismert, így Timpius, Tympe, Timpe, Tymp. Esetenként a Paulus Pythmaetus álnévet használta. A kutatáshoz adott ösztönzésért Dieter Breuernek (Aachen) tartozom köszönettel.

2 *Retorikák a reformáció korából*, vál., s. a. r., bev., jegyz., záró tan. IMRE Mihály, második, bőv., átdolg. kiadás, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000, 486–490.

nénk a szerző ritka magyarországi ismertségére.³ Retorikatörténeti monográfiájában és ennek előtanulmányaiban Kecskeméti Gábor Vossius kapcsán tett említést Tympius *Dormi secure* című beszédminta-gyűjteményéről.⁴ Vossius első kiadásban 1606-ban megjelent, *Oratoriarum institutionum libri sex* című retorikájáról szólva – C. S. M. Rademaker és Tarnai Andor kutatásaira hivatkozva – elkülöníti a mű Vossius életében, azaz 1649 előtt megjelent négy autorizált kiadását az egyéb, ugyancsak 1649 előtt megjelent, úgynevezett autorizálatlan kiadásoktól. Eszerint az Odera/Frankfurtban megjelent 1616. és 1617. évi Vossius-kiadások autorizálatlanok, s kibővültek „[...] a kor két másik retorikai újdonságából, Keckermann és Tympius műveiből vett példákkal [...]”.⁵ A monográfia egy másik részében

- 3 IMRE, i. m. (2. jegyzet), 488. Hogy retorikai vonatkozású művei közül melyik alapján került Tympius a listára, nem ismert. Az Imre Mihálytól hivatkozott Adattár-köteteket ismételtelen kézbe véve Tympius-tól összesen huszonkét retorikai vonatkozású kiadványt regisztráltam. A sorozatban közreadott történeti katalógusok és jegyzékek közlési rendje nem teszik lehetővé a kiadások pontos azonosítását.
- 4 KECSKEMÉTI GÁBOR, „A böcsületre kihaladott ékes szóllás, írás”: A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján, Bp., Universitas, 2007, 101, 122–124; vö. még, Uő, Pécseli Király Imre retorikája és Szenci Molnár Albert = „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Budapest, MTA ITI, 2007, 451–474, itt: 474, 94. jegyzet.
- 5 KECSKEMÉTI, „A böcsületre...”, i. m. (4. jegyzet), 101. Megvizsgáltam a szakirodalom alapján hivatkozott két, Odera/Frankfurtban megjelent Vossius-kiadást. Az 1616-ban megjelent kiadás címlapján (használt példány ELTE Egyetemi Könyvtár – továbbiakban BEK – Bar. 05705) a főcímet követően ez olvasható: „Editio tertia in quam exempla illustriora ad singula causarum genera eorumque status ex Collegio Oratorio cum primis B. Keckermann: et ex libro Matthaei Tympij quem vocat Dormi Secure, citra indignationum, ut creditur, Auctorum, no sine eximio Juventutis usu commigrarunt.” A kötetet áttanulmányozva azonban sem a szövegben, sem a hivatkozások között, sem az A6v–8v lapokon olvasható, *Syllabus auctorum, qui in hisce libris citantur* című részben nem található meg Keckermann és Tympius neve. Megállapítottam, hogy az *Autores recentiores* című rész nem tartalmaz minden hivatkozott szerzőt, így például kimaradt a szövegben említett Soares (Cyprianus Soarius) neve. Ugyanakkor a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekben őrzött 1617-es kiadás (jelzete: 101.5 Rhet.) címlapján nem szerepel sem Keckermann, sem Tympius neve, a főcímet az „editio secunda ab autore recognita [kiemelés Knapp Éva] et altera parte aucta” szövegrész követi. Az autorizálatlannak ítélt, Odera/Frankfurtban 1616-ban és 1617-ben megjelent Vossius-kiadásokra vonatkozó megfigyelés az idézett formában olvasható például Jeroen JANSEN „Rede. 5. Niederlande. c. 1620–1680” címszavában a *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* hasábjain (Hrsg. v. Gert UEDING, Bd. 7, Tübingen, M. Niemeyer Verlag, 2005, 746. hasáb). Érdemes lenne az Odera/Frankfurtban megjelent Vossius-kiadásokat analitikus vizsgálat keretében tovább tanulmányozni. Mivel e kiadásokban nem találtam utalást Tympiusra, ezt a vizsgálatot nem végeztem el. Vö. még: TARNAI Andor, G. J. Vossius retorikájának kolozsvári kiadásai = Tótfalusi Kis Miklós: *Előadások*, szerk. GOMBA Szabolcsné, HAIMAN György, Debrecen, KLTE Könyvtára, 1985, 151–157; Uő, *Uez*, MKSz, 102(1986), 302–305; [Jeroen] JANSEN, *De „Institutiones oratoriae” van G. J. Vossius (1577–1649)*, *Lampas*, 34(2001), 373–390.

Kecskeméti Gábor Marijke Spies megfigyelése kapcsán – mely szerint „[...] a 17. század második felének amszterdami iskolai orációiban Aphthoniosz mellett Matthaeus Tymphius [...] témái és szövegei köszönnek vissza leginkább” – foglalkozott ismét Tymphiusszal. Néhány életrajzi adat közlése után felvázolja a *Dormi Secure* műveltséganyagát, kiemeli a százhusz beszédminta „felekezetileg semleges, világi témájú” és „retorikaelméleti tárgyú” nagyszámú szövegét, s jegyzetben hivatkozik az egyik beszédminta Bonfini-utalására. A *Dormi Securét* ugyanakkor „[...] erős katolikus hangütésű”-nek minősíti, és szokatlannak ítéli németalföldi protestáns használatát, megjegyezve, hogy erre „[...] alkalmassá tették, olyannyira, hogy 1642-ben Amszterdamban ki is nyomtatták”.⁶

Tymphiusról nemcsak a magyarországi retorikatörténeti szakirodalom nagy része „feledkezett meg”. Annak ellenére, hogy a folyamatosan bővülő német retrospektív bibliográfia 1601–1700 közötti könyvészeti adatbázisa (= VD 17) Tymphius műveinek eddig összesen kilencvenhárom kiadását tartalmazza, a Post-Reformation Digital Library (= PRDL) pedig művei egy része huszonnyolc kiadásának harminckét kötetét teszi jelenleg teljes terjedelemben elérhetővé, viszonylag kevés a Tymphiusszal foglalkozó szakirodalom. Guillaume van Gemert 2011-ben megjelent lexikon-címszavában⁷ – a münsteri nyomtatványokat gyűjtő Paul Bahlmann által írt, az *Allgemeine Deutsche Biographie*-ban⁸ 1895-ben megjelent áttekintésen kívül – mind-

6 KECSKEMÉTI, „A böcsültre...”, i. m. (4. jegyzet), 122–123. A Hendrick Laurensz amsterdami nyomdájában 1642-ben a címlapon a „De novo emendata et thematis aliquot aucta” megjegyzéssel megjelent kiadás példányához nem jutottam hozzá – annak ellenére, hogy e kiadás példányai is terjedtek Európa-szerte. Vö. pl. *Katalog knig biblioteki Imperatorskago universiteta Sv. Vladimira*, T. IV, Kiev, V universitetskoj tip., 1856–1857, nr. 50197, 218. Ismereteim szerint Vossius irodalomelméleti munkáinak használata tankönyvként független a felekezetektől. Nemcsak a magyarországi jezsuita tankönyv-jegyzékekben található meg, hanem a fennmaradt példányok is ezt bizonyítják (lásd pl. BEK Bar. 06645, G. J. VOSSIUS, *Poeticarum institutionum* [...], Amstelodami, L. Elzevirius, 1647, a címlapon a tulajdonosi bejegyzés szövege: Collegij Societatis Jesu Scepusij Catalogo inscriptus 1649. In usum Professoris Poëseos). Nem volt ez másként a katolikus szerzők, így Tymphius retorikai vonatkozású munkái esetében sem.

7 Killy *Literaturlexikon*, 2, vollständig überarb. Aufl., hg. Wilhelm KÜHLMANN, Bd. 11, Berlin–Boston, De Gruyter, 2011, 652–653.

8 Band 39, Duncker & Humblot, Leipzig 1895, 53–55. Tymphiusszal foglalkozó szakirodalmi említések: Giel van GEMERT, *Die Werke des Ægidius Albertinus (1560–1620): ein Beitrag zur Erforschung des deutschsprachigen Schrifttums der katholischen Reformbewegung in Bayern um 1600 und seiner Quellen*, Amsterdam, Holland University Press, 1979, 764; Wilhelm KOHL, *Das Domstift St. Paulus zu Münster*, Münster, 1989, 249; *Oratio funebris: die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit: zwölf Studien: mit einem Katalog deutschsprachiger katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576–1799 aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg und der Universitätsbibliothek Eichstätt*, hgg. Birgit

össze négy újabb tanulmányt sorolt fel, melyek közül hármat ő maga írt Tympius korábbi szerzőket közvetítő szerepéről,⁹ a negyedik halotti prédikációinak második, átdolgozott kiadását (Münster, 1609) elemzi.¹⁰ Önálló monográfia, retorikai munkásságát tárgyaló tanulmány eddig nem készült róla; legutóbb ismét Guillaume van Gemert foglalkozott vele egy 2014-ben megjelent dolgozatában.¹¹

Az életmű keretei

Az 1566-ban a vesztfáliai Heessenben (ma Hamm) született Tympius élete viszonylag szűk földrajzi körben zajlott. Kölni teológiai tanulmányai (1586–1593) idején retorikatanár volt a Laurentianumban és konrektor a közeli Jülichben. 1595-ben szentelték pappá, ezt követően az alsó-szászországi Osnabrück dóm-iskolájának rektora lett. Ide azért hívták meg, hogy elsimítsa a korábban katolikus és evangélikus diákok által egyaránt látogatott iskolában a túlzottan erőteljes katolikus fordulat – lutheránus tankönyvek kiiktatása, a Canisius-katekizmus bevezetése – nyomán ke-

BOGE, Georg BOGNER Amsterdam, Rodopi, 1999, 153; Lieselotte STEVELING, *Juristen in Münster: Ein Beitrag zur Geschichte der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster/Westfalen*, Münster, LIT, 1999, 29; Arno HERZIG, *Der Zwang zum wahren Glauben: Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht, 2000, 55; Erik MARGRAF, *Die Hochzeitspredigt der Frühen Neuzeit: mit einer Bibliographie der selbstständig erschienenen Hochzeitspredigtdrucke der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel, der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg und der Universitätsbibliothek Augsburg*, München, Utz, 2007.

9 Guillaume van GEMERT, *Zum Verhältnis von Reformbestrebungen und Individualfrömmigkeit bei Tympius und Albertinus = Frömmigkeit in der frühen Neuzeit*, Hg. Dieter Breuer, Amsterdam, 1984, 108–126 (Chloe 2); Uő, *Zur Rezeption der Werke von Luis de Granada im deutschen Sprachraum in der frühen Neuzeit = Beiträge zur Aufnahme der italienischen und spanischen Literatur in Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert*, Hg. Alberto MARTINO, Amsterdam/Atlanta, Rodopi, 1990, 289–336 (Chloe 9); Uő, *Zur Geiler von Kaysersberg-Rezeption im frühen siebzehnten Jahrhundert: Der Einfluß eines indizierten Autors auf Albertinus und Tympius*, *Morgen-Glantz* 2(1992), 101–111.

10 Radmila PAVLIČKOVÁ, „Da ligt nu alles an der kunst wol zu sterben”: *Die Sammlung Catholische Leichpredigen des Matthias [!] Tympius*, *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten* 36(2009)/1–2, 65–79.

11 Guillaume van GEMERT, *Matthaeus Tympius (1566–1616) und die Rezeptionswege in der geistlichen Literatur der Frühen Neuzeit = Die Bedeutung der Rezeptionsliteratur für Bildung und Kultur der Frühen Neuzeit (1400–1750), II, Beiträge zur zweiten Arbeitstagung in Haldensleben* (Mai 2013), Hgg. von Alfred NOE, Hans-Gert ROLOFF, Bern–Berlin–Wien, Peter Lang, 2014, 371–390.

letkezett nézeteltéréseket.¹² 1608/1609-től haláláig (Münster, 1616. III. 26.) irányította a münsteri Collegium Dettenianumot, egyúttal a münsteri dóm prédikátora volt.¹³

Több munkájának keretszövegében megemlékezett saját tanári tevékenységéről. Így például az egyik, „Münster in Coll. Dett. An. 1609. Kal. Maij” keltezésű, majd tíz évvel a megírást követően posztumusz újra megjelent dedikációjában elmondja, hogy addig összesen húsz éven át oktatott: három évig Jülichben „in conrektoratu Scholae Ducali”, négy évig a kölni egyetemen volt a filozófia- és az ékesszólás (eloquentia) tanára, majd közel tizennégy évig tevékenykedett Osnabrückben „in rectoratu der Kayserlichen uralten Thumb Schule.”¹⁴ Eszerint tanári pályafutása 1589-ben kezdődött. A fenti dedikáció megírása előtt néhány hónappal, 1608. szeptember 12-én kelt az osnabrücki dómkáptalannak az előbbi adatokkal lényegében egybehangzó életpályát felvázoló bizonyságlevele (testimonium) *De Vita Authoris* kezdettel, melyre egy Tympius-munka kéziratának elbírálásánál vagy új alkalmazásánál lehetett szükség.¹⁵ A két forrás egyértelműen igazolja, hogy Tympius münsteri tanári évei 1608/1609-ben kezdődtek, s élete végéig gyakorló pedagógusként tevékenykedett.

A látványos fordulatokban nem bővelkedő életút második feléhez terjedelmes, évről-évre újabb munkákkal kiegészülő életmű társult. Eszerint Tympius a tridenti zsinat utáni katolikus reformmozgalom képviselőjeként a társadalom erkölcsi színvonalának emelését tűzte ki fő célul, s – különösen kezdetben – nem volt idegen tőle a felekezeti polémia és a térítő szándék sem. A művek nem elhanyagolható része fordítás, átdolgozás és kompiláció. Az erős hagyományhoz kötődés mellett megjelennek bennük újító törekvések is, amennyiben Tympius az európai, azon belül a spanyol, olasz és flamand egyházi irodalom – köztük Luis de Granada, Francisco Arias és Vincenzo Brunni – több alkotását, illetve szövegét közvetítette a német nyelvterület felé.

12 BAHLMANN, *i. m.* (8. jegyzet), 54.

13 GEMERT, *i. m.* (7. jegyzet).

14 Matthaeus TYMPIUS, *Leich; Trost; und Bußpredigen [...]*, Münster, M. Dale, 1619, Dedication.

15 A tanúsítvány szerint a teológiai licenciátust szerzett Tympius ekkor az osnabrücki dóm-iskola rektora, s a kölni akadémián kelt iratokkal bizonyította, hogy Kölnben a Gymnasium Laurentianumban négy teljes éven át tanított a felsőbb osztályokban filozófiát és ékesszólást („eloquentiam”). Ezt megelőzően Jülichben oktatott három évig a felsőbb osztályban „utramque linguam, et studia humaniora”. Később Osnabrückbe hívták („vocatus”), ahol eddig tizenhárom és fél évig viselt felelősséget („sustinuisse”) a tanulóifjúság előmeneteléért „tam ad exercitia pietatis, quam omnem humanitatem ac scientiam liberalem”. TYMPIUS, *sive thesaurus novus phrasium germanico-latinitus*, Pragae, Typ. Univers. Carolo-Ferd., 1686, A3r–A4r.

Exemplum-forrásainak köre igen széles; köztük van például Poggio nevezetes gyűjteménye. Elkészítette a reformáció előfutárai közé számító, 1559-től indexre tett Geiler von Kaysersberg *Peregrinus* (Strasbourg, 1513) című művének rövid összefoglalását (*Procession Predigen*, Münster, 1615). Először 1608-ban kiadott, majd tovább bővített minta halotti beszéd-gyűjteménye (*Catholische Leychpredigen*, Münster, 1608) a kiadványtípus viszonylag korai képviselőjének számít.

A nyomtatott művek eddigi legteljesebb számbavétele szerint (VD 17) Tympius első munkái a XVII. század elején jelentek meg német nyelven. Egyik legkorábbi munkája egy morális-teológiai kompendium, mely kivonatokat tartalmaz a Bibliából és más „elmés” („geistreich”) könyvekből. A XVIII. században német nyelvterületen megjelent nyomtatványok bibliográfiája szerint egy-egy munkája csak kivételesen „lépte át” a XVII. század felső határát,¹⁶ azaz műveinek használata időhöz kötött jelenség volt. E megfigyeléssel összhangban áll Tympius fő törekvése, hogy első-sorban oktatási céllal szintetizálja a későközépkori, humanista és kora újkori alapvető tudásanyagot – úgy, hogy az irodalomelméleti tanulmányokból megszerezhető ismereteket minél hasznosabban ötvözze a gyakorlattal. Az elméleti tudás és a gyakorlati használhatóság ilyen jellegű egyesítése az elmélyítés szándékával sajátos pedagógiai célkitűzésnek számított a XVII. század elején. A megvalósítás során kompendium-jellegű, az eredetiséget másodlagosnak tekintő munkák sorozatát készítette el. Tympius tankönyvszerzői életműve elsősorban retorikai gyakorlatok és példák gyűjteménye, melyben az elméleti tudás megszerzésére irányuló ’mit’ oktassunk gondolat érvényesítésénél előbbre való volt a módszer átadása, a ’hogyan’ oktassunk bemutatása.

Tudatosan vállalva a fenti célkitűzést – fordításai, prédikációi és áhítatirodalmi munkái kivételével – Tympius folyamatosan élt az „áthivatkozások” rendszerével, azaz egy-egy munkájában rendszeresen visszautalt korábbi műveire. A már megjelent munkákhoz tartozó mutatókat esetenként később más műveiben is megjelentette. Így például a *Dormi Secure* első parsában a negyedik mintaprédikáció (*Consolatio in damno rerum temporalium*) locus-ainak sorában a margón olvasható a következő hivatkozás: „Vide in speculo meo bonorum Ecclesiast. exempla Spyridionis, Stephani Libertini, S. Medardi, etc.”.¹⁷ Ugyanezen mű 1615. évi kiadásában a harmadik pars indexé-

16 *Braut der Gottsförchtigen* [...], Münster, 1601, Raßfeldt – VD 17 23:645206M / 23:645207U / 23:645209K. Ilyen XVIII. századi kiadás például a *Thesaurus phrasium* [...], Coloniae, W. Metternich, 1703.

17 Matthaeus TYMPIUS, *Dormi Secure* [...], Coloniae Agrippinae, P. Brachel, 1615, Pars I, 12–17, itt: 16.

nek végén Tympius négy korábbi munkájának betűrendbe sorolt összesített téma-indexét is megjelentette a következő címen, a használatra vonatkozó kiegészítéssel: „Themata sequentia non parum possunt dilatari ex Speculo meo Clericorum, ex Speculo Magistratum, et ex utraque Parte Theatri Historici. Designat autem in hoc indice, a, Speculum Clericorum: b, Speculum Magistratum: c, primam Partem Theatri: d, secundam Partem Theatri.”¹⁸ Hasonló gyakorlatot követett akkor is, amikor a *Mensa theolo-philosophia [...]* (Münster, Dalius, 1619) indexének végén egy újabb mutatóban több korábban megjelent munkájának tartalmára hívta fel a figyelmet: „Qui cum hisce LXII. locis communibus coniunxerit locos CCXV. utriusque partis mei Theatri historici, CC. locos Speculi clericorum, totidem Speculi magistratum, omnia utriusque partis Themata mea oratoria, nec non utrumque librum Morum philosophiae poeticae per locos communes digestum, ei nunquam deerit optima materia dicendi, et pie colloquendi”. Ezzel mindenekelőtt azt jelezte, hogy – más korabeli szerzőktől eltérően – nem egymástól független, újabb és újabb önálló munkákat ír, hanem folyamatosan bővülő egységnek látja és így is kezeli műveit – ezzel szolgálva az oktatási gyakorlatot.

Ugyanezen elképzelés alapján több munkája éppúgy megjelent önállóan, mint más műveivel együtt. Az utóbbiak sajátossága, hogy a nyomtatványok elején a címlap felsorolja a közös kiadású munkák címeit vagy utal azokra, majd a nyomtatványban belső címlapok tájékoztatnak egy-egy újabb mű kezdetéről. Ilyen volt például egyik legsikeresebb kiadványa, a *Dormi secure [...]* többszöri megjelentetése más munkáival együtt. A számos önálló és részenkénti kiadás mellett ez a mű megjelent például a *Triumphus, seu admiranda praemia Christianorum Virtutum [...]* accessit: *Dormi secure [...]* (Münster, Rassfeld, 1611) és a *Theatrum historicum [...]* accessit eiusdem authoris *Cynosura morum [...]* (Coloniae, J. Gymnicus, 1614) című munkáival együtt is. E közös kiadások azonban csupán részben magyarázhatók a *Dormi secure [...]* sikerével. Ezt a munkáját – több más összeállításához hasonlóan¹⁹ – Tympius egyaránt szánta a tanároknak oktatásra és a diákoknak tanulásra, valamint rajtuk kívül bárkinek, aki választékos nyelvezettel, igényesen kívánt megvalósítani egy beszédet, beszélgetést vagy bármilyen megszólalást.

Ismerünk több olyan gyűjteményes Tympius-kiadást is, melyek címlapján nem a közös kiadásban megjelent második vagy többedik munka ere-

18 TYMPIUS, i. m. (15. jegyzet).

19 Az *Aureum speculum principum [...]* (Coloniae, P. Henning, 1617) például „Omnibus ad Clavum Reip. sedentibus, concionatoribus, et eloquentiae studiosis atque universis Minervae exercitui utilissimum” jelent meg.

deti címe, hanem annak célja olvasható. Ilyen például a *Speculum magnum episcoporum [...] accessit eiusdem industria Spiritualis Militia Clericorum [...]* (Mainz, Rasfeld, 1614) című gyűjtemény, melyben a második mű címlapján a *Spiritualis Militia Clericorum* helyett a *Tractatus tres spirituales* (Mainz, Henning, 1614) címváltozat olvasható. Tympius halála után – ismerve munkáinak korábbi „gyűjteményes” publikálási gyakorlatát – a *Leich-, Trost-, und Bußpredigen* (Münster, M. Dale, 1619) című nyomtatványban az első két részben megjelent 105 beszéd után önálló címlapokkal ellátva további öt munkát jelentettek meg, a fentitől részben eltérő impresszumokkal, esetenként a címben elhelyezett utalással a közös gyűjteményes kiadásra (például: *Der 3. Theils dieses Predigbuchs. Newen Jahrs Predigen [...]*, Münster, Rassfeldt, 1618; *Fünffter theil dieses Predigbuchs, Procession Predigen [...]*, Münster, Rassfeldt, 1615; majd ezt követi a *Creutzfahnlein [...]*, Münster, M. von Dale, 1619).

Művek a XVII–XVIII. századi magyarországi könyvtárakban

Tympius retorikai vonatkozású műveinek magyarországi recepciója – a néhány évtizeddel később alkotó Jacob Masen fogadtatásától eltérően²⁰ – nem ragadható meg a magyarországi irodalomelméleti kézikönyvekben és kéziratok tanulmányi jegyzetekben. Ugyanakkor – áttekintve a hozzáférhető kéziratok és nyomtatott XVII–XVIII. századi könyvtárkatalógusokat – nyilvánvaló, hogy retorikai vonatkozású műveinek jelentős része eljutott Magyarországra.²¹ Összesítve a történeti katalógusok adatait, a Magyar-

20 Tüskés Gábor, Knapp Éva, *Jacob Masen irodalomelméleti műveinek magyarországi hatástörténetéhez*, ItK 108(2004), 139–154.

21 A témában relevánsnak bizonyult kéziratok források és könyvjegyzék-kiadások a következők: *Catalogus [...] in Bibliotheca [...] Lauretanae in Hungaria ab Anno 1769*, BEK J 6; *Catalogus librorum [...] Residentiae Eperiesiensis abolitae Societatis [Jesu] [...]* 1778, BEK J 10/4; *Catalogus Librorum Bibliothecae Collegij Poseniensis abolitae S. J. [...] descriptus* 12. Martii 1781, BEK J 10/10; *Catalogus librorum in Residentia abolitae S.J. ad S. Martinum Posonii [...] descriptus* 18. Febr. 1781; Henricus a Bretschneider, Georgius Prax, *Elenchus Generalis librorum qui ex Bibliothecis, quas abolita S. J. in Regno Hungariae, et Provinciis eidem incorporatis habebat pro Bibliotheca Regiae Universitatis Budensis [...] selecti sunt [...]* 1782 [...], BEK J 11; Récsey Viktor, *A pannonhalmi főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban [...]*, Bp., Neuwald, 1902; Hermann Egyed, Eberhardt Béla, *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvtárája a XIX. század elején*, Veszprém, 1942; Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, I–II, s. a. r., Farkas Gábor [et alii], Szeged, Scriptum Kft., 1990, 1997; *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726: Jegyzékszerű források*, s. a. r. Zvara Edina, Szeged, Scriptum Rt., 2001; *Függelék: Plébániák és más rendházak könyvtárai = Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon: Ferences könyvtárak 1681–1750*, s. a. r.

országra használt Tympius-kiadások példányainak földrajzi megoszlása a következő:

1. táblázat

őrzési hely	példányszám
Beszterce/Erdély	2
Besztercebánya	1
Debrecen	1
Eperjes	4
Fiume	1
Gernyeszeg	1
Gyöngyös	1
Illava	2
Karád	2
Kassa	3
Kismarton	3
Loretto	1
Nagyszeben	1
Nagyszombat	7
Nagyvárad	1
Nezsider	1
Pozsony	6
Sárospatak	1
Selmecbánya	1
Sopron	4
Szokolca	1
Szentmártonhegy (Pannonhalma)	1
Szepesvár	1
Zsolna	1

Ha gondolatban térképre vetítjük ezt a negyvennyolc adatot – mely minden bizonnyal csupán töredéke az egykori állománynak – jól látható, hogy

ZVARA Edina, Bp., OSZK, 2008; EMŐDI András, *Kapucinusok és könyvtárak Nagyváradon a 18. században (1727–1785)*, Nagyvárad–Budapest, 2006; *Protestáns intézményi könyvtárak Magyarországon, 1530–1750: Jegyzékszerű források*, s. a. r. OLÁH Róbert, Bp., OSZK, 2009; *Erdélyi Könyvesházak*, II, III, IV/1–2, s. a. r. MONOK István [et alii], Szeged–Bp., 1991, 1994, 2004; *Partiumi Könyvesházak 1623–1730 [...]*, s. a. r. FEKETE Csaba [et alii], Szeged–Bp., 1988; *Lesestoffe in Westungarn, I, Sopron (Ödenburg) 1535–1721*, Hrsg. von Tibor GRÜLL [et alii], Szeged, Scriptum Kft., 1994; *Magyarországi magánkönyvtárak*, II, III, IV, s. a. r., FARKAS Gábor [et alii], Szeged–Bp., 1992, 2003, 2009.

az ország szinte minden tájára eljutottak Tympius munkái. Bár közzismert, hogy egy könyv birtoklása önmagában még nem jelenti annak használatát, a nagyszombati hét (ebből 6 jezsuita tulajdonú) és pozsonyi hat példányadat önmagában is jelzi Tympius hangsúlyos jelenlétét a jezsuita oktatásban.

A kötetek egykori tulajdonosainak megoszlása a következő:

2. táblázat

tulajdonosok	példányszám
szerzetesrendek	
jezsuita	20
bencés	1
ferences	1
minorita	1
kapucinus	1
szervita	1
esztergomi érsekség könyvtára (Nagyszombatban)	1
katolikus püspöki könyvtár	1
katolikus plébániai könyvtár	3
református tanintézmény könyvtára	2
világi főúri könyvtár	7
városi polgárok, tisztviselők könyvtára	9

Ez a megoszlás – figyelembe véve, hogy a városi polgárok, tisztviselők jelentős része soproni illetőségű evangélikus polgár, illetve erdélyi szász származású személy volt – bizonyítja, hogy Tympius retorikai vonatkozású munkáinak befogadása Magyarországon lényegében felekezettől független jelenségnek tekinthető.

A magas jezsuita tulajdonosi részesedést magyarázza a jezsuita tanintézmények kiterjedt kapcsolatrendszere, a rend nemzetközi jellege és könyvtáraik magas színvonalú ellátottsága. A jezsuita könyvtári katalógusok eltérő példányban és különböző szakrendi besorolásban jeleznek Tympius-munkákat:

3. táblázat

Jezsuita könyvtár	Műcím	Szakrendi besorolás
Eperjes	Catholische Leichpredigten [...] Leich, Trost und Bußpredigten [...]	Concionatores Concionatores
Fiume	Dormi secure [...]	Humanistae
Gyöngyös	Mensa theolophilosophia [...]	0
Kassa	Spicilegium oratoriae [...]	0
	Theatrum historicum [...]	Historici sacri et profani
	Dormi secure [...]	Concionatore, catechistae
Nagyszombat	Dormi secure [...]	Humanistae
	Speculum magnum ecclesiasticorum [...]	Politici
	Speculum magnum ecclesiasticorum [...]	Politici
	Speculum principum [...]	Politici
Pozsony (collegium)	Theatrum historicum [...]	Politici
	Theatrum historicum [...]	Spirituales
	Speculum episcoporum [...]	Spirituales
	Thesaurus phrasium [...]	Grammatici
	Theatrum historicum [...]	Historici ecclesiastici
Pozsony (residentia)	Theatrum historicum [...]	Ascetae
	Dormi secure [...]	Humanistae
	Selectissimus thesaurus precum [...]	Ascetae
	Theatrum historicum [...]	0

A jezsuita könyvtárakban őrzött hat *Theatrum historicum* [...], négy *Dormi secure* [...] és három *Speculum episcoporum* [...] (címváltozata: *Speculum magnum ecclesiasticorum* [...]) példányadatból talán nem elhamarkodott feltételezni, hogy ezek voltak Magyarországon Tympius legismertebb munkái. Mivel tanintézményekről van szó, érdemes figyelmet fordítani az egy könyvtárban egynél több példányban őrzött kötetekre. A kassai két *Dormi secure* [...], a pozsonyi három *Theatrum historicum* [...], a nagyszombati három *Speculum* [...] és két *Theatrum historicum* [...] példány alapján biztosra vehető e munkák használata az oktatásban.

A városi polgárok, tisztviselők által birtokolt kötetek minden valószínűség szerint elsősorban a tulajdonosok külföldi kapcsolataival és tanulmányaival hozhatók összefüggésbe. A lutheránus soproni polgárok

közül Michael Khern (†1634) és Erhard (II.) Artner (†1649) a tübingeni egyetemen tanult, Johann Schueller Odera/Frankfurt egyetemét látogatta 1632-ben. Vitnyédi Istvánról (1612–1670) kiterjedt nemzetközi kapcsolatai mellett ismert, hogy több szegény diákot taníttatott külföldön.²² Az erdélyi Besztercén élő Michael Gütsch [Gitsch?] (†1692) a wittenbergi egyetemen tanult, Georg Gutsch (†1738) Besztercén szenátor és városbíró volt, Johann Kinder von Friedenberg (†1740) pedig lipcsei (1723) és hallei (1728) egyetemi tanulmányokat követően, 1739–1740-ben lett Nagyszeben polgármestere.²³ A besztercebányai Georg Hinterskircher (1705 előtt) kamarai bányafelügyelő, a selmecbányai Joseph Richter (1748) úgynevezett Ring- und Wald-Burger – gyűrűstéri teljes jogú polgár, aki a Fő téren lakott, s erdőkitermelési joggal bírt – volt.²⁴ Ők egy-egy munkát őriztek: hárman a *Dormi secure* [...] -t, hárman a *Speculum principum* [...] -ot. A művek e megoszlása városi polgári kézen egyrészt bizonyítja a *Dormi secure* [...] általános használatát, másrészt jelzi a *Speculum principum* [...] kedvelését a világi személyek körében.

A világi főurak közül három különböző munkát egyedül Esterházy (I.) Pál őrzött könyvtárában. Együttal ő az egyetlen olyan világi tulajdonos, akinek 1713 előtti könyvtárából a kötetek, így a Tympiusok is, mindmáig fellelhetők és azonosíthatók.²⁵ A Tympiusot olvasó világi főurak közé tartozik az Esterházy-kortárs, fejedelmi tükröt író Csáky (X.) István (1635–1699), aki szepesvári könyvtárában őrizte a *Mensa theolo-philosophia* egyik pontosan nem azonosítható kiadásának egy példányát.²⁶

Érdemes megvizsgálni azt is, hogy mely munkák nyomát hány példányban, a birtoklás milyen időhatárai között őrizték meg a könyv- és könyvtártörténeti források, azaz egykorúan milyen lehetett a művek magyarországi előfordulásának gyakorisága. Itt figyelembe veendő, hogy a XVII–XVIII. századi könyvjegyzékek és könyvtárkatalogusok csupán töredékeiben érzékeltetik a Magyarországon őrzött könyvanyag gazdagságát, s a kötetleírások rendszerint egyenetlen adatsorokból állnak. Ezek

22 *Lesestoffe in Westungarn*, i. m. (21. jegyzet), 75, 173, 246, 311.

23 *Erdélyi Könyvesházak*, IV, i. m. (21. jegyzet), IV/2, 896, IV/1, 140, 410.

24 *Magyarországi magánkönyvtárak*, III, i. m. (21. jegyzet), 203, 506.

25 Esterházy (I.) Pál Tympius példányai: *Dormi secure* [...], Köln, Kalcovius, 1650; *Theatrum historicum* [...] accessit *Dormi secure* [...], Münster, Dalius, 1625; és egy címlap nélküli sérült példány [*Postilla, oder Außlegung der [...] Wintertheil [...] Petri Bessei [...] Version von M. Tympius* [...], Köln, Butgenius, 1615.]

26 *Magyarországi magánkönyvtárak*, II, i. m. (21. jegyzet), 62. Írói munkásságához lásd *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája: 1664–1674*, kiad. HARGITTAY Emil, Bp., Argumentum, 1992.

részletessége a szerző és/vagy a rövidített cím említésétől a kiadást is azonosíthatóvá tévő pontos adatokig terjed. A kiadások megjelenési adatai – néhány esettől eltekintve – általában hiányoznak. Ugyanakkor a források alapján rekonstruált „-tól -ig” időhatárok hozzávetőlegesen tájékoztatnak a kötetek rendelkezésre állásáról.

4. táblázat

Cím	Példány	A források időhatárai
Dormi secure [...]	13	1634–1778
Theatrum historicum [... cum Dormi secure]	9	1632–1773
Mensa theolo-philosophia [...]	7	1658–1773
Aureum speculum principum [...]	6	1632–1740
Speculum magnum episcoporum [...]	3	1632–1690
Leich, Trost, und Bußpredigen [...]	3	1696–1773
Thesaurus phrasium [...]	2	1639–1660
Spicilegium oratoriae [...]	2	1649–1773
Selectissimus Thesaurus Precum [...]	1	1773 előtt
Catholische Leichpredigten [...]	1	1773 előtt
[Postilla, oder Außlegung der [...] Wintertheil [...] Petri Bessei [...] Version von M. Tympius]	1	1713 előtt

A tizenegy retorikai vonatkozású mű közül Pierre de Besse (Petrus Bes-saeus) prédikációinak Tympius által készült fordítása az egyetlen, mely nem szerepel a jezsuita tulajdonból már ismert munkák között. Ebből kizárólag Esterházy (I.) Pál őrzött példányt.

A XVII. század első harmadának végétől számba vett művek többsége folyamatosan adatolható a XVIII. század harmadik negyedéig, azaz e két évszázadban nem, vagy csak ritkán került ki a gyűjteményekből. Mindössze két protestáns könyvtár esetében találtam példát arra, hogy megváltak egy-egy kiadványtól. Ölyvesi Balázs, aki nagyenyedi tanulmányai után Fogarason volt tanár, könyveinek egy részét 1676-ban a nagyenyedi kollégium könyvtárának adta. Az átadott könyvanyagban már nem volt ott az a kötet, mely két művet (Justus Lipsius *Politiorum sive civilis doctrinae*-jét és Tympius *Mensa Theolo-Philosophicáját*) tartalmazott kolligálva. A címléírás mellett a következő bejegyzés olvasható a katalógusban: „Ezt Teleki Jankonak ajándékoztam.” Teleki János – Teleki Sándor, Torda vármegye főispánjának féltestvére – 1681. évi halála után a Teleki család tulajdonában maradhatott a kötet, mivel a Telekiek gernyeszegi könyvtárának 1695 körülről fennmaradt katalógustöredékében ott áll a „Mensa Mathaei

Timpij” bejegyzés, a következő megjegyzéssel: „NB ninczen.”²⁷ A sárospataki református főiskolai könyvtárban 1728-ban még meglévő, *Aureum Speculum Principum* című munkát 1738-ban már a könyvtár hiányjegyzékében tüntették fel.²⁸

Érdeemes néhányat külön-külön is szemügyre venni a magyarországi használatban adatolt művek közül. A 4. táblázatban szereplő tizenegy munka közül három prédikáció- és imádsággyűjtemény (*Leich, Trost, und Bußpredigen [...]*, *Catholische Leichpredigten [...]*, *Selectissimus Thesaurus Precum [...]*), valamint a Tympius által németre fordított Pierre de Besse prédikációk gyűjteménye csupán közvetve tekinthető retorikai segédletnek. Ezek olyan áhitatirodalmi, illetve prédikációs kompendiumok, melyek keretszövegeiben rendszerint utalás történik a felhasznált forrásokra. Így például a *Selectissimus Thesaurus Precum [...]* „Ex probatis Authoribus”, a *Catholische Leichpredigten [...]* „Auß H. Biblischer Schrift und lehhreichen Büchern [...] Georgij Scherers / Jacobi Gretseri / Joannis Oserij, Societ. Jesu Theol. [...] und anderer [...] Scribenten in diese Ordnung gebracht durch M. Tympium” készült. A keretszövegekben Tympius – Pierre de Besse prédikációinak kivételével – minden esetben ösztönöz a művek oktatásban történő felhasználására. A további hét munkát a szerző kifejezetten tanári segédletnek és/vagy tanulók által használható tankönyvnek szánta.

A *Dormi secure [...]* című munka – melynek a „dormi sine cura” kifejezés variálásával már a címe jelzi, hogy egy középkorban kedvelt könyvtípust, az úgynevezett „szerzeteskönyv”-et, azaz a prédikációs segédletek hagyományát eleveníti fel²⁹ – a XVII. század egyik alapvető retorikai kézikönyve volt.³⁰ A három részben – pars-onként önállóan is – megjelent munka az antikvitástól a XVI. századig terjedő időszakból vett tematikusan csoportosított példákkal kínál lehetőséget a prédikációkészítés módszerének minél hatékonyabb elsajátítására. Az 1613-ban Kölnben megjelent, két pars-ból, azon belül összesen száz beszédtemából álló kiadás éppúgy ada-

27 Erdélyi Könyvesházak, II, III, i. m. (21. jegyzet), II, 128; III, 127, 141.

28 *Protestáns intézményi könyvtárak*, i. m. (21. jegyzet), 281, 319. Az utóbbiról a *Series Librorum Perditorumban* a bejegyzés szövege: „Timpii Aureum Speculum exhibitum e D. S. Baroni Ioh[annis] Sz[ent] Iványi per D[ominum] Mart[inum] Banhorvati.”

29 Vö. például KORMOS László, *Méliusz két dialógusa = Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*, szerk. BARTHA Tibor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1973, 279–341, itt: 321; IMRE Mihály, *Kortárs lexikográfiai elméletek érvényesülése Szenci Molnár Albert szótár-kiadásaiiban = Dictionarium 1604: Szenci Molnár Albert szótára [...]*, szerk., SZABÓ András, Bp., OSZK–Osiris, 2007, 30–93, itt: 50.

30 Vö. pl. Joachim DYCK, *Ticht-Kunst: Deutsche Barockpoetik und rhetorische Tradition*, Tübingen, M. Niemeyer Verlag, 1991³, 45–46.

tolható Magyarországon (például Pozsony, jezsuita kollégium könyvtára), mint a tovább bővített három részes 1615-ös kölni kiadás (például Eperjes, jezsuita könyvtár). Az utóbbi százhusz beszédtemát tartalmaz, részenkénti címlapokkal, indexekkel és újrainduló sorszámozással. A beszédtemák sorra tárgyalják a korabeli élet szinte minden fontos alkalmát, eseményét és helyzetét. Mintabeszédek szólnak például iskolai eseményekről, így a színpadi előadások dicséretéről (Pars I, IX *Laudes actionum theatralium, comediarum, tragoediarum, etc.*), a görög nyelv ajánlásáról (Pars I, X. *Linguae Graecae commendatio*) és az ékesszólás tanulásához javasolt Cicero-olvasásról (Pars I, XLV *Eloquentiae studiosis Ciceronem assidue esse legendum*). Olyan általános morális témákat is tárgyalnak, mint például az igazság ereje (Pars I, XXXVII *Nihil esse fortius Veritate*), de foglalkoznak a mindennapi élethez kötődő témákkal is, mint a zene dicsérete (Pars I, LVII), a földművelés (Pars I, LIX) és a fényűző öltözködés (Pars I, LXI). Ezek az oktatás gyakorlatára irányuló beszédminták az adott témákon belül a margón elhelyezett szak kifejezésekkel segítik a beszéd retorikai részeinek (exordium, partitio vagy propositio, confirmatio változó számú locus-szal, confutatio, epilogus vagy peroratio) elkülönítését, s ezzel nemcsak mintát, hanem magyarázatokat is szolgáltatnak. A kötet használatát a részenként összeállított tematikus mutatók segítik, melyeket kiegészít a kiemelkedő jelentőségű dolgok és kifejezések (igék) indexe. Ha a tizenhárom *Dormi secure*-említéshez hozzáadjuk a *Dormi securéval* együtt megjelent *Theatrum historicum* kilenc adatát, e kettő tekinthető a Magyarországon leggyakrabban használt Tympius-műnek.

Viszonylag sok, összesen hét példánnyal szerepel a táblázatban a *Mensa theolo-philosophia, sive Alcedonia Studiosorum* című munka, amely külön csoportot alkot az e munkánál korábban megjelent, hasonló szerkezetű, de eltérő tematikájú *Theatrum historicum* (kilenc adat), *Speculum magnum episcoporum* (három adat), *Aureum speculum principum* (hat adat) és *Spicilegium oratoriae* című kötetekkel (két adat) együtt. A felsorolt munkák mindegyike olyan, jelentős számú beszédtemát tartalmazó retorikai segédlet, mely egyaránt támogatni kívánta az oktatást és a tanulást (Tympius kifejezésével: „non solum Studiosis, sed et Professoribus eloquentiae [...] utilissima et pernecessaria”), mivel a szerző szerint mindegyik az „ékesszólás kulcsa” (clavis eloquentiae). E munkákban változó számú, a korabeli tanult embertől elvárt általános műveltségi normákkal és ismeretekkel szorosan összefüggő téma (signum) és a témák példákkal illusztrált, retorizált kifejtése található. A címek a köteteket meghatározó társadalmi vonatkozásokra irányítják a figyelmet³¹ vagy a kiadványok központi témá-

31 A *Speculum magnum episcoporum* [...]ban a hierarchia eltérő szintjein álló egyházi sze-

jára utalnak. Az utóbbi egyaránt lehet a történelem (*Theatrum historicum*), a teológia és a filozófia (*Mensa theolo-philosophia*). A signumok kifejtésének módja a munka jellegétől függött. A *Mensa theolo-philosophia* első részében a betűrendben közölt hatvankét „locus communis” – melyek egyben azonosak a mű tartalomjegyzékével – megbeszélésre ajánlott témákat jelöl,³² melyekhez változó számú kérdés és azokra adható válasz tartozik. Így például míg a *De virtute* című, 60. fejezet öt, e témára vonatkozó teológiai és filozófiai irányultságú kérdéssel és válasszal foglalkozik, a *De mulieribus* című, 39. fejezet húsz kérdést tárgyal. A feleletekben a szerző esetenként a latinból németre vált át. Példaként az utóbbi tárgyban idézek két kérdést és a rájuk adott „filozofikus” választ: „5. Qui sit, ut foeminarum numerus, mares ut plurimum superet? Quia in naturae universitate semper deteriorum maior est affluentia, quam rerum pretiosarum. 6. Quot genera lacrymarum sunt in oculis mulierum? Duo, unum veri doloris, alteram insidiarum. Ovid. de rem. amor. lib. 2. Ut flerent, oculos erudiere suos. [...]”³³ A kérdések és válaszok elsajátítása jó lehetőséget kínált az alkalmakhoz kötött vagy a mindennapi beszélgetések tematikus bővítésére, színvonalának javítására és a szórakoztatásra.

A *Theatrum historicum*ban különféle történelmi eseményekről, az ezekkel példázott bűnökről és erényekről olvashatunk prédikációkba beemelhető történeteket. A *Speculum magnum episcoporum*ban mindenekelőtt egyházi személyekkel kapcsolatos dictumok és factumok találhatók, a beszédkészítők és az ékesszólást tanulmányozók, elsősorban egyházi személyek használatára „per locos communes.” A „loci communes” lényegében fejezetcímek, s a kétszáz fejezetben olyan, erényekkel és bűnökkel kapcsolatos történetek, miniatűr elbeszélések találhatók, melyek szentekhez és híres emberekhez kötődnek. Az exemplumokként alkalmazható történetektől Tympius az *Epilogus huius speculi continens votum authoris* szerint azt várja: „Utinam Speculum hoc omnibus Clericis semper esset in sinu, semper in manu, semper in oculis [...]”³⁴

mélyekkel kapcsolatosak a témánként elrendezett történetek, az *Aureum speculum principum* [...] ugyanezen rendszer szerint világi személyekhez kapcsolódó históriákat közöl.

32 Így például az *m* betűvel kezdődő témák: Magia malefica, Mansuetudo, Medicina, Mendax et veritas, Meteor, Mors, Mulieres, Mundus, Musica.

33 Magyarul: „5. Miként lehetséges, hogy a nők száma felülmúlja a férfiakét? Úgy, hogy az egyetemes természetben a kevésbé jó (a rosszabb) több, mint az értelmes dolog. 6. Hányféle könny van a női szemekben? Kétféle, az igaz fájdalomé és a ravaszságé. [...]”. Az utóbbi választ alátámasztotta egy jól memorizálható sorral Ovidius *Remedia amoris*ából (690). Matthaeus TYMPIUS, *Mensa theolophilosophicae pars prima* [...], Münster, M. Dalius, 1623, 184.

34 Matthaeus TYMPIUS, *Speculum magnum episcoporum* [...], Mainz, P. Henning, 1614, 835.

Az *Aureum speculum principum*ban, melyet esetenként tévesen fejedelmi tükörnek minősítenek,³⁵ az előbbi munkához hasonlóan kétszáz fejezet (signum), azaz téma található, két részben. Az I. pars 33. signumának címe például *Cognoscere seipsum*, melyben összesen tizenöt exemplum olvasható Szaladin leplének legendás történetétől a világ bejárására és megismerésére ezer aranyat összegyűjtő firenzei nemesről szóló elbeszélésig, akinek bölcs rokona azt javasolta, hogy utazás helyett inkább nézzon körül otthon („domi”), lelje fel ott a bűnöket, és ismerje meg azokból a világ természetét. Az utóbbi történethez a „Haec Poggius Flor.” hivatkozás tartozik, azaz Poggio Bracciolini egyik szórakoztató története ihlette. Tympius Poggio *Facetiae*jának CXX. történetét variálta, melynek főhőse egy éretlen firenzei ifjú, aki ezer aranyat akart arra költeni, hogy beutazva a világot elmondhassa, ő maga mennyit ér.³⁶

Mindezeket a műveket vonzóvá tette Tympius gondosan retorizált, választékos előadásmódja és az exemplumok gondos összeválogatása. Nem lehet véletlen, hogy a történeti könyvjegyzékekben azonosítható hat *Aureum speculum principum*-példány tulajdonosai között egyaránt megtalálható a nagyszombati jezsuita könyvtár, az esztergomi érsekség (nagyszombati) könyvtára, a sárospataki református kollégiumi könyvtár és világi személyek, köztük a soproni Vitnyédi István (†1670), a besztercebányai Georg Hinterskircher özvegye (1705) és a nagyszebeni polgármester, Johann Kinder von Friedenberg (†1740).³⁷

Művek a mai magyarországi és magyar vonatkozású külföldi könyvtárakban

A történeti katalógus-adatokat jól kiegészíti a magyarországi közgyűjteményekben és történeti magánkönyvtárakban jelenleg megtalálható példányok áttekintése. E példányok leírásakor közlöm a tulajdonosi bejegyzéseket, az őrzési helyet és a jelzeteket:

35 Tympius szerint a munka „Omnibus ad Clavum Reip. sedentibus, concionatoribus, et eloquentiae studiosis atque universo Minervae exercitui utilissima” készült. Fejedelmi tükörként akarta eladni a Központi Antikvárium a kölni 1617. évi kiadás egykor uralkodói használatban volt, egyedi kötéssel ellátott példányát először 2003-ban a 88. aukcióján (nr. 134), majd némileg olcsóbban 2012-ben a 123. aukcióján (nr. 162).

36 Gian Francesco POGGIO BRACCIOLINI, *Opera*, Strassburg, 1513, 169v.

37 *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, II, i. m. (21. jegyzet), 327; *Katolikus intézményi könyvtárak*, i. m. 2001 (18. jegyzet), 73, 161; *Protestáns intézményi könyvtárak*, i. m. 2009 (21. jegyzet), 281; *Lesestoffe in Westungarn*, I, i. m. (21. jegyzet), 311; *Magyarországi magánkönyvtárak*, III, i. m. (21. jegyzet), 203; *Erdélyi Könyvesházak*, IV/1–2, i. m. (21. jegyzet), 410.

5. táblázat

Rövid cíMLEÍrás	Tulajdonosi bejegyzések	Őrzőhely, jelzet
Dormi secure [...], Köln, P. Brachel, 1615.	Ex bibl. Steph. Karpe 1793 J. Baptist Czömer J. Steyer Ex libris M. Roythi	Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) 178.302
Dormi secure [...], Köln, P. Brachel, 1615.	nincs bejegyzés	ELTE Egyetemi Könyvtár (=BEK) Bar. 02358
Dormi secure [...], Köln, Kalcovius, 1650.	Esterházy (I.) Pál	Eisenstadt, Esterházy kastély 14,426 B/5
Triumphus, seu admiranda praemia [...] accessit Dormi secure [...], Münster, Rassfeld, 1611.	Capitulum Agriensis	Egri Főegyházmegyei Könyvtár, T.XI.5
Theatrum historicum [...] ac- cessit Dormi secure [...], Köln, J. Gymnicus, 1614.	Sümeg, ferences könyv- tár, XVIII. század	Szeged, Tudomány- egyetemi Könyvtár (=SzTE) RA 1166
Theatrum historicum [...] ac- cessit Dormi secure [...], Münster, Dalius, 1625.	Esterházy (I.) Pál	Eisenstadt, Esterházy kastély 15,642 K/8
Mensa theolo-philosophica [...], Münster, B. Raesfeld, 1645.	Lőcse S. J., 1710 Lőcse S. J., 1769	BEK Bar. 01903
Speculum principum [...], Köln, P. Henning, 1617.	P. Dalmatii Galli Ord. (?) Boldogkő-Váraljai Könyvtár, 281. sz.	Debrecen, Egyetemi Könyvtár (=DEENK) 753.565
Speculum principum [...], Köln, P. Henning, 1629.	Juriga József [XIX. század]	Esztergomi Főszé- kesegyházi Könyvtár (=Bibliotheca) 14603
Thesaurus phrasium [...], Prága, S. J., 1686.	P. Joannes Sekeli primi anni syntaxistae Antonius Ignatius Süt- tner Sirmiani syntaxistae Bibl. Samariensi Petrus Schebe syntaxista	BEK Bar. 09207

Rövid címléírás	Tulajdonosi bejegyzések	Örzőhely, jelzet
Sommertheil: R. D. Petri Bessei [...] Predigten [...] verteuscht [...] M. Tympium [...], Mainz, 1615.	Anton Fugger (superex-libris) Lippay György	Bibliotheca 3BV192
[Postilla, oder Außlegung der [...] Winterheil [...] Petri Bessei [...] Version von M. Tympius [...], Köln, Butgenius, 1615.]	Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15.753 M/1 Conventus Kismartoni	OSzK 503.976 (növedéki napló: B1176/1975)

A tizenkét kötet – összesen nyolc különböző munka – tovább gazdagítja a történeti könyvjegyzékekből megismert magyarországi recepciót. Az 5. táblázat két olyan munkát tartalmaz (*Triumphus, seu admiranda praemia [...] accessit Dormi secure [...] és Sommertheil: R. D. Petri Bessei [...] Predigten [...] verteuscht [...] M. Tympium [...]*), mely nem szerepelt a történeti forrásokban. A történeti adatok annyiban gazdagabbak, amennyiben segítségükkel öt olyan munka volt azonosítható, melyeket ma már nem ismerünk példány szerint magyarországi és magyar vonatkozású külföldi könyvtárakból. A két adatsor – a példányok fennmaradásának esetlegességét is figyelembe véve – jól érzékelteti, hogy Tympius retorikai vonatkozású művei hazai recepciójának „fénykora” a XVII–XVIII. század volt, ezt követően jelentősen csökkent iránta az érdeklődés.

A jelenleg kézbe vehető példányok közül néhány több tulajdonosi bejegyzést őrzött meg. Közülük az egyikben (*Thesaurus phrasium [...]*, Prága, S. J., 1686) két syntaxista diák neve is fennmaradt, akik bizonyára tankönyvként használták a példányt. Ez a frázisgyűjtemény elsősorban német anyanyelvű diákoknak kívánt segítséget nyújtani az elegáns latin beszéd és a prédikáció elkészítéséhez. A kiadvány Cicero, Jacobus Pontanus és több, Tympius által „kipróbálnak” mondott szerző műveinek anyagából készült, s közel áll egy német-latin szótárhoz. Ugyanakkor a szótárnál jóval alaposabb nyelvtanulási segédletnek tekinthető, mert egy-egy német szó vagy kifejezés után nem egyszerűen annak latin megfelelője következik, hanem a „lehető leghelyesebb értelműnek tartott” latin változat. Szavakon kívül nagy számban tartalmaz állandósult kifejezéseket, szinonimákat és nyelvi értelmezéseket is. Tympius az olvasónak címzett útmutatóban külön felhívja a figyelmet – a jelentésbeli árnyalatok hangsúlyozása mellett – a helyesírás és a kiejtés eltéréseire.

A lőcsei jezsuiták az oktatásban használhatták a *Mensa theolo-philosophica* című gyűjteményt (Münster, B. Raesfeld, 1645), valószínűleg ezt jelzi a kötet két XVIII. századi, 1710-es és 1769-es számbavétele. A legkésőbbi

datált bejegyzés a *Dormi secure* egyik példányában 1793-ból való, ami hozzávetőleges pontossággal jelzi a Tympius-munkák iránti magyarországi érdeklődés felső időhatárát.

Az őrzési helyek közül az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), az ELTE Egyetemi Könyvtár (BEK), a Debreceni Egyetemi Könyvtár (DEENK) és a Szegedi Tudományegyetemi Könyvtár (SZTE) úgynevezett „befogadó” könyvtárként őrzi a hazai történeti könyvtárak példányait. Sajátos sorsa lehetett a Pierre de Besse-fordítás Esterházy (I.) Pál könyvtárából származó, 1975-ben az OSZK-ban feldolgozott, erősen sérült példányának. A kötet valószínűleg diplomáciai ajándékként került az egykori Szovjetunióból Magyarországra – és hiányzik jelenleg egy másik, Tympius nevéhez nem kapcsolódó Pierre de Besse-kötettel együtt³⁸ a kismartoni kastélyban található gyűjteményből. Ismeretlen időben beszerzettnek kell tekinteni a *Triumphus, seu admiranda praemia [...] accessit Dormi secure [...] (Münster, Rassfeld, 1611) Egri Főegyházmegyei Könyvtárban őrzött, címlap nélküli példányát, mivel a „Capitulum Agriensis” bejegyzés egyaránt származhat a XVII., XVIII. vagy a XIX. századból.*

A Sommertheil: R. D. Petri Bessei [...] Predigten [...] verteuscht [...] M. Tympium [...] (Mainz, 1615) című mű egy példányát Lippay György, esztergomi érsek az Anton Fugger-könyvtár részeként vásárolta meg a XVII. század közepén. Mint korábban jeleztem, e mű „Wintertheil” című részéből Esterházy (I.) Pál könyvtárában volt példány. Valószínű, hogy a műből fólió formátuma, jelentős terjedelme és magas ára miatt nem jutott több példány Magyarországra. A határon túli magyar vonatkozású könyvtárak kutatása jelentősen bővítheti, pontosíthatja az itt rajzolt képet.

Másodlagos recepció

A Tympius-munkák hazai elterjedéséhez minden valószínűség szerint hozzájárultak az e művekre történt hivatkozások a Magyarországon közkézen forgó más kiadványokban. Ezek közül csupán néhány példára utalok.

Az Odera/Frankfurtban 1616-ban megjelent, korábban említett Vossius-kiadás³⁹ címlapján a minél eredményesebb eladás érdekében tüntethették fel az ekkor már Európa-szerte ismert református Keckermann és a katoli-

38 OSZK 503.944/1–3 – „Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15.680 M.1”.

39 *Oratoriarum Institutionum libri sex*, Editio tertia in quam exempla illustriora ad singula Causarum genera eorumque status ex Collegio Oratorio cum primis B. KECKERMANN: et ex libro Matthaei TYMPIJ quem vocat Dormi Secure [...].

kus Tympius nevét – függetlenül a kiadvány tartalmától, mivel abban egyik említett szerzőre sem történik utalás. E kiadás hazai előfordulása minden bizonnyal hatott a két szerző magyarországi ismeretére. Közvetve erre utal, hogy a műnek az ELTE Egyetemi Könyvtárban őrzött, elnyűtt példányban⁴⁰ két tulajdonosi bejegyzés található. Az egyik egy 1937-ben készült, beragasztott exlibris az „Ex libris Bibliothecae Comitatus Simighiensis” felirattal, a másik egy „sum mei Francisci Paroth [Pairoth?] de Beki m. p.” szövegű beírás; mindkettő hosszú ideig tartó hazai birtoklást sejtet.

Sajátos egybeesés, hogy a XVII–XVIII. században Magyarországon is jól ismert flamand jezsuita, Leonardus Lessius (1554–1623) *Consultatio, Quae fides, et religio sit capessenda* című munkáját Tympius 1610-ben németre,⁴¹ az ugyanebben az évben katolizált református lelkész, Veresmarti Mihály (1572–1645) pedig egy évvel később magyarra fordította.⁴² Nem tudtam megállapítani, Veresmarti vajon ismerte-e Tympius Lessius-fordítását. A válasz valószínűleg nemleges, ugyanakkor aligha véletlen, hogy ez a munka közel egyidőben vált érdekessé mindkettőjük számára.

Tympiusra való hivatkozások fellelhetők Jacob Masen⁴³ Magyarországon nagy számban őrzött munkáinak egy részében is, így például a jezsuitáknál tankönyvként használt *Exercitationes oratoriae* [...]ban. A „Mahometi lex” leírásában Masen Tympius *Aureum speculum principum* [...]ára hivatkozik a „Tympius in specul. magistr. signo 4.” formában.⁴⁴ Matthias Faber (1587–1653) Magyarországon széles körben elterjedt művei is a Tympius-ismeretet közvetítő munkák közé sorolhatók. Faber az „ut refert Tympius in Mensa Theologophil.”⁴⁵ hivatkozás mellett többször említi Tympius *Aureum speculum principum* [...]át prédikációiban.⁴⁶ A magyarországi irodalomelméleti oktatásban használt tankönyvek felsorolásában gyakran megtalálható Tobias Lohner (1619–1697) neve,⁴⁷ akinek a munkái számos kiadásban marad-

40 Jelzete: Bar.05705.

41 *Rathsfrag welchen Glauben man annemmen, oder zu welcher Religion man treten soll*, Münster, 1610.

42 *Tanácskozás, melyiket kellyen az különböző vallások közül választani*, Pozsony, 1611, RMNy 1025. További kiadások: Pozsony, 1612 – RMNy 1042; Pozsony, 1640 – RMNy 1850. Magyarországi latin kiadások: Tyrnaviae, 1722, 1723; Claudiopoli, 1735, 1738.

43 Vö. TüSKÉS-KNAPP, i. m. (20. jegyzet).

44 Jacob MASEN, *Exercitationes oratoriae* [...], Köln, Busaeus, 1669, 115–116.

45 Matthias FABER, *Auctarium operis concionum Tripartiti, Pars I, De Dominicis*, Aertssens, 1653, 740.

46 Matthias FABER, *Opus concionum Tripartitum, Pars aestivalis*, Antverpiae, 1663, 499, 998, 1085 – magyarországi példányok a BEK állományából: 1631, Bar.08585, 1631, Bar.0 03439, 1631, Bar.008698–9; Uő, *Concionum sylva nova seu auctarium in Dominicis et festa totius anni*, Coloniae, 1695, 898 – magyarországi példány a BEK állományából: 1646, Bar.03701.

47 Így például, HELLMAYR Antal, *Institutio Humanistica*, 1734, BEK F 33, 503; *Catalogus librorum*,

tak fenn magyarországi könyvtárakban,⁴⁸ s ezekben is rendszeresek a hivatkozások Tympiusra. Az *Instructissima Bibliotheca nonnullis concionatoriában* például Lohner a Faber által is említett *Mensa theolo-philosophica*ra hivatkozik.⁴⁹ A Tympius munkáinak magyarországi ismeretét terjesztő művek száma jóval magasabb lehet a felsoroltaknál; a kiválasztott példákkal a recepció egy további közvetítő csatornájára hívom fel a figyelmet.

Magyar vonatkozások Tympius műveiben

Tympius hazai ismertségéhez hozzájárulhatott az a körülmény is, hogy munkáiban rendszeresen hivatkozott a magyar történelem eseményeire, személyiségeire, rendszerint exemplum funkcióban. Áttekintve a Magyarországon leggyakrabban használt munkáinak⁵⁰ mutatórendszerét, számos hivatkozást lehet összegyűjteni, melyekből vázlatosan kirajzolódik Tympius ismerete Magyarországról és a magyar történelemről.

A magyar királyság megalapításának kezdeteit⁵¹ Attilától eredezteti, s többször részletezi Attilának, mint „flagellum Dei”-nek a viselt dolga-it.⁵² Strasbourg névadásának Attilára utaló eredetét Sebastian Münster *Cosmographiája* alapján írja le.⁵³ Oláh Miklós *Hungaria et Athila* című, Zsámboky János által sajtó alá rendezett, először 1568-ban Bázelen megjelent művéből merítette Tympius azt a történetet, hogy a „hunnorum rex” miként foglalta el Vicenzát.⁵⁴ Az ékesszólás jelentőségét szemléltető történetek egyike Attila és I. Leo pápa találkozását beszéli el.⁵⁵

Több történet foglalkozik a magyarok keresztény hitre térítésének eseményeivel. Szent Adalbert és testvére, Szent Gaudentius Pannónia lakosait keresztény hitre térítő tevékenységét mutatja be például a *Speculum magnum episcoporum* [...] egyik fejezetében.⁵⁶

qui ad scientiam literarum humaniorum comparandum prae reliquis utiles sunt, BEK G114. I. 9.

48 Így például, BEK Bar.03710, Bar.03610, Bar.10514, Bar.10515/1–2, Bar.08321, Bar.02005.

49 Tobias LOHNER, *Instructissima Bibliotheca manualis concionatoria*, Velence, 1756, 124.

50 *Dormi secure* [...], Köln, P. Brachel, 1615; *Theatrum historicum* [...], Köln, 1614; *Mensa theolo-philosophica* [...], Münster, Rassfeld, 1615; *Aureum speculum principum* [...], Köln, 1617; *Speculum magnum episcoporum* [...], Mainz, P. Henning, 1614.

51 *Dormi...*, i. m. (50. jegyzet), Pars III, 6 (hivatkozás nélkül).

52 *Theatrum historicum*, i. m. (50. jegyzet), Pars II, 108, 231 (hivatkozás nélkül); *Mensa theolo-philosophica*, i. m., (50. jegyzet), Caput XVII, De crudelitate, 51.

53 *Mensa theolo-philosophica*, i. m. (50. jegyzet), 257.

54 *Aureum principum*, i. m. (50. jegyzet), 119–120.

55 *Speculum magnum episcoporum*, i. m. (50. jegyzet), 318.

56 *Speculum magnum episcoporum*, i. m. (50. jegyzet), 387.

„Henricus imperator” (II. Henrik német-római császár) tettei közül külön kiemeli, hogy a császár miként adta férjhez testvérét, Gizellát I. István magyar királyhoz.⁵⁷ Szent István alamizsnálkodásainak (a szakálltépés jelenettel) és templomépíttetéseinek (Székesfehérvár, Róma, Jeruzsálem) részletezése mellett a Hartvik-legenda és Bonfini alapján csodaként örökíti meg az alamizsnát osztó jobb kéz, a Szent Jobb épen maradását és az ország Szűz Máriának történt felajánlását.⁵⁸ Gellért püspök életét és mártírhalálát Laurentius Surius szentéletrajz gyűjteményéből hivatkozva, s Magyarországot „familia S. Mariae”-nak nevezi.⁵⁹ Imre herceg legendáját ugyancsak Suriusból hivatkozva Tympius a tisztaság (castitas) megőrzésének példájaként.⁶⁰

Magyarországi példával mutatja be Tympius a pogányokat eredményesen térítő, IV. Béla által a rend alapítását követően az országba hívott ferencesek tevékenységét.⁶¹ Árpád-házi Szent Erzsébet életét és szentségét több munkájában emlegeti. Leírja alamizsnálkodását és gyermekeivel együtt történt elűzetését férje halála után.⁶² Megörökíti Erzsébet („Elizabeth Pannonum Regi filia vidua”) egyik imádság közbeni Jézus-látomását, s idézi párbeszédüket (Jézus: „Bono animo est filia, ego tecum sum” – Erzsébet: „ita Domine, tu mecum, atque ego tecum”).⁶³

Nagy Lajos magyar-lengyel király álruhás országjárását Martin Cromer *De origine et rebus gestis Polonorum* című, 1555-ben Bázelen megjelent történeti munkájának 7. liberéből merítette.⁶⁴ Felidézi a Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt 1415-ben Havasalföldön a törökkel vívott csatához kapcsolódó elbeszélést, a levágott fej gyónásának történetét Bonfinire hivatkozva.⁶⁵ A *Theatrum historicum* esküszegésről szóló részében hatodik exemplumként leírja I. Ulászló magyar király esküszegését és a várnai csatában (1444. november 10.) történt halálát. Ugyanezt a történetet rövidített formában, más forráshivatkozással olvashatjuk az *Aureum speculum*

57 *Theatrum historicum*, i. m. (50. jegyzet), Pars II, 162 (hivatkozás nélkül).

58 *Theatrum historicum*, i. m. (50. jegyzet), Pars II, 61–62 (hivatkozás: „Joan. Bonif. de historia virginali lib. 2. c. 1. ex Episcopi Chartuitij lib. de vita Stephani et Bonifacij [recte Bonfini!] de rebus Ungaricis lib. 1. dec. 2.”).

59 *Theatrum historicum*, i. m. (50. jegyzet), Pars II, 165.

60 *Aureum speculum principum*, i. m. (50. jegyzet), 156–157.

61 *Speculum magnum episcoporum*, i. m. (50. jegyzet), 388.

62 *Dormi...*, i. m. (50. jegyzet), Pars I, 16 (hivatkozás nélkül).

63 *Theatrum historicum*, i. m. (50. jegyzet), Pars II, 48 (hivatkozás nélkül).

64 *Aureum speculum principum*, i. m. (50. jegyzet), 302.

65 *Theatrum historicum*, i. m. (50. jegyzet), Pars II, 160 (hivatkozás „Antonius Bonfini refert lib. 3. rerum Hungaricarum decades 3” – lásd Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995, 3.3.145 (551). Vö. TIMÁR Kálmán, *A levágott fej gyónása*, Ethn, 22(1911), 317–319.

principumban is.⁶⁶ Kapisztrán Szent János 1450 körüli magyarországi térítő tevékenységének eredményességét a megtérítettek számával példázza.⁶⁷ Egy másik történetben Aragóniai Beatrix és Hunyadi Mátyás házasságát idézi fel, melynek kapcsán a korabeli magyar jogrendről közöl egy „vélekedést,” Joannes Ludovicus Vives (1493–1540) *De causis corruptarum artium* című munkájának 7. libere alapján.⁶⁸

Tympius Magyarország-ismeretét tovább lehetne bővíteni a művek szövegének végigolvasásával, mivel a történetek egy része nincs mutatózva, mások csupán másodlagosan érintik az országot, annak neves személyiségeit. Ugyanakkor már e néhány példából is érzékelhető Tympius Magyarország iránti érdeklődésének iránya, magyar vonatkozású „tudásbázisa,” és kirajzolódik a forrásként használt művek köre. A példák többsége hozzátartozott a korban elvárt általános történeti, retorikai műveltséghez.

Kitekintés

A történeti katalógusok és a fennmaradt példányok egybehangzó tanúsága szerint az életműnek elsősorban a retorikai vonatkozású része jutott el Magyarországra, s az e körön kívüli munkák ismertségével csak kivételesen számolhatunk. Tympius munkái a továbbiakban nem hagyhatók figyelmen kívül a XVII–XVIII. századi magyarországi retorikai hagyomány történetében. Neve idehaza is fogalommá válhatott, mint azt a Prágában 1686-ban megjelent, nálunk is ismert munkájának címe tanúsítja: *Tympius, sive Thesaurus novus phrasium* [...]. A többnyire a praeceptum-irodalom határán mozgó művek az ország szinte minden részébe eljutottak, mégpedig felekezeti határoktól függetlenül. Ugyanakkor az elsődleges gyakorlati irányultság következtében a XVIII. században egyre inkább „korszerűtlennek” tartották e munkákat, és fokozatosan feledésre ítélték. Annak ellenére történt ez így, hogy változatos nyelvezetű, színvonalasan retorizált, jól használható és részben szórakoztató tartalmú művekről van szó. Az elsődleges recepció mellett megragadható másodlagos befogadás-történet, a további könyvtári feltárás és Tympius Magyarország-képének itt számba nem vett összetevői jelzik a kutatás fontosabb jövőbeli lehetőségeit.

66 *Theatrum historicum*, i. m. (50. jegyzet), Pars I, 92–93 (hivatkozással Georgius Schedius (1580–1650) iskolarektorra. Ugyanerről Bonfinire hivatkozva írt az *Aureum speculum principumban*, i. m. (50. jegyzet), 434.

67 *Speculum magnum episcoporum*, i. m. (50. jegyzet), 389.

68 *Aureum speculum principum*, i. m. (50. jegyzet), 630.

VI. Pius pápa imádságos könyve – magyarul és Magyarországon*

A XVIII. század utolsó harmadában keletkezett katolikus kegyességi irodalom kutatása közben figyeltem fel a *VI. Pius pápa imádságos könyve* címen összefoglalt, 1782-től ismert kiadvány-együttesre. Ennek forrása – a címszövegek tanúsága szerint – egy olasz nyelvű munka volt. Ezt követték – szintén a címlapokat alapul véve – a feltűnően nagyszámú német, magyar, francia, szlovák és latin nyelvű fordítások.

A VI. Pius nevét feltüntető nyomtatványokat az első lépésben két kiadássorozatba különítettem el: a Magyarország határain kívüli kiadások sorozata mellett összeállítottam a magyarországi megjelenésű kiadványok bibliográfiáját. Ezt követően feltártam a jelentős számú kiadás korabeli visszhangját, s felfigyeltem a könyvvel kapcsolatos nyitott kérdésekre. Ezek közül az egyik legfontosabb az, hogy már 1783-ban vitatták VI. Pius pápa szerzőségét. Másfelől az újabb és újabb kiadások címlapján folyamatosan feltüntetett olasz nyelvű forráspéldány szerint elérhetetlennek bizonyult, s az első próbálkozásra ezt az állítólagos olasz művet németre fordító Simeon Schmitz irodalmi tevékenysége sem volt megragadható.

A kiadások állandó szövegrészeit a legfontosabb katolikus alapimádságok, a *Miatyánk*, az *Üdvözlégy Mária* és a *Hiszekegy* értelmező magyarázatai, valamint hét litánia szövege alkotja a legfőbbnek mondott erényekről (jó szándék, hit, remény, isteni szeretet, isten szeretetéből származó bánat, Isten akaratával való egyetértés, hálaadás). Ezekhez járul a szentmise alatt mondandó imádságok sorozata, valamint a Szent Péterről szóló „ver-

* Első megjelenés: *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, Bp., MTA BTK ITI, 2016, 146–189.

sek”, kiegészítve VI. Pius pápa búcsúengedélyével. Mindezekhez a későbbi kiadásokban további áhítati szövegek kapcsolódnak. Az egymást követő kiadások igénytelen, XVIII. századi ponyvanyomtatványokra emlékeztető külsejéből, viszonylag kis terjedelméből és közérthető tartalmából arra következtethetünk, hogy a kiadványt a szélesebb rétegek számára készítették. A popularitás e jellemzői egyúttal korabeli missziós szándékot sejtetnek, melynek célja a katolikus vallásosság és hitélet tudatosítása, megerősítése lehetett.

A XVIII. század két utolsó évtizedében és a XIX. század első felében egymást viszonylag gyorsan követő kiadásokat számba véve körvonala-zódott a felismerés, mely szerint a II. József-féle felvilágosult abszolutis-ta törekvések által kiváltott vallási, egyházpolitikai és társadalmi konf-frontáció során a kötet címében úgy használták fel VI. Pius nevét, hogy a pápát szerzőként is lehessen értelmezni. VI. Pius nevének kiemelt helyen történő szerepeltetése a pápa sikertelen bécsi útját követően vált szimboli-kus jelentőségűvé, mivel alkalmasnak bizonyult a konzervatív szemléletű vallásosság és a felvilágosult klérusnál mérsékeltabb elveket valló reform-katolicizmus hívei egyet nem értésének jelzésére. E kérdés körüljárásához szükségessé vált a kiadvány műfaji előzményeinek, valódi szerzőjének és fogadtatásának feltárása, s érdemesnek látszott megvizsgálni és összevetni a különböző nyelvű kiadások szövegét.

Műfaji előzmények

A pápák neve alatt kiadott áhítati nyomtatványok folyamatosan jelentek meg a XV–XVI. század fordulója óta.¹ Az ezekben közölt imádságokhoz általában búcsúengedélyek kapcsolódtak. A *VI. Pius pápa imádságos könyve* legelső német nyelvű kiadásáról (*Die allerbesten Gebeter [...]*, [Augsburg], J[ohann] G[eorg] Bullmann, 1782) nem találtam korabeli kritikai visszhan-got. Ez azzal is magyarázható, hogy közel egykorúan több, VI. Pius nevéhez fűződő, egymáshoz közelálló szerkezetű és tartalmú kiadvány készült, me-lyek közül ekkor még semmivel sem tűnt ki a *VI. Pius pápa imádságos köny-ve*. Ilyen volt például az 1775-ben Rómában megjelent, *Preces et orationes recitandae a Pio in patriarchalibus basilicis pro consequendo jubilaee*² című és az 1775-ben és 1799-ben szintén Rómában kiadott, *Ritus servandus ac preces dicendae a sanctissimo domino nostro Pio papa VI. in aperitione portae sanctae*

1 Lásd a következő nemzetközi adatbázisokban: GW, VD 16, VD 17.

2 Használt példány: Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek.

*Vaticanae basilicae*³ című munka. 1780-ban Münchenben német nyelven jelent meg egy hasonló kiadvány, *Gebeth, welches von Sr. Itzt [!] regierenden päbstl. Heiligkeit Pius dem Sechsten für die gegenwärtigen Bedrängnisse der Kirche berhen verordnet worden ist* (gedruckt bey Joseph Zängl) címen.⁴

Magyarországon is kiadtak ezekhez hasonló nyomtatványokat. Így például 1775-ben Temesváron látott napvilágot az *Allgemeines Jubeljahr verliehen von St. Päpst. Heiligkeit Clemens dem Vierzehnten, worinne nebst einem [...] Unterricht von Ablass [...] die kräftigsten und heiligsten aus der heil. Schrift gezogenen Gebether enthalten sind*⁵ című munka. Ebben a jubileumi évről szóló, kérdés-felelet formájú magyarázatot három imádság követi ugyanúgy, mint a vizsgált imádságos könyvben: *Das heilige Vater Unser; Der englische Gruß; Der apostolische Glaube*. A kiadvány második részében olvasható egy Szentlélek-himnusz, újabb imádságok és litániák, majd végül a teljes búcsú elnyeréséhez szükséges három további imádság található. Hasonló típust képvisel például az az előbbinél rövidebb terjedelmű, magyar nyelvű nagyszombati nyomtatvány, mely szintén VI. Pius nevéhez kötődik, s a jubileumi év és búcsú magyarázatán kívül tartalmazza a búcsú elnyerésének feltételeit.⁶

A pápák nevével forgalomba hozott, példaként felsorolt nyomtatványok ugyanakkor egyetlen, ám nagyon fontos ponton mégis eltérnek VI. Pius pápa imádságos könyvétől. Míg a *Die allerbesten Gebether [...]* egyetlen kiadása sem kapcsolódik konkrét egyházi alkalomhoz (például jubileumi évhez), a bemutatott nyomtatványok kivétel nélkül alkalmi jellegűek, s általában már a címük utal a megjelenés aktualitására. A kiadványtípusok közötti eltérés valószínűleg gyorsan nyilvánvalóvá vált az 1783-ban különböző nyomdahelyeken megjelent, legalább hét német nyelvű kiadás⁷ révén – mind a konzervatív vallásosság követői, mind a jozefinista egyházi körök számára. Úgy tűnik fel, elsősorban egyúttal ebben a – továbbiakban részletesen bemutatandó – sajátosságban kereshető a magyarázat az összeállítás kedveltségére, illetve megjelenésének hiábavaló tiltására a jozefinizmus részéről.

3 Használt példány: Roma, Biblioteca Romana dell'Archivio Storico Capitolino.

4 Használt példány: München, Bayerische Staatsbibliothek.

5 Matthäus Jospheus Heimerl nyomdájában. A használt példány az Országos Széchényi Könyvtárban található.

6 *A keresztényi jubilaumról, melyet hatodik Pius [...] pápa [...] 1776. esztendőben ki-adott [...]*, Nagy-Szombat, [Akad. ny.], (1776) – használt példány Országos Széchényi Könyvtár.

7 Ezek megjelenési helyei: Botzen, Coblenz, Friedberg, Konstanz, Ottobeuren, Wels, Steyr. A kiadványról szóló, a továbbiakban részletezett ismertetések és kritikák általam ismeretlen kiadásokra is hivatkoznak, így például München, illetve Köln–Aachen kettős nyomdahellyel.

A munka egyik első, a tartalomra is figyelő bemutatása 1783-ból olvasható a *Nova Bibliotheca Ecclesiastica Friburgensis* hasábjain, a „libelli ascetici” részben.⁸ A művet a több mint egy oldalnyi latin nyelvű leírás szerint Simeon Schmitz „O. S. F. minorum Conventualium”, a római Szent Péter-templom német gyóntatója fordította olaszból. A Münchenben 1783-ban nyolcadrét formátumban, 47 oldalon megjelent könyv ismertetése a pápa szerzőségének megerősítése helyett a „pápa nevével elterjedt kiadvány”-fordulattal kezdődik, majd azzal a kétértelmű kijelentéssel folytatódik, hogy nincs miért szégyenkeznie a pápának e kis mű miatt, ha valóban ő a szerzője.⁹ A megállapítást a tartalom bemutatása követi, mely szerint a munka az *Úr Imádsága (Miatyánk)*, az *Angyali Üdvözlét (Üdvözlégység Mária)* és az *Apostoli Hitvallás (Hiszekegy)* magyarázatát, valamint a főbb erényekről szóló hét litániát tartalmazza, melyekhez járulnak a szentmise alatt mondható imádságok és egy himnusz Szent Péter apostol dicséretére.¹⁰ Az ismertetés további fél oldalon foglalkozik a munka rövid bevezetőjével. Egyetértő módon kiemeli a gondolatot, mely szerint a mechanikusan végzett imádságnál sokkal többet ér az értelemmel elmondott, amire jó példának tartja az ismertetett kiadványt. A megjegyzés felhívja a figyelmet arra, hogy a kiadvány egyik célja a katolikus imádkozási gyakorlat felvilágosult szellemű megújítása volt, melynek keretében a szövegek gépies ismétlése helyett szorgalmazták az azok tartalmán elgondolkodó, az értelmet is foglalkoztató imádkozási formát.¹¹

A „nincsen miért szégyenkeznie a pápának” fordulat egyben arra is figyelmeztet, hogy az ismertetés írója hallhatott vagy olvashatott már negatív kritikát a kiadványról. Ez aligha lehetett más, mint a szintén 1783-ban a szerző nevének feltüntetése nélkül, *Warnung eines österreichischen Pfarrers vor einem neuen Betbuche* című nyolcadrét formátumban 47 oldalon megjelent munka. A szerző nem más, mint Markus (Marx) Anton Wittola

8 *Nova Bibliotheca Ecclesiastica Friburgensis*, vol. VII, Fasciculus I, Friburgi in Brisgovia, ex Typographia Satroniana, 1783, 164–165.

9 „Nomine summi pontificis libellus iste circumfertur. Neque esset, cur Papam opusculi huius puderet, illius revera si foret auctor.” *Nova Bibliotheca [...]*, i. m. (8. jegyzet), 164.

10 Utóbbiról – megtudjuk – olvasni lehet másutt is: „legi meretur diarium litterarium: Der Freymüthige Parte XII pag. 174 et seqq.” *Nova Bibliotheca [...]*, i. m. (8. jegyzet), 165. – Ezt a munkát hiába kerestem.

11 Klaus GOTTSCHELL, *Dokumente zum Wandel im religiösen Leben Wiens während des Josephinismus*, Wien, Institut für Volkskunde der Universität Wien, 1979, 34. A prédikációk jozefinista szellemű megújítását célozta a *Wöchentliche Wahrheiten* című, 1782–1784 között Bécsben megjelent hetilap a beszédek új nyelvi, tartalmi és formai előírásainak szorgalmazásával.

(1736–1797) a Bécs melletti Probstdorf plébánosa, von Swieten barátja, a jozefinista reformkatolicizmus és államegyház feltétlen híve, a janzenizmus ausztriai „szóvivője”.¹² Wittolának ekkorra már megjelent egy másik, széles körben ismertté vált műve a tolerancia kérdéséről (*Schreiben eines österreichischen Pfarrers über die Toleranz*, 1781), melynek két magyar nyelvű fordításváltozata ismert.

Wittola a *Warnung [...]*-ban kizárólag a VI. Pius pápa imádságos könyvének részletes kritikájával foglalkozott. Bírálata elején leírta, melyik kiadását használta a műnek (München, 1783, „gedruckt nach dem Boßner Original”).¹³ Hivatkozásai szerint ez egy olyan kiadás, melynek a 66. oldalán kezdődik a Szent Péter-himnusz. Eszerint tehát Wittola föltehetően nem ismerte az ezen a címen már egy évvel korábban megjelent első német kiadást, melynek terjedelme 48 oldal,¹⁴ s nem tudott a többi 1783-as kiadásról sem. Az érzelmektől sem mentes kritika kiterjed a nyomtatvány minden részletére. A *Warnung [...]* elején két csoportra osztja a katolikus imádságos könyveket, s a munka helyét nem a „gute, reine, und schriftmäßige Andachtsbücher” körében jelöli ki, hanem a „schlechte, fantastische, abergläubische Palmgärtlein, Mirrhenbüchlein, goldne [!] Himmelschlüssel”-ek közé sorolja.¹⁵ Összegzésként nyíltan felszólítja a pápát, határolódjon el ettől a munkától és nyilvánítsa ki, nem ő a szerzője, továbbá ismerje el, hogy a kiadvány helytelen (falsch) és megbotrántoztató (anstössig) áhítatokat tartalmaz.¹⁶

A *Warnung [...]* részletes elemzése külön tanulmányt igényelne, most mindössze néhány, a VI. Pius pápa imádságos könyve szempontjából lényegesnek tűnő mozzanatra hívom fel a figyelmet. Wittola különleges érdek-

12 Manfred BRANDL, *Marx Anton Wittola, Seine Bedeutung für den Janzenismus in deutschen Landen*, Steyr, Ennsthaler, 1974.

13 Az általam ismert hét 1783. évi kiadás között nincs müncheni kiadás. Ezek megjelenési helyei: Botzen, Coblenz, Friedberg, Konstanz, Ottobeuren, Wels, Steyr. Mindez felhívja a figyelmet, hogy hétnél jóval több kiadás jelent meg 1783-ban, s abban az évben legalább két, eltérő terjedelmű müncheni kiadással számolhatunk.

14 [Markus Anton WITTOLA], *Warnung eines österreichischen Pfarrers vor einem neuen Betbuche*, [Wien], 1783, 4. Az általam ismert első német nyelvű kiadás Augsburgban jelent meg 1782-ben Johann Georg Bullmann nyomdájában 48 oldal terjedelemben nyolcadrét formátumban.

15 [WITTOLA], *i. m.* (14. jegyzet), 3. Az utóbbi kifejezések utalások P. Martin von Cochem XVII. század második fele óta közkedvelt, nagy példányszámban megjelent áhítati munkáira. Vö. Konradin ROTH, *P. Martin von Cochem 1634–1712: Versuch einer Bibliographie*, Koblenz-Ehrenebreitstein, 1980; KNAPP Éva, *Martin von Cochem Magyarországon, 1. Mennyei követek – Len kötelecske – Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve, 1681–1876*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2014 (Régi magyarországi vallásos nyomtatványok, 1).

16 „Erkläre es offenbar, daß dieses Buch nicht dein Werk sey. [...] es falsche und anstössige Andachten sind [...]” [WITTOLA], *i. m.* (14. jegyzet), 47.

lődését és rosszallását egyaránt kiváltotta a mű címe, a pápa rövid bevezetője, a szöveg szellemisége és a Szent Péter-himnusz a búcsúengedéllyel, továbbá a mindehhez szorosan kapcsolódó fő aktualitás, VI. Pius 1782. évi bécsi útja. A kritikában a teológiai tudás és vádak mellett (például utalás a janzenista tanokra; VI. Pius kálvinista eszméket hirdet; a skotizmus és a kvietizmus kérdésköre)¹⁷ helyet kaptak jezsuitaellenes megnyilatkozások (például dél-amerikai missziók)¹⁸ és formális kifogások (például a szövegek kétértelműsége vagy az adott imádságok elmondhatatlansága a szentmiseben rendelkezésre álló idő alatt).¹⁹ Az olaszból történt fordítás tényére – a fordító nevének megemlítésével – mindössze egyszer tért ki, mégpedig olyan összefüggésben, hogy az adott szövegrész tekintetében lehetségesnek tartja: Schmitz rosszul adta vissza a szöveg eredeti értelmét.²⁰ Wittola a későbbiekben, így például az 1784–1789 között megjelent, *Wienerische Kirchenzeitung* című lapjában már nem foglalkozott a művel – valószínűleg azért, mert a *Warnung* [...] megjelenése után már feleslegesnek tartotta ezt, s a kiadások az állami rosszallás ellenére amúgy is egyre sokasodtak.²¹

Néhány évvel később a jénai *Allgemeine Literatur Zeitung* 1785. évi évfolyamához készült ötödik, supplementum kötetében (*Supplemente zur Allgemeinen Literatur-Zeitung vom Jahre 1785*) a *Gottesgelahrtheit* című rovatban foglalkoztak ismét a művel. Ez a bíráló a kettős működési helyű, kölni és aacheni Guinbert kiadónál 1783-ban VI. Pius pápa képével²² megjelent 71 oldal terjedelmű, nyolcadrét formátumú, *Die allerbesten Gebeter, welche von Ihro Päbstlichen Heiligkeit Pius VI. erklärt und ausgelegt [...] worden* című kiadást ismerteti.²³ Az itt közölt címléírás szintén olaszból németre fordítottnak tartja a munkát, ugyanakkor nem közli a címlapszövegek alapján fordítóként számon tartott Simeon Schmitz nevét. A másfél hasábos szövegben a pápa szerzőségének megkérdőjelezése és a tartalom rövid bemutatása után a Wittolától már ismert kritikához közelálló kifogások, valamint a fordítás németiségének bírálata olvasható („ganz undeutsch ist”). Végül a nevét elhallgató szerző kételyét fejezi ki, hogy egy ilyen kiadvány

17 Uo., 12–13, 17, 35.

18 Uo., 11–12.

19 Uo., 13–14, 40.

20 Uo., 22–23.

21 Magyar nyelven és Magyarországon például a határozott helytartótanácsi tiltás ellenére 1784–1790 között hétszer adták ki.

22 Vö. Wolfgang BRÜCKNER, *Papstbilder für jedermann*, Jahrbuch für Volkskunde, Neue Folge 1(1978), 236–237.

23 *Allgemeine Literatur Zeitung vom Jahre 1785*, Fünfter Band Die Supplemente enthaltend, Jena–Leipzig–Wien, 1787, Supplemente Nr. 20, 77. – Az itt hivatkozott kiadást egyetlen számomra elérhető könyvtár katalógusa sem tartja számon.

megjelenése szerencsés azokban az országokban, amelyekben „beginnt heller zu werden”.²⁴ A korai német kiadások és a jozefinista bírálatok hátteréhez tartozik, hogy az 1782–1785 közötti évek a szerzetesrendek többségét feloszlató rendeletek és más, a vallásos élet szabályozását célzó reformintézkedések időszaka.²⁵ Feltételezhető, hogy VI. Pius 1782-es bécsi útjának eredménytelenségét és az ezzel kapcsolatos jozefinista brosúrák sorozatát és sajtókampányt katolikus egyházi részről ilyen kiadványokkal is igyekeztek ellensúlyozni.²⁶

A II. József halála után három évvel, 1793-ban ugyancsak Jénában megjelent, csupán címléírást közlő *Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790* első kötetének első felében szakrendbe sorolva²⁷ található egy apró, zárójelben elhelyezett utalás arra vonatkozóan, hogy a *Die allerbesten Gebeter [...]* talán mégsem tekinthető „előzmény nélküli”-nek. A 4813. számon leírt,²⁸ „Köln – Aachen, Guinbert Verlag, 1783” impreszumú kiadás címléírása itt sem tartalmazza a címlapokon általában szereplő állítólagos fordító, Simeon Schmitz nevét, ehelyett az „A[us] d[em] Italiänischen übersetzt (von W. Hausen)” megjegyzés olvasható. Ez az imádságoskönyv vonatkozásában eddig ismeretlen név elvezetett az összeállítás valódi szerzőjének személyéhez.²⁹

A nyomtatvány itt vázolt fogadtatása azt mutatja, hogy a munka első német nyelvű kiadása 1782-ben, VI. Pius sikertelen bécsi útját követően még nem váltott ki számottevő reflexiót. Ezzel szemben az 1783-ban megjelent, legalább hét újabb, német nyelvű kiadás visszhangja és kritikája már jelentősnek mondható.³⁰ Ugyanakkor alapos kutatás ellenére sem találtam egykorú magyar nyelvű, vagy magyarországi ismertetést a könyvről.³¹ Ennek oka egyrészt a II. József kori cenzúra Magyarországra figyelő intenzív

24 „Man muss sehr zweifeln, dass dieses Werkchen in Ländern, wo es beginnt heller zu werden, einiges Glück machen werde.” *Uo.*, Nr. 20. 77.

25 Derek BEALES, *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*, London, L. B. Tauris & Co. Ltd, 2005, 227–255.

26 Elisabeth Kovács, *Neue Aspekte und Forschungen zur Reise Pius VI. nach Wien: Das Achtzehnte Jahrhundert*, Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts, 1(1983), 31–43, itt: 40–41.

27 III. Fach. Theologische Literatur, (III) Gesang und Gebetbücher, B. Von Katholiken, B. Besonders, B. Gebetbücher, I. Allgemeine und vermischte, nr. 4813.

28 A tétel végén rövidített hivatkozás az A[llgemeine] L[iteratur] Z[eitung] [17]85. V. 77-re. Vö. 23. jegyzet.

29 Azaz vagy „W. Hausen” lenne a művet olaszból németre fordító személy, vagy az olaszból németre fordított munka meghatározatlan módon szorosan kapcsolódna „W. Hausen”-hez.

30 Lásd 13. jegyzet.

31 Vö. pl. Magyar Hírmondó; RADÓ Antal, *A magyar műfordítás története (1772–1831)*, Bp., 1883.

működésében kereshető.³² Másrészt a kiadvány tartalmával hallgatólagosan egyetérthetett a Magyarországon többségben lévő konzervatív, pápa hű, jozefinizmus-ellenes püspöki kar, klérus és világi értelmiség.

A szerző meghatározása és VI. Pius pápa nevének aktualizálása

A *Die allerbesten Gebether [...]* címen 1782-től adatolható munkát és a különböző nyelvű fordításokat a bibliográfiák ma egységesen VI. Pius pápa szerzőségével, továbbá a fordító(k) megnevezésével regisztrálják. Ugyanakkor már egykorúan éppúgy nyilvánvaló lehetett, mint ma, hogy a XVIII. századi pápák nem írtak vagy szerkesztettek ilyen jellegű, rövid terjedelmű, igénytelen külsővel megjelent áhítati munkákat. Közvetve erre utal az is, hogy amikor a Helytartótanács 1784. január 26-i rendeletével kimutatást követelt a Landerer Katalin által vezetett budai nyomda termékeiről, hogy összevethesse azt a beszolgáltatott kötelespéldányokkal, az első magyarországi, német nyelven megjelent kiadást (1784) Landerer Katalin az állítólagos fordító és nem a pápa neve alatt vette jegyzékbe, a „Schmitz Simon: Die allerbesten Gebether” formában.³³ VI. Pius (Giovanni Angelo Braschi, 1717–1799) ugyanakkor – tudomásom szerint – nem tiltakozott nevének szerzői névvé emelése ellen, mivel – ha egyáltalán tudomást szerzett róla – feltehetően egyetértett a mű tartalmával.

A német nyelvű kiadások címében szinte kivétel nélkül olvasható Si-meon Schmitz neve, mint aki a munkát olaszból németre fordította. A cím-adatok szerint Schmitz minorita szerzetes volt, s a római Szent Péter-bazilika német gyóntatójaként készítette a fordítást. Schmitzet a kölni minorita rendtartomány tagjaként, 1775-ben a harmadrendi ferencesek gyóntatójaként tartották számon. 1784-ben megfordult az itáliai Loretóban és valóban élt Rómában.³⁴ Írói munkásságát a bibliográfiák nem tartják számon, neve egyedül a *Die allerbesten Gebether [...]* állítólagos fordítójaként ismert. A fordítás alapjául szolgáló olasz nyelvű munka és annak eredeti címe ugyanakkor fellelhetetlen. Ennek ellenére Schmitz ismereteim nem tiltakozott fordítóvá minősítése miatt.

32 Vö. *Megbíráltak és bírálók: A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*, vál., s. a. r., ford., bev., jegyz. MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, Bp., Gondolat, 1985.

33 A jegyzéket közli: GÁRDONYI Albert, *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században, különös tekintettel Budára és Pestre*, Bp., Lantos A. Könyvkiadóhivatala, 1917, 19–23.

34 Konrad EUBEL, *Geschichte der Kölnischen Minoriten-Ordensprovinz*, Köln, J. W. Boisserée' Buchhandlung, 1906, 304.

A művel összefüggésben – mint említettem – először 1793-ban, egy számomra jelenleg elérhetetlen 1783. évi Köln – Aachen impresszumú kiadás címléírása végén zárójelben olvasható a „W. Hausen” szerzői megjelölés. A névalak valószínűsége személyt takar: Wilhelm Hausen (Hauser) bajor jezsuita volt, aki Dillingenben született 1710-ben, s terjedelmes életművet hagyott maga után. Egy kanonoki alapítványnak köszönhetően az eichstätti püspökség utolsó jezsuita misszionáriusaként tevékenykedett harminc évén át az egyházmegye területén.³⁵ Amikor a *Die allerbesten Gebether [...]* 1783-ban Augsburgban tizenkettedrét formátumban megjelent,³⁶ már két éve halott volt († Eichstätt, 1781 november). Ugyanezt a munkáját korábban, így például 1779-ben Augsburgban más címen adták ki: *Das gemeinste, aber allerfürtrefflichste Gebet, erklärt und ausgelegt, samt Litaneyen*. A munka ezen a címen negyedik kiadásban ugyanitt 1782-ben látott napvilágot.³⁷ Jelenlegi ismereteink szerint tehát a VI. Pius pápa imádságos könyvének alapul szolgáló mű valójában nem az olasz, hanem a felvilágosodás-kori délnémet kegyességi irodalom egyik jellegzetes darabja.

Összeállítva a *Das gemeinste [...] Gebeth [...]* címen, Wilhelm Hausen szerzőségének feltüntetésével megjelent munka kiadástörténetét, a példányból számomra megismerhető kiadások közül egy 1774-ben Dillingenben megjelent bizonyult a legkorábbinak, mely a címlap szerint már a mű harmadik kiadása volt.³⁸ Ennek a 72 oldal terjedelmű összeállításnak a tartalma lényegében szó szerint megegyezik a *Die allerbesten Gebether [...]* című kiadványokéval: a szerzői előszót (3–8. p.) a *Miatyánk* (9–19. p.), az *Üdvözlégy Mária* (20–27. p.) és a *Hiszekegy* (28–42. p.) magyarázata követi, majd a hét, erényekről szóló litánia (43–72. p.) zárja a gyűjteményt.

35 Birgit BOGE, *Der Bucherwerb der Fürstbischöflichen Hofbibliothek Eichstätt im Zeitraum 1750–1800 = Die Aufklärung in den deutschsprachigen katholischen Ländern 1750–1800: Kulturelle Ausgleichsprozesse im Spiegel von Bibliotheken in Luzern, Eichstätt und Klosterneuburg*, hrsg. Dieter BREUER, Paderborn–München–Wien–Zürich, Schöningh, 2001, 197–428, itt: 284.

36 *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen deutschen Schriftsteller*, ausgearbeitet von Johann Georg MEUSEL, V. Bd., Leipzig, Bey Gerhard Fleischer, dem Jüngern, 1805, 249.

37 Címe ekkor: *Das gemeinste, aber allerfürtrefflichste Gebet, erklärt und ausgelegt, welches samt verschiedenen Litaneyen von den vornehmsten Tugenden zum allgemeinen Nutzen in Druck gegeben*. Vö. *Lexikon...*, i. m. (36. jegyzet), 249; Joseph Georg SUTTNER, *Bibliotheca Eystettensis Dioecisana*, Erste Abtheilung, Eichstätt, Karl Brönnner, 1866, 66.

38 Ez minden valószínűség szerint a harmadik dillingeni kiadás, de az is elképzelhető, hogy a cenzúra megtévesztése érdekében utaltak a korábbi kiadásokra. Wilhelm HAUSEN, *Das gemeinste, aber allerfürtrefflichste Gebeth, erklärt und ausgelegt, welches sammt verschiednen Litaneyen von den vornehmsten Tugenden zum allgemeinen Nutzen in Druck gegeben* Guilielm Hausen, Priester und Bußprediger, Mit Erlaubniß der Obern, Dritte Auflage, Zu finden bey Maria Helena Schnablin, verwittibten Hofbuchbinderin zu Dillingen, 1774.

A Hausen nevét feltüntető, *Das gemeinste, aber aller fürtrefflichste Gebet [...] címen* megjelent negyedik és egyben utolsó kiadás 1782-ben látott napvilágot Augsburgban. Ez a szövegegyüttes jelent meg még ugyanebben az évben ugyanott *Die allerbesten Gebether [...] címen*, egy ismeretlen személy által „aktualizálva” és VI. Pius pápának tulajdonítva. Ezt az átalakítást VI. Pius sikertelen bécsi útja éppúgy ösztönözhetette, mint a Hausen halála után adódó alkalom a valódi szerző nevének elhallgatására. Simeon Schmitz nevének feltüntetését fordítóként és a mű olaszból történt fordításának állítását egyrészt a várható jozefinista kritika tudatos félrevezetésének szándéka magyarázza. Másrészt az is elképzelhető, hogy a kiadvány tartalmát kibővítő új áhítati szövegeket vagy ezek egyikét, talán éppen a Szent Péterről himnuszt, fordította olaszból németre Schmitz, s neve ezért olvasható a címlapokon. Úgy tűnik fel, a felvilágosult kritika figyelmének elterelése sikeres volt, mivel például Wittola a *Warnung [...] ban* nem nevezi meg a szerzőt, s csupán a fordító nevét említi.³⁹

Nem tudtam kideríteni, ki lehetett az a feltehetően augsburgi illetőségű egyházi személy, aki új címet adott Hausen több kiadást megért munkájának. A megváltoztatott című munka tartalma – amint az az imádságoskönyvek történetében gyakran megfigyelhető⁴⁰ – újabb, ismeretlen szerzőjú részekkel bővült a további kiadásokban. Először a szentmise alatt mondandó imádságokat és a VI. Pius pápától száz nap búcsúengedéllyel ellátott Szent Péter-verseket adták közre, később – így a németből más nyelvekre fordított kiadásokban – újabb áhítati részekkel egészítették ki az eredeti művet.

A továbbiakban kizárólag azokkal az 1782 után megjelent kiadásokkal foglalkozom, melyeknek a címe *Die allerbesten Gebether [...]*, illetőleg a címben és/vagy a keretszövegekben megtalálható VI. Pius neve. Ennek oka, hogy az 1782-ig megjelent kiadásoknak nem találtam magyar vonatkozását, s magyarul, illetve Magyarországon ez a változat nem jelent meg.

A kiadástörténet tanulságai

A kiadástörténet összeállításában a rendelkezésemre álló bibliográfiákon, elektronikus könyvtárakon és a szakirodalmon kívül a magyarországi könyvtárakban, magángyűjteményekben található példányokat használtam.

39 Lásd 20. jegyzet. Birgit Boge utal Marx Anton Wittola Hausen itt elemzett műve ellen irányuló kritikájára. BOGE, i. m. (35. jegyzet), 284.

40 Vö. pl. *Officium Rákócziánium* – KNAPP Éva, *Officium Rákócziánium: Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai*, Bp., Borda Antikvárium; 2000 vagy *Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* – KNAPP, i. m. (15. jegyzet).

tam. Szembetűnő, hogy a magyar vonatkozású kiadások nem találhatók meg a külföldi bibliográfiákban és a nemzetközi elektronikus adatbázisokban.

A Die allerbesten Gebether [...] 1782–1856 közötti kiadásai

Magyarországon kívüli nem magyar nyelvű kiadások	Megjelenés ideje	Magyarországi és magyar nyelvű kiadások (a magyar nyelvű kiadásokat aláhúzás jelzi)
1	1782	0
10	1783	0
1	1784	1+ <u>1</u> =2
4	1785	1+ <u>1</u> =2
1	1786	<u>1</u>
0	1787	0
1	1788	1
0	1789	1 [1789 előtt]
1	1790	1 [?]
—	—	—
1	1796	0
1	1797	1
0	1798	0
0	1799	2
0	1800	1
1	é. n., XVIII. sz.	0
—	—	—
1	1802	0
0	1804	1
1	1805	0
1	1806	1+ <u>1</u> =2
1	1810	0
1	1812	0
1	1821	0
0	1825	1
0	1831	1
1	1833	0
1	1837	0
2	1839	0
2	1856	0
—	—	—
34	Összesen	17

A táblázat szerint a kiadások Magyarországon kívül 1782–1856 között,⁴¹ Magyarországon, illetve magyar nyelven 1784–1831 között⁴² adatolhatók; azaz 74 évnyi európai kiadástörténetnek (összesen 34 kiadással)⁴³ 47 évi, összesen 17 magyar vonatkozású kiadást tartalmazó időszak feleltethető meg. Ez természetes jelenség, mivel egy korábban más címen, ismereteim szerint kizárólag Magyarországon kívül kinyomtatott, majd egy adott évtől új címen, a korábbitól eltérő szerzőséggel, németül, német nyelvterületen megjelent munka magyarországi kiadástörténetéről van szó.

A magyar vonatkozású kiadások mindössze kétéves késéssel követik a német nyelvterületen kinyomtatottakat, azaz a hazai recepció kezdeti szakasza viszonylag gyorsnak mondható. Ez minden valószínűség szerint a felvilágosult eszmék terjesztésének jozefinista politikájával és az ezekre megfogalmazódó válaszokkal függ össze. Az imádságos könyv ismételt megjelentetése VI. Pius sikertelen bécsi útját követően – új címen, a pápa nevével – a II. József-féle felvilágosult eszmékkel szembeni konzervatív katolikus reakciók egyikeként is értékelhető.

A kiadástörténet két sorozatának időbeli dinamikája – valószínűleg az előbb leírtak miatt – egymáshoz hasonló módon alakult. 1782–1790 között, azaz a kiadástörténet II. József uralkodása alatti szakaszában a Magyarországon kívüli tizenkilenc kiadásnak⁴⁴ nyolc magyar vonatkozású kiadás⁴⁵ felel meg. Ez a kilenc év egyben az egész kiadástörténet legintenzívebb időszaka. Egy-egy új kiadás megjelenésének már a pusztá ténye is szembenállást fejezett ki, és nyomatékosította az elhatárolódást a II. József-féle eszméktől. Nem véletlen, hogy a legkorábban, 1784-ben megjelent két budai kiadás egyaránt kihívta a Helytartótanács rosszallását. Landerer Katalin – ismereteim szerint Magyarországon elsőként – német nyelven adta ki a nyomtatványt. A Helytartótanács még ugyanebben az évben számon kérte a Landerer nyomdától, hogy miért jelentette meg ezt a birodalom területén éppen csak megtúrt munkát. A nyomda azal védekezett, hogy a kiadás csupán utánnyomás, s az eredeti mű „cum permissione superiorum” jelent meg. A Helytartótanács ennek ellenére megtiltotta a munka további kinyomtatását és árusítását, mert – az in-

41 Az európai kiadástörténet csaknem hiánytalanul adatolható a Karlsruher Virtueller Katalog segítségével. Külön összeállítást e kiadássorozatról nem készítettem.

42 A magyar nyelvű, illetve magyarországi kiadások bibliográfiája – az általam használt példányok lelőhelyeivel és jelzeteivel – a tanulmány végén található.

43 Lehetséges újabb kiadások előkerülése.

44 Ez a szám az összesen 34 kiadás 56%-a.

45 Ez az összesen 17 magyar vonatkozású kiadás 47%-a.

doklás szerint – a birodalomban „megtúrt nyomtatványokat” nem szabad kiadni Magyarországon.⁴⁶

A másik budai kiadás a „Királyi Akadémia Betűivel” jelent meg magyar nyelven, a fordító nevének elhallgatásával. Ezért a kiadásért a Helytartótanács – a pannonhalmi főapát közvetítésével – a közismer-ten konzervatív elveket valló Vajda Sámuel tihanyi bencés apátot róttá meg.⁴⁷ A címlapon a „fordítottatott a tihanyi klastromban” megjegyzéssel kinyomtatott könyvről a pannonhalmi főapát révén kérdezték meg Vajda Sámuel: ő fordította-e a könyvet, hol és milyen szándékkal nyomtatta ki és hány példányban készült el a munka. Vajdát arra kötelezték, hogy a kérdésekre írásban válaszoljon. 1784. október 19-én kelt válaszában Vajda elismeri, ő fordította a munkát, de – mentegetőzik – nem tudta, hogy a könyv kiadása tilalom alá esik, s ő gyakorlatlan az ilyen ügyekben. Indoklásában arról írt, látta, hogy németül már kapható a könyv, s úgy gondolta, jó lenne, ha magyarul is megjelenne. Vajda megnevezte a nyomdát, s leírta, a fordítást elküldte az egyetemi cenzúrához, hogy annak engedélyével jelenjen meg. Ezután arra hivatkozik, a budai egyetemen tudniuk kellett volna, hogy megjelenhet-e a mű a Királyi Akadémia betűivel. Ez az első magyar nyelvű kiadás – ugyancsak Vajda levele szerint – hatszáz példányban készült, de egyet sem adott el belőlük pénzért, hanem ingyen osztogatta a vendégeknek és az apátság alá tartozó népnek.⁴⁸ Vajda azt is közölte, hogy a kiadásból őriznek még harmincnégy példányt Tihanyban, s ezeket nem fogja szétszítani.⁴⁹

A mű magyarországi kinyomtatásának tilalma ellenére 1790-ig további hat kiadás jelent meg: magyarul Győrben (1785) és Bécsben (1786), németül Besztercebányán (1785), Pest-Budán (1788) és Sopronban (1789 előtt), továbbá egy példányból nem ismert, feltételezhető kiadás szlovákul Nagyszombatban (1790).⁵⁰ A példányból ismert kiadások egyikében sincs nyomtatási engedély, annak ellenére, hogy a német kiadások címlapján kivétel nélkül olvasható a „Mit Erlaubnis der Obern”, illetve a „Cum permissu superiorum” megjegyzés.

46 GÁRDONYI, i. m. (33. jegyzet), 19, 33. p., 65. jegyzet.

47 LUKÁCSI Márk, *Vajda Sámuel élete és irodalmi munkássága*, Pannonhalma, 1997 (Pannonhalmi Füzetek, 40), 110–114.

48 Az általam használt gyűjtemények közül egyedül az Országos Széchényi Könyvtárban találtam példányt ebből a kiadásból, ennek címlapján a Somogy megyei segesdi ferences kolostor tulajdonosi bejegyzése olvasható a „Següsdí kolostoré” formában.

49 LUKÁCSI, i. m. (47. jegyzet), 110–111.

50 Lukácsi nem ismeri az imádságoskönyv magyarországi kiadásait. Szerinte a „titokzatos sorsú kis imakönyv-fordítás a sors szeszélyéből [...] nem válhatott széles körben ismertté”. LUKÁCSI, i. m. (47. jegyzet), 110, 114.

Magyarországon kívül 1791-től 1800-ig mindössze három további kiadás jelent meg; közülük egy németül, kettő pedig németből franciára fordítva, Belgium katolikus lakossága részére. Ugyanebben az időszakban eggyel több, négy volt a magyarországi kiadások száma, közülük kettő német, egy-egy szlovák és latin nyelvű.

1801–1825 között összesen hat külföldi és négy hazai kiadás hagyta el a sajtót. A magyarországi kiadások közül kettő 1806-ban, a szerzetesrendek magyarországi részleges visszaállításának évében látott napvilágot, az egyik magyarul, a másik németül jelent meg a pesti Trattner nyomdában. Trattner 1825-ben ismét megjelentette a munkát.⁵¹ Ez egyrészt bizonyítja Trattner Mátyás kiadvánnyal kapcsolatos ismereteit, másrészt jelzi az imádságos könyv szoros kapcsolatát az egyházpolitikai változásokkal.

A következő harminc évből (1826–1856) ugyancsak hat külföldi kiadást, de csupán egyetlen kivonatos magyarországi kiadást (1831) vettem számba, ami mutatja az összeállítás egyházi, politikai jelentőségének lassú háttérbe szorulását. Ebben az időszakban a Magyarországon kívüli kiadások kizárólag német nyelven jelentek meg, s részben új címeken, átszerkesztve kerültek ki a nyomdákba. A minorita Henricus Gossler által szerkesztett főcíme például a *Hirtenstimme* lett.⁵² A változatlan szövegű összeállítás két évvel később, 1839-ben a *Geistlicher Seelentrost [...]* című áhítati munka függelékeként jelent meg Augsburgban,⁵³ ezt 1856-ban követte a két utolsó, *Die allerbesten Gebethe [...]* című kiadás.

Nyelv, megjelenési hely, fordítás-családok

A magyar vonatkozású kiadástörténet, a kiadások nyelvét és a megjelenés időrendjét figyelembe véve, kilenc német (1784, 1785, 1788, 1789 előtt, 1797, 1800, 1806, 1825, 1831), négy magyar (1784, 1785, 1786, 1806), két szlovák (1790, 1799) és két latin nyelvű (1799, 1804) kiadásból áll. Bár a német kiadások címlapjain rendszerint ott található Simeon Schmitz (1784, 1785, 1788, 1789 előtt, 1806, 1825) neve, mint aki olaszból németre fordította a munkát, mindegyik kiadvány tartalmazza Wilhelm Hausen eredetileg is német nyelvű szövegeit. A magyar fordítások és a szlovák fordítás egyaránt

51 A bibliográfiailag korábban ismeretlen unikum példány magántulajdonban található.

52 Ez a cím a VI. Pius pápának tulajdonított rövid bevezető, ajánló sorokra utal. A kiadvány alcíme a „Die allerbesten Gebethe” maradt. Münster, Verlag von Friedrich Regensburg, 1837. Vö. *Der Katholik; eine religiöse Zeitschrift [...]* herausgegeben von Dr. Weis [...], Speyer, 70 (1838), 10. Heft, October, XLII.

53 Druck und Verlag von Anton Herzog (Leonhard Doll).

németből készült. Ugyanakkor nem érzékelhető kapcsolat a magyar és a szlovák nyelvű fordítások között az adaptáció módja tekintetében.

A neolatin irodalom XVIII. századi történetének sajátos, kései jelenségeként a három nemzeti nyelvű kiadást követően latin nyelvre is lefordították az imádságoskönyvet. A korábbi fordításoktól eltérően nem egy német nyelvű kiadást ültettek át, hanem a kiadványban nevét eltitkoló, németül valószínűleg nem tudó szlovák anyanyelvű piarista szerzetes – némileg rendhagyó módon – szlovákból fordította latinra 1799-ben⁵⁴ a munkát, az első kiadásban egyszerűen *Orationes [...]* címen, VI. Pius nevének feltüntetése nélkül,⁵⁵ a diákság és a hívek számára („in usum juventutis scholasticae et aliorum fidelium”). A fordító kilétének meghatározását segítette – a latin nyelvű második kiadás címének ismeretében – Horányi Elek piarista írói bibliográfiája. Ebben a „Pii Pontificis M. huius nominis VI. *Pater noster* latine redditum precum typis edendum curavit in 8vo” szövegrésszel körülírt nyomtatvány VI. *Pius pápa imádságos könyvével* azonosítható. Ezt a latinul kiadott munkát Horányi Aloysius a S. Josepho Calasantio (Mlinkay Alajos, Aloysius Mlinkai / Mlynkay) neve alatt közölte, azaz a piarista Mlinkay Alajos⁵⁶ fordította szlovákból latinra a könyvet.

A tizenhét magyar vonatkozású kiadásból álló sorozat a német nyelvű kiadások kivételével fordításokból áll. Az összesen nyolc fordításból négy magyar, kettő szlovák és kettő latin nyelvű. A megjelenési helyeket figyelembe véve a német kiadásokat Budán, Besztercebányán, Pesten, Sopronban és Nagyszombatban, a magyar fordításokat Budán, Győrben és Bécsben, a szlovákokat Nagyszombatban, a latint Pesten és Selmecbányán nyomtatták. Eszerint a munka az ország egy jól körülhatárolható, viszonylag szűk észak-nyugati területén jelent meg, Pest-Buda és Sopron vonalától északra,

54 Az első latin nyelvű kiadás (Pest, M. Trattner, 1799) címlapján az „a presbytero Scholarum Piarum adornatae” kifejezés, a második latin nyelvű kiadás címlapján (Selmecbánya, F. J. Sulzer, 1804) a „per presbyterum Scholarum Piarum ex Slavonico in Latinum transpositae” olvasható.

55 A példányból ismert magyar vonatkozású kiadások közül kizárólag az első latin nyelvű kiadás címéből hiányzik VI. Pius neve. Ebben a nyomtatványban nincs utalás sem az előzmény-kiadásokra, sem arra, hogy ez a kiadás fordítás lenne. A címlap szerint a kiadvány „egyszerűen” egy piarista pap munkája („A Presbytero Scholarum Piarum adornatae”).

56 Aloysius a S. Josepho Calasantio / Mlinkay Aloisius a S. Ioseph (1741–1810). Alexius HORÁNYI, *Scriptores Piarum Scholarum [...]*, Pars II, Budae, Typis Regiae Universitatis Hungariae, 1809, 346. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IX, Bp., 1903, 56; MISKOLCZI István, *A kegyes-tanítórendiek privigyei kollégiumának története*, Vác, 1907; *A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára 1666–1997*, Bp., Magyar Piarista Tartományfőnökség, 1998, 259–260; Ladislav MIKULÍK, *Kuriózny preklad zo slovenčiny do latinčiny a jeho autor*, Bulletin Univerzitetnej Knihnice v Bratislave 2000/1, 50–54.

illetve Pest-Buda, Selmecebánya és Besztercebánya vonalától nyugatra. A bécsi impresszummal megjelent magyar nyelvű kiadás a XVIII. század utolsó harmadában Bécsben élő magyarok jelentős számával, illetőleg az ott élő katolikus magyar értelmiséggel hozható összefüggésbe. A nyomdahelyek közül feltűnően hiányzik Pozsony, s szembeötlő, hogy a közel fél évszázados kiadástörténet egyáltalán nem érinti az ország területének déli és keleti részét, valamint Erdélyt. Mindennek oka – véleményem szerint – egyrészt a munka megjelenésének állami tiltásában, az erre újabb és újabb kiadások megjelentetésével adott „válaszban”, továbbá politikai, egyházpolitikai ösztetevőkben kereshető. Másrészt úgy tűnik fel, Bécstől kelet felé távolodva a felvilágosodás eszméi egyre kevésbé jelentettek kihívást, nem váltottak ki számottevő reakciót, ezért itt a kiadvány valószínűleg nem jelentett volna határozott véleményformálást az államhatalommal szemben.⁵⁷

A képet tovább árnyalja, hogy a magyar nyelvű kiadások nem egyetlen fordítás ismételt megjelenései, hanem két, egymástól független, önálló magyar fordítás látott napvilágot 1784-ben és 1786-ban. Az 1784. évi fordítás egy további fordítás-változata 1785-ben jelent meg, majd az 1785-ös változatot ismét kiadták 1806-ban.

A magyar fordítások létrejöttének hátterét – a kiadvány magyarországi jozefinista tiltása és a birodalombeli megtűrt volta miatt – részben homály fedi. A címlapokon a fordítók neve egyszer sem jelent meg. Az 1784. évi budai kiadás címlapján olvasható körülírás, „magyarra fordíttatott a tihanyi klastromban”, azonban egyértelműen Vajda Sámuel tihanyi bencés apátra utal. Lényegében az 1785. évi győri kiadás is Vajda fordítása, de az eredetit valaki némileg átalakította, nyelvileg egyszerűsítette, közelíteni igyekezett a beszélt nyelvhez, s mindezt valószínűleg Vajda tudta nélkül csinálta. Ez a nyelvi átformálás vagy a nyomdász Streibig József névéhez kapcsolódik, vagy a kiadványt terjesztő „Miller Jakab maradéki”-nak köszönhető. Miller (Müller) Jakab győri származású pesti könyvkötő és könyvkereskedő volt 1752–1775 között. Gyermekei közül Gellért és Antal folytatták apjuk mesterségét, s leszármazottaik kereskedhettek a győri kiadással.⁵⁸ Az 1786. évi Bécsben megjelent magyar nyelvű kiadás a *Die allerbesten Gebether [...]*

57 Ugyanez a jelenség figyelhető meg például a laikus vallásos társulatokat feloszlató jozefinista rendeletek hatásmechanizmusában. A feloszlalt társulatok feloszlásuk után évekig tovább működtek az ország keleti felében és Erdélyben. Vö. Tüskés Gábor, KNAPP Éva, *Vallásos társulatok Magyarországon a XVII–XVIII. században*, Néprajzi Látóhatár 1(1992)/3–4, 8–36; KNAPP Éva, *Pietás és irodalom: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9).

58 GÁRDONYI Albert, *Régi magyar könyvkereskedők*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, 1930, 9–17.

teljesen új fordítása. A fordító kilétét ez ideig nem tudtam biztonságosan meghatározni. Ez a fordítás és egyetlen megjelenése szigetszerű a kiadástörténetben, mivel nem ért meg második kiadást, és nem lett alapja újabb fordításnak sem, mint például Ondrej Mésároš (Mészáros Ondreg / Mészáros András) szlovák fordítása. A szlovák nyelvű változatban nem találtam kézenfekvő magyarázatot arra sem, hogy miért ez a fordítás és annak jelenleg példányból is ismert egyetlen kiadása az, amelynek címlapján szerepel a németből szlovákra fordító Mészáros Ondreg (Ondrej Mésároš / Mészáros András) dubnicai plébános neve,⁵⁹ s miért ez az egész kiadástörténetben az egyetlen olyan kiadás, amelyben a nyomtatási engedélyek is megtalálhatók.

Szerkezet

A példányból általam ismert legkorábbi, Wilhelm Hausen nevének feltüntetésével 1774-ben Dillingenben megjelent *Das gemeinste aber allerfürntreflichste Gebeth [...]* (3. kiadás) tartalommutató nélkül 72 oldal terjedelmű. A címlap hátoldala üres, a 3–8. oldalon a *Vorbericht des Verfassers* olvasható. A *Miatyánk* (*Auslegung des Vater Unsers*) magyarázatát (9–19. p.) az *Üdvözlégység* (*Auslegung des Englischen Grußes*, 20–27. p.) és a *Hiszekegyé* (*Auslegung der Apostolischen Glaubensformel*, 28–42. p.), valamint a hét litánia (*Zerschiedne Litaneyen von den vornehmsten Tugenden*, 43–72. p.) követi. A litániák sorrendje a következő: *Von der guten Meynung* (43–47. p.), *Von dem Glauben* (48–52. p.), *Von der Hoffnung* (52–56. p.) *Von der Liebe Gottes* (56–60. p.), *Von der Liebesreue* (60–64. p.), *Von der Ergebung in den göttlichen Willen* (64–67. p.) és végül a némileg hosszabb *Von der Danksagung* (67–72. p.).

Ez a szerkezet – mint arról már szó esett – némileg módosult a megváltozott című (*Die allerbesten Gebether [...]*) 1782-es augsburgi kiadásban. A címlap után a szerzői előszót felváltotta a VI. Pius pápának tulajdonított, az olvasót közvetlen hangon megszólító rövid bevezetés, melyet a korábban üres címlap hátoldalára nyomtattak. A XVIII. századi nyomtatványok jelentős részében a címlap hátoldala általában üres, ezen esetleg egy-egy mottó szokott megjelenni, s a *Kurzer Vorbericht, welchen Ihro* (más kiadásokban *Seine*) *päbstliche Heiligkeit über gegenwärtiges Büchlein ertheilet hat*⁶⁰

59 Mészáros András (1741–1812) 1776-tól volt Dubnicán plébános, 1800-ban tiszteletbeli, 1804-ben valóságos nyitrai kanonok lett. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VIII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1902, 1139–1142.

60 A XIX. századi német nyelvterületen megjelent kiadások egy részében e szövegegységnek más címet adtak, például a *Geistliche Seelentrost* függelékeként megjelent kiadásban

néhány soros szövege némileg hasonlít is ezekre a mottókra. Erről az „előszó”-ról azonban megállapítható, hogy – címének állításával ellentétben – nem VI. Pius készítette. A szöveg ugyanis azonos a Hausen-féle előszó egy részletével, melyet nyelvtanilag kissé módosítottak. Nem valószínű, hogy a pápának bármiféle köze lett volna ehhez.

<i>Vorbericht des Verfassers, 1774, 8.</i>	<i>Kurze Vorrede, 1782, címlap hátoldala</i>
Lebe wohl! Geneigter Leser! Und bethe: Du wirst bald erfahren, daß dir ein einziges also ausgelegtes Vater Unser mehreren Trost, Verdienst und Gnade von Gott wird zuwegen bringen, als viele hundert andere dir zugezogen haben, die du nur geschwind und obenhin ohne Saft, ohne Kraft und Nachdruck herab gesprochen.	Liebe Schäflein! Gebrauchet fleißig gegenwärtige Gebether, ihr werdet erfahren, daß euch ein einziges also ausgelegtes Vater unser mehreren Trost, Verdienste und Gnade wird zuwegen bringen, als viele tausend andere euch zugezogen haben, die ihr nur geschwind und obenhin ohne Kraft, ohne Saft und Nachdruck herab gesprochen habet.

A magyarázattal ellátott, kötött szövegű imádságok azonosak Hausen szövegeivel. A hét litánia sorrendje és tartalma sem változott az egymást követő további kiadásokban, mindössze a Hausen-féle összefoglaló címük (*Verschiedne Litaneyen von den vornehmsten Tugenden*) lett egyszerűbb vagy maradt el.

Míg Hausen munkája a hetedik litánia után befejeződött, a megváltozott című 1782. évi kiadásban és annak további kiadás-sorozatában a szerkezet kibővült a szentmise alatt mondható imádságokkal és a Szent Pétert dicsérő énekkel, melyhez a feltételek teljesítése esetén VI. Pius száz nap búcsút engedélyezett. Ez a szerkezet vált az alapjává a továbbiakban a német nyelvű és a németből más nyelvekre lefordított kiadásoknak, így a magyar változatoknak is.

Áttekintve a kiadásokat megállapítható, hogy a *Die allerbesten Gebether* [...] 1782. évi szerkezete nem rögzült oly mértékben, mint Hausen összeállításáé, s a kor szokásának megfelelően többször alakítottak rajta. Egyrészt a tartalom gazdagodott, általában miseénekekkel, imádságokkal, áldás-szövegekkel és a teológiai erények (hit, remény, szeretet) „indulati”-val. Más-

(Augsburg, 1839) a „Kurze Vorrede, welche S[eine] Heiligkeit Papst Pius VI. über folgende Gebete erlassen hat” cím olvasható.

részt több kiadásból kimaradtak bizonyos részek, így például a búcsúengedély, esetenként a Szent Péter-versek vagy a miseimádságok.

A magyar vonatkozású kiadások szerkezetében további sajátosságok figyelhetők meg. Az első magyarországi kiadás, mint említettem, németül jelent meg, és példány szerint ma ismeretlen. Erre a kiadásra hivatkozhatott Vajda Sámuel, amikor 1784. október 19-én kelt válaszlevelében azt írta: látta, hogy németül már kapható az imádságos könyv és úgy gondolta, jó lenne, ha magyarul is megjelenne.⁶¹ A Vajda-féle fordítás (1784) szerkezete hűen követi a *Die allerbesten Gebether [...]* 1782-es augsburgi kiadás felépítését, nem hagy el belőle és nem is ad hozzá újabb részeket. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a példányból számomra nem ismeretes első magyarországi kiadás szerkezete és tartalma sem különbözött ettől. Ez a két, 1784-ben Budán megjelent kiadvány – mint már utaltam rá – kihívta a Helytartótanács rosszallását. A további magyar vonatkozású, példányból ismert kiadások esetleges cenzúra-ügyei nem ismertek, szerkezetük azonban a legtöbb esetben némileg módosult az első két kiadáshoz képest – valószínűleg azért, mert a kiadók gondoltak a cenzúrára.

A kiadások szerkezetének alakulása (1785–1831)

Megjelenési hely, idő	A kiadvány nyelve	Szerkezeti módosulás
Győr 1785	magyar	nem tartalmazza VI. Pius „ajánlásá”-t nincs a Szent Péter-énekhez búcsúengedély a végén bővül a szentmise-énekekkel, a „Szent Írásból ki-szedett igazságok”-kal és a tartalommal
Besztercebánya 1785	német	ugyanaz, mint 1784-ben
Bécs 1786	magyar	nem tartalmazza a hét litániát nem tartalmazza a Szent Péter-éneket és a hozzá tartozó búcsúengedélyt a végén bővül a szentmise-énekekkel, a hit, remény, szeretet indulatival és a töredelmes bánat felindításával
Pest-Buda 1788	német	nincs a Szent Péter-énekhez búcsúengedély

61 47., 49. jegyzet.

Megjelenési hely, idő	A kiadvány nyelve	Szerkezeti módosulás
Sopron [1789 előtt]	német	ugyanaz, mint 1784-ben
Nagyszombat 1797	német	nincs a Szent Péter-énekhez búcsúengedély
Nagyszombat 1799	szlovák	nem tartalmazza a Szent Péter-éneket és a hozzá tartozó búcsúengedélyt
Pest 1799	latin	nem tartalmazza VI. Pius „ajánlása”-t nem tartalmazza a Szent Péter-éneket és a hozzá tartozó búcsúengedélyt
Buda 1800	német	a végén bővül egy verssel (Krisztus oldal-sebéről) és egy imádsággal (Jézus nevének erejéről)
Selmecbánya 1804	latin	nem tartalmazza VI. Pius „ajánlása”-t nem tartalmazza a Szent Péter-éneket és a hozzá tartozó búcsúengedélyt
Pest 1806	latin	nem tartalmazza VI. Pius „ajánlása”-t nincs a Szent Péter-énekhez búcsúengedély a végén bővül a „Szent Írásból ki-szedett igazságok”-kal és a tartalommal
Pest 1806	német	nincs a Szent Péter-énekhez búcsúengedély
Pest 1825	német	nincs a Szent Péter-énekhez búcsúengedély
(Pest 1831)	(német)	(A Miatyánk-rész átdolgozott kivonata)

Az elhagyott szerkezeti elemek leggyakrabban a címlap hátoldaláról a VI. Pius pápa „ajánlása” (1785, 1799, 1804, 1806), a Szent Péter-ének (1786, 1799, 1799, 1804) és az ehhez fűzött búcsúengedély (1785, 1786, 1788, 1797, 1799, 1799, 1800, 1804, 1806, 1806, 1825). Mindössze egyetlen olyan kiadás ismert, amelyikben jelentősen lerövidítették a Hausen-féle alapszöveget. Ez az 1786. évi bécsi kiadás, melyben nem található meg a hét litánia.

A magyar vonatkozású, példányból ismert kiadások szerkezetét kibővítő részek és az elhagyott szövegegységek egyaránt változatosak. Közös sajátosság, hogy az 1784. évi két budai kiadáshoz képest az összeállítások kivétel nélkül az utolsó részben bővültek; a korábbi szerkezetet meghagyva mintegy „tovább írták” a szövegeket. A bővülések lehetnek mise-énekek (1785, 1786), imádságok (1786,⁶² 1800⁶³), valamint az egyébként üresen

62 A „hit, remény, szeretet indulati” és a „töredelmes bánat felindítása”-t célzó imádságok betoldását valószínűleg újításnak számíthatták, reform-katolikus megfontolásból.

63 Verses imádság Krisztus oldalsebéhez és imádság Jézus nevének erejéről, melyek

maradó lapokon helykitöltésként megjelenő szövegek (1785, 1806).⁶⁴ A bővítésekkel egyrészt meg kívánták újítani az imádságoskönyvet (szentmise-énekek, újabb imádságok). Másrészt ezek a részek esetenként helykitöltőként szolgálhattak („Szent Írásból ki-szedett igazságok,” azaz szólások, mondások, példa értékű kifejezések vagy a tartalommutató). A nyomdák mindkét megoldással elő kívánták segíteni kiadványaik mindennapi használhatóságát, s így vélték biztosítani a gyorsabb eladhatóságot.

A magyar vonatkozású kiadásokat a szövegek, szövegrészek tudatos elhagyása jellemzi elsősorban. Ezek lehettek azok a szövegek, melyekről a fordítók, kiadók, szerkesztők, vagy a nyomdatulajdonosok tudták vagy tudni vélték, hogy kinyomtatásuk esetén a cenzúra veszélyeztetheti a kötetek terjesztését vagy magukra vonhatják a Helytartótanács rosszallását. Így például az elhagyott részekben kereshető magyarázat arra, hogy miért egyedül a példányból ismert szlovák fordítás (1799) címlapján találjuk meg a fordító nevét, s miért egyedül ez a kiadás tartalmaz latin nyelvű approbatiót és imprimaturt: ez az a kiadás ugyanis, amelyből egyaránt hiányzik a Szent Péter-ének és a hozzá tartozó búcsúengedély. A szlovák szöveg alapján készült két latin fordítás – ismét tekintettel a vélt vagy valószínű cenzúrára – tovább szűkítette a tartalmat; a fordító elhagyta a címlap hátoldaláról „VI. Pius pápa ajánlását”, s az első latin nyelvű kiadás (1799) címéből kimaradt a pápa neve.

Egyes esetekben megfigyelhető az elhagyások és a bővítések együttes alkalmazása. Az 1785-ös győri magyar kiadás például nem tartalmazza VI. Pius pápa „ajánlását”-t, a Szent Péter-himnuszhoz nem járul búcsúengedély, ugyanakkor a tartalom a kötet végén szentmise-énekekkel bővül, megjelennek egy-egy oldal terjedelemben a „Szent Írásból ki-szedett igazságok” és a tartalommutató. Az ugyancsak magyar nyelvű, 1786-ban Bécsben megjelent kiadás – bár az előbbitől eltérő fordítást ad – szintén nem tartalmazza a Szent Péter-éneket és az ahhoz kapcsolt búcsúengedélyt, továbbá a – kiadások között egyedülként – nem tartalmazza a Hausen-féle hét litániát. A tartalom ugyanakkor a kötet végén kibővül a győri kiadásban is megjelent miseénekekkel, a hit, remény, szeretet „indulati”-val és a töredelmes bánatra felindító szöveggel.

elmondásával enyhíteni vélhették a mindennapi élet megpróbáltatásait.

⁶⁴ A rectón „Szent Írásból ki-szedett igazságok” cím alatt szólások, mondások, példa értékű kifejezések, a versón tartalommutató.

A gyűjteményben először 1785-ben Győrben, majd 1786-ban Bécsben⁶⁵ magyar nyelven jelentek meg a mise részeihez illeszkedő énekek. Újdonság voltukra a győri kiadás címlapján az „Ezekhez ragasztatik ama nem régen ki-nyomtatott új Ének, mely a Szent Misének minden részeihez alkalmaztatott” mondat hívja fel a figyelmet. Az énekek szövege („Im arca borulunk” kezdettel) a két kiadásban csaknem teljesen azonos.⁶⁶ Ezek a reformkatolicizmus által kedvelt miseénekek egyaránt ismertek latin („Coram Te prosternimur” kezdettel) és német („Wir werfen uns darnieder” kezdettel) nyelven. Magyarországi terjesztésüket Szelestei Nagy László a székesfehérvári egyházmegye első püspökének, a reformoknak elkötelezett Nagy Ignác tevékenységéhez kapcsolta.⁶⁷ Az énekek magyar nyelvre fordítása feltételesen Ányos Pál nevéhez köthető.⁶⁸ Ez a miseének-sorozat magyarul megtalálható Versegly Ferenc 1786. évi *Keresztény Ájtatosságok* című kéziratában is, ahol a címe „A’ Szent Misének Minden Reszeihez alkalmaztatott énekek”.⁶⁹

A magyar vonatkozású kiadássorozatban csak e két kiadásban megtalálható miseénekek az ugyanitt hiányzó részekkel együtt jelzik, hogy ezek az összeállítások részben már szakítottak a korábbi kiadások konzervatív vallásosságot őrző szemléletével, s érzékeltetik a tájékozódást a reformkatolicizmus eszméi iránt.

65 Érdekes, hogy az 1786. évi bécsi magyar nyelvű kiadásban a miseénekek elé a 42. és a 43. oldal közé a kiadványétól eltérő minőségű papíron vendéglevelet ragasztottak be, melynek rektóján *Ének* címmel a „Szent vagy Uram, Szent vagy” kezdetű ének három négysoros szakasza olvasható, a végén az utasítás szerint kétszer megismétlendő két sorral („Úr Jézus el ne hagy, / Mert Ídvezétőnk vagy”). Az általam ismert egyetlen példány őrzőhelye és jelzete: OSZK Mor. 3161e.

66 Az 1786. évi bécsi magyar kiadás címlapján „A’ Szent Miséhez tartozandó Énekkel edgyütt” mondat hívja fel rá a figyelmet. Jelentősebb eltérések: Introitus, IV, 5–6. sor, Győr, 1785, „Nem borjukat mutatunk- / Bé, mint rég Áron tett” – Bécs, 1786, „Nem Marha vért áldozunk, / Mint régen Áron tett”. Sanctus, II, 5–8. sor, Győr, 1785, „Uram! az áldott légyen, / A’ki nevedben jön, / Kherubok mondják: Amen! / Most és mind örökkön.” – Bécs, 1786, „Oh mondjuk: légyen Áldott / Ki Ur Nevében jön, / Egek! mondjátok: Áldott / Most, és mind örökkön.” Majd itt jelzi a bécsi kiadás a vendéglapon bekötött ’Ének’ („Szent vagy Uram” kezdettel) helyét, mely teljesen hiányzik a győri kiadásból.

67 SZELESTEI N. László, *Az Énekek könyve és Ányos Pál = „Édes érzékenység”: Tanulmányok Ányos Pálról*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, Budapest-Veszprém, Gondolat-Pannon Egyetem, 2014, 68–78, itt: 70–71.

68 TIMÁR Kálmán, *Versegly vagy Ányos miseéneke?* ItK 50(1940), 391–392; SZELESTEI, i. m. (67. jegyzet), 71.

69 VERSEGHY Ferenc, *Keresztény Ájtatosságok*, 1786, kézirat, BEK A 89, 56–66.

Fordítástörténeti tanulságok

Annak ellenére, hogy jelenleg nem ismerjük példányból azt az első német nyelvű kiadást (Buda, Landerer Katalin, 1784), amelyet Vajda Sámuel fordított magyarra és az 1786. évi bécsi magyar nyelvű kiadás német eredetijét sem tudjuk pontosan meghatározni, nyelvi-stilisztikai és funkcionális szempontból érdemesnek tűnt összevetni egymással egy korai hazai német kiadást és a magyar fordításokat. A Trattner Mátyás pesti nyomdájában megjelent 1806-os magyar kiadást azért hagytam ki a részletes összevetésből, mivel ennek szövege csaknem szó szerint megegyezik a Vajda-féle fordítás átalakított győri változatával (1785).

Az 1784-es nyomtatvány igényes kivitelezése⁷⁰ összhangban áll a konzervatív szemléletű,⁷¹ a hitélet erősítését és a katolikus hit védelmét mindennél fontosabbnak valló Vajda fordításának gondosságával. A fordító a hagyományos vallásosság elkötelezett híveként ügyelt a kifejezések megválogatására, a nyelvi pontosságra és a stílus következetes alakítására, csi-szolására.

Az összevetésre az 1785-ben Besztercebányán megjelent német nyelvű kiadást választottam. Ennek oka elsősorban az, hogy e kiadvány szerkezete nem tér el a német alapkiadásétól (Augsburg, 1782), és feltételezhető, hogy szövege azonos az 1784-es budai német kiadással. A Vajda-féle fordítást összeolvastam a Vajda szövege alapján készült győri (1785) fordítás-változattal⁷² és egybevettem az 1786-ban megjelent ismeretlen fordítójú másik magyar kiadással.

70 A Vajda Sámuel által átültetett mű kiadása mind külsejében, mind tartalmában eltér a további, igénytelen külsejű, ponyvanyomtatványokra emlékeztető kiadásoktól. A nagy nyolcadrét formátumú kötet a rövid terjedelemhez és a populáris célzathoz képest meglepő igényességgel készült, ami – minden valószínűség szerint – egy, a nyomdai megrendeléshez mellékelt, pontosan körülírt elgondolásnak köszönhető. A jó minőségű papírra nyomott kiadvány kötése vékony fatábla, melyet sötétlila papírral vontak be. A címlap előtt szennycímlap található a „Hatodik Pius Romai Pápától” szöveggel. Minden szövegoldalt nyomdadíszekből összeállított keretben helyeztek el, s e keretezésen belül az oldalszámozás a lapok tetején nem a megszokott arab, hanem római számozással fut. A szövegelhelyezés gondosnak mondható, harmonikusan illeszkedik a formátumhoz.

71 Közismert, hogy Vajda Sámuel ellenezte II. József Türelmi rendeletét.

72 Lukácsi Márk nem határozta meg a Vajda fordításához alapul szolgáló kiadványt. Szerinte az „imakönyv [...] korának tipikus terméke”. A győri kiadás szövegváltozat jellegét nem ismerte fel, így feltette a költői kérdést, hogy vajon ez Vajda „hallgatólagos beleegyezésével, vagy kifejezett kérésére készült-e”. Lukácsi dicséri Vajda fordítói tehetségét, jóllehet a német eredetivel nem végzett szövegösszevetéseket. A Szent Péter-versek fordítását tartja Vajda „legegyénibb, legérdekesebb és a legjobban sikerült” teljesítményének. LUKÁCSI, i. m. (47. jegyzet), 110–114.

1. Jelzőhasználat.

Besztercebánya 1785	Buda 1784	Győr 1785	Bécs 1786
Kurzer Vorbericht, welchen Seine päbstliche Heiligkeit über gegenwärtiges Büchlein ertheilet hat. Liebe Schäflein! gegrauchet fleißig gegenwärtige Gebether, ihr werdet erfahren, daß euch ein eiziges also ausgelegtes Vater Unser mehreren Trost, Verdienste und Gnade von Gott wird zuwegen bringen, als viele tausend andere euch zugezogen haben, die ihr nur geschwind und obenhin ohne Kraft, ohne Saft und Nachdruck herab gesprochen habet.	Intése a' Pápának: Édes Júhotskáim! Búzgón gyakorljátok ezen imádságokat, és tapasztalva érezni fogjátok, hogy eképpen megmagyaráztatott egy Mi Atyánk imádság, több lelki vigasztalást, érdemet, és malasztot szerez néktek az Istennél, mint sem eddiglen-szerzett vala ezerekenek immell ámmal való szapora el-mondása.	0	Rövid elől-járó intés, melyet ő Szentsége a' Romai Pápa a' jelen-való magyarázatról ki-adott. Kedves Júhotskáim! éljetez szorgalmassan e' jelen-való Imádságokkal, 's tapasztalni fogjátok, hogy e'féle megmagyaráztatott egy Mi-Atyánk több vigasztalást, érdemet, és malasztot fog reátok Istentől árasztani, mintsem talám más ezerek szállítottak; melyeket tsak szorva szaporva erő, velő, s' nyomozás nélkül mondottatok.

Alapvető sajátosság, hogy míg az 1786. évi változat készítője szó szerinti fordításra törekedett, az 1784. évi kiadásban Vajda az értelem minél pontosabb közvetítése mellett igyekezett érzelmileg is megragadni és befolyásolni a kötet használóját. Ehhez olyan megoldásokat választott, amelyek az olvasó legszemélyesebb szféráját is megérintették. Így például a német „liebe” jelzőt nem a megszokott „kedves”, hanem az „édes” szóval, a „fleißig”-et a „szorgalmas” helyett a „búzgó”-val, a „werdet erfahren”-t a „tapasztalni fogjátok” helyett a ma kissé körülményesnek hangzó „tapasztalva érezni fogjátok” kifejezéssel adta vissza. Míg az „ohne Kraft, ohne Saft” fordulatot 1786-ban a fordító „erő, velő [...] nélkül” formában ültette át, Vajda megtalálta a megfelelő idiomatikus kifejezést: „immell ámmal”.

A példák arra utalnak, hogy Vajda nem csupán egy szöveget fordított, és nem egyszerűen szó szerinti tolmácsolásra törekedett, hanem igyekezett érzelmmel telíteni és nyelvileg is vonzóbbá tenni a szövegeket. Ehhez esz-közként késő barokk-rokoko stílusesszközöket választott, esetenként vállalva a már egykorúan is régiesnek ható kifejezéseket.

2. A mondat szerkezet (körmondat) egyszerűsítése. Az alárendelő mondat szerkezetek magyarításakor Vajda és az 1786-os bécsi kiadás fordítója egyaránt gyakran élt a korban megszokott körmondatos megoldással. Ettől jelentős mértékben és rendszeresen eltért az a Vajda-féle fordítást közérthetőbb nyelvezetre hangolni igyekvő, ismeretlen sajtó alá rendező, aki a barokkos megoldások helyett törekedett a korabeli nyelvhasználathoz közelebb álló, tartalmilag hű, de nyelvileg egyszerűbb megoldásokra. A következő példa jelzi, hogy a mondat szerkezetek egyszerűsítése egyúttal a közérthetőséget is szolgálta.

Besztercebánya 1785	Buda 1784	Győr 1785	Bécs 1786
65–66. p. Zur ewigen Gedächtniß des bitteren Leidens und Sterbens am Kreuze an welchem sich unser Herr Jesus zur Versöhnung für unsere Sünden hat geopfert, und in der heiligen Messe noch aufgeopfert.	CVII–CVIII. p. annak a keserves kínszenvedésnek, és halálnak a keresztfán, melyen magát a mi Urunk Jesus Krisztus engesztelő áldozatul a bűnöknek bocsánatjért bémutatta, és most-is fel-áldozza a szent Misében.	87. p. Kristus Jéhus keserves kínszenvedésének, és halálának örök emlékezetére, a' ki magát a' keresztfán engesztelő áldozatul a' bűnöknek bocsánatjért bémutattta, és most-is fel-áldozza a' szent Misében.	38. p. azon kínszenvedésnek, 's halálnak emlékezetére, melyly a' mi Urunk Jéhus Kristus a' keresztfán, hogy érettünk megengesztelné sz. Attyát, magát fel-áldozta, 's még most-is a' Sz. Misében fel-áldozza

3. Kihagyással, a némettől eltérő szórend alkalmazásával viszonylag gyakran éltek a fordítók. Ez a sajátosság a két nyelv eltérésein kívül utal a tudatos változtatás szándékára is. A jelzős szerkezeteket például leegyszerűsítik és a németnél közvetlenebb módon ígés szerkezettel adják vissza. Sikertelnek tűnik például a „Die starke-Hülfe in Versuchung und Anfechtung zur Sünde” magyarítása a „Hogy a' kísértetekben és bűnre ingerlésekben meg-erősítesz,” illetve a „Hogy a kísértetekben meg-erősítesz” formában. Ebben az esetben annál hatásosabbá válik a magyar szöveg, minél rövidebb.

Besztercebánya 1785	Buda, 1784	Győr, 1785	Bécs, 1786
14. p. Dein verehrungswürdigster Name Maria erwecket in mir schon	XVIII. p. A te szentséges Mária neved, már maga-is [...] fel-indít engem	18. p. Már maga-is a te szentséges Mária neved, hozzád való [...] fel-indít engem	15. p. Már a' Te nagy tiszteletre méltó Neved <i>Mária</i> [...] gerjeszt bennem
19. p. Ob ich dich aber schon als Mutter des Allerhöchsten verehere, so bist du dennoch eine allgemeine Mutter der Rechtgläubigen;	XXIV. p. De noha én a' felséges Isten' Anyjának hiszlek is lenni tégedet, te mindazonáltal közönséges Anyja is vagy minden igaz hitű keresztényeknek;	24. p. De noha én a' felséges Isten' Anyjának hiszlek lenni tégedet, te mindazonáltal minden igaz hitű keresztényeknek-is közönséges Anyja vagy;	19–20. p. Noha pedig én Téged mint a' Felségesnek Annját tisztellek, mindazonáltal a' keresztény hiveknek-is közönséges Annnya vagy
46. p. Die starke-Hülfe in Versuchung und Anfechtung zur Sünde,	LXI. p. Hogy a' kísértetekben és bűnre ingerlésekben meg-erősítesz.	60. p. Hogy a kísértetekben meg-erősítesz.	0

4. Körülírási bővítés az érzelmileg meghatározott részekben.

Besztercebánya 1785	Buda 1784	Győr 1785	Bécs 1786
59. p. in und von mir auf das vollkommenste vollzogen werde	LXXIX. p. én bennem, és én általam mindenkoron, és mentül leg-jobb módjával, bé-tellyesedjék.	79. p. én bennem, és én általam mindenkoron, bé-tellyesedjék.	0

A fenti példában a német szöveg az egyszerűbb. A fordításokban – eltérően az eredetitől – ismétlések, fokozások és nyomatékosító körülírások találhatók. Ezek a megoldások érzelmgazdagabbá teszik a szöveget.

5. Nyelvi egyszerűsítés, tömörítés. Ezek némelyike régies, ugyanakkor a szöveg egészéhez stílusosan jól illeszkedő kifejezés („veszsződnek alatta”). A Vajda-féle magyarítást átalakító győri kiadásban van példa arra is, hogy a három tagból álló szókapcsolatot egyetlen érzékletes kifejezéssel adta vissza a fordító: „an mein Lebensende” – „életem végeiglen” – „hólttig”.

Besztercebánya 1785	Buda 1784	Győr 1785	Bécs 1786
[3]. p. Diener zu seyn 12. p. unterwerfe mich deiner Ruthe 15. p. an mein Lebensende 55–56. p. Züchtige mich, o von mir so oft, so schwer beleidigter Gott und Herr!	[3]. p. Szolgájidnak közikben XVI. p. veszsződnek alatta XX. p. életem végeiglen LXXIV. p. Feddj-meg engemet, oh én tőlem annyiszor, és olly nehezen megbántódott Uram, és Istenem!	[3]. p. szolgáid közzé 16. p. veszszöd alatt 20. p. hólttig 74. p. Feddj-meg oh én Uram 's én Istenem engemet, a' kitégedet annyiszor, és olly nagyon megbántottalak!	[3]. p. szolgád lenni 13. p. veszszöd alá 16. p. életem fogytáig 0

6. A szöveg lényegi értelmének visszaadására törekvő megoldások jelzik a fordítók biztos német és magyar nyelvtudását.

Besztercebánya 1785	Buda 1784	Győr 1785	Bécs 1786
66. p. Unter der heiligen Messe bethe das Vater unser. Den englischen Gruß. S. 14. Den apostolischen Glaubens S. 22. – Bey den drey Theilen des heiligen Opfers versammle dich aufs neue, und bethe folgendes.	CIX. p. A Sz. Mise alatt mond-el a Mi Atyánkot, Idvözletet s at. mint oda fellyebb. A Sz. Misének három jelesebb részein pedig, szedjed öszve újra elmédet, és mond el e következő imádságokat:	88. p. Intés. Ez után mond- el a' fellyebb irt imádságokból egy részt a' kenyérnek és bornak bé-mutatásáig; akkor szedjed-öszve ujra elmédett, és mond e' következő imádságot.	39. p. A' szent Mise alatt imádkozzad a' Miatyánkat, (pag.3) az Üdvözletet, és a' Hiszek egy Istent; A' Mise három részeinél ujjonnan egybe foglalván gondolatidat mondjad a' mi következik.

Besztercebánya 1785	Buda 1784	Győr 1785	Bécs 1786
70. p. Nach diesen drey Theilen der heiligen Messe wird eine Litaney, wie oben, gebethet, welche in einer Pfarrmesse auch öffentlich kann vorgebethe werden. Hernach bethe folgendes.	CXIV. p. A Sz. Misének ezen három részei után, el-mondhatsz egyet, a' fen megirt Létániák között: az után e következő imádságot:	93. p. Intés. Most el-mondhatsz egyet, a' fen meg-irt Létániák között: az után e következő imádságot:	0

A két példa jól érzékelteti, hogy az 1785-ös győri kiadás átdolgozója nem egyszerűen a németből fordított, hanem Vajda fordítását alakította tovább úgy, hogy közelítette azt az egykorúan beszélt nyelvhez.

7. Törekvés a németnél közvetlenebb kifejezésmódra, ami gyakran együtt járt az érzelmi telítettség fokozásával. Ez elsősorban Vajda fordításában mérhető le (például „Szent Szeretetedtől meg-emésztetvén”). Ugyanakkor a Vajda-féle szöveg túlzottnak ítélt érzelmi töltését a győri kiadás átdolgozója tudatosan mérsékelte, mintegy „vissza”-közelítette a német eredetihez.

Besztercebánya 1785	Buda 1784	Győr 1785	Bécs 1786
51–52. p. dort anfang zu leben, wo ich dich mit allen Auserwählten auf das vollkommenste genießen, besitzen, und ohne alles Ende lieben werde.	LXX. p. valamígen a' te Szent Szeretetedtől meg-emésztetvén, ott nem kezdek élni, a' hol tégedet Választottiddal egyetemben legtekéltebb módon birjalak, és minden vég nélkül szereselek.	69. p. hogy így méltó lehessen valaha ott élni, a' hol tégedet a' te Választottid leg-tekéltebb módon birnak, és minden vég nélkül szeretnek.	0

8. Egyéni nyelvi és stiláris megoldások. Ilyenek bőségesen találhatók a négy összevetett kiadásban. Ezek aláhúzzák a fordítók / átdolgozók stílust alakító törekvéseit, nyelvi leleményeit és változatosságra törekvését. A „mit verknirschtem Herzen” nehezen lefordítható régies, ugyanakkor érzékletes jelzős szerkezet például így vált Vajdánál a „törődött lélekből” kifejezéssé, amit a győri kiadás átdolgozója és a bécsi kiadás fordítója a „törédelmes szívvel” formában igyekezett közelíteni a német eredetihez.

Besztercebánya 1785	Buda 1784	Győr 1785	Bécs 1786
10. p. mit verknirschem Herzen	XIII. p. törődött lélekből	13. p. töredelmes szívvel	11. p. töredelmes szívvel
20. p. welchen Anfechtungen, Gefahren, Gelegenheiten ich ausgesetzt sey.	XXVI. p. minémü kísértetek- től, és a bűnöknek minémü alkalmatossá- gítól ostromoltatom?	26. p. minémü kísértetekben, és veszedelmes alkalmatosságokban forgódom?	21. p. minémü kísértetektől, veszedelmektől, és alkalmatosságoktól környékeztetem?
27. p. Ich glaube, daß du am dritten Tage durch eigene Kraft mit Leib und Seele ganz glorreich aus dem verschlossenen Grabe erstanden seyest.	XXXV–XXXVI. p. Hiszem, hogy tulajdon erőddel, és zárott koporsódnak sérelme nélkül ditsőséges testben fel-támadtál harmad napon.	35. p. Hiszem hogy harmad napon bé zárott koporsódból tulajdon erőddel, ditsőséges testben fel- támadtál.	27. p. hiszem, hogy harmad napon a' zárt ko- porsódból testestől, 's lelkestől tulajdon ere- id által ditsőségesen fel-támadtál.
30. p. durch jenes ungerechteste Todesurtheil, welches du einst mir zu lieb von denen gottlosen Richtern hast anhören	XXXIX. p. hogy azért az hamis Bíróktól ellened ki- mondott törvényte- len halálos szententziáért, melyet	39. p. ama' törvénytelen halálos szententzia által, melyet az hamis Bírók ellened ki-mondottak	30. p. azon leg- igazságtalanabb halálos ítélet által, melyet egykor hozzám való szeretetedből a' gonosz Biráktól hallottál

9. Régies kifejezés(ek) használata és törekvés az átalakításukra. A jóval 1774 előtt keletkezett Hausen-féle német alapszövegben⁷³ nagy számban találhatók régies kifejezések. Ezeket Vajda – minden bizonnyal egyéni ízlésétől és konzervatív meggyőződésétől is motiválva – ugyancsak régiesen, saját szóhasználatában azonban megszokott⁷⁴ módon ültette át. Ezek a kifejezések a további magyar kiadásokban leegyszerűsödtek, a beszélt nyelvhez közelítve általában lerövidültek. A magyar kifejezések egymáshoz viszonyított egykori stiláris értékét ma nehéz meghatározni.

73 Az általam használt, a címlapon Hausen nevének feltüntetésével 1774-ben Dillingenben kiadott *Das gemeinste, aber allerfürtrefflichste Gebeth* című munka harmadik kiadásként jelent meg a címlap szerint.

74 Vö. például Vajda főművének *A' mi urunk Jéhus Kristusnak élete* (I–III, Pozsony, Landerer Mihály János, 1772–1774) szövegét.

Vajda kifejezései esetenként mesterkéltnek („idegenséges útalattal”), önkényesen körülményeskedőnek („hitemnek nyilvánságos fel-vallására”), illetve egyénieskedőnek tűnnek fel, melyeket utódai a szóhasználat és a stiláris érték tekintetében egyaránt átalakítottak („különös útalattal”, „hitemnek nyilvánvaló meg-vallására”, illetve „nyilván való hit-vallásomra”). Megfigyelhető az is, hogy a bécsi kiadás (1786) fordítója nagy mértékben törekedett a tükörfordításra, s a győri átdolgozó (1785) stiláris tekintetben mintegy félúton helyezkedik el Vajda Sámuel és a bécsi kiadás ismeretlen fordítójának teljesítménye között.

Besztercebánya 1785	Buda 1784	Győr 1785	Bécs 1786
36. p. meine öffentliche Glaubensbekenntniß	XLVII. p. hitemnek nyilvánságos fel-vallására	47. p. hitemnek nyilvánvaló meg-vallására	36. p. nyilván való hit-vallásomra
55. p. In Vereinigung mit jenem äußerlichsten Abscheuen	LXXIV. p. Öszve-kaptsolván azzal az idegenséges útalattal,	73. p. Öszve-kaptsolván ama különös útalattal,	0
62. p. Für alle natürliche und übernatürliche Gaben und Wohlthaten, [...] welche ich noch memal erkennet habe,	LXXXII–LXXXIII. p. Minden természeti, és természetnek felette való malasztidért, és jótéteményidért. [...] mellyeket ekkoráiglan meg-se ismértem.	82–83. p. Minden természeti, és természet felett való malasztidért, és jótéteményidért. [...] mellyeket eddig meg-se ismértem.	0

10. Bővítéses fordítás és bővítéses fordítás nyelvi átalakítással. A Szent Péter-versből vett két példa segítségével valamelyest lemérhetők az adaptátorok versfordítói képességei.

Besztercebánya 1785	Buda 1784	Győr 1785	Bécs 1786
74. p. 6. Beschütze doch die Christenheit, Die dich als Schützer ehret; Damit sie nicht durch List und Neid Des Satans wird verehret.	CVII. p. Őriz'd a' kereszténységet, Mutass hozzá kegyességet, Mert tisztel 's kér szívéből. Hogy az ördög' irigysége, Avas álnok mestersége Ki ne ejtse hitéből.	96. p. Őriz'd a' kereszténységet, Mutass hozzá kegyességet, Mert tisztel 's kér szívéből. Hogy az ördög' irigysége, Régi álnok mestersége Ki ne ejtse hitéből.	0
75. p. Ehre sei dem Vater, und dem Sohn, und dem heiligen Geist.	CVIII. p. Ditsőség légyen Atyának, Ő egyetlen egy Fijának Ditsőség szent Léleknek. Kezdetől fogva végiglen, Egy Isten' örökéiglen És három személyeknek.	97. p. Ditsőség légyen Atyának, Ő egyetlen egy Fijának Ditsőség szent Léleknek. Miképpen vala kezdetben, Mostan és minden időben, És örökkön örökké.	0

A kötött szövegek visszaadása a prózafordításnál pontosabban megvilágítja a fordító nyelvi tehetségét. A vizsgálatra csupán Vajda egyetlen versfordítása esetében van lehetőség, mivel Győrben ennek csupán nyelvi változata, nem új fordítása jelent meg. Az eddigiekhez képest itt még nyilvánvalóbb Vajda egyéni írói, fordítói leleménye. A korábban arab számozással nyolc részre elkülönített Szent Péter-verset Vajda egyetlen verssé olvasztotta össze. A refrén nélkül mindössze négy, illetve két soros strófákat Vajda egyaránt hat-hat sorossá bővítette 8–8–7/8–8–7 szótag-számú sorokban, aab/ccb rímeléssel. Ehhez illesztette az eredetileg négy soros refrént, amelyet hat sorban fordított le, azonos szótagszámmal és rímeléssel. A vers így egységessé, lendületessé, adott esetben énekelhetővé vált. A szóhasználat és a stílus jellegzetességeinek kialakításában ugyanazokat az eszközöket használta, mint a prózai részek magyarításában. Néhány Vajdára sajátosan jellemző kifejezés is belekerült a versbe, mint például a „régi” helyett az „avas” jelző következetes használata, amit a győri kiadásban „régi”-re „javítottak”.

Összegzés

A vizsgálatot ezen a ponton folytatni lehetne a magyarországi nem magyar nyelvű – német, szlovák és latin – kiadások összevetésével. A németből szlovákra és a szlovákból latinra fordított szöveg-együttes elemzése azonban meghaladja a dolgozat kereteit, e feladat elvégzésére egy másik tanulmány hivatott.

Megvizsgálva a munka eredetét, fogadtatását, egykorú kritikáját, s meghatározva a szerzőt és a fordítók egy részét, nyilvánvalóak a kiadvány aktuális egyházpolitikai vonatkozásai. A magyar vonatkozású kiadástörténet ráirányítja a figyelmet arra, hogy a kötet valójában a II. József elképzeléseivel történt tudatos szembehelyezkedés kifejezéseként értékelhető. A birodalomban megtűrt mű Magyarországon üldözött és tiltott kiadványnak számított, ennek ellenére újra és újra nyomdafestéket látott különféle szövegváltozatokban. A többször módosított szerkezettel a kiadók igyekeztek mintegy „megszelídíteni” a kötetet várhatóan elutasító jozefinista fogadtatást. Tekintetbe véve a jozefinizmus búcsúkkal szembehelyezkedő álláspontját, elsősorban VI. Pius Szent Péter-versekhez kapcsolt búcsúengedélyét hagyták ki, esetenként magát a verset is, továbbá azokat a részeket, melyek valamiképpen a pápa személyéhez kapcsolódtak.

A kutatás által eddig nem vizsgált magyarországi és magyar vonatkozású kiadásokat az európai szakirodalom mindeddig nem tartotta számon. E kiadások nyelvi-stilisztikai és funkcionális vizsgálata ráirányítja a figyelmet arra, hogy milyen apró nyelvi, stílusbeli eltérésekben ragadhatók meg az ideológiai, egyházpolitikai különbségek a konzervatív, a reformkatonikus és a jozefinista elveket vallók táborában.

A magyarországi és a magyar nyelvű külföldi kiadások bibliográfiája

1

[Wilhelm Hausen]:

„Schmitz Simon: Die allerbesten Gebether

Buda, Landerer Katalin, 1784.”

Landerer Katalin kimutatásában, melyet a Helytartótanács követelésére állított össze az 1774–1784 között megjelent nyomdatermékeiről (Buda, 1784. IX. 10.) a kiadvány ’Schmitz Simon’ nevével szerepel. A kimutatást a Helytartótanács összevetette a nyomda által beküldött köteles példányokkal és elfogadta.

A jegyzéket kiadta: Gárdonyi, 19–23.

Bibliográfiailag és példány szerint nem ismert kiadás

2

[Wilhelm Hausen – Vajda Sámuel ford.]:

Hatodik Pius Romai Pápától ki adattatott imádságos könyvetske magyarra fordítatott a tihanyi klostromban. És annak költségével ki nyomtattatott.

Budán, Királyi Akademiának Betűivel, 1784.

[]², A⁸–G⁸, H⁶ = CXXII, [2] lap, utolsó két lap üres – 8°

Petrik III 101 (leírás „Pius VI” néven)

Holl2/129; vö. Holl1/1784

OSZK 808.950 („Següdsdi kolostoré”)

3

[Wilhelm Hausen – Vajda Sámuel ford. – Névtelen átdolg.]:

Hatodik Pius Romai Pápától ki-adattatott imádságos könyvetske,

Mellyben Az Ur Imádságának, Angyali Idvözletnek, [!] és az Apostoli Hit-Vallásnak magyarázaja [!] foglaltatik, ez után a Fő Jóságokról egynéhány Litániák, az Oltári Szent Áldozat előtt, alatt, és után mondandó buzgó Könyörgések; a Szent Péterhez való ahitatos Ének, és Imádság következnek. Ezekhez ragasztatik ama nem régen ki-nyomtattatott új Ének, melly a Szent Misének minden részeihez alkalmaztatott.

Magyarra fordítatott a tihanyi klostromban.

Találtatik Miller Jakab maradékinál.

Györben, Streibig József által, 1785.

A⁸–G⁸ = 111, [1] lap – 8°

Petrik V 395 (leírás „Pius VI” néven)
OSZK 319.342 („Joseph Saghy constat 12 grossis”) • BEK Ad3765

4

[Wilhelm Hausen]:
Die allerbesten Gebether,
welche von Seiner päpstlichen Heiligkeit Pius VI. erklärt und ausgelegt
worden sind. Zum nützlichen Gebrauche bey der heil[igen] Messe und bey
Empfangung der heiligen Sakramenten.
aus dem Italiänischen übersetzt von P. Simeon Schmitz, aus dem Orden,
der mindern Brüder Conventualen und deutschem Beichtvater zu Rom bey
St. Peter im Vatican.
Mit Erlaubniss der Obern.
Neusohl, gedruckt bey Johann Joseph Tumler, 1785.
 $A^8 - E^8 = 77$, [3] lap, az utolsó 3 lap üres – 8°

Petrik VII 409 (leírás „Pius VI” néven)
OSZK Mor. 5105

A címben jelzett nyomtatási engedélyt nem tartalmazza.

5

[Wilhelm Hausen – Névtelen ford.]:
A leg-foganatosbb imádságok,
Mellyeket Hatodik Pius, romai pápa ö szentsége meg-magyarázott. A Szent
Miséhez tartozandó Énekkel edgyütt.
Bécs, [ny. n.], 1786.
 A^{12} , B^{12}_{1-9} , []¹, B^{12}_{10-12} , $C^6 = 1-42$, [2], 43–59, [1] lap, (a []¹ = beragasztott vendéglevél) – 12°

Petrik II 211(leírás „Imádságok” címen)
Holl2/132; vö. Holl1/1786
OSZK Mor. 3161e

6

[Wilhelm Hausen]:
Die allerbesten Gebether,
welche von Ihro päpstlichen Heiligkeit Pius VI. erklärt und ausleget worden,
zum nützlichen Gebrauch bey der heiligen Messe, und bey Empfangung der
heiligen Sakramenten.

Aus dem Italienischen übersetzt von R. P. Simeon Schmitz O. S. F. Minor.
Convent. deutschen Beichtvater zu Rom bey St. Peter im Vatikan.

Mit Erlaubnis der Obern.

Pest – Ofen, bey Johann Michael Weingand, 1788.

A¹²–B¹², C¹¹= 70 lap – 12°

Petrik V 394–395 (leírás „Pius VI” néven)

OSZK 318.177 • BEK 08332

A címben jelzett nyomtatási engedélyt nem tartalmazza.

7

[Wilhelm Hausen]:

Die allerbesten Gebether, welche von Ihro päbstlichen Heiligkeit Pius VI.
erklärt, und ausgelegt worden,

zum nützlichen Gebrauch bey der heiligen Mess, und bey Empfangung
der heiligen Sakramenten, aus dem Italienischen übersetzt von Simon [!] Schmitz, O. S. F. Minor. Convent. Deutschen Beichtvater zu Rom bey St. Peter im Vatican.

Cum Permissu Superiorum.

Oedenburg, Johann Joseph Sieß, [1789 előtt].

A¹²–D¹² = 93, [3] lap, az utolsó 3 lap üres – 12°

Petrik I 875 (leírás „Gebether ...” címen)

BEK Ad 976

A címben jelzett nyomtatási engedélyt nem tartalmazza.

8

[Wilhelm Hausen – Mészáros Ondreg ford., előszó]:

„Modlitbi nagznámegšé, a nagpeknegsé, které nagswategsi otec rimskí
pápež Pius VI. wiložil ...

Nagyszombat, 1790. (VI. Pius pápa imái, németből ford.)”

Példányból nem ismert, feltételezett kiadás Szinnyi VIII, 1140.(1) alapján.
Vö. Petrik III 101 és a *Bibliográfia* 10. tételét.

9

[Wilhelm Hausen]:

Die allerbesten Gebether,

Welche von Ihro päbstlichen Heiligkeit Pius VI. erklärt und ausgelegt worden, zum nützlichen Gebrauch bey der heiligen Messe, und bey Empfangung der heiligen Sakramenten.

Aus dem Italienischen übersetzt von R. P. Simeon Schmitz.

Tyrnau, Wenzel Jelinek, 1797.

A¹²–C¹² = 70, [2] lap, az utolsó 2 lap üres – 12°

Petrik VII 409 (leírás „Pius VI” néven)

BEK Ad 11324 (címlap sérült, „Joseph Engelhart 1810”)

10

[Wilhelm Hausen] – Mészáros Ondreg ford., előszó:

Modlitbi nagznámegšé, a nagpeknešé, které nagswategsi Otec Rímskí pápež VI. Pius wiložil.

W reči talianskéž widané, s teg preložené na nemecku a z nemeckéž na slowensku, k osožnému Potrebowani Wericich pri Msi swatég, a Užiwanu Swatosti, skrze Mészáros Ondrega Nitránského Kapitulnika, a Dubnického Farára.

S Dowokenim Wrchnosti duchownég.

W Trnawe, 1799. Witlačené a Wáclawa Gelinka.

A¹²–C¹², C⁶ = 83, [1] lap, utolsó lap üres – 12°

Petrik V 395 (Petrik III 101: „1790”) (leírás „Pius VI” néven)

OSZK 319.038 („Biblioth. N.Kanisensis Schol. Piar. 1828. E.3.b.”) • OSZK Mor 4642 (a címlap alsó részét a bekötéskor megcsonkították, a latin nyelvű nyomtatási engedélyeket figyelmen kívül hagyták, ezért ezt a példányt tévesen „1790”-ben megjelent nyomtatványként írta le Petrik III 101) • Bp Piar 2/4/18

Latin nyelvű nyomtatási engedélyeket (approbatio, „Nitriae 18 Martii 1799”; imprimatur „Tyrnaviae, 19 Martii 1799”) tartalmaz.

11

[Wilhelm Hausen – Mészáros Ondreg ford. – Aloysius Mlinkay ford.]:

Orationes in usum Jvventvtis Scholasticae et aliorum fidelium A Presbytero Scholarum Piarum adornatae.

Pesthini, Typis Matthiae Trattner, 1799.

A¹², B⁶, C¹², D⁶, E⁸ = 87, [1] lap, az utolsó lap üres – 12°

Petrik V 364 (leírás „Orationes” címen)
FSZEK BV 655/122 („Ex libris Coloma Hindy de Kishind” bepecsételt
exlibris-szel a címlapon)

12

[Wilhelm Hausen]:
Die allerbesten Gebether,
Welche von Ihro päpstlichen Heiligkeit Pius VI erklärt und ausgelegt
worden sind zum nützlichen Gebrauche bei der heiligen Messe, und den
Empfangung der heiligen Sakramenten.
Ofen, Katharina Landererin, 1800.
[]¹, A⁸–C⁸ = 48 lap, 1 rézmetszetes címlapelőzők tábla (Krisztus a kereszten,
német felirattal) – 8°

Petrik V 395 (leírás „Pius VI” néven)
OSZK XII. Mor 5104

13

[Wilhelm Hausen – Mészáros Ondreg ford. – Aloysius Mlinkay ford.]:
Orationes P. VI. P. M. in usum juventutis scholasticae et aliorum fidelium.
Per Presbyterum Scholarum Piarum ex Slavonico in Latinum transpositae.
Editio Altera.
Schemnicii, typis F. J. Sulzer, 1804.
A⁸–F⁸ = 96 lap – 8°

Petrik III 101 (leírás „Pius VI” néven)
OSZK Mor 4639 • Bp Piar P 6/5/35 („Ernesti Poleretzky e Piis m.pria”)

14

[Wilhelm Hausen – Vajda Sámuel ford. – Névtelen átdolg.]:
Hatodik Pius római pápától kiadatott imádságos könyvetske,
mellyben Az Úr Imádságának, Angyali Üdvözetnek, és az Apostoli Hit-
Vallásnak magyarázatja foglaltatik, ezután a Fő Jóságokról egynéhány
Litaniák, az Oltári Szent Áldozat előtt, alatt, és után mondandó buzgó Kö-
nyörgések; a Szent Péterhez való áhitatos Ének, és Imádság következnek.
Magyarra fordítottatott a tihanyi klastromban.
Pesten, Trattner Mátyás betűivel, 1806.
A⁸–E⁸, F⁴ = 87, [1] lap – 8°

Petrik III 101 (leírás „Pius VI” néven)

Holl2/129; vö. Holl1/1806

OSZK 327.263 (a példány végén 19 lap terjedelemben kéziratos magyar nyelvű imádságok és énekek, e példány elé kötve: Külömbféle Isteni szolgálatok idején ének-szóval gyakoroltatni szokott ájtatosság [...], Kalocsa, Tómentsek János, 1808 c. nyomtatvány; „Ezen könyvetske tartozando Balassy Imréhez Weprovátzon Böjtmás Havának 8dikán 1827ik eszt.”) • OSZK 808.960

15

[Wilhelm Hausen]:

Die allerbesten Gebether,

welche von Ihro Päbstlichen Heiligkeit VI. Pius erklärt und ausgelegt worden

zum nützlichen Gebrauch bey der heiligen Messe, und bey Empfangung der heiligen Sakramenten.

Aus dem Italienischen übersetzt von R. P. Simeon Schmitz O. S. F. Minor. Convent. deutschen Beichtvater zu Rom bey St. Peter im Vatikan.

Mit Erlaubniß der Obern.

Pesth, Mathias Trattner, 1806.

$A^{12}-C^{12} = 71$, [1] lap, utolsó lap üres – 12°

Petrik I 875 (leírás „Gebether ...” címen)

OSZK 306.864

A címben jelzett nyomtatási engedélyt nem tartalmazza.

16

[Wilhelm Hausen]:

Die allerbesten Gebether,

welche von Ihro päbstlichen Heiligkeit Pius VI. erklärt und ausgelegt worden,

zum nützlichen Gebrauch bey der heiligen Messe, und bey Empfangung der heiligen Sakramenten.

Aus dem Italienischen übersetzt von R. P. Simeon Schmitz O. S. F. Minor. Convent. deutschen Beichtvater zu Rom bey St. Peter im Vatikan.

Mit Erlaubniß der Obern.

Pesth, gedruckt bey Mathias v. Trattner k. k. priv. Buchdr., 1825.

$A^{12}-C^{12} = 70$, [2] lap, utolsó két lap üres – 12°

Bibliográfiailag ismeretlen kiadás
Magántulajdon

A címben jelzett nyomtatási engedélyt nem tartalmazza.

17

[Wilhelm Hausen] – Wenzeslav Johann Nepom. Plahha (átdolg.):
Erklärtes Gebeth des Herrn mittelst neun Abtheilungen Geist erhebender
Verse. Grösstentheils nach Erklärung und Auslegung Seiner päpstlichen
Heiligkeit Pius VI. erklärt und herausgegeben für römisch katholische
Christen und die liebe Schul-Jugend.
Pesth, Friedrich Rupp Buchbindermeister in der Herrengasse neben dem k.
k. Postamte, (gedruckt bei Landerer in Pesth), 1831.
[]⁸ = 13, [3] lap, utolsó 3 lap üres – 8°

Petrik III 104 (leírás „Plahha” néven)
OSZK Mor 4667

Az áhítati mű *Miatyánk* részének átdolgozott kivonata.

Rövidítések

BEK – Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár

Bp Piar – Budapest, Piarista Rend Központi Könyvtára

FSZEK – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest

Gárdonyi – Gárdonyi Albert, *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvke-
reskedelem a 18. században, különös tekintettel Budára és Pestre*, Budapest,
Lantos A. Könyvkiadóhivatala, 1917.

Holl1 – Holl Béla, *A XVIII. századi magyar nyelvű imádságoskönyveink bib-
liográfiája*, Pestújhely, 1955 (Piarista Rend Magyar Tartománya Közpon-
ti Levéltára, Holl Béla hagyatéka, saját kéziratok, 120. tétel)

Holl2 – Holl Béla, *A magyar nyelvű nyomtatott katolikus imádságoskönyve-
ink bibliográfiája*, Budapest, 1958 (Piarista Rend Magyar Tartománya
Központi Levéltára, Holl Béla hagyatéka, saját kéziratok, 121. tétel)

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Petrik – Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, I–IV, Budapest, 1888–1892; *Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez, 1701–1800 ött megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok*, V–VIII, Budapest 1971–1991.

Szinnyei – Sinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1891–1914.

Niklai hamvak (1860)*

Berzsenyi Dániel költeményei közül számos „indult el” a közköltészeté válás útján a XIX. században. Erre hívja fel a figyelmet – többek között – a kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája, mely szerint 1840 előtt közel negyven kéziratos gyűjtemény tartalmaz egy vagy több Berzsenyi-verset.¹ Ezek a költemények jobbára azonosak Berzsenyi költészetének emblematikus verseivel, melyek XIX–XX. századi hatástörténete jelentős mértékben feltáratlan. Áttételesen erre a tényre utal például Takáts Gyula 1976. március 16-án kelt, Fodor Andrásához címzett levele is, melyben egy kaposvári Berzsenyi ünnepség műsorához ajánlott verseket. Itt olvasható ez a korszakra különösen jellemző részlet: „A Berzsenyi versek közül ajánlanám a következőket: [...] és persze a Romlásnak indult, de ez rettentő ’időszerű’, nem hallják e félre és nem lesz e nyígás és nyögés.” Válaszlevelében Fodor András (1976. március 22.) a következőképpen reagált Takáts felvetésére: „A *Magyarokhoz* mindenképpen szeretném. El fogják viselni.”²

Berzsenyi több változatból ismert, különböző időpontokban született *A magyarokhoz* (Romlásnak indult [...] kezdetű) című ódája előkelő helyet foglal el emblematikus versei sorában. A verssel sokan foglalkoztak, önálló tanulmányok készültek róla,³ ugyanakkor – ismereteim szerint –

* Első megjelenés: *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 4, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2015, 375–386.

1 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1540–1840)*, 2., jav., bőv. kiad., összeáll. STOLL Béla, Bp., Balassi, 2002.

2 Fodor András és Takáts Gyula levelezése 1948–1997, Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, [2007], 271. sz., 266; 272. sz., 266–267.

3 A korábbi irodalom felsorolásával lásd pl. SZAJBÉLY Mihály, *Berzsenyi Dániel „A magyarokhoz”*

utóéletének részletei jobbára ismeretlenek.⁴ Ebben a dolgozatban igyekszem megvizsgálni egy, az óda és néhány további Berzsenyi-vers „utótörténetét” meghatározó esemény, a niklai Berzsenyi-síremlék 1860-as ünnepélyes felavatásának alkalmi versek írását ihlető és ösztönző hatását. Az emlékmű felavatásakor a költő tiszteletére három versezet jelent meg nyomtatásban, melyeket szétosztottak az ünnepségen. Mindhárom versezet közköltészeti „alkotásokkal” rokon hangvételű költemény, lényegük szerint sajátos Berzsenyi-parafrázisok, tartalmuk és „szöveggörnyezetük” jól illeszkedik a kiegyezést megelőző évek felfokozott társadalmi várakozással teli hangulatához.⁵

A „Berzsenyi-emlékezet” egyik jelentős mozzanata volt a niklai temetőben 1860. június 14-én felavatott síremlék-emlékmű. Erről az eseményről egykorúan éppúgy, mint, azóta is – szinte folyamatosan – készültek rövidebb-hosszabb híradások, tanulmányok, visszatekintések és cikkek.⁶ Ismeretes, hogy Kisfaludy Sándor balatonfüredi emléksobrának és a niklai Berzsenyi-síremléknek az avatására egyetlen ünnepség-sorozat, az úgynevezett „költők ünnepei” (1860. június 11. és 14.) biztosította a keretet, s a lelkes ünneplő közönség jelentős része közvetlenül Balatonfüredről érkezett Niklára. A kettős emlékmű-avatás állami engedélyezése az 1848/49-es szabadságharc leverése utáni önkényuralom enyhülését közvetítette. A jelzés értékű politikai üzenet – egykorú szóhasználatból élve – „roppant embertömegeket varázsolt az ország minden részéből” a két színhelyre.⁷

című ódájának változatai és eszmei-poétikai előzményei, ItK, 83(1979), 371–385. Vö. még: *Verselemzések válogatott bibliográfiája*, összeáll. PETÉNYI Erzsébet, Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 2009⁵, 122–123. Legújabb: VADERNA Gábor, *A bárdköltészet lehetőségei: Berzsenyi Dániel 1803-as költeményei*, ItK, 119(2015), 721–768, különösen: 750–761.

4 A Berzsenyi összes és válogatott verskiadások kommentárjai sem térnek ki a költemények utóéletére. Vö. BERZSENYI Dániel *költői művei*, bev., jegyz., kiad. MERÉNYI Oszkár, Bp., MTA–Kaposvári Berzsenyi Társaság, 1936; BERZSENYI Dániel *versei*, MERÉNYI Oszkár tanulmányaival, Bp., Szépirodalmi, 1976; BERZSENYI Dániel, *Válogatott versek*, vál., jegyz. OROSZ László, Bp., Osiris, 2008.

5 A három vers közül egyik sem található meg a Berzsenyi-bibliográfiában, vö. *Berzsenyi-bibliográfia*, összeáll. CSÁKI Pál, DALMI Kálmánné, FIOLA Pál, SIPOS Csaba = *Berzsenyi emlékkönyv*, az anyag összegyűjtése szerkesztése és magyarázata Dr. MERÉNYI Oszkár munkája, [Kaposvár–Szombathely], Somogy Megyei és Vas Megyei Tanács, 1976, 707–737. Az 1860. évi niklai ünnepség kapcsán készült nyomtatványok körébe tartozik SZÉKÁCS József (1809–1876) prédikációja is: *Egyházi beszéd, melyet Berzsenyi Dániel sírja felett a niklai temetőben 1860 június 14. elmondott – pesti evang. lelkész*, Pest, Osterlamm Károly, 1860. Ezzel ebben a dolgozatban nem foglalkozom.

6 Vö. pl. *Berzsenyi emlékkönyv*, i. m.; HÁRSHÁZI István, *Niklai hagyományok*, 2. átdolg. kiad., [Nikla, Nikla Község Önkormányzata], 1996; G. JÁGER Márta, „A derék nem fél” – emlékmű Berzsenyi Dánielnek Niklán 1860-ban, Somogyi Honismeret, 2001/2, 16–23.

7 *Költők ünnepei Füreden és Niklán*, Vasárnapi Újság, 7(1860)/26, jún. 24, 311–313.

A korabeli újságok szinte mindegyike, így a *Vasárnapi Újság*, a *Pesti Napló*, a *Hazánk*, a *Hölgyfutár* és a *Divatcsarnok* részletesen beszámolt az eseményekről. Ugyanakkor a niklai ünnepséghez kapcsolódó irodalmi jellegű megnyilvánulások bővebb részletezésére egyedül a *Pesti Napló* tért ki. A június 20-án megjelent számban⁸ a magát „R–z I n.” szignálással aláíró Roboz István felsorolta az „íróvilág” Niklán megjelent tagjait, megemlékezett a többször elénekelt *Szózat*ról és a Farkas Miska által „huzott” Rákóczi-ról, valamint két versidézzel színesítette cikkét. Az olvasó számára ismeretlenül hagyott szerzőjű és című verzetből az első idézetet a „mint-ha ezt zengte volna rajta [tudniillik a temetőbeli emlékművön] az arany lant” szöveggel vezette be, a másodikhoz nem fűzött kommentárt. Mindkét idézet Berzsenyi *A magyarokhoz* (Romlásnak indult [...] kezdetű) ódájának szövegét parafrázálta át a következő módon:

„Dicsőségnek indult erős magyar!
Látod árpád [!] vére mint javul?
Nem látod az önerőnek lángját,
Viszály helyett, mely lelkében dul?..
Alig néhány év, és ki ismer ránk;
Minden sziv egy várad édes hazánk!...”

„Eljöttünk oh dalod babérával!
Vigasztalni égi szellemed:
Hogy a melyhez dalod mennydörögted,
Lángol ... remél ... és él nemzeted!!
Vigasztalni a földet, mely takar;
Hogy már nem romlásnak indult,
Hanem dicsőség felé a magyar!...”

A szövegkörnyezet és a közlésmód megengedi Roboz szerzőségének feltételezését.

Egy nappal később a *Pesti Napló* 1860. június 21-án megjelent számában Kemény Zsigmond írt a niklai eseményről.⁹ Kemény több Berzsenyi-versből idézett; azok címét valószínűleg azért nem közölte, mert feltételezte széles körű ismeretüket, s e módon mintegy közvetlenül kívánta megszólaltatni a költőt. A *Barátimhoz* című versből a következő versszakokat idézte:

⁸ R[OBO]Z I[stván], *Berzsenyi-ünnepély Niklán* (Jun. 14. 1860), *Pesti Napló*, 11(1860), jún. 20, [2].

⁹ KEMÉNY Zsigmond, *Június 14-dike*. (A *Berzsenyi-ünnep.*), *Pesti Napló*, 11(1860), jún. 21, [2].

„Én is éreztem s tüzesen szerettem,
Éltem a szép föld örömit, barátim!
Barna fürtim közt szerelem s vidámság
Mirtusi nyiltak.”

„Álmaim tűnnek, leesik szememről
A csalárd fátyol, s az aranyvilágnak
Rózsaberkéből sivatag vadon kél
Zordon időkkel.”

„Keblet szomorun bezárja;
S mint az öszült kor, komor és magányos
Rejteket választ, s szeretője mellett
Tépi bajuszát.
Hol sötét lelkét csak az egyetérző
Karja s ácsorgó csemetéi nyitják,
S visszapillant rá köde alkonyából
A nevető mult.”

Az első és az ötödik versszak után harmadikként a költemény végéről idézett két versszak arról tanúskodik, hogy Kemény Zsigmond ismerte a vers egy olyan változatát („[...] szeretője mellett / Tépi bajuszát [...]”), melyet az eddigi szövegközlésekben nem vettek számba.¹⁰ A második, szintén cím nélkül megidézett Berzsenyi-vers a *Levéltöredék barátnémhoz* utolsó versszaka:¹¹

„Életem képe ez. – Már elestvéledtem,
Béborult az élet vidám álarczája!
Még két mulatótárs van ébren mellettem:
A szelid szerelem hamvadó szikrája
S bus melancholiám szomorgó nótája.”

A harmadik idézet *A temető* című vers harmadik versszaka,¹² erre Kemény a következő módon utalt: „S midőn leírhatlan fájdalommal szól [ti. Berzsenyi] a temetőhez:”

10 Vö. BERZSENYI Dániel *költői művei, i. m.* (4. jegyzet), 201–202, 351; BERZSENYI Dániel *versei, i. m.* (4. jegyzet), 236–237, 240–245; BERZSENYI Dániel *összes művei, gond., utószó, jegyzetek* MERÉNYI Oszkár, Bp., Szépirodalmi, 1978, 77.

11 Vö. BERZSENYI Dániel *költői művei, i. m.* (4. jegyzet), 208–209, 354; BERZSENYI Dániel *összes művei, i. m.* (4. jegyzet), 70.

12 Vö. BERZSENYI Dániel *összes művei, i. m.* (10. jegyzet), 125–126.

„A kit szive emészt, s elhagya a remény,
Annak még te reményt adsz s magas enyhülést.
Jerr, adj nékem is, adj! im leereszkedem
Szentelt hantodon s álmodok.”

Végül közölte a síremlék feliratát („A derék nem fél az idők mohától, / A koporsóból kitör és eget kér”), mely részlet Berzsenyi *Felsőbüki Nagy Pál-hoz, az országgyűlés alatt* című versének harmadik versszakából.¹³

Török János ugyancsak a *Pesti Napló*ban tudósított a két ünnepről, két folytatásos cikkben.¹⁴ Török – Roboztól és Keménytől eltérően – egyáltalán nem idézett verseket, viszont igyekezett közölni egyrészt a niklai nyilvános megszólalások szövegét – köztük „a költői lelkű Roboz” áldomását Bartakovics Béla egri érsekre –, másrészt egyedülként a híradások sorozatában megörökítette, hogy Niklán „ebéd közben két emlék-nyomatvány osztatott ki. – Egyik „Niklai hamvak” czim alatti szép költemény, ha sejtenünk szabad, – Roboztól. A másik „Emlék-hangok” czime alatt; két költeményt foglal magában a sopronyi ág. hitv. főtanoda két derék növendéke (Lehr Zsigmond és Horvát Sándor) részéről. – Mindkettőt kegyeletes érzelemmel vevék az ünnep vendégei.”

A Török által említett három, egymástól függetlenül Berzsenyi tiszteletére és síremlékének avatására készített, nyomtatásban terjesztett alkalmi költemény példányait több könyvtár is őrzi állományában. A versek közös jellemzője, hogy szerzőik – a közköltészeti „szerzők”-höz hasonlóan – „másodlagos ihletettséggel”, azaz más(ok)tól merített szöveg-ötletekből dolgoztak. A két soproni diákköltő, Lehr Zsigmond és Horváth Sándor éppúgy, mint Roboz István, a *Niklai hamvak* feltételezhető szerzője, Berzsenyi Dániel életműve ismeretében elsősorban az ő költeményeiből merített. Részben teljes Berzsenyi-verssorok, részben frázisok vagy jellegzetes szavak, szókapcsolatok, illetve parafrazeált és átparafrazeált gondolatok fedezhetők fel bennük. Ezek a sajátos nyelvi variánsok éppúgy közvetítik a Berzsenyi által kifejezni kívánt értelmet, mint esetenként annak „átforgatott” változatát, vagy egy azzal teljesen ellentétes mondanivalót.

13 Vö. *uo.*, 72–73.

14 Török János, *Berzsenyi Dániel és Kisfaludy Sándor ünnepeik*, *Pesti Napló* 11(1860), jún. 21, [2–3]; Uő., *Junius 14-dike. (A Berzsenyi-ünnep.) (Vége.)*, *Pesti Napló* 11(1860), jún. 22, [2].

Lehr Zsigmond, Berzsenyi emlékezete (1860)

A verset Lehr tizenkilenc évesen, első éves „hittanuló”-ként írta Sopronban.¹⁵ Lehr (Lőrinczi) Zsigmond (Sárszentlőrinc, 1841 – Pozsony, 1871) később a hallei egyetemen tanult (1861–1863), majd két évig nevelő volt a Németkeresztúron (ma Deutschkreuz, Ausztria) élő angol Smalborne-családnál (1864–1865). Tanári képesítést 1865-ben kapott, Pozsonyban oktatott. Műfordítóként többek között Shakespeare, Burns, Racine, Petrarca és Morus Tamás műveit ültette át magyar nyelvre. Költeményei és műfordításai négy kötetben (1857–1871) kéziratban maradtak fenn.¹⁶

A *Berzsenyi emlékezete* című vers lehetett Lehr első nyomtatásban megjelent munkája, melynek egészét átszővi egyrészt a Berzsenyi, mint próféta („jósköltő”) gondolat, másrészt a zsidó-magyar sorspárhuzam toposz-készlete. Az összesen nyolc, versszakonként kilenc soros költemény szakaszai végére a szerző idézőjelben belekomponált egy-egy Berzsenyi-sort. Az első két versszak végén az országra és a magyar népre vonatkozó negatív értelmű „Romlásnak indult hajdon erős magyar!” olvasható. Közismert, hogy Berzsenyi *A magyarokhoz* ódájának ez a sora helyesen „Romlásnak indult hajdan erős magyar!” A „hajdon” kifejezés használata a verssor „közkézen” történő tovább-alakítására, egy jellegzetesen közköltészeti „alkotói” módszerre hívja fel a figyelmet. A további hat versszak végén a jövőt illetően egy pozitív értelmű, az előbbi sorral ellentétbe állított „Él még nemzetem Istene!” Berzsenyi-sor olvasható (*A felkölt nemességhez a szombathelyi táborban*). Lehr diákversében a magyarság jövője szempontjából társadalmi méreteken reménykedő hangvételhez maga Berzsenyi költészete „szolgáztatott” két, mintegy szállóigeként ismételt nagy erejű sort, mely jelentősen emelt az alkalmi vers irodalmi minőségén.

Horváth Sándor, Berzsenyi emléke (1860)

Horváth nyolcadik osztályos tanulóként írta nevét verse végére, Lehrhez hasonlóan ő is soproni diák volt.¹⁷ Lehetséges, hogy azonos a Sopron megyei Nemesládonyban 1837-ben született Horváth Sándorral, aki iskoláinak egy részét

15 Megjelent: *Emlékhangok Berzsenyi Dániel síremléke ünnepélyes fölszentelése alkalmára június 14-én, 1860*, A soproni ág. hitv. főtanodai ifjúság által, Sopron, Romwalter Károly, 1860, 3–5. Használt példány: ELTE Egyetemi Könyvtár, Hd 2001.

16 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VII, Bp., Hornyánszky, 1900, 989–991. Fia Tolnai Vilmos nyelvész és irodalomtörténész (1870–1937).

17 Megjelent: *Emlékhangok*, i. m. (15. jegyzet), 6–8.

Sopronban végezte,¹⁸ majd 1861-ben lelkésszé avatták, s 1863-ban a Somogy megyei Vésén lelkésznek választották meg. 1869–72 és 1872–75 között a marcali kerületet képviselte szabadelvű demokrata programmal az országgyűlésben. Költeményei és magyarra fordított versei a *Napkeletben*, a *Nefejejtsben*, a *Hölgyfutárban*, a *Lelki kincstárban* és a *Protestáns Naptárban* jelentek meg.

A *Berzsenyi emléke* című, tizennyolc négy soros szakaszból álló alkalmi diákvers nemcsak az idézőjelben felhasznált Berzsenyi-sor-részletek révén merített az ünnepelt költőtől. Az ódaszerű versbe Horváth beleszótt iskolás irodalomtörténeti „tényeket” („látom hazám első óda-hősét”, „Látlak Tiburodnak kellemes berkében”), megidézte Horatiust („arany-középszer volt társad”, „kőnél maradóbb emlékedet mélyen / Örzi minden honfi”) és Berzsenyit megszólítva írja, hogy „Pindari dalaidd fölrázták e népet”. A vers két, nem teljes sorú Berzsenyi-idézete közül az első szó szerinti, *A magyarokhoz* első sorából származik („hajdan erős magyar”). A második a „hült még el Árpád vére” kifejezéssel megidézi ugyanezen költemény második sorát („Nem látod, Árpád vére miként fajul?”). Ugyanakkor a „hült még el Árpád vére” kifejezés valószínűleg nem innen „ered”, hanem a Lehr által is idézett *A felkölt nemességhez a szombathelyi táborban* című versből („Árpád vére se hülhet el,”). A idézőjelben közölt merész szöveg-alakítás arra utal, hogy Lehrhez hasonlóan Horváth is tisztában volt a forrásait illető költői szabadsággal, s ez nála is elsősorban a közköltészet irányába mutatott.

Lehr verséhez hasonlóan Horváthnál is a magyarság pozitív és negatív képe ütközik össze a versben. Az „alvó nemzet”-tel szemben feltűnik az „ősei köntösét” ismét felöltő „feddhetlen” jellemű nép, mely Berzsenyi „fényénél” melegszik („Szellemed, mint a nap ragyog a hon egén, / S egy nemzet melegszik sugárzó fényénél”). A verset záró szöveggörnyezetben Horváth ismét megidézte *A magyarokhoz* óda első sorát idézőjel nélkül, gondolati idézet formában: „Örvendesz, látván, hogy már nem romlik el e nép”. Ez a sor (bár Berzsenyitől származik) – bizonyos tekintetben – már nagyon „messze” van Berzsenyitől; szerzőjét „elvesztve” jellegzetes módon a „nevesített” közköltészet „útján halad.”

Mindkét diákköltő ugyanabból a két Berzsenyi-versből idézett, mindketten a romlott, bűnös magyarsággal állították szembe a vágyott erős, pozitív nemzetképet. Mindebből talán nem elhamarkodott arra következtetni, hogy Lehr és Horváth egyaránt tanári irányítással verselhetett. Verszeteikkel a Berzsenyi költeményeiből célzatosan kiválasztott, a síremlék-avatási alkalomhoz illőnek vélt verseket, azok részleteit „mozdították el” közköltészeti irányba.

18 SZINNYEI, i. m. (16. jegyzet), IV, Bp., Hornyánszky, 1896, 1298–1299.

[Roboz István ?], Niklai hamvak (1860)

Ez az alkalmi vers önállóan, a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg 1860-ban Nagykanizsán Markbreiter Jakab nyomdájában. A folió alakú négy lapos kiadvány címlapját piros-fehér-zöld keretezés díszíti, a cím fölött egy, a síremlék lant-díszítésére emlékeztető ábrázolás látható, melyre dicsfény sugárzik. Az általam használt példány Toldy László Könyvtárából származik.¹⁹ Szerzője minden valószínűség szerint Roboz István (1828–1916) kaposvári törvényszéki vizsgáló bíró, megyei tisztii főjegyző, újságíró és költő volt.²⁰ Erre utal egyrészt, hogy a versből két, az önállóan megjelent változat megfelelő részével szó szerint nem teljesen egyező variáns olvasható Roboz már említett, *Pesti Napló*-ban megjelent cikkében.²¹ Másrészt Török János feltételeken őt nevezte meg szerzőként.²² Ismeretes, hogy Roboz előszeretettel rejtjelezte magát, az 1849-ben Kaposváron a Knezovics nyomdában megjelent *Kossuth imája a kápolnai csatában elesettek felett* című munkáját például nyíltan, teljesen egyértelműen egyszer sem vallotta magáénak,²³ a szöveg Roboz-féle eredeti fogalmazványa pedig még ugyanúgy nem került elő, mint ahogy a *Niklai hamvaké* sem.²⁴ Hasonló a szerzői bizonytalanság az ugyancsak Roboz nevéhez kötődő közismert ibafai pap fapíjáról szóló nyelvtörő mondókéval kapcsolatban is.

A két diákkölteménnyel ellentétben a *Niklai hamvak* című versben nincsenek idézőjelbe tett Berzsenyi-verssorok, vagy azok idézőjellel kiemelt parafrázisai. A vers írója költői öntudattal és lendülettel „írta át” – vagy talán írta tovább egy más társadalmi környezetben – Berzsenyi *A magyarokhoz* című ódáját. A „Romlásnak indult hajdan erős magyar!” sor Roboznál ellentétes értelmű lett: „Dicsőségnek indult erős magyar!”. Ez a kezdősor egyben a magyarság megszólításaként is értelmezhető, melyet Berzsenyi ugyancsak átparafrázeált második sora követ: „Látod Árpád vére mint javúl?” Érdemes Berzsenyi és Roboz e sorait egymás mellé helyezve elolvasni:

19 A példányt az ELTE Egyetemi Könyvtár őrzi a KNY-19-01456 jelzeten.

20 CSÉBY Béla, *Egy öreg szerkesztő emlékezete: Adalékok Roboz István munkásságához – műveinek tükrében = Kötcse monográfiája*, szerk. STIRLING János, Kötcse, 1996, 668–685; vö. BERNÁTH Aurél, *Anyai nagyapám: Roboz István = Uő, Így éltünk Pannóniában*, Bp., Szépirodalmi, 1958, 47–60.

21 8. jegyzet.

22 14. jegyzet.

23 LACZKÓ András, *Pályaképvázlat Roboz Istvánról, Somogy megye múltjából*, Levéltári Évkönyv 10(1979), 223–264.

24 A Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárában Roboz István iratait a XIV. 16. fond tartalmazza, ebben mindössze két lírai munkája található meg *Zalavármegye* és *Somogyvármegye* címmel.

Romlásnak indult hajdan erős magyar!
Nem látod, Árpád vére miként fajul?
Nem látod a bosszús egeknek
Ostorait nyomorult hazádon?
Alig néhány év, és ki ismer ránk?
Minden szív egy várad édes hazánk!

Dicsőségnek indult erős magyar!
Látod Árpád vére mint javul?
Nem látod az önerőnek lángját,
Viszály helyett mely lelkében dúl?

Berzsenyi kedvelt alkaioszi versszakát a szerző nem tudta utánozni, az ő versszakai hatsorosak. A terjengős robozi versezetben az újabb lendület forrása visszatérően Berzsenyi *A magyarokhoz* című ódája. Egy másik példa:

Nyolc századoknak vérzivatarja közt
Rongált Budának tornyai állanak,

Nyolcszázadnak vérzivatarjaközt,
Most is ott áll még Buda vára;

A Berzsenyi-óda „kihasználásán” túl Roboz további Berzsenyi-verseket is megidézett, így például a *Wesselényi hamvaihoz* címűt:

Tekints le hozzánk hős eleid közül!

Magyar Horác! tekints le a mennből,

A sajátos, ugyanakkor teljesen tudatosan alkalmazott, hivatkozás nélküli vendégszövegek kihasználásának következménye, hogy a fenti sorban például megidéződik Berzsenyi *Horác* című verse is. A példákat és a párhuzamokat tovább nem szaporítva, nyilvánvaló, hogy a Horatiustól eredő, Berzsenyi által versbe szőtt (*A magyarokhoz*) „clades” és „culpae” ellentétes értelmű metamorfózisaként Roboznál eltérő a mondanivaló, bár a szövegezés mindvégig Berzsenyiből építkezik („Vigasztalni a földet, mely takar, / Hogy már nem romlásnak indult, / Hanem dicsőség felé a magyar.”).

Ismeretes, hogy a közköltészet határait mennyire nehéz megtalálni és kijelölni.²⁵ A bemutatott három alkalmi költemény alapvető forrása Berzsenyi költészete, melyet jellegzetes, egy adott korszakban érvényes szociológiai és szóhasználati sajátosságok formáltak és alakítottak tovább. Bár a szerzők neve ismert, verseik mégis – Berzsenyi árnyékában – „másodlagos” szerzőségű munkák, azaz bizonyos tekintetben és mértékben ezek is közköltészeti szövegek.

Berzsenyi *A magyarokhoz* címzett ódája 1860-ban és 1976-ban szinte teljesen azonos módon volt aktuális. Talán ezért is érdemes teljes terjedelmében ismét közölni ezt a névtelenül megjelent Roboz-verset.

25 Vö., Csörsz Rumen István, *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk., SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 203–226.

Niklai hamvak. (1860-ki nyárelő 14-én.)

Dicsőségnek indult erős magyar!
Látod Árpád vére mint javúl?
Nem látod az önerőnek lángját,
Viszály helyett mely lelkében dúl?
Alig néhány év, és ki ismer ránk?
Minden sziv egy várad édes hazánk!

Minden sziv egy sziklavár feletted;
Katonája a honszerelem...
Ki veszi be ezt az erősséget,
Vívjátok bár ezredéveken?!
Hol a harcot szellemfegyver küzdi,
A győzelem dicsőséggel üt ki.

Nyolc századnak vérzivatarja közt,
Most is ott áll még Buda vára;
Miként irád – s a régi falakon
Dicsőségünk újabb sugára...
Alatta most is a Duna vize,
Ezredéves éltünk keresztvize...

Keresztvizünk ... könnyeinknek árja!
Mit elsirt a honfi-fájdalom –
És az emlékezet ... [!] a magyart még
Nagygyá tevő e két hatalom,
Fennt áll még a Tátra, Fáttra, Mátra!
A nép dicső aranykorát várva. ...

És e nép még el is éri e kort,
A melynek annyi Mózese van.
Eltört bár a kőtábla kezökben,
De hiszünk a „parancsolatban”, ...
A mit Sináján a búbánatnak,
A nagy isten adott a magyarnak... [!]

Mi e parancsolat? – „adok lelket,
Mely egyedül hazádé legyen.
Adok szivet a polgár-erénynek;

Erőt, győzni ellenségeken – – –
Légy hű testvér, s a vitézség fia,
Hazádat így nem veszik el soha.”

Nem tiporjuk már mi önmagunkat;
A vaktűz egy szentelt lánggá lőn:
Szeretni mindent, mi nagy és dicső,
Mi halhatlanít, szeretni hőn!
Nem mint az érc, szétolvad tűzének,
A tűzben itt összeforrt a lélek...

Alig egy pár tized! s nem ismersz ránk;
Hevül a szív ... szent az akarat!
Népmilliókban egy szív, lélek,
Két haza ég e két nap alatt.
Magyar Horác! tekints le a mennből,
Vigy az égbe néped reményéből! ... [!]

Vigy az égbe ... látja a nagy Isten,
Mennyit bír a szív, mit alkotott?!
Jer, oh jer közibénk! nézd e népet,
Melynek lantod annyi dalt adott.
A dal most is hangzik ajkainkon,
Dicsőség Istennek! éljen a hon!!

Poraidat jöttünk megáldani;
Könyezni e nemes szív felett;
Elporlott-e, vagy még most is dobog
E hon búja s öröme felett?
Nem porlott el ... most is ég a sirban,
Mert a honszerelem halhatatlan! ...

Két hazánk imádsága van itt;
Két hazának könye ... öröme ...
Könye azért, hogy dalod már nem zeng;
S halhatatlanságod gyönyöre.
Itt vannak a szellem zászlósai,
Igéidre egyegy „ament” adni! ...

Itt van Somogy; eljött leomlani
Szentté lett nemes poraidon,
Melyek között feltámadásunknak
Egyik erős záloga vagyon.
Feltámadunk a halálból szépen,
Istenerő támaszt fel – a szellem!!

Itt a két hon dalod babérával
Vigasztalni égi szellemed:
Hogy amelyhez dalod mennydörögted,
Lángol ... remél ... és él nemzeted!!
Vigasztalni a földet, mely takar,
Hogy már nem romlásnak indúlt,
Hanem dicsőség felé a magyar.

„Az árvák fohásza”

Többfunkciós ponyvanyomtatványok

A ponyvanyomtatványok a magyarországi közköltészet egy, ma még jelentős részben feltáratlan forráscsoportja.¹ Az egyéb nyomdatermékekhez képest igénytelen kivitelezésű, általában rossz minőségű papírra készült veszendő füzetes kiadványok közül a kutatás eddig elsősorban XVI–XVIII. századi kiadványokkal foglalkozott,² XIX. századi ponyvák módszeres bemutatására viszonylag ritkán került sor.³ Ugyanakkor közismert, hogy készültek ponyvanyomtatványok a XX. században is. Utóbbiak számba vételével a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia éppúgy adós, mint a kutatás.

Amikor az 1990-es évek elején egy dunántúli, kiskanizsai (1880-tól Nagykanizsa egyik városrésze) parasztasszony álomelbeszéléseivel fog-

- 1 A magyarországi ponyvanyomtatványok egészét tudományos módszerekkel vizsgáló átfogó monográfia elkészítésére eddig még senki sem vállalkozott. Próbálkozások: BÉKÉS István, *Magyar ponyva Pitaval: A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig*, Bp., Minerva, 1966; POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978.
- 2 Így például POGÁNY Péter, *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán 1770–1823, I, Vásári ponyvairatok*, Bp., Akadémiai, 1959; TÜSKÉS Gábor, *Fejezet a 18. századi vallási ponyvairodalom történetéből*, Bölcsészdoktori értekezés, Kézirat, Bp., ELTE, 1984; TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Fejezet a 18. századi vallási ponyvairodalom történetéből* = ItK, 89(1985), 415–436; UŐK, *Illusztrációk a 18. századi vallásos ponyvairodalomban* = Néprajzi Értesítő 75(1993), 143–162; CSÖRSZ Rumen István, *18. századi magyar világi ponyvakultúra – a vallásos kiadványok tükrében* = *Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára*, főszerk. LENGYEL Réka, Bp., reciti, 2015, 347–362.
- 3 Így például *Riadj, magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakrónikái*, szerk., utószó, jegyz. POGÁNY Péter, Bp., Magvető, 1983; TÜSKÉS Anna, *A Bagó Márton nyomdájában kiadott vallásos ponyvanyomtatványok* = *Doromb, Közköltészeti tanulmányok* 4, főszerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2015, 433–545.

lalkoztunk,⁴ lehetőségünk nyílt az elbeszélések közvetett forrásaiból az asszony teljes olvasmányanyagának megvizsgálására. A folyamatos használat nyomait őrző nem kéziratos füzetek egyik jól elhatárolható csoportjának bizonyultak az elsősorban délnyugat-dunántúli nyomdákban 1840–1940 között készült ponyvakiadványok. A gondosan, témák szerint összerendezett, kézzel összevarrt kolligátum-ponyvafüzetek egyike szorosan kötődik nemcsak Szűz Mária napi tiszteletéhez, hanem a terület búcsújárásához is. E tematikán belül a segesdi Mária kegyhelyhez⁵ kapcsolódó kiadványok két, Marcaliban működő nyomdában⁶ készültek és a történeti ponyvakultúra korábbi évszázadainak „terméséhez” képest viszonylag ritkán megfigyelhető többfunkciós sajátosságokat hordoznak. Ezt a mindössze nyolc ponyvafüzetből álló „kollekciót” választottam a vizsgálat tárgyának, leírásuk a *Függelékben* található.

Mizsúr Ádám egy korábbi nyomdarendítése (Baróth) után, rövid megszakításokkal (Barcs, Sásd, Szentlőrinc) 1900–1920 között működtetett tipográfiát Marcaliban; később Csepregre költözött, ahol szintén nyomdai vállalkozása, valamint könyvkereskedése⁷ volt 1950-ben bekövetkezett haláláig. Marcaliban, a már ekkor városi identitású faluban képeslapokat

4 Gábor TÜSKÉS, Éva KNAPP, *Traumerzählungen und Weltbild einer ungarischen Bäuerin* = Fabula, 35(1994), Heft1/2, 81–93; TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Egy dunántúli parasztasszony álmelbeszélései az 1980-as években* = Eksztázis, álm, látomás: Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben, szerk. Pócs Éva, Bp.–Pécs, Balassi–University Press, 1998, 366–379.

5 Segesd a török uralom után a XVIII. század közepén települt újra. A felsősegesdi Szentkútnál (forrás) a legenda szerint már a török korban történtek csodás gyógyulások. A település kegyura, gróf Széchenyi Antal tábornok a forráshoz kápolnát építtetett, s ebben a sasvári Piétà egyik másolatát helyezte el, mely hamarosan csodatévő hírű lett. A segesdi ferences kolostor által gondozott kegyhely jelentős kiterjedésű vonzáskörzetében Marcali előkelő helyet foglal el. A vonzáskör a II. világháború előtt Segesdtől északra a Balatonig terjedt. Egy, a segesdi kegyszoborról és kápolnáról az érkező zarándokcsoport ábrázolásával készült barokk festmény ma is megtalálható például a kéthelyi római katolikus templomban.

6 E nyomdáról ismereteim szerint nem készültek tudományos vizsgálatok. A Clavis Typographorum Regionis Carpathicae-adatbázisban ugyan szerepel mindkét nyomda, de hibás működési adatokkal. A dolgozatban vizsgált ponyvafüzeteket eddig még nem vették számba. Vö. pl. *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában*, szerk. N. SZABÓ Magdolna, ZOMBORI István, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2010, ebben a Marcaliban készült ponyvákat – a nyomdahely mutató szerint – lásd Nr. 616, 765, 767, 771, 1029, 1033, 1050, 1063, 1435.

7 A csepregi Mizsúr könyvüzlet Mizsúr Ádám özvegye vezetésével az 1960-as évek elejéig működött. Vö. SUDÁR Lászlóné, T. Molnár Zsuzsanna, *A nyomdász-mester (Mizsúr [!] Ádám) [1992]* = Uő, *Gyalogsévényeken: Arcok és életek*, netkötet az Irodalmi Rádió kiadásában, 2013, 29.

éppúgy kiadott, mint hetilapokat⁸ vagy ponyvákat. Jelenleg mindössze egyetlen nyomdatermékével foglalkozom (*Mennyei Istenes énekek*), melynek feltételezett szerzője a kelevízi⁹ Vadál Antal („Közli: Vadál Antal Kelevíz” leírását lásd *Függelék* II/1).

A másik nyomda Vitéz Kovácsffy Arnold nyugalmazott katonatiszt tulajdonában volt, aki könyv- és papírkereskedést, valamint könyvkötészetet is fenntartott Marcaliban.¹⁰ Hét, minden valószínűség szerint 1930–1931-ben megjelent negyedréti alakú ponyváját vizsgálom (leírását lásd *Függelék* I/1–7), melyek közül „szerző”-je mindössze egynek (*Nagyasszony napi énekek*) feltételezhető a mesztegnyői Bakos János személyében („Kiadja Bakos János Mesztegnyő”).¹¹

Végigolvasva a nyolc kiadványt nyilvánvaló, hogy ezek a nyomdatermek a következetes vallási címadás ellenére sem tekinthetők kizárólag úgynevezett vallásos ponyvanyomtatványoknak. A Szűz Máriához, illetve a segesdi fájdalmas Szűz Máriához címzett szövegeken kívül több ének és vers kapcsolódik Jézus Szívéhez, illetve a nap lezárásához („esti ének” lásd *Függelék* I/2, II/1), s ezek mellett feltűnik egy, a világi ponyvák, illetve világi közköltészet körébe sorolt téma, az árvaság is.¹² A kutatás utalt már a világi és vallásos ponyvák közötti „átjárhatóságra”, ugyanakkor eddig mindössze egyetlen olyan szöveget regisztrált, mely világi ponyván kívül vallási kiadványból is ismert, bár a szöveg az utóbbi kontextusban csupán a XIX. századból adatolható.¹³

Az általam vizsgált szövegek műfaji megoszlása a következő:

8 A Marczali című első hetilapnak 46 száma jelent meg 1900. dec. 16. és 1901. dec. 1. között. Eleinte Mizsúr szerkesztette a „helyi érdekű, társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági” lapot, majd ezt a feladatot átvette tőle Dr. Bernáth Béla ügyvéd, aki rövid időn belül a lap tulajdonosa lett. A második Marczali című hetilap 1906–1907 között jelent meg a Mizsúr nyomdában Néry Zoltán főszerkesztésében, Vajda Aladár felelős szerkesztésében. A harmadik Mizsúr Ádám nyomdájából kikerült hetilap címe „Balatonpart. Társadalmi, közgazdasági, szépirodalmi és tanügyi hetilap” volt, és Dörner István szerkesztette „Somogy-Kéthely” megjelenési hellyel. Ismereteim szerint ma mindössze egyetlen töredékesen fennmaradt száma ismert, a 2. évfolyam 1907. évi 39. szám.

9 A jelenleg 377 fő lakosú Kelevíz település Marcalitól délre a 68-as út mellett található.

10 A nyomdából 1898-tól ismertek kiadványok, 1944-ben még működött. Vitéz Kovácsffy a könyv- és papírkereskedést feleségével együtt nyitotta, aki korábban a herceg Esterházy családnál volt nevelőnő.

11 Mesztegnyő ma közel 1400 fő lakosú település Somogy megyében, Marcalitól délre a 68-as út mellett. Bakos család jelenleg is él a faluban.

12 *Közköltészet 3/B: Közkerölcs és egyéni sors*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15), II. C/3. Magány és árvaság miatti panaszok, 217–232.

13 Csörsz, i. m. (2. jegyzet), 357, 61. jegyzet.

ének, verses imádság	ének dallamjelzéssel	fohász (könyörgés)	„história” (ballada)
26	10	2	1

Az első pillantásra jól csoportosítható szövegek egy részéről nehezen dönthető el, hogy énekelték, imádkozták vagy olvasták-e őket. Ez a sajátosság jól illeszkedik a szövegek egymástól eltérő funkcióihoz is. Az „ének, verses imádság” huszonhat szövegének egy része szoros rokonságot mutat az úgynevezett archaikus apokrif imádságokkal.¹⁴ Ilyen például a *Kálvárián mondandó ének. Mária bucsuzása szent fiától*, melyben Szűz Mária keresi a felfeszített Jézust, miközben Mária Magdolnának tesz fel kérdéseket (*Függelék I/1, [2]*), a „Ma kilencszáz éve született Máriá”-t tisztelő éneke (*Függelék I/1, [6]*) vagy a „Fehér rózsza Mária” „születésének éneke” (*Függelék I/2, [3]*). Hasonló szöveg a dallamjelzéses énekek között is található (*Szent ének a fájdalmas Szűzről*), mely a Jézust kereső Szűz Mária siralma (*Függelék I/3, [2]*). Valószínű, hogy ezek a szövegek egyaránt alkalmasak voltak közösségi (például búcsús társaság) és egyéni használatra, s éppúgy voltak énekelhetők, mint prózában imádkozhatók. A műfajjelzésként szolgáló „fohász” kifejezés egyedül a *Nagyasszony napi énekek* (*Függelék I/7, [2], [3]*) című kiadványban található meg, használata a mesztegnyői Bakos János „leleménye” lehetett, aki ezzel a szóval mindkét szöveg (*Máriához való fohász, Az árva fohásza*) fokozottan könyörgő hangvételére kívánta felhívni a figyelmet. A „história” (ballada) megjelölés egyetlen szövegre, a kelevízi Vadál Antal által közölt *Az éhen meghalt elhagyott özvegy 3 árvájáról* című, páros rimű versezetre illik. Ez a szöveg a „három árva” ballada (legendaballada)¹⁵ egyik kései, Gyulai Pál *Éji látogatás* (1866) című versét nem „ismerő”, folklórizálódott variánsainak egyike.

A kiadványok tartalmának tematikus és műfaji sokfélesége mellett szembetűnő, hogy a szövegek jelentős részében rövidebb-hosszabb „beépített” részek foglalkoznak az árvasággal.¹⁶ Ez a világi ponyvákából ismert gondolkör két változatban jelenik meg, mint a gyermeki, illetve az özvegyi árvaság. Ismeretes, hogy a közköltészeti árva-panaszokból sem hiányzik az esetenkénti vallásos motívum. Ugyanakkor egyáltalán nem magától értetődő a vallásos ponyvanyomtatványokba szerkesztett

14 Vö. ERDÉLYI Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtőt lépék: Archaikus népi imádságok*, Pozsony, Kalligram, 2013⁴.

15 A legendaballadához lásd KRÍZA Ildikó, *A legendaballada: Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*, Bp., Akadémiai, 1982.

16 Ezeket a szövegrészeket, valamint az árvaságról szóló két teljes szöveget a függelékben közlöm.

panasz az árvaságról, különös tekintettel arra, hogy olyan, XX. századi vallásos szövegekre különösen jellemző motívum, mint például a *Patrona Hungariae-gondolat*¹⁷ („Téged megyünk / jöttünk / voltunk köszönteni pátronánkat / [...] / Mert szent István országunkat reád bízta / Azt akarja és kívánta: légy oltalma / [...]” *Függelék* I/3 [1]) vagy Mária a világ királynője¹⁸ („[...] / Ma kilencszáz éve született Mária / Mennynek és a földnek királyné asszonya. / [...]” *Függelék* I/1 [6]) e ponyvákban mindössze egy-egy alkalommal bukkan fel.

A vallásos és világi szövegek ilyen mértékű összekapcsolása és együttes megjelenése, úgy tűnik fel, nem vezethető vissza maradéktalanul a minél nagyobb eladhatóságra törekvő nyomdai célkitűzésre sem. Minden valószínűség szerint e szövegek társadalmi „kereslete,” igénye megsokszorozódott az I. világháború után. Ma még nincs hivatalos nyilvántartás az 1914–1918 között elesett magyar katonákról, mert az adatokat megsemmisítették az 1950-es években. A 2018-ra ígért hivatalos adatbázis elkészültéig a becslések szerinti 660 ezer fős magyar veszteség azonban arra utal, hogy a két világháború között aligha lehetett olyan magyar család, melyet ne érintett volna érzékenyen az árvaság-téma. Ez a ponyván is feltűnő jelenség-együttes egyrészt megmagyarázza a többszörösen funkcionalizált populáris tartalmakat. Másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a társadalmi igényt figyelembe vevő nyomtatvány-szerzők és -szerkesztők milyen mértékben, mennyire gyorsan érzékelték a befogadói igények változásait és megsokszorozódását. Az sem lehet véletlen, hogy a megvizsgált ponyvák közül éppen a két szerzői és/vagy szerkesztői névvel megjelent füzetben található egy-egy árvaság-versezet a kelevízi Vadál Antal (*Az éhen meghalt elhagyott özvegy 3 árvájáról Függelék* II/1 [2]) és a mesztegnyői Bakos János (*Az árvák fohásza Függelék* I/7 [3]) figyelme révén – annak ellenére, hogy a szövegekben nincs utalás az árvaság történeti-társadalmi okára. Összegezve e rövid XX. századi ponyva-mintavétel tanulságait, nyilvánvaló, hogy a nyomtatványok megközelítése aligha képzelhető el, ha figyelmen kívül hagyjuk a használati kontextust,¹⁹ a történeti-társadalmi kihívásokat és a földrajzi mikrokörnyezet civilizációs kultúráját.

17 Vö. Tüskés Gábor, Knapp Éva, *Magyarország – Mária Ország: Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban*, ItK 104(2000), 573–602.

18 Vö. Knapp Éva, *Esterházy (I.) Pál imádságai*, ItK, 119(2015), 289–335.

19 Az összevart ponyva-kolligátumok szétfejtése lehetetlenné teszi az egykori használat rekonstruálását.

Függelék

I/1.

Énekek Szűz Máriáról. A veszprémi egyházmegyei hatóság a nyomtatáshoz az engedélyt 2478/1930. sz. a. megadta.

Marcali könyvnyomda, [vitéz Kovácsffy-nyomda], (1930).

8 lap, címloldalon litográfia a segesdi kegyszoborról, 235 mm

[1] Énekek Szűz Máriáról. Dallama: Megszól [!] a mennyország gyönyörű harangja

„Ma hogy felvirradtunk ezen drága napra”

[2] Kálvárián mondandó ének. Mária bucsuzása szent fiától.

„Elment szűz Mária Jézus után”

„[...]

Jertek özvegy árvák fölkeresni

Szent fiam halálán keseregni

[...]

Jertek hát bűnösök felkeresni

Elhagyatott árvák, velem sirni

[...]”

[3] Lourdesi ének

„Üdvözlégy lurdesi [!] drága szűz Anya”

[4] Szombati ének

„Jertek köszöntsük meg a szombati napot”

[5] Mária ének

„Üdvözlégy, üdvözlégy egek asszonya”

„[...]

Üdvözlégy, üdvözlégy szép arany oltár

Kinél a sok árva irgalmat talál

[...]”

[6] Máriát tisztelők éneke

„Jöjj buzgó keresztény Máriát tisztelni”

„[...]

Ma kilencszáz éve született Mária

Mennynek és a földnek királyné asszonya.

[...]”

[7] Bucsuzó ének a szent helyről

„Isten veled kegyhely, már Isten veled”

I/2.

Igen szép énekek Kisasszony napjára. A veszprémi egyházmegyei hatóság a nyomtatáshoz az engedélyt 2478/1930. sz. a. megadta.

Marcali, vitéz Kovácsffy-nyomda, (1930).

8 lap, címlapon Mária-immaculata litográfia, 235 mm

[1] Kisasszony napjára

„Áldj meg minket anyánk, kik itt egybegyültünk,”

[2] Ének Jézus szent szívéhez

„Jertek ide Úr Jézus szent szíve imádói”

„[...]

Elfogad Ő nagy örömmel, szegényt úgy mint gazdagot.

Özvegy, árvát, bánatost és egy árva magzatot.

[...]”

[3] Szűz Mária születésének éneke

„Szép örömnappal virradt ránk”

„[...]

Fehér rózsza, Mária

Végy minket oltalmadba.

Arany oltár te szent szíved drága szent Anna,

Mert szülted a szűz Máriát, Jézus nagyanyja.

Örülj föld árva fia

Megszületett Mária

Gyámola lett a szegénynek és szomorúnak

[...]”

[4] Ének

„Dicsértessék Jézus neve,”

[5] Bucsuzó szent ének a segesdi kápolnában ékeskedő fájdalmas anyától és szent fiától.

„Aranyos szűz anyám ölében szent fia,”

„[...]

Itt nyert vigaszt szegény özvegy, árvák szíve.

[...]”

Jertek szegény árvák, kesergő özvegyek,

Fájdalmas anyánktól mind bucsut vegyetek.

Rakjátok elébe szívetek fájdalmát,

Ő meghallgat bennünk, mert egy édes anyánk.

[...]”

[6] Ének

„Szűz Mária szent fiát ölében tartja”

I/3.

Legújabb könyörgő énekek a Szűz Anyához. A veszprémi egyházmegyei hatóság a nyomtatáshoz az engedélyt 2478/1930. sz. a. megadta. Utánnymás tilos.

Marcali, vitéz Kovácsffy, (1930).

[Nr.] 569

4 lap, 235 mm

[1] [cím nélkül]

„Istennek szent anyja könyörögj érettünk”

„[...]

Téged megyünk / jöttünk / voltunk köszönteni pátronánkat

[...]

Mert szent István országunkat reád bizta

Azt akarja és kívánta: légy oltalma.

[...]”

[2] Szent ének a fájdalmas Szűzről. Dallama: Mária jó anyánk könyörögj.

„Felsóhajtok hozzád, fájdalmas szűz anyám”

„[...]

Nincs mire lehajtnom [!] árva, bús fejemet.

[...]

Oh de elhagyatott édes anya vagyok, [ti. a fiát kereső Szűz
Mária]

Mint a bús gerlice, olyan árva vagyok,

[...]

Árvák és özvegyek, én velem sírjatok,

Ti is olajágak, vért virágozzatok.

[...]”

[3] [...szöveg hiány] áldott szűz anya ...

„[...szöveg hiány] szűz anya, mennyei szép rózsza.”

[4] Mária ének.

„Dicsértessél oh Mária!”

I/4.

Legújabb Mária énekek Kisasszonyra és Mária nevenapjára [!]. A veszprémi egyházmegyei hatóság a kinyomtatáshoz az engedélyt 2478/1930. sz. a. megadta. Utánnymás tilos.

Marcali, vitéz Kovácsffy, (1930).

[Nr.] 590

4 lap, címoldalon Mária szíve litográfia, 235 mm

[1] Kisasszonyra és Mária nevenapjára [!].

„Akik ide megérkeztünk Kisasszonynak napjára”

[2] Köszönteni jöttünk, oh Mária.

„Köszönteni jöttünk, oh Mária”

[3] Bucsura induláskor

„Mária szűz anyánk, hozzád indulunk,”

„[...]

Nála leltek vigaszt szegény özvegyek

Akik elhagyatva itt keseregtek.

[...]

Árvák, kiknek nincsen édes anyátok,

Jöjjetek el velünk, ott majd találtok.

[...]”

I/5.

Legújabb könyörgő énekek a Szűz Anyához. „Nihil Obstat” Nr. 3276/1931.

„Imprimatur” Veszprémii, die 3-a Sept. 1931. Ferdinandus episcopus

Marcali, vitéz Kovácsffy, (1931).

4 lap, címoldalon Mária, mennyek királynéja a gyermek Jézussal és hódoló angyalokkal litográfia, 235 mm

[1] [cím nélkül]

„Mária szűzanyám kérlek téged,”

„[...]

Imádd értem Jézust, szent fiadat,

Hogy ne hagyjon engem, bus árvádat

[...]”

[2] Búcsúra induláskor. Dallama: Üdvözlégy Krisztusnak stb. szerint.

„Mária szűz anyánk hozzád indulunk,”

„[...]

Nála leltek vigaszt, szegény özvegyek,

Akik elhagyatva itt keseregtek,

[...]

Árvák, kiknek nincsen édes anyátok,

Jöjjetek el velünk, ott majd találtok.

[...]”

[3] Mária névnapjára.

„Jertek ide Máriának drága bucsus népei,”

„[...]

Elfogad ő nagy örömmel szegényt úgy mint gazdagot

Özvegy, árvát, bánatosat és egy árva magzatot.
[...]"

I/6.

Legujabb Mária ének. Egyházilag jóváhagyva.

Marcali, vitéz Kovácsffy, é. n. [1898–1944].

[Nr.] 52

8 lap, címdoldalon kertben Mária immaculata szobor előtt térdelve imádkozó férfi, gyermek és nő litográfia, 235 mm

[1] Nagyasszonyi ének. Dallama: Örvendnek az egek.

„A szép szűz Anyához kik eljöttetek.”

[...]

Elfogad örömmel szegényt, mint gazdagot,

Özvegyet és árvát egy árva magzatot.

[...]"

[2] Nagyboldogasszonyi ének. Dallama: A fényes nap...

„Megzendült az angyalok hárfája,”

[3] Mária menybemenetele, koronázása. Dallama: Atyaistennek leánya...

„Ma lettél megdicsőülve szép szűz Mária,”

[4] Énekek a Nagyasszony búcsura. Dallama: Üdvözlégy Mária, mondjuk az olvasót.

„Hatvanhárom évet betöltött Mária”

[5] Szűz Mária éneke.

„Dicsértessék a Jézus Mária szive,”

[...]

De sok özvegy és árva kisírja magát

Ha feltekint tereád szűz Anyánk.

[...]

Kitárja a szűz karját a szűz Mária,

A szegény özvegy-árvát itt elfogadja,

[...]

Mária, rózsaszál, oh illatozzál,

Segesdi kápolnában már kinyillottál. Amen.”

I/7.

**Nagyasszony napi énekek. Kiadja Bakos János Mesztegnyő. Egyházme-
gyei jóváhagyással. Ára darabonként 20 fillér.**

[Marcali, Vitéz Kovácsffy Arnold, é. n., 1898–1944].

8 lap, címdal on a hajósi Szűz Mária kegyszobor, litográfia, 235 mm

[1] Ének a fájdalmas szűzmáriához [!].

„1. Üdvözlégy szűzmária,
Segesd község szép rózsája”

„[...]

5. Jöjjön ide aki árva
Kinek nincs már atyja anyja
A segesdi szűzmária
Lesz neki az édes anya

6. Szomorodot özvegy árva
Kikesereg [!] bánatában
Sóhajts fel a máriához [!]
Boldogságos szűz anyához
[...]

[2] Máriához való fohász

„1. Itt van már a szent hely itt az arany oltár”
„[...] 5. Jöj on [!] ide minden elhagyatott árva
Itt az édes anya nincs szive bezárva
[...]

[3] Az árvák fohásza.

1. Oh én szegény elmaradott árva
Kinek nincs már sem atya sem anya
Akár merre tekintek alá fel
Mindig, mindig nekem sirnom kell

2. Rózsa volnék jaj de elhervadtam
Mivel korán árván elmaradtam
Szüleimet megsem [!] ismerhedtem [!]
Majd leszakad az én árva szivem

3. O de boldogtalanak [!] születtem
Könyhulással [!] eszem kenyeremet
Istenem de jó azon gyermeknek
Akinek még a szülei élnek

4. Szomorúan süt még a nap is rám
Mintha mondaná hová megy kis árvám
Minden bokor minden azt kiáltja
Hogy a szegény elmaradott árva

5. Zokogok és hulköny [!] a szememből
Ha valamit halok szüleimről
Temetőbe kimegyek hozzájuk
Sirhalmukra sirva ráborulok

6. Dehasztalan [!] nem halom [!] szavukat
Mert aluszák [!] az örök álmukat
Itt hulasztok [!] bánatos könyeket [!]
Sirva küldöm kedves szüleimet [!]

7. Száanalommal kik felettem sirtok
Hogy én ilyen szegény árva vagyok
Az árváknak özvegyeknek anya [!]
Oh áldjon meg a szép szűzmária [!]

8. Teritet [!] asztaltok legyen nektek
Kik a szegény árvát segítitek
Számotokra a szép menyországba
Legyen ékes virágzó korona

9. Vigasztalást énis [!] majd találok
A keserves sirással fen [!] hagyok
Hisz él még az árvák édes anya [!]
A menyország ékes királynéja

10. Aldot [!] szent szüz így kiáltok hozzád
Nehagy [!] engem elhagyatot árvát
Édes anyám helyet [!] édes anyám
Légy ohnekem [!] kedves édes dajkám

11. Néked ajálom [!] életem mindenem
Neved áldóm [!] én minden léptemen
Ha majd eljön az utolsó órá
Szűz mária [!] akkor jöjj el hozzám.

- [4] Szűz Mária eljegyzésére és mennybevitelére
„1. Örvendnek az egek, harsog a trombita,”
[5] Esti ének
„Este van már, késő este, készülünk a pihenőre”

II/1.

Mennyei Istenes énekek. Közli: Vadál Antal Keleviz.

Marczaliban, Nyom. Mizsur Ádám gyorsajtóján, é.n. [1900–1920].

8 lap, címlapon Mária szíve litográfia, 170 mm

- [1] Szent ének szűz Máriáról
„Nincs más reménységem egyedül Mária,”
[2] Az éhen meghalt elhagyott özvegy 3 árvájáról
Oh menyország szép fénylő tündöklő csillaga,
Hallgasd meg, mint könyörög az özvegy és árva.
Mert nincs aki szánja, hogy ha sir az árva,
Csak te, árvák és özvegyek legkegyesebb gyámja.

Elmaradtam árvákkal, szenvedő betegen,
Oh nem volt egy betevő falatka kenyerem,
Sir az árva gyermek, oh anyám mit tegyek?
Én az ágyban zokogok, szűz Anyám mit tegyek?

Eredj fiam, hisz vannak gazdag rokonaid,
Mondd el, aogy [!] mint éheznek kisebb testvéreid,
Hogy én beteg vagyok, arról is szóljatok,
Hát ha talán megesik a szive rajtatok.

Megy az árva reszketve, sohse tett még ilyet,
Hogyné [!] inditaná meg bármilyen kőszívet,
Két kisebb testvére ott megyen mellette,
Mindháromnak tele van könnyel a két szeme.

De a gazdag rokonok meg sem hallgatják,
A három árvára a kutyákat uszítják,
Megy a három árva, tovább megyen sirva,
Oh szűz Anyám, mi van a számunkra megírva [!].

Egy utca szegleténél a legkisebb gyermek,
Zokogva így kiált fel: én tovább nem megyek,

Nem megyek, nem tudok, már tovább nem bírok,
Jó emberek, egy falat kenyeret adjatok.

Nincsen aki meghallja az árva panaszát,
Igy érik el az árvák a szomoru tanyát,
A szomoru tanyát, a nagy beteg anyát,
Ki már meg sem értheti gyermeke panaszát.

Alkony borult a tájra, sötét lesz az éjjel,
A bus háznál nem lehet már látni nem széjjel [!].
Leborult az árva mind édes anyjára.
Nem sir egy se, csend borult az egész tájra.

Jön a hajnal aranyos, biboros köntösbe,
A szomoru kis házba világ sem özönlött be,
Oh jaj, mit látni ott? négy halvány halott,
Három árva anyjával egy ágyba nyugodott.

Milyen boldog mindegyik, mosolyog az ajkuk,
Mert a kegyes szüz Anya megkönyörült rajtuk,
A bus éjszakában hozzájuk leszálla,
S lelküket felvitte a fényes menyországba. Amen.

[3] Esti ének

„A fényes nap immár lenyugodott,”

[4] Jézus szentséges szent szívéhez. Dala Ki az egek felségében.

„Oh Jézusnak drágalátos szive”

„[...]

Vedd kedvesen buzgó imádságunk,

Fáradtságunk és bucsujárásunk,

[...]”

[5] [Cím nélkül] Dala: Oh áldott szent Isten.

„Oh édes Jézusnak drágalátos szive,”

„[...]

Vigasztald meg a mi bánatos szivünket,

Velünk együtt a bus árva özvegyeket.

[...]”

[6] [Cím nélkül] Dala: Tulajdon.

„Üdvözlégy oh szüz Mária szentséges szive.”

II. Ismeretlen könyvek és könyvtárak

Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban*

Pázmány Péter pozsonyi könyvgyűjteményének sorsa régóta foglalkoztatja a történeti kutatást. E könyvtár művelődés- és könyvtörténeti helye kiemelkedő jelentőségű, a nagyszombati születésű humanista, Zsámboky János oszt-rák nemzeti könyvtárban őrzött könyvtára¹ és a költő Zrínyi Miklós Zágráb-ba került könyvei² körében jelölhető ki. Nem tekinthető csupán úgynevezett főpapi könyvtárnak, ott a helye a XVII. századi tudós könyvtárak körében is.

Historiográfia

Ismeretes, hogy Pázmány Péter 1628–1637 között több végrendeletet készített.³ Ezek közül az 1636. november 12-én kelt végrendelet értelmében könyvtárát az általa „alapított” és folyamatosan támogatott pozsonyi jezsuita kollégiumra hagyta.⁴ Későbbi végrendeletében a könyvtárára vonatkozó akaratát nem másította meg. Teljesült-e a végakarát? A kérdést az elmúlt századokban többször feltette a kutatás, egyértelmű válasz azonban a XX. század végéig nem fogalmazódott meg.

* Első megjelenés: *Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat Kft., 2013, 283–303.

1 Lásd pl. GULYÁS Pál, *Bibliotheca Joannis Sambuci – Sámbock János könyvtára*, Bp., 1941; *A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587) Gulyás Pál olvasatában*, Szeged, Scriptum Kft, 1992.

2 Vö. *A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Argumentum–Zrínyi, 1991.

3 JANKOVICS József, *Pázmány Péter ismeretlen végrendelete 1637-ből*, Lymbus, 2004, 61–69; *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei*, I–II, kiad. HANUY Ferencz, Bp., 1910–1911.

4 HANUY, i. m. (3. jegyzet), II, 728–731.

Pázmány életírója, Fraknói Vilmos 1872-ben megjelent kutatásai szerint Pázmány könyveiből csak kevés jutott Pozsonyba.⁵ Fraknói egész életében kereste Pázmány-könyvtár nyomát, sikertelenül. Előfeltevése szerint a kötetekben Pázmány kézjegyét kereste, s ez tévútra vezette. Mindössze egyetlen olyan kötetről számolt be, mely biztosan Pázmányé volt, ez Pázmány *Az Sz. Irasrul es az Anyaszentegyházrul [...]* (Bécs, Gelbhár, 1626 – RMNy 1351)⁶ című művének úgynevezett korrektúra-példánya. Fraknói nyomán Schönvitzky Bertalan (1896) és Clauser Mihály (1936) tagadták, hogy Pázmány Péter könyvtára végrendeletének megfelelően bekerült volna a pozsonyi jezsuiták könyvtárába.⁷ Fraknóinak, Schönvitzkynek és Clausernek sem felelete, sem feltevése nem volt arról, mi lett Pázmány könyvtárával.

1975-ben Bitskey István és Kovács Béla a pozsonyi jezsuiták XVII. századból fennmaradt, Egerben megőrzött katalógus-együttesét elemezve abból indult ki, ha Pázmány végakarátát teljesítették, a könyvek leírásának a könyvjegyzékben kell lennie.⁸ Felhívták a figyelmet arra, hogy Pázmány egyik levelében öt olyan könyvről tett említést, melyet megvásárolt. Az 1636. február 17-én kelt levél szerint Hmira János, a bécsi Pázmáneum rektora könyveket küldött Pázmánynak, s ő ötöt megtartott (39 forint értékben), a többi visszaküldte.⁹ E nyomtatványokat Bitskey és Kovács azonosította, behasonlította a XVII. századi pozsonyi jezsuita katalógusokban, s ott egy híján (Famiano Strada, *De bello Belgico*, Roma 1632 vagy 1635) megtalálhatók voltak.

Fraknói nyomán Bitskey és Kovács arra a megállapításra jutott, hogy Pázmány Péter már említett, saját kezével javított szövegű *Az Sz. Irasrul es*

5 FRANKÓI (FRANKL) Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I–III, Pest, Ráth Mór, 1868–1872, itt: III, 240; vö. FRANKÓI Vilmos, *Pázmány Péter*, Bp., [1886]. Lásd még ÖRY Miklós, *Pázmány Péter tanulmányi évei*, Piliscsaba, PPKE BTK, 2006.

6 Ez a példány minden bizonnyal azonos a Pázmány által javított, ma az esztergomi Bibliothécában őrzött példánnyal. Vö. BÜKY Béla, *Hogyan korrigált Pázmány Péter?*, klny., Bp., 1962, 11.

7 SCHÖNVITZKY Bertalan, *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története*, Pozsony, 1896, 99; CLAUSER Mihály, *Pázmány Péter írói műhelyéből*, Regnum 1936, 142–149.

8 BITSKEY István, KOVÁCS Béla, *A pozsonyi jezsuita kollégium XVII. századi könyvtára és a Pázmány-hagyatéka*, MKSz 91(1975), 25–37. A feltételezhetően idősebb Schönvitzky Bertalan révén Egerbe átszármazott és ott megőrződött katalógus-együttes jelzete: Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz. 1984.

9 BITSKEY–KOVÁCS, *i. m.* (8. jegyzet), 34; HANUY, *i. m.* (3. jegyzet), II, 629. Pázmány újabb felfedezett leveleiben sem található további megjegyzés könyveivel, könyvtárával kapcsolatosan. Lásd TUSOR Péter, *Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől*, ItK, 100(1996), 318–344; TUSOR Péter, *Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum, Essays in Church History in Hungary, 1997/1–2, 83–146.

az *Anyaszentegyházról* [...] című műve egykor Pázmány tulajdonában volt, s bekerült a pozsonyi jezsuita könyvtárba. A tanulmány szerzői néhány Pázmány által használt alapvető forrásművet is behasonlítottak a pozsonyi katalógusokban. Megállapították, lehetséges, hogy Pázmány könyvtárának „legalábbis egy része a végrendelet által meghatározott helyre jutott”, s „főként” a második jegyzék tartalmazza azokat, melyeket Pázmány Nagyszombatban és Pozsonyban írt prédikációiban többször idézett. Feltételezték azt is, hogy a második pozsonyi jezsuita könyvjegyzék készítése összefüggésben állhat a Pázmány-könyvtár bekerülésével, s Fraknoi azért nem találhatta meg Pázmány könyveit Pozsonyban, mert nevét tartalmazó tulajdonosi bejegyzéseket keresett.¹⁰

Bitskey István Pázmány-monográfiájában (1979) külön fejezetben foglalkozott „Pázmány könyvtára”-val. Az előbbi megállapításokhoz képest újabb hipotéziseket fogalmazott meg: 1. Pázmánynak jelentős magánkönyvtára lehetett; 2. Pázmány könyvtára nem került Nagyszombatba, majd onnan a budapesti Egyetemi Könyvtárba. Kizárta azt is, hogy Pozsonyon kívül bármely más hely könyvtárába kerültek volna Pázmány könyvei. 3. A pozsonyi jezsuita katalógusok ismeretében megismételte, hogy a Pázmány-könyvtár a végrendeletet teljesítve, a pozsonyi jezsuitákhoz került.¹¹

1987-ben, Pázmány Péter halálának 350. évében fordulópontjához ért a Pázmány-könyvtár kutatástörténete. László Mihály, a Piarista Rend Központi Könyvtára vezetője két, kétségtelenül a Pázmány-könyvtárból származó prédikációs kötetről adott hírt. A mindmáig visszhang nélkül maradt közlemény szerint az egyik kötet Abraham Bzovius (Bzowsky) domkos szerzetes *Concionum dominicalium totius anni tom. I–II* (Coloniae Agrippinae, apud Antonium Boetzerum, 1612) című művének ismeretlen úton-módon a nagybörzsönyi Plébániai Könyvtárba került egyik példánya (jelzete nr. 126), címlapján a *Collegii Posoniensis Societatis Jesu 1637. Ex libris cardinalis Pazmany* tulajdonosi bejegyzéssel.¹²

A másik mű Bartholomaeus de Scobar jezsuita *Conciones super omnes Beatae Virginis Deiparae Mariae festivitates* (Parisiis, apud Sebastianum

10 BITSKEY-KOVÁCS, i. m. (8. jegyzet), 35–36.

11 BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979, 93–100.

12 A kötetet hosszasan kerestem. A nagybörzsönyi Plébániai Könyvtár anyaga nem került be a váci Egyházmegyei Könyvtárba. Időközben Nagybörzsöny az esztergomi főegyházmegye része lett, s váci egyházmegyei tájékoztatás szerint a könyvtár anyaga Esztergomba került. Érdeklődésemre azonban jelezték, hogy az esztergomi Bibliotheca nem vett át Nagybörzsönyből származó plébániai könyvanyagot. A Piarista Rend Központi Könyvtárba nem került a példány. Jelenleg magántulajdonban őrzik Győrben.

Cramoisy, 1624) című műve, címlapján – többek között – egy, a Pázmány-könyvtárra utaló megcsonkított tulajdonosi bejegyzéssel: *Collegii [Posoniensis kivágva] Societatis Jesu 1637. 19. Martii. Ex libris testamento legato cardinalis Pázmány*. A további tulajdonosi bejegyzések tanúsága szerint ez a kötet ismeretlen okból a pozsonyi jezsuita kollégium könyvtárából került át a sárospataki jezsuita rezidencia könyvtárába, onnan a sárospataki református főiskola könyvtárába, majd ismét a sárospataki jezsuitákhoz. A jezsuita rend feloszlata (1773) után Sátoraljaújhelyre szállították a piarista könyvtárba, majd onnan Budapestre a Piarista Rend Központi Könyvtárba – 120 olyan kötettel együtt, melyekben a sárospataki református főiskola bejegyzése olvasható, s a sátoraljaújhelyi piarista könyvtárból került a piarista központi könyvtárba.¹³ A Pázmány-könyvtárra utaló kéziratos bejegyzések László Mihály megállapítása szerint egy kéztől származnak, a kötetek pergamenkötésűek. Azaz a Pázmány-könyvtár fennmaradt köteteinek egyik, legfontosabb közös ismertetőjege a pozsonyi jezsuita kollégiumi tulajdonosi bejegyzés Pázmány Péter halálának dátumával. A két kötet két különböző őrzési helyről bukkant fel. Ez a könyvtörténeti kutatás számára azt a tényt közvetítette, hogy Pázmány pozsonyi könyvtára a végrendelet teljesítése után nem maradt egy helyen, egésze vagy egy része szétszóródott.

A kutatástörténet következő fontos dátuma 1990, amikor megjelent a pozsonyi jezsuita katalógus-együttes szövegkiadása a szegedi *Adattár* sorozat 17/1-es kötetében. A vonatkozó bevezető-rész röviden összegezte a pozsonyi jezsuita kollégium, a könyvtár és a könyvjegyzék történetét – elsősorban Bistkey István és Kovács Béla 1975-ös tanulmánya alapján. Kitért a Pázmány-könyvtár problematikájára is, ugyanakkor figyelmen kívül hagyta László Mihály *Magyar Könyvszemlé*ben közölt cikkét. Röviden utalt a pozsonyi jezsuita könyvtár állományának sorsára: a feloszlata évében (1773) történt „újrakatalogizálás”-ra és arra, hogy az államosított, Budára, később Pestre költöztetett nagyszombati egyetem jogutód könyvtárának segédőre, Kovachich Márton György 1782-ben kiválogatta és a budai Egyetemi Könyvtárba szállította a pozsonyi jezsuita könyvtár véleménye szerint arra érdemes részét.¹⁴

13 LÁSZLÓ Mihály, *Pázmány Péter könyvtárának két kötete*, MKsz 103(1987), 221; vö. még VISEGRÁDI János, *A kegyesrendiek sátoraljaújhelyi házikönyvtárának ismertetése = Adatok Zemplén vármegye történetéhez*, 1910, 227–273, De Scobar műve a nr. 46. A példány jelzete ma: Budapesti Kegyesrendi Központi Könyvtár, 42/8/5.

14 *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, I, Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár*, s. a. r. FARKAS Gábor, MONOK István, POZSÁR Annamária, VARGA András, Szeged, Scriptum Kft., 1990, XII–XIV, 87–236.

Ezt követően 2004. január végén Mészáros Klára (Klara Mészárosova) a pozsonyi Egyetemi Könyvtár munkatársa az MTI pozsonyi tudósítójának adott, érzelmeiktől fűtött közleményében tudatta, hogy „370 év után Pozsonyban előkerült Pázmány Péter könyvtára.” A közlemény legfontosabb, részben téves részletei a következők: 1. a könyvtárat 370 évig [!] haszlatlan [!] keresték. 2. Pázmány Péter első könyvtára 1620-ban Nagyszombatban elégett. Pázmány második, ismeretlen számú kötetből álló pozsonyi könyvtárát végrendeletében a pozsonyi jezsuita kollégiumra hagyományozta, s az „állományból azóta egyetlen példány sem került elő” [!]. 3. Mészáros Klára véletlenül akadt a kötetek nyomára 2003-ban. Mászt kutatva felfigyelt egy kötetre, melyben a kéziratos bejegyzés feltűntette Pázmány halála dátumát. Ennek nyomán átvizsgálta az állomány megfelelő részét és 52 olyan kötetet (= 46 mű) talált, melynek tulajdonosi bejegyzésében olvasható Pázmány halálának dátuma, közülük kettőben a „Pázmány kardinális könyveiből” bejegyzés latin megfelelője is. 4. Állomány-összetételről megtudjuk, hogy a kötetek legtöbbször teológiai tárgyú vagy prédikációkat tartalmaz és Kálvin munkáiból is található néhány. Vannak olyan kötetek is, melyeket Pázmány ajándékba kapott, így például a nagyszombati egyetem diákjainak ajándéka az egyetem megalapításának első évfordulóján, vagy egy német jezsuita 1637-ben megjelent műve, melyben Pázmány munkásságáról is ír. 5. Mészáros ígérte, folytatja a kutatást, már csak néhány újabb kötet előkerülésére számít, s tudományos munkáját egy éven belül megjelenteti.¹⁵ A pozsonyi Pázmány-könyvtárból származó kötetek publikálása azonban mindmáig várat magára, s az állományrész folyamatosan hozzáférhetetlen a magyar tudományos kutatás számára.

2006-ban a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* „könyvkultúra és írásbeliség” címszavában Monok István a Zrínyi-könyvtár környezetében jellemezte ki Pázmány Péter magánkönyvtárának lehetséges helyét. Pázmány Péter „könyvtáráról, erudíciójáról sajnos kevés konkrét adat áll rendelkezésre, [írja,] de ha unokaöccse, Pázmány Miklós könyvtárának tematikus összetételét nézzük, különösen pedig azokat a műveket, amelyek Zrínyi Miklós olvasmányaival teszik rokonná ezt a bibliotékát – jóllehet eleddig ezt forrás nem dokumentálja –, nehéz nem az egyházszervező politikus,

15 Vö. MÉSZÁROS Klára, *Előkerült Pozsonyban Pázmány könyvtára*, Magyar Nemzet, 2004. január 27., 17; NESZMÉRI Sándor, *Előkerültek Pázmány Péter könyvei a pozsonyi egyetemi könyvtárból*, <http://www.ipszilon.hu/2004/>; *Előkerült Pázmány Péter könyvtára*, Magyar Nemzet Online, <http://www.mno.hu/archivum/2004/>; *Megtalálták Pázmány Péter könyvtárát*, Népszabadság Online, 2004. január 26; *Megtalálták Pozsonyban Pázmány Péter könyvtárát*, Evangélikus Élet, <http://www.evelet.hu/archivum/2004/6/55>.

Zrínyi-gyám Pázmány Péterre gondolni.”¹⁶ Hargittay Emil Pázmány Péterrel kapcsolatos tanulmányait közlő kötetében (2009) Bitskey István és Mészáros Klára kutatásaira hivatkozva megállapította, „jelenleg nincsenek lezárt kutatások arról, hogy milyen volt Pázmány könyvtárának összetétele, nem rendelkezünk olyan könyvlistával, mely az általa bizonyosan használt, birtokában levő könyvcímeket tartalmazná.”¹⁷

Összegezve, a Pázmány-könyvtár jellemzői László Mihály és Mészáros Klára alapján a következők: 1. Pázmány Péter, mint tulajdonos nem írta be nevét könyvtára köteteibe. 2. Könyvtára – végrendeletét tiszteletben tartva – a pozsonyi jezsuita kollégium könyvtárába került, ahol a könyvtár neve mellé a kötetekbe írták az örökhagyó halálának dátumát, ami azonos a jezsuita tulajdonba kerülés napjával. 3. Esetenként az azonos szövegű bejegyzésekhez fűzték a kiegészítő „Ex libris cardinalis Pazmany”, vagy az „Ex libris testamento legato cardinalis Pázmány” formulát. 4. A bejegyzéseket egy kéz készítette. 5. A könyvtárhoz tartozó kötetek – az ajándékképpen Pázmánynak adott kötetei kivételével – pergamenkötésűek.

A tudománytörténetet folytatva, 2012. január 16-án – Pázmány Péter halálának 375. évében, 25 évvel László Mihály és 8 évvel Mészáros Klára megállapításai után – amikor az egyházi könyvtárak történeti állományának rekonstruálására kidolgozott módszeremet próbáltam ki a budapesti Egyetemi Könyvtár közismerten gazdag, könyv- és könyvtártörténeti szempontból a Kárpát-medencében egyedülálló állományán,¹⁸ első eredményként Pázmány Péter pozsonyi könyvtárának egyik kötetét tarthattam a kezemben. Ezt továbbiak követték. A kötetek az egykori pozsonyi jezsuita kollégiumi könyvtár állományából a már említett 1782-es Kovachich Márton György-féle válogatás révén jutottak a budapesti Egyetemi Könyvtárba. Szolgálati úton jeleztem az eredményt a könyvtár főigazgatójának, majd levelet váltottam Mészáros Klarával, Bitskey Istvánnal, Hargittay Emillel és Monok Istvánnal. Mészáros Klára 2012. január 17-én válaszolt

16 MADAS Edit, MONOK István, *Könyv kultúra és írásbeliség* = MAMÜL, VI, Bp., Balassi, 2006, 153–209, itt: 199; vö. még, Ötvös Péter, *Pázmány Miklós gróf könyvei* = *Klaniczay-emlékkönyv*, szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi, 1994, 344–364. Sem Ötvös Péter, sem Monok István nem hivatkozta László Mihály Magyar Könyvszemlében közölt cikkét a két, nyilvánvalóan Pázmány Péter könyvtárából származó kötetről.

17 HARGITTAY Emil, *Filológia, esztétika és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2009, 12. Ő sem hivatkozta László Mihály Magyar Könyvszemlében közölt cikkét, bár azt tartalmazza a szaktanácsadásával készült Pázmány Péter-bibliográfia: *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004*, összeáll. ADONYI Judit, MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2005, 110, nr. 887.

18 Vö. például KNAPP Éva, SZÖGI László, *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára – University Library of Eötvös Loránd University*, Bp., ELTE EK, 2012.

érdeklődő kérdésekre, hogy mikor lesz olvasható a Pázmány-könyvtárról szóló tudományos közleménye. A következőkről tájékoztatott: „[...] az utóbbi időben nem foglalkoztam a témával (a könyvtár rekonstrukciója miatt nem volt hozzáférhető az anyag [...]), de mielőtt lezárnám az ügyet még vagy 400–500 könyvet át kell néznem, ezekkel az a baj, hogy nincsenek meg a jelzeteik, tehát nagyon időigényes és komplikált módon kell a címek alapján ezeket kinyomozni a könyvtáron belül. Ebben az évben készülök a további munkára, de a fentjelzett probléma miatt nem tudom, hogy mikorra sikerül a végére jutnom [...]. Egyébként épp a napokban, Pázmány kapcsán, felmerült egy könyvtáron kívüli fond átnézése is, szeretném azt is ellenőrizni. Mindent egybevetve, nem tudok konkrét határidőt jelezni.”

*Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei
a budapesti Egyetemi Könyvtárban*

Több magyarországi könyvtár,¹⁹ így a budapesti Egyetemi Könyvtár is őrizz Pázmány-relikviákat. Az utóbbiak főbb típusai egy-egy példával a következők. 1. Pázmány Péter saját kezű kézírata: Pázmány Péter, *Physica* [...], (Graecii, 1598–1599). A fehér pergamenkötésű kézirat első levelének rektóján 1635-ből származó ajándékozási bejegyzés olvasható a nagyszombati jezsuita kollégium részére, jelzete F6. 2. Pázmány Péter által dedikált nyomtatvány: Pázmány Péter, *Az mostan tamat uy tudomaniok hamissaganak, tiiz nilvan valo bizonisaga* (Graecii, VVidmanstadius, 1605 – RMNy 933, Egyetemi Könyvtári jelzete RMKI48). A címlapon Pázmány Péter saját kezű ajándékozó bejegyzése Erdődy Tamás részére. A kötetet 1712-ben jegyezték be a lőcsei jezsuita könyvtár katalógusába, onnan a rend feloszlata után az Egyetemi Könyvtárba szállították. 3. Pázmány Péter által javított szövegű nyomtatvány: Pázmány Péter, *A setet haynalcsillag-utan budoso Luteristák vezetője* (Bécs, Formica Máté, 1627 – RMNy 1376, Egyetemi Könyvtári jelzete RMKI95:1). Pázmány Péter 1629 körül készült saját kezű javításaival és jegyzeteivel. Pázmányt követően egy másik kéz is korrigálta a szöveget. A nyomtatványt 1709-ben [!] jegyezték be a po-

19 Így például Pázmány műveinek úgynevezett korrektúra-, más elnevezés szerint „kézi”-példányai közül az MTA Könyvtárában a *Tiz bizonyság* (Grác, 1605 – RMNy 933) Pázmány által javított példánya (RM.I.4°239), az esztergomi Bibliothécában a már említett *Az Sz. Irasrul es az Anyaszentegyházrul* [...] (Bécs, Gelbhár, 1626 – RMNy 1351) című található meg. Egykor Lugossy József magánkönyvtárában őrizte a *Kalauz* második kiadásának (RMNy 1293) Pázmány jegyzeteivel ellátott egyik példányát, melyet ma ismeretlen helyen őriznek. Vö. Bűky, i. m. (6. jegyzet).

zsonyi jezsuita könyvtár katalógusába, ahonnan a rend feloszlata után szállították az Egyetemi Könyvtárba.

Ezek a könyvtörténet számára ismert kötetek egykor nyilvánvalóan Pázmány Péteréi voltak, de – éppúgy, mint a Fraknoi által említett, ma Esztergomban őrzött kötet és a többi említett, úgynevezett Pázmány-„kézipéldány” – nem voltak, lehettek részei a végrendeletileg a pozsonyi jezsuitákra hagyott magánkönyvtárnak. Ugyanígy nem valószínű, hogy a pozsonyi jezsuiták kollégiumi könyvtárából került ki az a Pázmány Péternek ajándékozott mű, melyet a budapesti Egyetemi Könyvtár 1999. IV. 9-én vásárolt az antikvár könyvkereskedelemből.²⁰ Ennek első – a példány sajátosságait feltáró és a kötetet a XVII–XVIII. századi vonatkozó történeti katalógusokban behasonlító – könyvészeti közlése a következő:

Ioannes Filoponos, Joannis Philoponi In Cap. I. Geneseos, De mundi creatione libri septem [...] Interprete Balthasare Corderio, Antverp. Soc. Iesu [...], Vienne Austriae, Gregorius Gelbhaar, 1630. [Végén II. Ferdinánd nyomtatási engedélye a „Viennae die 4. Mensis Augusti. Anno M. DC. XXVI.” datálással.]

Megjegyzés: VD17 3:315038U

Jelzet: Bar.11007

Tulajdonosi bejegyzés: Címlapon Pázmány Péter kézzel festett bíborosi címere. A kötetet a supralibros szerint Pázmány II. Ferdinándtól ajándékként kapta, valószínűleg bíborossá kreálása (1629) alkalmából. Bresztyánszky Antal nevét őrzi az előzők („Ex libris Josephi ... [olvashatatlan] 788”; „Antonii Brestyanszky.”), illetve a címlap (pecséten: „Adalbert Bresztyenszky”).²¹

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Sötétvörös bőrkötés, elől és hátul aranyozott vaknyomásos léniával, a sarkokban aranyozott vaknyomásos virágokkal, királyi supralibros-szal – elől II. Ferdinánd kiscímere, hátul II. Ferdinánd középcímere –, aranymetszéssel. Restaurált, gerince barna bőrral pótolva.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

20 Knapp Éva írásos szakvéleményét lásd 71/1999 ikt. számon az ELTE Egyetemi Levéltárban. A kötet nem őrzi a pozsonyi jezsuitákhoz végrendeletileg került Pázmány-könyvtár jellegzetes bejegyzését, de bizonyosan Pázmány Péteré volt, illetve az ő magánkönyvtárába szánták. A kötetet a Borda Antikvárium kínálta megvételre, több egyetemi könyvtári kiállításon szerepelt. Önálló publikálására azért nem került sor, mivel a pozsonyi jezsuita kollégiumba került Pázmány-magánkönyvtár sajátos tulajdonosi bejegyzése hiányzik belőle.

21 Bresztyánszky Adalbert tihanyi bencés apát 1836-tól az MTA levelező tagja volt, magánkönyvtárából halála (1851. II. 15.) után kerülhetett ki a kötet.

1. *Catalogus Librorum Bibliothecae Collegij Posoniensis Societatis Jesu Anno Domini 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 94.): „Patres Graeci et Latini I – Joannes Philoponus G(raece) L(atine) in 4. Viennae 1630. Gregor(ius) Gelbhaar(us)”
2. *Catalogus Librorum Collegij Posoniensis Societatis Jesu [1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 158.): [2 példányban:] „Interpretes scripturae sacrae I – Joannes Philoponus In cap(item) primum Genesis Graec(o) Lat(ine) in alba m(embrana) in 4o Viennae 1630 / Idem In cap(item) 1. Gen(esis) Graec(o) Lat(ine) similiter”
3. Budapesti Egyetemi Könyvtár, J 24 (*Catalogus Librorum confixorum penes revisoratus Posoniensis officium repertorum, Posonii 6. Dec. 1782*. Továbbiakban: J 24): 0
4. Budapesti Egyetemi Könyvtár, J 11 (*Elenchus generalis librorum qui ex Bibliothecis, quas abolita S.I. in Regno Hungariae, et Provinciis eidem incorporatis habebat Pro Bibliotheca Regiae Universitatis Budensis Velut in eadem adhuc desiderati selecti Budae In Bibliotheca Regiae Universitatis MDCCLXXXII. Diebus Januarii 14–27. Martii. Adiectus est Index Elenchorum Particularium, et Supplementum*. Továbbiakban: J 11): 0
5. Budapesti Egyetemi Könyvtár, J 20/19 (*Elenchus librorum, qui ex bibliothecis infra specificatis, ductu indicis generalis selecti, et ad bibliothecam regiae universitatis Budensis transmittendi sunt. [1782 után] N. 19. Posoniensis Collegii*. Továbbiakban: J 20/19): 0

A továbbiakban azoknak a XVII. századi nyomtatványoknak az időrendbe sorolt leírását közlöm – egy XVI. századi második kolligátum-tag kivételével –, melyek példány szerint megtalálhatók a budapesti Egyetemi Könyvtár történeti állományában és őrzik a Pázmány-könyvtár pozsonyi jezsuita kollégium könyvtárába beolvasztott részének tulajdonosi bejegyzését Pázmány Péter halála dátumával. E kötetek²² ismerete alap kutatás eredménye, a Pázmány-könyvtár történetében ez ideig ismeretlenek és közöletlenek voltak.

1.

Tommaso Garzoni, *L' hospidale de' pazzi incurabili*. Nuovamente ristampato, e posto in luce da Tomaso Garzoni da Bagnacavallo. Con tre capitoli in fine sopra la pazzia, In Venetia, Appresso Roberto Meietti, 1601.
Jelzet: Bar.10783/coll.1.

22 Önálló arab sorszámot a kötetek és nem az egyes művek kaptak, azaz a kolligátumok egy sorszámon találhatók.

Della famosissima Compagnia della Lesina dialogo, capitoli, e ragionamenti,
In Vicenza, Appresso li heredi di Perin libraro, ad istanza di Barezzo Barezzi,
1589. [Feltételezett szerzők: Francesco Maria Vialardi, Pietro Strozi, Tommaso Buoni]

Jelzet: Ant.7356/coll.2.

Tulajdonosi bejegyzés a coll.1. címlapján: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér vaknyomásos disznóbőr, leszakadt kötőkkel; gerincén ráírt címmel és a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „R” jelzéssel. Restaurálatlan.
Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. Coll. 1.: *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet): 0

Coll. 2.: Uitt.: 0

2. Coll. 1.: *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 220.): „Italici – Thomas Gersonus Hospitale Stultorum in alba m(embrana) in 4. Venetijs 1601”

Coll. 2.: Uitt.: 0

3. *J* 24: 0

4. *J* 11: 0

5. *J* 20/19: 0

2.

Cornelio Musso, Prediche sopra Il Simbolo de gli Apostoli, Le Due dilettoni, di Dio, e del Prossimo, Il Sacro Decalogo, e La Passione di nostro signor Giesu Christo, descritta da S. Giouanni Euangelista. Del [...] Cornelio Musso Vescovo di Bitonto. [...] Seconda editione, In Venetia, Appresso i Giunti, 1601.

Jelzet: Bar.02193

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: Aláhúzott sorok, pl. a 190–192. oldalon.

Kötés: Fehér pergamenkötés vaknyomásos léniával, leszakadt kötőkkel, pirosra festett lapszélekkel. A gerincen kézzel ráírt tartalom megjelölés és a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „R 319”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 107.): „Concionatores et Cathéchiste C – Eiusdem [Cornelius Mussus] Conc(ionum) in 4. Venet(iis) 1601 Giuntj”

2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet): 0 [Vö. uitt, Italici – 219. p.]

3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 36. p.

3.

Pedro de Ribadeneira, Princeps Christianus adversus Nicolaum Machiavellum, ceterosque huius temporis Politicos a P. Petro Ribadeneira Nuper Hispanice, nunc Latine a P. Ioanne Orano utroque Societatis Iesu Theologo editus, Poloniae ac Svveciae Regi dedicatum, Coloniae Agrippinae, apud Bernardum Gualtheri, 1604.
Megjegyzés: VD17 12:106625U

Jelzet: Bar.03204

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.”

Használati bejegyzés: előzéklapon egy mondat, utalással a mű 165. oldalára; a 164. oldal margóján további forráshivatkozások; az olvasónak címzett előszó-ban a 4_v és 8_r margóján, valószínűleg mindegyik Pázmány Pétertől.

Kötés: Pergamen kódexrészletekbe kötve, leszakadt bőrkötőkkel, pirosra festett lapszélekkel. Gerincén kézzel ráírva a szerző és a rövid cím, továbbá a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „E 21” és „O 46” jelzés. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 119): „Spirituales N – Nicolai Machiauelli Princeps Ch(ri)s(t)ianus in 8 Colon(iae) 1604 Bernar(dus) Qualt(ius) [!]”
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0
3. J 24: 0
4. J 11: Nr. 10514 [téves megjelenési idővel: 1605]
5. J 20/19: 42. p.

A kötet a tartalomra utaló jelzéssel és nem a szerző nevének feltüntetésével került bejegyzésre az 1639-es pozsonyi jezsuita katalógusba. Ezért furcsállhatta Bitskey István és Kovács Béla (i. m., 8. jegyzet, 29; i. m., 11. jegyzet, 97), hogy Niccolò Machiavelli *Il principéjét* vajon miért sorolták a spirituales szakba.

4.

Alberico Gentili, Disputationes tres: I. De libris Iuris Canonici. II. De libris Iuris Civilis. III. De Latinitate veteris Bibliorum versionis male accusata. [...] Nunc primum edita, Hanoviae, Apud Guilielmum Antonium, 1605–1606. [A második és a harmadik disputációnak önálló belső címlapja van, a harmadik disputatio megjelenési éve 1605.]

Megjegyzés: VD 17 12:132675U

Jelzet: Bar.02954

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér pergamenkötés, erősen sérült, leszakadt kötőkkel. Gerincén kézzel ráírva a tartalom jelzése, továbbá a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „K 109”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 120.): „Historici Sacri et profani A – Alberici Gentilis Exe(m)p(laria) duo in 8. Hanonae (!) 1604. Guliel(mus) Antonius”
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 174.): „Juristae casistae canonistae A – Albericus Gentilis Disputationes tres in alba m(embrana) in Hannouiae 1605”
3. *J 24:* 0
4. *J 11:* Nr. 4909
5. *J 20/19:* 22. p.

5.

Martín Doyza, Myrrhithecium Poenitentiae, In quo Conciones Syper Evangelia Adventvs Domini, et Quadragesim[a]e, Sanctorumque eo tempore poenitentiali occurrentium exquisitissimae, Coloniae, Apud Ioannem Crithium, 1610.

Megjegyzés: VD 17 12:191944Y

Jelzet: Bar.02255

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér pergamenkötés vaknyomásos léniákkal, leszakadt kötőkkel. Gerincén kézzel ráírva a tartalom jelzése. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 110.): „Concionatores et cathechiste M – Martinus Doicza in 8. Colon(iae) 1610. Ioan(nes) Critius”
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 171.): „Concionatores et cathechistae M – Martinus Doyza Conciones Super Euang(elia) quadragesimalia in alba m(embrana) in 8 Coloniae 1610”
3. *J 24:* 0
4. *J 11:* Nr. 3779
5. *J 20/19:* 17. p.

6.

Philippe Bosquier, Orator Terrae Sanctae et Hungariae; seu Sacrarum Philippicarum, in Turcarum barbariem, et importunas Christianorum discordias, Coloniae Agrippinae, apud Ioannem Crithium, 1611.

Megjegyzés: VD17 12:101451A

Jelzet: Bar.01613/coll.1.

Diego de la Vega, Conciones quadragesimales a septuagesima usque ad feriam secundam resurrectionis. [...] Nunc primum in Germania edita, Coloniae, sumptibus Conradi Butgenii, 1608.

Megjegyzés: VD17 12:193786N

Jelzet: Bar.01613/coll.2.

Tulajdonosi bejegyzés a coll.1. címlapján: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér vaknyomásos disznóbőr, leszakadt bőrkötőkkel; gerincén ráírt címmel és a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „F 67” jelzéssel, pirosra színezett lapszélekkel. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. Coll. 1.: *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 111.): „Concionatores et Cathechiste P – Philippus Bosqueri 5 partes in tribus libris in 8vo / Item Orbis Terrarum Terrae s(anc)tae 1611 / Item Orator”
Coll. 2.: Uitt.: 0

2. Coll. 1.: *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül] [1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 171.): „Concionatores et Cathechiste P – Philippus Boskhierus Orator Terrae S(anc)tae et Ungariae in albo c(oreo) in 8o Coloniae 1591 [!]”

Coll. 2.: Uitt.: 0 [vö. uitt., 167.: „Concionatores et Cathechiste D – Didacus Viega [!] Quadragesimales Concion(es) in albo c(oreo) in 8 Lugduni 1605”]

3. J 24: 0

4. J 11: Coll. 1. – Nr. 1772; Coll. 2. – 0

5. J 20/19: Coll. 1. – 9. p.; Coll. 2. – 0

7.

Giovanni Botero, Le relationi universali di Giovanni Botero benese, divise in sei parti. [...] Nuovamente ristampate, e corretto, Venetia, Appresso Alessandro Vecchi, 1612.

Jelzet: Bar.06501

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: aláhúzott sorok. [A kötet hiányos: a példányból hiányzik az 5. rész (8 számozatlan, 70 számozott lap) és a 6. rész (8 számozatlan, 95 számozott lap, 1 térkép.)]

Kötés: Fehér pergamenkötés. Gerincén kézzel ráírva a tartalom jelzése, továbbá a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „R 58”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet): 0
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet): 0 [vö. uitt., 220.: „Italici – Joannes Boterus Relatio Uniuersalis in alba m(embrana) in 4. Romae 1592”]
3. *J 24*: 0
4. *J 11*: 0
5. *J 20/19*: 0

8.

Carolus Scribanius, Philosophus Christianus, Antverpiae Apud haeredes Martini Nutij et Ioannem Meursium. (Ex typographia Gerardi Wolsschati et Henrici Aertsii), 1614.

Jelzet: Bar.01604

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: a kötés hátsó előzékén velős mondas, valószínűleg nem Pázmány bejegyzése („Quam cito purpureos deperdit rem [?] [terra] colores”).

Kötés: Fehér pergamenkötés, leszakadt kötőkkel, pirosra festett lapszéllel. Gerincén kézzel ráírva a tartalom jelzése, továbbá a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „T 20”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 116.): „Spirituales C – Eiusde(m) [Caroli Scribanj] Philosophus Ch(risti)anus in 8 Mart(inus) Nutius”
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 208.): „Spirituales C – Carolus Scribanus S. J. Philosophus Christianus in alba m(embrana) in 8 Antverpiae 1614”
3. *J 24*: 0
4. *J 11*: Nr. 11294
5. *J 20/19*: 46. p.

9.

Aquisgranum, regia S.R. Imperii et coronationis Caesarum sedes ac metropolis, Matthiae imperatoris autoritate, catholico ac legitimo magistratui suo restitutum [...] ab Aquisgranensi Collegio Societatis Jesu Carmine descriptum [...], Coloniae Agrippinae, Sumptibus Bernardi Gualtheri, 1615.

Megjegyzés: VD17 3:307170V

Jelzet: Bar.06316/coll.1.

Joannes-Raphael Cobenzl, Epistolica velitatio in triumviros Augustanae Confessionis verbi ministros Joannem Schnelzigk, Simonem Mannum in Herenhals, et Bartholomaeum Rulichium Augustanum. An ex fide, quae nihil recipiat, quod scriptum non sit, probari possit [...], Olomucii, Typis Georgij Handelij, 1616.

Megjegyzés: VD17 3:307169G

Jelzet: Bar.06316/coll.2.

Tulajdonosi bejegyzés, coll.1. címlapján: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Használoi bejegyzés: 0

Kötés: Fehér pergamenkötés elől hátul vaknyomásos léniákkal, sarkokban és középen stilizált növényi dísszel, leszakadt bőrkötőkkel. Gerincen vaknyomásos díszek, kézzel ráírva „Aquisgranum Cobenzl 123”. Restaurálatlan, elől és hátul alul égésnyomokkal.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. Coll. 1.: *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 133): „Poetae A – Aquisgranensis Collegij Carmen 1604.[?] Bernardus Qualter(!)”

Coll. 2.: 0

2. Coll. 1.: *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet): 0

Coll. 2.: 0

3. J 24: 0

4. J 11: Coll.2. Nr. 2765 [itt az eredeti őrzési hely Tyrnavia!]

5. J 20/19: 0

Lehetséges, hogy Pázmány Péter 1620-ban Nagyszombatban elégett könyvtárából származik.

10.

Jules Cesar Boulenger, Iulii Caesaris Bulengeri Diatribae, ad Isaaci Casauboni exercitationes adversus Illustrissimum Cardinalem Baronium. In duas partes divisae. Cum indice diatribarum, et materiarum locupletissimo, Lugduni, Apud Haeredes Gulielmi Rouillij, 1617.

Jelzet: Bar.02798

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19 Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér pergamenkötés, vaknyomásos léniákkal, a sarkokban és középen stilizált virággal, gerincén öt vaknyomásos stilizált virág. Gerincén kézzel ráírva a tartalom jelzése, továbbá a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „L 50”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 103.): „Controversiae D – Diatribae Bullengeri Contra Caesar Baro(nem) in Folio Lugd(uni) 1617. Gull(iemus) Roui(llus)”

2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0

3. *J 24:* 0

4. *J 11:* 0

5. *J 20/19:* 0

11.

Christoph Pezel, Mellificium Historicum integrum: Cujus Pars Prima Complectitur historiam trium Monarchiarum: Chaldaicae sive Assyriacae, Persicae, Graecae, & rerum omnium quae a morte Alexandri M. a successoribus eius gesta sunt in regnis diversis. Collecto Flore Et Succo Ex Optimis Et Praestantissimis autoribus: Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Diodoro Siculo, Ariano, Q Curtio, Iustino, Plutarcho, &c. Olim Quidem a Christophoro Pezelio, SS. Theologiae D. et Professore in Gymnasio Bremensi, in explicatione Epitomes Sleidani, De summis orbis terrarum Imperiis, propositum; Nunc vero sub incudem revocatum & perfectum, ac Chronologia Scaligeriana, & prophetiarum V. & N. Testam. complementis illustratum & locupletatum, cum Indice. a Johanne Lampadio, in schola publica Bremana S. Theologiae et Historiarum Professore, et Pastore ad D. Stephanum, Marpurgi, apud Paulum Egenolphum, 1617.

Megjegyzés: VD17 3:307170V

Jelzet: Bar.05290/coll.1.

Christoph Pezel – Johann Lampadius, Mellificii Historici Pars II. Complectens Historiam Romanae Reipublicae: videlicet, [...]. Collecto Flore et Succo ex Optimis auctoribus [...], Marpurgi, typis Pauli Egenolphi, 1616.

Megjegyzés: VD17 3:307169G

Jelzet: Bar.05290/coll.2.

Tulajdonosi bejegyzés, coll.1. címlapján: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér pergamenkötés, leszakadt bőrkötőkkel. Gerincen kézzel ráírva „Pezelius 120”. Restaurálatlan, elől és hátul alul égésnyomokkal.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. Coll.1.: *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0
Coll. 2.: Uitt: 0

2. Coll.1.: *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0

Coll. 2.: Uitt: (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 196.): „Historici J – Joannes Lampadius Mallificium [!] Historicum tomus primus et 2dus in alba m(embrana) in 4to Marpurgi 1597 [!]”

3. J 24: 0

4. J 11: Nr. 6989 [itt valószínűleg tévesen: „Pars III”]

5. J 20/19: 38. p.

Lehetséges, hogy Pázmány Péter 1620-ban Nagyszombatban elégett könyvtárából származik.

12.

Andreas Eudaemon-Joannes, *Defensio Annalium Ecclesiasticorum Caesaris Baronii S. R. E. Cardin. adversus falsas calumnias, errores, ac mendacia Isaaci Casauboni, quas exercitationibus suis inferciit [...] libris duobus comprehensa, Coloniae Agrippinae, Apud Ioannem Kinchium, 1617.*

Megjegyzés: VD17 23:236947A

Jelzet: Bar.01392

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19 Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér pergamenkötés vaknyomásos léniákkal leszakadt kötésekkel. Gerincen kézzel ráírt rövid szerző és cím jelölés, továbbá a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „G 37”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0

2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 193.): „Historici A – Andreas Eudaemon S. J. *Defensio Annalium Ecclesiasticorum in alba m(embrana) in 4° Coloniae 1617*”

3. J 24: 0

4. J 11: 0

5. J 20/19: 0

13.

Erycius Puteanus, Eryci Puteani Pietatis thaumata in Bernardi Bauhisi e Societate Iesu Proteum Parthenium, unius Libri Versum, unius Versus Librum, Stellarum numero, sive formis M. XXII. variatum, Antverpiae, Ex Officina Plantiniana, Apud Balthasarem et Ioannem Moretos, 1617.

Jelzet: Bar.01634

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij. Cf [?] M Poëtae”

Használói bejegyzés: az 50. oldalon tíz soros latin vers, költői játék, mely a címben jelzett 1022 soros verset tovább folytatja, minden bizonnyal nem Pázmány Pétertől. *Kötés:* Fehér pergamenkötés léniákkal leszakadt kötőkkel; gerincen vaknyomásos apró virágok. Gerincen kézzel ráírt „24”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 121.): „Historici sacri et profani E – Erycij Puteani Thamat(ologia) in 4. Antuer(piae) 1617. Balt(hasar) et Joan(nes) More(tus)”

2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0

3. *J 24:* 0

4. *J 11:* 0

5. *J 20/19:* 0

14.

Fedele Daniele, Trattato della Divina providenza. Accresciuto dall’ Autore in questa seconda editione. Diviso int re libri, In Verona, Per Bartolomeo Merlo, 1618.

Jelzet: Bar.01362

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Sárga pergamenkötés leszakadt kötőkkel és sérült gerinccel. Gerincen kézzel ráírt, a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „R 38”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 108.): „Concionatores et cathechistae F – Fidelis Danielis in 4to Veronae 1618. Bart(holomeus) Merlo”

2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 220.): „Italici – Daniel Fedele S. J. De diuina Prouidentia in flaua m(embrana) in 4. Veronae 1618”

3. *J 24:* 0

4. *J 11:* Nr. 4393 („Fedele” névalakon)

5. *J 20/19:* 20. p.

15.

Joannes Kithonich, Directio methodica – Centuria certarum contrarietatum et dubietatum ex Decreto Tripartito desumptarum et resolutarum, Tyrnaviae, [Mollerus], 1619.

Megjegyzés: Szabó RMK II 392, 393; RMNy 1193.

Jelzet: RMK II. 57a:1 – RMK II. 57b:1

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.” – első kötéstáblán kötésre nyomott felirat: „P.[etrus] Pas.[many] P.[rimas] V.[ngariae] 16 19”

Használói bejegyzés: Kithonich János Pázmány Péter esztergomi érseknek szóló datálatlan ajánlásában (a₂,–c₂,) kéziratos sajtóhiba-javítások (a₂, a₄,) és a Pázmány család történetére vonatkozó forráshivatkozás-bővítések (b₂,) minden bizonnyal Pázmány Pétertől.

Kötés: Kiadói fehér pergamenkötés, elveszett kötőkkel, vaknyomással: léniákkal, sarkokban virágokkal, középen elől és hátul a díszített magyar címerrel. Előoldalon vaknyomással a tulajdonos neve, hivatala rövidítésével és a mű megjelenési évével. A gerincen kézzel ráírva a szerző és a mű rövid megnevezése. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 177.): „Juristae casistae canonistae J – Joannes Kithonich De jure Ungarico in alba m(embrana) in 4o Tyrnaviae 1519 [!]”
3. *J 24:* 0
4. *J 11:* 0
5. *J 20/19:* 0

16.

Roberto Bellarmino, De officio principis christiani libri tres [...] Quibus accessit Admonitio ad Episcopum Theanensem Nepotem suum, Coloniae, Sumptibus Bernardi Gualteri, 1619.

Megjegyzés: VD17 12:107020C; VD17 12:107025R

Jelzet: Bar.03186

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér pergamen, vaknyomásos léniával, elveszett kötőkkel. Gerincén kézzel ráírt szerző és cím, továbbá „O [felismerhetetlen szám]”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0

2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0

3. *J* 24: 0

4. *J* 11: nr. 942 [a megjelenési év tévesen 1629]

5. *J* 20/19: 5. p.

17.

Karl Stengel, *Commentarius rerum gestarum sanctissimi apostolorum principis Petri, Augustae Vindelicorum, Apud Saram Mangiam Viduam, 1621* (a díszcímlapon 1620).

Megjegyzés: VD17 12:118770F

Jelzet: Bar.00931

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér pergamen, elől, hátul és a gerincen feketére színezett vaknyomásos léniával, sarkokban virágokkal, elől középen úgynevezett jezsuita címer, hátul Szűz Mária monogram, gerincen levelek, elveszett kötőkkel. Gerincén kézzel ráírt szerző és cím, továbbá a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „I 26”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 121.): „Historici sacri et profani C – Caroli Stengelij Comm(entaria) rerum Gestarum S(ancti) Petri in 4. Augustae 1621. Sarazo [!]”

2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 194): „Historici C – Carolus Stengelius Gesta S(ancti) Petri in alba m(embrana) in 4o 1620”

3. *J* 24: 0

4. *J* 11: 0

5. *J* 20/19: 0 (vö. 48–49. p.)

18.

Bernardino Castori, *Institutione civile e Christiana per uno, che desidera viuere tanto in corte, quanto altrouue honoratamente, e christianamente, Roma, appresso Alesandro Zanetti, 1622.*

Jelzet: Bar.03254

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.” – *kötésen elől és hátul:* Pázmány Péter bíborosi címere.

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér pergamenkötés, aranyozott vaknyomással: elől és hátul léniák,

sarkokban stilizált díszek, középen Pázmány Péter bíborosi címere, leszakadt kötőkkel. Gerincen aranyozott vaknyomásos léniák, köztük virágok. Gerincen kézzel ráírt tartalom-jelzés és a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „R 9”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 113): „Canonistae casistae iuristae B – Bernardinj Castorij Justitu(ti)o [!] Ciuil(is) in 4to Romae 1622. Men. [!] Sauettj [!]”
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 217.): „Italici – Bernardinus Castorus Institutiones Ciuiles in alba m(embrana) in 4. Romae 1622.”
3. *J* 24: 0
4. *J* 11: nr. 2445
5. *J* 20/19: 12. p.

19.

Blasius Apponyi, In Divini et Regii prophetae David triadem quinquagenariam, seu Psalterium Interpretatio Poëtica, Viennae Austriae, Typis Matthaei Formicae, 1624.

Megjegyzés: Szabó RMK III 1355

Jelzet: RMK III. 256:1

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.” – *címlapon a szerző neve alatt a szerző hatsoros, Pázmány Péternek címzett saját kezű dedikációja.*

Használói bejegyzés: 0

Kötés: Fehér pergamenkötés fekete színezett vaknyomással, elől-hátul léniával, a sarkokban virágokkal, első kötéstábla közepén az úgynevezett jezsuita címer, hátsó kötéstábla közepén Szűz Mária álló alakja a gyermek Jézussal Holdsarlón – mint napba öltözött asszony, a gerincen virágok, aranyozott lap-széllal. A gerincen kézzel ráírva a mű címe és a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „Q 72” jelzés. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 133): „Poetae B – Blasij Apponi in 4. Viennae 1624. Matthaeus Formica”
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet): 0
3. *J* 24: 0
4. *J* 11: 0
5. *J* 20/19: 0

20.

Quadriga famae regiae, qua [...] rex Hungariae Ferdinandus III. Magni Caesaris Ferdinandi II. Austriaci filius, [...] angelica s. regis Stephani corona insignitus, a quaternione Pythagorico Universitatis Viennensis [...] per quatuor Austriaci orbis plagas [...] circumvehitur, Viennae Austriae, Typis Matthaei Formicae, 1626.

Megjegyzés: VD17 1:086408S

Jelzet: Bar.07073

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.” – *címlap előtti szennylapon* Marcus Noëliusnak, a bécsi jezsuita kolégium rektorának (1625–1632 között) ötsoros, Pázmány Péternek címzett, saját kezű dedikációja: „Illustrissimo Principj ac Domino D. Petro Pasmanj Archiepiscopo Strigoniensi, suo totumque Collegium commendat Marcus Noëlius mpropria”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: sárga pergamenkötés, roncsolt gerinccel. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül] [1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0
3. *J 24:* 0
4. *J 11:* 0
5. *J 20/19:* 0

21.

Michael Caspar Lundorp [Iulius Bellus álnéven], Laurea Austriaca, Hoc est, Commentariorum de Statu Reipublicae Nostri Temporis, sive De Bello Germanico eiusq[ue] causis, inter Divum Matthiam, et [...] Ferdinandum II. Romm. Imp. nec non Fridericum V. Palatinum, aliosque cum Imperii tum externos Reges Principesque, gloriose vincente Aquila Caesare, gesto Libri XII [...] Auctore et Interprete Iulio Bello [...], Francofurti, Typis Erasmi Kempfferi, sumptibus Ioh. Theobaldi Schönwetteri, 1627.

Megjegyzés: VD17 32:667375V

Jelzet: Bar.00166

Tulajdonosi bejegyzés, a szennycímlapon is és a díszcímlapon is: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: első kötetstábla belső oldalán valószínűleg Pázmány Péter saját kezű bejegyzései és utalásai a kötet oldalszámaira; a kötetben folyamatosan találhatók aláhúzások, továbbá margináliák ugyanezen kéztől.

Kötés: sárgásfehér pergamenkötés vaknyomással: léniákkal, a kötetstábla négy

sarkába, oldalfelezőibe és középebe nyomott stilizált virágokkal, gerincen további vaknyomásos díszítéssel. Leszakadt kötőkkel. A gerincen arannyal nyomtatott címke a tartalom megjelölésére és lekopott szám. Restaurálatlan, sérült.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 123): „Historici Sacri et profani J – Julij Belli Laurea Austriaca in fol. Franco(furti) 1627. Erasmi Khempheri”
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0
3. J 24: 0
4. J 11: 0
5. J 20/19: 0

22.

Pietro Andrea Canonieri, Petri Andreae Canonherii philosophi, medici ac theologi De admirandis vini virtutibus libri tres, Antverpiae, Apud Hieronymum Verdussium, 1627.

Jelzet: Bar.03984

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: fehér pergamen leszakadt zöld selyemkötőkkel, pirosra festett lapszélekkel. A gerincen kézzel ráírt tartalom-megjelölés és a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „P 23(?)”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet): 0
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 206.): „Medici P – Petrus Canonherius De Uini uirtutibus libri 3. in alba m(embrana) in 8. Antuerpiae 1627”
3. J 24: 0
4. J 11: nr. 2274 (megjelenési év tévesen 1621)
5. J 20/19: 11. p. (megjelenési év tévesen 1621)

23.

Wilhelm Fabricius Hildanus, Guilhelmi Fabrici Hildani, [...] Lithotomia vesicae: hoc est, Accurata descriptio calculi vesicae, eiusdemque causarum, et signorum pathognomonicorum, inprimis vero Methodi, qua tam in foeminis, quam in Viris sit extrahendus [...], Basileae, Impensis Ludovici König, typis Joh. Schröteri, 1628.

Megjegyzés: VD17 12:194446Z

Jelzet: Bar.03923

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: fehér pergamen leszakadt zöld selyemkötőkkel. A gerincen kézzel ráírt tartalom-megjelölés és „P ... (?)”. Restaurálatlan.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 140.): „Medici G – Gulielmi Fabricij Holandi [!] Lithotomia Basiliae 1628. Ludouicus Künig [!]”

2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 202.): „Medici G – Guilielmus Fabricus Lithotomia Vesicae in alba m(embrana) in 8o Basiliae 1628”

3. J 24: 0

4. J 11: 0

5. J 20/19: 0

24.

Guido Bentivoglio, Relationi del cardinale Bentivoglio Publicatae da Erycio Puteano in An versa. [vol. I–II.] Ristampate in Colonia, [s. n.], 1630. (A két volument egybenyomtatták.)

Jelzet: Bar.05292

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: sárgásfehér pergamen arannyal színezett vaknyomással: léniával, a kötéstábla négy sarkába nyomott stilizált virággal, gerincen négy virággal. Leszakadt piros selyemkötőkkel. A gerincen kézzel ráírt tartalom-megjelölés és a pozsonyi jezsuita könyvtári elhelyezésre utaló „R 36”. Az első kötéstábla felázott, sérült.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 120): „Historici Sacri et profani B – Bentivolgio [!] Cardin(alis) Rela(tiones ?) in 4to 1630 Coloniae Erycius Ptuean(us)”

2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül][1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása i. m., 14. jegyzet, 220): „Italici – Cardinalis Bentivoglius Relatio in alba m(embrana) in 4. Coloniae 1630”

3. J 24: 0

4. J 11: 0

5. J 20/19: 0

25.

Erycius Puteanus, *Statera belli et pacis, cum stateris aliis eam expendentibus, nec non iudiciis aliquot clarorum virorum in Batavia, Cosmopoli [Lovanii], Apud Batavum, [s.a., 1633? 1635?]*.

Jelzet: Bar.05996

Tulajdonosi bejegyzés, címlapon: „Collegij Posoniensis Societatis Jesu. 1637. 19. Martij.”

Használói bejegyzés: 0

Kötés: sárgásfehér pergamen leszakadt kötőkkal. A hátsó kötéstábla felázott.

Azonosítás a XVII–XVIII. századi történeti katalógusokban:

1. *Catalogus [...] Posoniensis [...] 1639* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 113.): „Canonistae casistae iuristae E – Ericij Puteani Statera belli et Pacis in 8. Cosmopoli apud Batauum”
2. *Catalogus [...] Posoniensis [...] [1655–1663 körül] [1655–1663 körül]* (vö. szövegkiadása *i. m.*, 14. jegyzet, 223.): „Varii – Erius Puteanus De statera belli et pacis in alba in 12 Cosmopoli”
3. *J 24:* 0
4. *J 11:* nr. 10126 (megjelenési év itt „1633”)
5. *J 20/19:* 41. p. (megjelenési év itt „1633”)

Összegzés

Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárából – melyet végakarátát teljesítve beolvastottak a pozsonyi jezsuita kollégium könyvtárába – több kötet a rend feloszlata után, 1782-ben Kovachich Márton György, a budai egyetem könyvtárának segédjére válogatásában Pozsonyból Budára, majd a könyvtár költözésével Pestre került. E kötetek közül az azonosított 25 kötet (= 30 mű) behasonlítása megtörtént a fennmaradt két számításba vehető XVII. századi pozsonyi jezsuita kollégiumi könyvtár katalógusában. Ennek eredményeként elvethető az a korábbi hipotézis, mely szerint a második, datálatlan, 1655–1663 körül készült pozsonyi katalógus azért készült, mert az első, 1639. évi katalógushoz képest jelentős állománynövekedést, benne a Pázmány-könyvtár anyagát ebben rögzítették.²³ A Pázmány-könyvtárból származó kötetek nagy része ugyanis megtalálható az 1639-ben készült katalógusban is.

A Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárából származó kötetekben a pozsonyi jezsuita kollégiumi tulajdonosi bejegyzés Pázmány halálá-

²³ BITSKEY-KOVÁCS, *i. m.* (8. jegyzet), 36.

nak dátumával, azonos formában, azonos kéz bejegyzésével található meg. A kötetek napra meghatározott bekerülési dátumának feltüntetése a korban megszokott volt, ilyen bejegyzések nem csupán Pozsonyban²⁴ készültek, hanem például a zágrábi jezsuita kollégium könyvtárában is.²⁵ Kérdés, vajon ki készítette a köteteket egyedivé tevő bejegyzéseket? 1637-ben a pozsonyi kollégium könyvtárosa az osztrák származású magister Wolfgangus Förg, a poézis oktatója volt.²⁶ Mindössze egyetlen évet töltött Magyarországon, 1637-ben Pozsonyban.²⁷ Lehetséges, hogy az ő keze nyomát őrzik a kötetek – talán erre utal a 13. számon leírt Erycius Puteanus-kötet címlapján a tulajdonosi bejegyzés után olvasható, párja nélküli „Cf [?] M Poëtae” jelzés, azaz a kötetet mintegy „átutalta” saját, poézist oktató használatára. Ugyanekkor nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy Pázmány halála évében a pozsonyi jezsuita kollégiumban élt Pázmány közeli munkatársa, Némethi Jakab, valamint Szednik János,²⁸ aki három éven át (1627–1629) gondozta a nagyszombati jezsuita könyvtárat.²⁹ Elképzelhető, hogy a Pázmány-magánkönyvtár köteteibe a tulajdonosi bejegyzés elkészítése bizalmi, kegyeleti feladat volt, s azt nem Wolfgang Förg könyvtáros végezte.

A Pázmány-könyvtárból ma ismert kötetek tanúsága szerint a következőkben foglalható össze a könyvtár néhány további jellemzője: 1. Pázmány Péter a kötetek első tulajdonosa volt. 2. Jelentős számban megtalálhatók a Pázmány-kortárs írók, különösen a jezsuita szerzők művei. 3. Jelentős az ajándékba kapott művek száma. 4. Bár Pázmánynak nem volt önálló politikaelméleti munkája, a könyvtár egy jelentős része a politikai irodalom, a fejedelmi tükrök határterületén mozgó nyomtatványokból és a jogi művekből áll. 5. Számottevő a könyvtár anyagában a prédikációs művek jelenléte is, éppen úgy, ahogy ezt Bitskey István feltételezte.³⁰ 6. Nem hiányoztak a korabeli költészetet képviselő munkák sem, azaz univerzális érdeklődést tükröző tudós könyvtár volt.

Bár a Pázmány-könyvtár fennmaradt köteteinek átfogó elemzése a Pozsonyban található, ott azonosított könyvanyaggal együtt végezhető el,

24 További példaként lásd a budapesti Egyetemi Könyvtárban pl. 1627. június: Bar.01629 vagy 1637. november 9: Ant.1353; Ant.4439.

25 Például lásd a budapesti Egyetemi Könyvtárban 1618. június 5: Ant.5230.

26 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S:I, II, (1601–1640)*, Romae, Institutum Historicum S.I., 1982, 469.

27 LUKÁCS, i. m. (26. jegyzet), 592.

28 LUKÁCS, i. m. (26. jegyzet), 468–469.

29 KNAPP Éva, *A 450 éves Egyetemi Könyvtár könyvtárosai a jezsuita korszakban (1561–1773)*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIV–XV (2011), 111–142, itt: 114.

30 BITSKEY-KOVÁCS, i. m. (8. jegyzet); BITSKEY, i. m. (11. jegyzet).

a most először közölt 26 kötet (=31 mű) ismeretében nyilvánvaló, hogy a nyomtatványok tartalma és külső megjelenése (például Pázmánynak „címezett” pergamen díszkötések) révén e könyvtár hiteles lenyomata Pázmány pozsonyi udvara reprezentációjának is, továbbá a tulajdonos személyéhez kötődő mecénatúrának.³¹ A könyvtárból jelenleg ismert közel száz mű őrzési helyei bizonyítják, a pozsonyi Pázmány-könyvtár egy része Pozsonyban maradt, egy másik jelentős részt 1782 óta a budapesti Egyetemi Könyvtár őrizz, s egy harmadik, szétszóródott rész a legváltozatosabb helyeken lelhető fel – eldugott plébániai könyvtárakban éppúgy, mint a könyvkereskedelemben.

Befejezésként megjegyzem, bár a kutatás jelenleg még nem ismeri, nem ismerheti a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban fellelt Pázmány-magán-könyvtár azonosított kötetait, az szinte bizonyos, hogy a Pozsonyban maradt kötetek között van Jeremias Drexel saját kezű ajándékozó dedikációját tartalmazó, Pázmány Péternek ajánlott *Rosae selectissimarum virtutum [...]* című Drexel-mű egyik 1636-os kiadásának (Antwerpen, München 1636) példánya, melynek nyomtatott ajánlása tartalmazza Pázmány első, közel teljes, bár vázlatos életrajzát. Ismeretes, hogy Drexel ezt a kötetet az 1637. január 1-én kelt levele mellékleteként küldte el Pázmánynak.³² Erre a kötetre utal Mészáros Klára Neszméri Sándor által közölt egyik, 2004. januári nyilatkozatának következő részlete: „Az ajándékok közül igen érdekes és értékes egy német jezsuita író könyve, amely egy Pázmány munkásságát bemutató és értékelő tanulmányt is tartalmaz.”³³

31 Vö. BITSKEY István, *Reprezentáció és mecénatúra Pázmány Péter udvarában = Idővel paloták...: Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., Balassi, 2005, 361–374.

32 HARGITTAY, i. m. (17. jegyzet), 186.

33 Lásd 15. jegyzet.

Egy ismeretlen ferences könyvtár a XVIII. században

A XVIII. századi szerzetesrendi könyvtárak történetének feltárása a könyv- és könyvtártörténet ígéretes, részben jövőbeni kutatási területe.¹ Az előzmények nélkül, ebben a században létrejött szerzetesi könyvtárak forrásanyaga egyedülálló lehetőséget biztosít a betekintésre egy-egy XVIII. századi szerzetesi könyvtáralapítás, állományszervezés és -bővítés, a könyvhasználat, valamint – tekintettel a II. József-féle rendfelosztásokra – a könyvektől, könyvtáraktól való gyors megválás folyamatának nyomon követésére.

Mindezek a szempontok egy olyan, a török hódoltság után viszonylag későn újjáéledő dél-dunántúli település esetében, mint Mesztegyő – melyet eddig a könyves kultúra egyáltalán nem, a ferences rend- és műve-

1 Vö. pl. KNAPP Éva, *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században*, I–II. rész, rekonstrukciós kísérlet, MKSz, 108(1992), 193–216, 313–331; VARGA András, *A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára, 1846*, Szeged, Scriptum, 1998; MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói Ferences Könyvtár kincsei: könyvleletek, 1980–1985*, Bp.–Kolozsvár, Balassi-Polis, 1999; *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon, 1526–1726: Jegyzékszerű források*, s. a. r. ZVARA Edina, Szeged, Scriptum Rt., 2001; *A dévai Ferences rendház 1850 előtti könyvei*, összeáll. SZABÓ Henriette, Bp., OSZK–Osiris, 2002; EMÓDI András, *A pálos rend tövisi kolostorának könyvtára a 18. században = Könyves műveltség Erdélyben*, Marosvásárhely, 2006, 51–73; Uő, *Kapucinusok és könyvtárak Nagyváradon a 18. században (1727–1785)*, Nagyvárad–Bp., 2006; Uő, *A XVII. századi erdélyi és partiumi pálos rendi könyvtárak fennmaradt kötetei és könyvjegyzékei = Decus solitudinis: Pálos évszázadok*, szerk. SARBÁK Gábor, Bp., Szent István Társulat, 2007, 335–376; *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon: ferences könyvtárak, 1681–1750*, s. a. r. ZVARA Edina, Bp., OSZK, 2008; *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*, összeáll. MAGYAR Árpád, ZVARA Edina, Bp., OSZK, 2009; FÁY Zoltán, *A gyöngyösi ferences könyvtár*, Gyöngyös, Ferences Rendház, 2012; MARTÍ Tibor, *A füleki ferences rendház könyvtárának régi állománya*, Eger, EKF, 2012.

lődéstörténet pedig jobbára csak említés szintjén tartott számon² –, kiegészülhetnek a könyves műveltség és -kultúra olyan további kérdéseivel, melyekre korábban viszonylag kevés válasz fogalmazódott meg. Ilyen mindenekelőtt az, hogyan használták a szerzetesek mindennapi életükben a könyvtár nyújtotta lehetőségeket, vajon a rendi előírásoknak megfelelően,³ kizárólag a kolostor kapuján belül „élt-e” egy ilyen gyűjtemény? Kellően árnyalt válasz esetén közelebből is megismerhetővé válhat a korabeli társadalom alsó, jelenlegi tudásunk szerint jobbára írástudatlan rétegeinek⁴ kapcsolatrendszere az írott műveltséggel és feltárulhatnak az egykori közvetítő csatornák. Választ remélhetünk továbbá például arra a kérdésre is, hogy a társadalom e színterén vajon mi indokolta, s ha igen, milyen mértékben, a II. József-féle rendfelosztásokat.

A Somogy megyei Mesztegyőn⁵ a földbirtokos Hunyady család 1744. október 13-án a középkor végi domonkos kolostor egykori meglétére hivatkozva mariánus ferences kolostort alapított.⁶ A településen ekkor – annak ellenére, hogy a Rákóczi-szabadságharc után elkobozták korábbi birtokosától, majd az uralkodó eladta a Habsburg-hű Hunyady családnak, azaz földesurat váltott – még a török hódoltság utáni rendezetlen állapotok uralkodtak. A középkor végi mezőváros és lakossága szinte teljes mértékben elpusztult, s az új birtokos részben saját felső-magyarországi birtokairól telepítette be a későbbi lakosság jelentős részét. Az 1748. november 21-i

2 Vö. *Katolikus intézményi [...] ferences könyvtárak, i. m.* (1. jegyzet); KARÁCSONYI János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I–II*, Budapest, MTA, 1923; P. TAKÁCS J. Ince OFM, PFEIFFER János, *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*, Pápa–Zalaegerszeg, 2001, 200–202; LÁNGI József, *A mesztegyői ferences templom falképei és berendezése*, Műemlékvédelmi Szemle 5(1995), 229–264. Amikor Mezei Zsolt a Veszprém megyei ferencesek kolostori könyvtárait vette számba, felsorolta az 1777 előtti Veszprémi „nagy” egyházmegye ferences kolostorait is, de a felsorolásból ismeretlen ok miatt kimaradt a mesztegyői mariánus ferences kolostor. MEZEI Zsolt, *Ferences kolostori könyvtárak Veszprém megyében*, Veszprém megyei honismereti tanulmányok 18(2000), 97–105, itt: 98.

3 Például *Statuta constitutiones et decreta Provinciae S. Mariae Hungariae Ordinis Minorum Stricteris observantiae in capitulo Provinciali Posonii [...] die 18. Junii Anno 1730 [...]*, Posonii, Typis J. P. Royer, [1730].

4 Vö. TÓTH István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz...: Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Bp., MTA, 1996.

5 A település a XV. század utolsó harmadában mezőváros volt, melyen átvezetett az Itáliába irányuló fő kereskedelmi út. Vö. pl. G. JÁGER Márta, *Mesztegyő*, Bp., Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., [2000], 198–199.

6 A templom és a kolostor történetéhez lásd KNAPP Éva, *Egy rejtőzködő középkori templom és kolostor: Mesztegyő*, Műemlékvédelem, 58(2014), 15–30; UŐ, *Egy rejtőzködő középkori templom és kolostor: Mesztegyő*, Somogyi Honismeret, 2013/1–2 [megjelent: 2014. június], 12–41.

veszprémi egyházmegyei canonica visitatio adatai alapján például Mesz-
tegyőn mindössze 42 család élt.⁷

A kolostoralapítást követően az uralkodói, egyház- és vármegyei jó-
váhagyásra még három évet kellett várni, mivel a ferences ladiszlata és
a mariánus rendtartomány közötti nézeteltérés és pereskedés késleltette
az alapító szándékának gyakorlati megvalósítását.⁸ Végül Mária Terézia, a
veszprémi püspök, Padányi Bíró Márton és Somogy vármegye elöljárósága
teljes egyetértésével 1747. január 15-én történt meg a mariánus ferencesek
tényleges bevezetése (introductio) Mesztegyőre.⁹

Könyvtártörténeti források

A kolostor alapítólevelében a Hunyady család tizenkét szerzetes ellátásá-
ra tett ígéretet, azzal a kikötéssel, hogy közülük mindenkor egy személy-
nek el kell látnia a település mindenkori plébánosi teendőit is.¹⁰ Könyv-
tárról, ennek megalapításáról vagy könyvadományról az alapító iratban
nem esik szó.¹¹ Ugyanakkor közismert tény, hogy a szerzetesi regula sze-

7 *Canonica visitatio*, Mesztegyő 1748, Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár, Veszprém
(= a továbbiakban VÉL), A8/9, (c.) 188–204, itt: 193–202. Ez a lakosságszám az 1771. évi ház-
összeírás tükrében némileg nőtt, ekkor 71 családot vettek számba. A dokumentumot közli,
JÁGER, i. m. (5. jegyzet).

8 Az erre vonatkozó teljes iratanyagot lásd: Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky
Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvonicie Františkánov v Bratislave (1253–
1918) anyagában, jelzete: Ladula 28 (181–182), Kláštor v Mesztegyi Fasc. 1. no. 1–16 (1744–
1745. év), Fasc. 2. no. 1–8 (1743–1746. év).

9 Stephanus Lenthly veszprémi kanonok jelentése (relatio) a mariánus ferencesek
bevezetéséről (introductio) Mesztegyőre, 1747. január 15. Minsiterstvo Vnútra Slovenskej
Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvonicie Františkánov v Bra-
tislave (1253–1918), Ladula 28 (183), Kláštor v Mesztegyi fasc. 3. nr. 1; LENTY István:
*Nova plantatio eucharistica. Titkos értelmű fel-áldozott Plantálás [...] Mesztegyőben az el-
pusztult mezőn álló ó Klastrom és Templom helyén [...] Hunyady Antal [...] által [...] Nepomuki
Szent János tisztességére tett új Fundatoria-való bé-vétele, és [t]örvényes bé-helheztetése:
Mellyet [...] vitt végben [...] Mesztegyői ó Templomban, Boldog Aszszony havának 15-dik
napján 1747-dik Estendőben; s-ugyan akkor élő nyelvvel azt ki-is hirdette [...]*, Poson, Royer
Maradéki, (1747).

10 A XV. században a domonkosok közül egy személy szintén ellátta a település lelki szol-
gálatát is mint plébános. KNAPP, *Műemlékvédelem*, i. m. (6. jegyzet), 17.

11 A mesztegyői mariánus ferences konvent alapító levele Hunyadi Antaltól, Ürmény,
1744. október 13. Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave,
Archív Mariánskej Prvonicie Františkánov v Bratislave (1253–1918), Ladula 28 (180), Kláštor
v Mesztegyi extraordinaria nr. 3c. Ugyanitt megtalálható az alapítólevél P. Sidorius
Vászolics guardianus saját kezű másolatában is. Az alapítólevél részleges, rövid kivonatos
közlése: P. Odoricus BALÁZSOVITS, *Brevis Historia conventuum Ordinis S. Francisci Seraphici*

rint a szerzetesi életmódtól elválaszthatatlan a könyvek folyamatos, napi használata, s a mariánus ferenceseknél ennek egyik elsődleges színtere a közös étkezés alatti felolvasás, a napi aszkézis részeként előírt olvasás, valamint a rendi feladatok (közös éneklés, liturgia, prédikálás stb.) folyamatos ellátása. A mesztegnyői ferencesek historia domus-a nem ismert, jelenleg az sem bizonyítható, hogy a ferencesek vezettek háztörténetet. A könyvtárakra vonatkozó adatokat más forrástípusok bevonásával igyekeztem összerendezni.

Ismeretes, hogy Padányi Bíró Márton 1745. évi püspöki kinevezésével a veszprémi egyházmegye élére gondos, kiterjedő figyelmű főpap került.¹² Valószínű, hogy neki köszönhető a canonica visitatiók keretében érvényesített, a könyvekre, könyvtárakra is kidolgozott kérdőpontok.¹³ A mesztegnyői mariánus ferences könyvtárról a szerzetesi élet beindulását követően – mivel a szerzetesek közül egyvalaki folyamatosan plébános, azaz világi papi feladatokat is ellátott – először az 1748. november 21-i egyházmegyei canonica visitatio tájékoztat. Ebben a könyvtárra vonatkozó – a későbbi forrásokhoz képest szűkszavú – megjegyzés szerint a szerzetesi közösségnek vannak könyvei, melyek birtokosa (tulajdonosa) a mariánus ferences provincia, továbbá a szerzetesek vezetik a plébánia működéséhez elengedhetetlenül szükséges hivatali kéziratokat is.¹⁴ Tehát az alig két év alatt (1747. I. 15. – 1748. XI. 21.) megszervezett, már létező könyvtárnak valóban nem volt köze a világi alapító családjához, a szerzetesek számára könyvekről a mariánus ferences provincia előjárósága gondoskodott, a plébániai anyakönyvek vezetésére pedig a veszprémi egyházmegye kötelezte a ferenceseket.

Mesztegnyőn a következő egyházmegyei vizitáció alkalmával (1778. május 28.) felvett jegyzőkönyvből azonban már nem csupán a szerzetesi

Reformatae Provinciae S. Mariae Hungariae ex authenticis fontibus in Archivo Provinciae existentibus, Posonii, Typis Fr. R. Mayer, 1869, 181–183.

12 Vö. Tüskés Gábor, KNAPP Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: források, formák, közvetítők*, Bp., Osiris, 2001, 333–346.

13 Ez a szokás az egyházmegyében később sem változott, így például az egész egyházmegyére kiterjedő 1815–1817. évi canonica visitatio könyvtárakra vonatkozó kérdősorai tették lehetővé olyan, máig jelentős kiadvány elkészítését, mint HERMANN Egyed, EBERHARDT Béla, *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1942. Vö. még MONOK István, *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek könyvtártörténeti hasznosítása (Kutatástörténeti áttekintés)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1998/1–2, 203–206.

14 „Habet libros ad Almam Provinciam spectantes, Matriculam autem, cui inseruntur Baptisatorum, Copulatorum ac De mortuorum nomina, et cognomina.” *Canonica visitatio*, i. m. (7. jegyzet), 192.

könyvtár létezéséről értesülhetünk, megismerhetjük a könyvtár összetételét is.¹⁵ A plébánosi feladatkört ekkor a ferences superior, Krancsics Marcián töltötte be, a könyvtárról is ő nyilatkozott. Az irat szerint a mesztegnyői ferenceseknek nincsenek magántulajdonban lévő könyveik. A konvent könyvtárában megtalálható műveket a visitációs jegyzőkönyvben röviden, tételesen felsorolták.¹⁶ A megadott bibliográfiai adatok ugyan korlátozódtak a szerzőkre, a rövid címekre, illetve a tartalom körülírására és a szűkös adatsorok mindössze néhányszor egészültek ki a mű nyelvének jelzésével, ennek ellenére a nyomtatványok jelentős része azonosíthatónak bizonyult.¹⁷ A csupán vesszővel, vagy azzal sem elválasztott tételek szerint a könyvtárban őrzött művek száma 71, s ezekhez számították a mindössze két, hivatalból vezetett kéziratot.¹⁸

A könyvtárral kapcsolatos következő irat egy részletező katalógus, melyet 1788. június 11-én kezdtek el összeírni.¹⁹ Ekkor került sor ugyanis a mariánus ferencesek II. József-kori további részleges feloszlására, így a keszthelyi és a mesztegnyői rendház megszüntetésére.²⁰ A mesztegnyői konvent könyvjegyzéke nyolc nap alatt, 1788. június 19-re készült el, ekkor írták alá hivatalosan.²¹ A konvent részéről az aláíró a gvárdián, Kramarics Péter volt. Az első cellában elhelyezett könyvtárban a könyveket az elhelyezés rendjében, szekrényenként foglalták jegyzékbe, mindegyik mű önálló sorszámot kapott. A sorszámot (nr. „inventarij”) a következő, könyvészeti szempontból értékelhető adatsorok követték: példányszám, a mű

15 Az azonosított műveket lásd az 1. táblázat megfelelő rovataiban és a 2. táblázatban.

16 „P. Martianus Krancsics pro tempore superior conventus, qui per subalternos religiosos Parochiam administrat, libros proprios nullos habet, conventus autem quibus utitur sunt sequentes [...]” *Canonica visitatio*, Mesztegnyő, 1778, VÉL, A8/13, (c.) 431–435, itt: 432–433.

17 Példány- és/vagy kötetszámok nincsenek jelezve.

18 „Matricula, in quam nomina baptisatorum in matrimonium conjunctorum ad fidem Catholicam conversorum, et mortuorum Item Protocollum, in quorum B. Resolutiones Regias, Episcopales constitutiones, et consistoriales ordinationes diligenter inscribit.” *Canonica*, i. m. (16. jegyzet), 433.

19 Az azonosított műveket lásd az 1. táblázat megfelelő rovataiban.

20 Mária Terézia 1770-ben a mariánus ferences provinciának 28 rendházat engedett fenntartani 953 szerzetes számára. II. József ezt lecsökkentette és további 9 kolostort, köztük a mesztegnyőit is, feloszlatta; a szerzetesek létszámát összesen 368 főre csökkentette (326 pater és 42 frater). II. József a mesztegnyői rendházat a keszthelyivel együtt 1788-ban oszlatta fel. Mesztegnyőről a mariánus ferencesek 1790. II. 19-én költöztek ki véglegesen. NAGY Béni, *A mariánus ferencesek 1790-től az 1822-iki nemzeti zsinatig*, Bp., Szent István Társulat, 1914, 7, 15.

21 Az iratot a mesztegnyői ferencesek részéről Kramarics Péter gvárdián írta alá. Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvonicie Františkánov v Bratislave (1253–1918), Ladula 28 (185), Kláštor v Mesztegnyí, Catalog, fasc. 5. nr. 4.

címe, szerzője, a megjelenés helye, ideje, a mű köteteinek száma és a formátum. A katalógus utolsó adatsorát egy-egy mű könyvtárban megtalálható példányai pénzben kifejezett értékének szánták, de ez a rovat – indoklás nélkül – kitöltetlen maradt. Az összesen 209 sorszámmal ellátott mű a példány- és a kötetszámok figyelembe vételével 356 kötetet tett ki. Ez a katalógus összevethetőnek bizonyult a könyvtár korábban rögzített canonica visitatiós jegyzékével: az 1778-as felsorolásból 42 művet ez a katalógus is tartalmaz. Ugyanakkor az 1778-ban rögzített további 29 művet ebben a katalógusban – ismeretlen okból – nem vették számba.²²

1788. június 19-e után a szerzetesek továbbra is Mesztegynyőn maradtak az 1790. február 19-i „szétköltözésig”, s csak néhány héttel később (1788. július 4.) került sor a rendház további inventáriumának elkészítésére.²³ Már az inventárium címéből értesülünk arról a sajátos körülményről, hogy – a ferences regulával ellentétesen, a szerzeteseket immár világi személyekként kezelve – a még a kolostor épületében lakó „felosztatott” szerzeteseknek magántulajdonuk van. A cellák legtöbbszörében a berendezési tárgyakon kívül könyvek is voltak.²⁴ Ezeket tételesen felsorolták, rövid formában, azaz a szerző és a rövid cím mellé került a tulajdonviszony megnevezése (e rovatban kivétel nélkül a „propria” kifejezés található), egy-egy mű köteteinek száma és a könyvek mérete. A rendelkezésre álló forrásokból azonosítható, hogy a könyveket is őrző cellák kikhez tartoztak. Összesítve az adatokat, a tizenkét cella közül hét cellában (1, 3, 4, 7, 8, 9, 10) voltak változó számban könyvek (három a cellánkénti legkevesebb, 43 a cellánkénti legtöbb könyv).²⁵ A cellákban őrzött művek és kötetek száma a következő: összesen 110 művet vettek számba 125 kötetben. Ezt az inventáriumot mindazok a szerzetesek saját kezükkel írták alá, akik ekkor Mesztegynyőn tartózkodtak.²⁶

22 Lásd 2. táblázat.

23 „Inventarium Supellectilium, et religiosorum mobilium in cellis reverendi fratris Franciscanorum in conventu Mesztegynyiensi tam priorum quam ad comunitatem invenibilem, Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvonce Františkánov v Bratislave (1253–1918), Ladula 28 (184), Kláštor v Mesztegyni, Catalog, fasc. 4. nr. 6.

24 Az azonosított műveket lásd az 1. táblázat megfelelő rovataiban és a 3. táblázatban.

25 E cellák lakói: 1 – P. Józan Adolf, 3 – P. Derkics Szaniszló, 4 – P. Zsidanics Adrián, 7 – P. Kramarics Péter, 8 – néven nem nevezett concionator, aki minden valószínűség szerint Rumi Mihállyal azonos, 9 – Fr. Takács Antal, 10 – P. Földes Konrád. P. Balásy Bálint könyveit, aki ekkor Somogyfajszon élt adminisztrátorként, a 3. cellában, Bellovics Lőrinc könyveit – ismeretlen okból – az 1. cellában őrizték. Azaz, a laikus fraterok kivételével a szerzetesek mindegyikének voltak saját könyvei.

26 Kramarics Péter gvárdián, Zsidanics Adrián, Aingen Lampert, Farkas Mátyás, Balásy

A könyvtárra vonatkozó két bemutatott forrásból származó 1788. évi összesített adatok a következők. Mivel a cellákban számba vett művek (110) közül 45 mű már a korábbi (1788. VI. 11.) könyvtárkatalógusban is fellelhető, az újonnan inventarizált művek száma 65 volt 71 kötetben, azaz ekkor a konventben található összes művek száma 274 (209+65), ami a példányokat és a többes köteteket összeszámolva 373 kötet. Ha a 65 újonnan leírt művet összevetjük az 1778. május 28-i könyvtárjegyzék azon 29 tételével, mely az 1788. júniusi katalógusban nem található meg, további négy mű (= 5 kötet) azonossága nyilvánvaló.²⁷ Ezeket az előbbi adatsorból értelemszerűen leszámítva, a mesztegnyői mariánus ferencesek könyvtára a felosztatásukkor 270 műből, összesen 368 kötetből állt.

Mi lett ezekkel a könyvekkel később? A cellákban összeírt „propria” jelzésű könyveket (1788. VII. 4.) a cellák lakói – minden valószínűség szerint a mariánus ferences provincia egyetértésével – sajátjukként vihették magukkal kiköltözésükkor. A könyvszekrényekben őrzött könyvtár (1788. VI. 11.) sorsára két további forrásból következtethetünk.

A felosztatott mesztegnyői rendház volt szerzetesei egy személy, P. Rumi Mihály²⁸ kivételével, aki a falu lakóinak kérelmét is figyelembe véve plébánosként maradhatott a településen, 1790. február 19-én költöztek ki a rendházból. Ezen időpont előtt alig egy hónappal, 1790. január 15-én – jelenleg ismeretlen céllal – egy újabb katalógus készült az immár ténylegesen felosztatott kolostor könyvtáráról.²⁹ A „Katalog” című irat „követi” az 1788. VI. 11-i könyvtárkatalógust,³⁰ és nem vesz tudomást a cellákban összeírt, 1788. július 4-én magántulajdonként számba vett könyvekről. A kézzel írt, előre elkészített űrlapok ugyanazokat a könyv-adatokat kívánták időben aktualizálva feltárni, mint korábban. A művekhez rendelhető tételszámok

Bálint, József Adolf, Rumi Mihály, Derkics Szaniszló, Bellovics Lőrinc, Takács Antal és egy további aláírás nem olvasható. Közülük heten a nevük elé a P. (= Pater), négyen Fr (Frater) rövidítést írták. A tizenkettedik, ekkor nem Mesztegnyőn tartózkodó szerzetes Pater Földes Konrád volt, aki éveken át Csombárdon teljesített szolgálatot capellanus aulicus-ként. A fraterek közül a két laikus testvér Farkas Mátyás (ő a sütőházban lakott) és az olvashatatlan aláírású, az aláírás alapján idős és reszkető kezű frater volt, nekik egyáltalán nem volt magántulajdonuk.

27 Vö. 2. és 3. táblázat.

28 Rumi Mihály egy helybeli család szülötte vagy rokona lehetett, azé a Rumi családé, akiket az 1748. november 21-i canonica visitatio is megemlíti a faluban élő 42 család egyikeként. Rumi Mihály 1805-ben halt meg. A településen mai napig él a Rumi család. A „Rumi” névalak arra utal, hogy ez a család a török hódoltság idején is itt élt.

29 Lásd az 1. táblázat megfelelő rovatát.

30 Minsiterstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Prvonicie Františkánov v Bratislave (1253–1918), Ladula 28 (186), Kláštor v Mesztegnyí, Katalog, fasc. 6. nr. 8.

sorozata azonos (összesen 209), a rubrikák is, mindössze egyetlen oszlop, a korábban is kitöltetlenül maradt pénzbeni értékre vonatkozó nem lelhető fel. A katalógusból hiányzik továbbá az a jelzés, ami korábban a könyvek elhelyezésére, azaz a könyvszekrényekre utalt. Ennek egyedüli oka az lehet, hogy ebben a jegyzékben mindössze 42 művet vettek számba korábbi tételszámaikon, a többi tételszám mögött a „de est,” „de est ex toto” (hiányzik, nincs meg, teljesen hiányzik) megjegyzések olvashatók. Ezt a katalógust pecsétjével és aláírásával is hitelesítette egyrészt egy kiküldött állami hivatalnok, Bakó Mihály, másrészt a mariánus ferences provincia megbízottja, P. Balogh Bernát. Mivel jelenleg egyetlen olyan irat sem ismert, melyben bármelyik részről is hiányolták volna a korábban már összeírt könyvtári könyveket, ezekre 1790-ben valószínűleg már sem az állam, sem a mariánus provincia nem tartott igényt, sorsuk jobbra ismeretlen.

Az 1790-ben még meglévő 42 műből a későbbi plébániai könyvtárban 1815. szeptember 21-én, egy újabb veszprémi egyházmegyei canonica visitatio³¹ során mindössze három volt fellelhető.³² Mivel ez a három mű 1815-ben a plébániai könyvtárban volt, feltételezhető, hogy az 1790-ben még kézbe vehető szerzetesi könyvtár maradékát továbbra is Mesztegyőn őrizték. Ezt támasztják alá azok a további könyvadatok is, melyek az 1778-ban, illetve 1788-ban felsorolt művek közül 1815-ig kontinuusak (ezek jobbra – ismeretlen okból – nem azonosak az 1790-ben még meglévő kötetekkel).³³

A már említett 1815. szeptember 21-i veszprémi egyházmegyei canonica visitációban Mesztegyőn két egyházi könyvtárat különítettek el és írtak le, a plébánia könyvtárát és a plébános saját könyveit.³⁴ A mesztegyői plébános ekkor Buday János volt, ebben a tanulmányban be nem mutatandó könyvei jelentős részben tankönyvek voltak.³⁵ A plébániai, azaz a katolikus intézményi könyvtár 1815-ben mindössze 19 nyomtatványból és két kéziratos tételből³⁶ állt. A 19 kötetből 17 megtalálható a ferences szerzetesi

31 *Canonica visitatio*, Mesztegyő 1815, VÉL, A8/20, (c.) 113–140, itt: 134–137.

32 Nr. 7, 135, 146. Lásd az 1. táblázat megfelelő rovatait.

33 Lásd az 1. táblázat megfelelő rovatait. Ilyen mű például a Káldi György által magyarra fordított Biblia második kiadásának (Nagyszombat, 1732) az 1788. VI. 11-én leírt négy példányából egy példány.

34 Vö. HERMANN–EBERHARDT, *i. m.* (13. jegyzet) – az itt közölt mesztegyői könyvtáradatok ismeretlen okból jelentős részben nem azonosak a forrásként megjelölt 1815. évi canonica visitatio könyvtárra vonatkozó adataival, ezért a canonica visitatióból dolgoztam.

35 *Canonica visitatio*, *i. m.* (31. jegyzet), 136–137.

36 Ezek: „Libri Protocollares sunt 2, in quo ordinationes tam Regiae, quam episcopales annuate inscribuntur”, illetve „Matriculares existant ab A° 1744. ubi tam baptisati, quam copulati ac mortui juxta rubricas inscripti habentur”. Mindkettőt folyamatosan vezethették. Vö. 14., 18. jegyzet.

könyvtár 1788. VI. 11-i katalógusában is.³⁷ Egy további kötet két másik, korábbi (1778. V. 28., 1788. VII. 4.) katalógusban is fellelhető,³⁸ s mindössze egyetlen, eddig még számba nem vett művet lehetett elkülöníteni. Ennek a „Theol. Radicalis a Joanne Sbogar Vetero Pragae 1725 T. 1” a visitatióbeli leírása,³⁹ ami alapján biztosan azonosítható Johannes Maria Sbogar *Theologia Radicalis, in qua fundamentaliter Veritas propugnatur* (Vetero-Pragae Typ. C. J. Hraba, 1725) című munkájával. Egyben ez az az egyetlen mű, melynek eredetét, Mesztegyőre jutását jelenleg teljes homály fedi.

A könyvtárra vonatkozó források összegyűjtése és áttekintése után a mesztegyői jelenlegi plébániai könyvtárban megpróbáltam legalább egy olyan kötetet fellelni, mely 1815-ben is a könyvtárhoz tartozott, vagy ennél korábban a ferencesek őrizhették. Az eredmény lehangoló volt, mert míg az írott források segítségével folyamatosan nyomon követhető a könyvtár sorsának alakulása, a bizonyíthatóan e könyvtárból származó kötetekből ma már (még?) egyet sem ismerünk. Jelenleg azt sem lehet tudni, vajon a mesztegyői ferencesek használtak-e tulajdonosi bejegyzést, mit és milyen formában jegyezték be a könyveikbe,⁴⁰ azaz a továbbiakban kizárólag az írott, latin nyelvű forrásokból (a nem latin nyelvű munkák címét is latinul adták meg, tartalmi körülírással, ami némileg nehezítette a könyvtár-rekonstrukciót) rekonstruált és azonosított könyvtári állománnyal dolgozom.

A mariánus ferences könyvtári és könyvhasználati előírások érvényesítése

A ferencesek könyvtári reguláit Mezei Zsolt említette meg röviden 2000-ben.⁴¹ Őt követően 2008-ban Zvara Edina foglalkozott e témával.⁴² Megalapította, hogy a ferencesek konzervatív módon a régi könyv- és könyvtárhasználati szabályokat folyamatosan érvényesítették és ezeket időről-időre újra kiadták.⁴³ Zvara szerint az 1750 előtti ferences könyvtárak közül kö-

37 Lásd az 1. táblázat megfelelő rovatait.

38 Padányi Bíró Márton, *Enchiridion*, Jaurini, Streibig, 1750. Lásd a 2. és 3. táblázatot.

39 *Canonica visitatio*, i. m. (31. jegyzet), 135.

40 A Mesztegyőhöz közeli segesdi egykori mariánus ferences kolostor könyvei közül egyre lettem figyelmes az Országos Széchényi Könyvtár állományát használva, a kötet címlapján magyarul a „Següdsi kolostoré” bejegyzés olvasható. A mű: [WILHELM Hausen, VAJDA Sámuel ford.], *Hatodik Pius Romai Pápától ki adattatott imádságos könyvetske magyarra fordított a tihanyi klastromban*. És annak költségével ki nyomtatott, Budán, Királyi Akademiának Betűivel, 1784. OSZK 808.950.

41 MEZEI, i. m. (2. jegyzet), 97–105.

42 *Katolikus intézményi [...]*, i. m. (1. jegyzet), XI–XIV.

43 Így pl. 1718-ban: *Constitutiones, et Statuta generalia Cismontanae familiae Ordinis Sancti*

zipes nagyságúnak tekinthetők a 400–600 kötetes gyűjtemények. Mesz-
tegyőn az állomány ezt a nagyságrendet csupán megközelítette (1788-ban
270 művet őriztek 368 kötetben). Szintén Zvara véleménye, hogy jelentős
könyvtári szakrendszer kialakításáról a ferencesek esetén⁴⁴ nem beszélhe-
tünk, mert ők a könyveket általában betűrend szerint rendezték el.

Ettől némileg eltérnek a mesztegyői könyvtárkatalogusok (1778, 1788),
mert ezekben nincs említés szakrendről, s nem is betűrendesek. A Po-
zsonyban 1730-ban megjelent mariánus ferences rendelkezéseket ismét-
ten áttekintve⁴⁵ megállapítható, hogy a *De modo laborandi* című V. fejezet
több pontjában található, könyvekre és könyvtárakra vonatkozó szabályok
közül az első (V. § 1, 5.) ugyan példaként állítja a kolostorok gvárdiánjai-
nak a könyvtárak felállításához a pozsonyi mariánus ferences könyvtárat,
de annak rendjét ismeretlen okból nem részletezi.⁴⁶ E pozsonyi ferences
könyvtár katalógusa közöletlen és számomra ismeretlen, ezért a budai fe-
rencesek (kapucinusok)⁴⁷ 1735. évi közölt katalógusának szakrendjét⁴⁸ ve-
tettem össze a mesztegyői 1778. évi jegyzékkel. Megállapítottam, hogy a
visitációs jegyzőkönyv részeként fennmaradt mesztegyői könyvtári ka-
talogus az elhelyezés rendjében közli a könyvek leírását,⁴⁹ s ez a budaihoz
hasonlítható, de annál egyszerűbb, a helyi adottságokhoz és a konkrét ál-
lományhoz igazított szakrend. A 71 mű általam rekonstruált szakrendje a
következő (zárójelben a forrásleírást követő, általam adott tételszámmal).

Biblia et Concordantiae (1–2)

Canonistae (3–4)

Theologia speculativa (5)

Theologia morales (6–11)

Francisci de Observantia et decreti Capituli generalis Romani Anni 1639 et Toletani Anni
1658 [...], Venetiis, A. Bortoli, 1718.

44 Zvara 1750 előtt 5 szakrendben felállított ferences könyvtárat említ meg: Buda, Csíksomlyó,
Mikháza, Németújvár és Szokolca. *Katolikus intézményi [...]*, i. m. (1. jegyzet), XI–XIV.

45 *Statuta*, i. m. (3. jegyzet), 23–26.

46 Laborabunt Patres Guardiani pro viribus, ut formales Bibliothecas instituant ad instar
Posoniensis, cum nihil adeo necessarium sit et utile. *Statuta*, i. m. (3. jegyzet), 24.

47 EMŐDI, *Kapucinusok...*, i. m. (1. jegyzet), XIII.

48 *Katolikus intézményi [...]*, i. m. (1. jegyzet), 17–43.

49 Erre utal az a megjegyzés is az egyik műnél, mely az adott kötet többi könyvtől eltérő,
funkcionális elhelyezését közli: „Martyrologium Romano Seraphicum **pro refectorio**” –
kiemelés tőlem. *Canonica visitatio*, i. m. (16. jegyzet), 432. E kötetet a könyvjegyzékben a
liturgikus könyvek elején írták le, teljesen jogosan, mivel az étkezés alatt a refektóriumban
rendszeresen és a regulának megfelelően, kötelezően ebből olvasott fel a Lector. A Lector
személyére vonatkozó szabályozást lásd *Statuta*, i. m., (3. jegyzet), 41–42.

Controversistae et Catechetica (12–18)
 Concionatores (19–26)
 Historici Sacri (27–28)
 Libri precatorii (29–30)
 Diction. Rhet. Poetae ac Gramm. (31)
 Liturgici (32–41)
 Historici Profani (42–49)
 Manuscripti (50–51)⁵⁰
 Libri linguarum – „Praeterea Hungarici Libri sunt” (52–60)
 – „Germanici” (61–64)
 – [Latini, sérült könyvek „sine titulo et tabula”] (65–68)
 – „Croatici”⁵¹ (69–71)

A rekonstruált szakrendből egyrészt arra következtethetünk, hogy Mesz-
 tegnyőn 1778 előtt ismertek egy, a budai szakrendhez hasonló könyvtár-
 rendezési mintát. Másrészt talán nem elhamarkodott arra gondolni, hogy
 ez a közös szakrendi minta nem lehetett más, mint az említett, könyvtár-
 rakra vonatkozó szabályban példaként szolgáló pozsonyi mariánus feren-
 ces könyvtári rend.

A könyveket az 1788. évi katalógusban (1788. VI. 11.) is az elhelyezés
 rendjében írták le, de itt nem fedezhető fel a szakrendi minta vagy a ko-
 rábbi szakrend használata. A szakrend kiiktatása miatt előfordul például,
 hogy ugyanazon szerző ugyanazon művének azonos kiadását, ha annak
 néhány tétellel később egy újabb példánya került kézbe, automatikusan
 egy újabb tételszámon újra leírták. Így például Benjamin Elbel *Theologia*
moralis-a (Augsburg, Veith, 1733) két tételszámon (nr. 76, nr. 111) szerepel, s
 ugyanígy Francisco de Toledo *Summa casuum conscientiae* [...] -je (Coloniae,
 1639) is két tételszámon (nr. 47 és nr. 144) található meg. Az abolíciós
 könyvjegyzék az I. és II. szám feltüntetésével jelezte, hogy a könyveket
 két szekrényben őrizték. Ezek a szekrények az 1788. VII. 4-i inventáriu-
 um szerint az első cellában voltak, s bennük méret szerint rendezték el a
 könyvállományt. Az I. szekrényben az 1–45. tételszámú folió alakú köny-
 vek és a 46–75. tételszámú negyedréti könyvek voltak. A II. szekrényben
 két folió kötet (76–77.) után a negyedréti állomány folytatódott (78–110.),
 majd egy nyolcadrét (111.) és egy negyedréti (112.) kötet után következtek
 a nyolcadrét (113–203., 205–209.) kötetek közéjük ékelődve egy negyedréti

50 A kéziratok a plébánosi feladatkör során hivatalból vezetett kéziratok, a matricula és a protocollum.

51 *Canonica visitatio*, i. m. (16. jegyzet), 433.

kötettel (204).⁵² Erre a teljesen formális, helykihasználásra törekvő átrendezésre minden bizonnyal a könyvállomány jelentős gyarapodása és az elhelyezésre rendelkezésre álló hely változatlanul maradása ösztönözhette a szerzeteseket. A szakrend mellőzésére feljogosította őket a már idézett szabályozás egy másik pontja, mely a méret szerinti tárolás lehetőségére hívja fel a figyelmet (V. § 1.6).⁵³

Zvara Edina a mikházi és a csíksomlyói ferences katalógusok ismeretében fogalmazta meg, hogy a cellákban tartott kötetek révén egy rendház könyvtárát nemcsak közösségi, hanem magánkönyvtárként is lehet értelmezni, s e körülmény figyelembe vételével válik egy könyvösszeírás olvasmányjegyzékké.⁵⁴ Az érvelés kapcsán – tekintettel a mesztegnyői 1788. július 4-i inventariumban feljegyzett cellabeli kötetekre – megjegyzem, hogy a pozsonyi 1730. évi mariánus ferences szabályozás egyértelműen rendelkezett a cellákban tartott kötetekről is. A könyvtárosnak ugyanis szabadságában állt korlátozás nélkül annyi könyvet saját szerzetestársai használatára rendelkezésre bocsátani, amennyire nekik egyéni érdeklődésből vagy hivatali tisztségük ellátásához szükségük volt (V. § 1.6).⁵⁵ A privát használatra igényelt könyveket a szabályozás értelmében folyamatosan számon kellett tartani (V. § 1.7).⁵⁶

A mesztegnyői könyvtár gyarapodása 1778 és 1788 között nagyon jelentős volt. A 71 kötetes könyvtár tíz év alatt 368 kötetes állománnyá alakult át. Ez a gyarapodás összességében 518%, azaz évenkénti átlagban csaknem 30 kötettel bővült a gyűjtemény. Az adat messze meghaladja a pozsonyi statutumokban kötelezően előírt évi egy-két kötetes könyvtárbővítést, melyre vonatkozóan egy-egy konvent igényét az adott házfőnöknek a „házitanács” (discreti) aláírásával megerősítve, írásban kellett részleteznie és eljuttatnia a káptalanhoz (V. § 1.5).⁵⁷ A gyarapodás konkrét összetevőit

52 Méret szerint összesítve a műveket: folio 46, quarto 66, octavo 97 mű.

53 „Hujusmodi quoque Bibliothecarum in demnitati consulere volentes, omnes et singulos quicunque librum aliquem, aut folium, vel quaternum, vel etiam rem aliam in Bibliothecis repositam, sine expressa Bibliothecarii [...]” *Statuta, i. m.* (3. jegyzet), 24.

54 *Katolikus intézményi [...] ferences könyvtárak, i. m.*, (1. jegyzet), XII.

55 „Licebit autem Bibliothecario tot libros cuilibet fratri (nulli tamen saeculari, vel alterius ordinis, aut status Ecclesiasticae personae) concedere, quot juxta singulorum qualitates et officia necessarios Superior judicaverit.” *Statuta, i. m.* (3. jegyzet), 24.

56 „Teneatur quilibet Cathalogum librorum, quos in cella retinet, superiori vel bibliothecario tradere, et unusquisque Patrum iis contentus esse, quibus ad officii, sui functionem, devotionem aut instructionem propriam indegit; copiam vero ad instar Bibliothecae private prorsus vitare. Quapropter nemini Fratrum liceat habere libros particulares.” *Statuta, i. m.* (3. jegyzet), 24–25.

57 „Pro quarum augmento quilibet Guardianus singulis annis unum alterumve librum juxta exigentium personarum magis utilem et necessarium providere teneatur, eosque scripto

és részleteit a mesztegnyői historia domus hiányában nem ismerjük. Valószínű, hogy a rendház által évente igényelt új könyveken kívül a könyvtár más forrásból is bővült. Feltételezhető, hogy a már 1770-től elkezdődött, a mariánus rendtartományon belül érvényesített szerzetesi létszámkorlátozás és az egyes rendházak feloszlata, könyvtáraik megszűnését eredményezte, s ezek könyvanyagából ismeretlen elveket követve bőven részesült a mesztegnyői könyvtár is. A gyarapodás egy további rétegét Padányi Bíró Márton veszprémi püspök könyvadományai jelentették. Ismeretes, hogy Bíró egyházmegyéje könyvtárait rendszeresen megajándékozta saját műveivel,⁵⁸ s ez a mesztegnyői könyvtárban is lemérhető.

A könyvtári állományok jelentős értéket képviseltek, emiatt, hogy a kötetek ne veszhessenek el, szabályszerűen előírták a könyvek inventárium-beli felsorolását. A könyvtárak állományellenőrzésére a rendtartományon belül háromévente kellett sort keríteni, ennek eredményét inventáriumban rögzítették és aláírással hitelesítették (V. § 1.8).⁵⁹ Ilyen jellegű könyvtári inventáriumok Mesztegnyő esetében nem maradtak fenn.

Az 1788-ból megismert könyvállomány nemcsak mennyiségében, hanem tartalmi tekintetben is sokkal összetettebb és bővebb, mint az 1778-ban számba vett könyvtár. Erre vonatkozóan példaként mindenekelőtt a korábban teljesen hiányzó orvosi, gyógyszerészeti művek 1788. évi meglétére utalok. Ezek közül a jobbára német nyelvű munkák közül ugyan egyetlen egy sem volt fellelhető a szerzetesek privát szférájában, a cellákban, jelenlétük mégis bizonyítani látszik a konventen belüli minél teljesebb önellátásra törekvést, egy alapvetően kifelé nyitott (koldulás, prédikálás, lelki gondozás) szerzetesi közösség belső zártságának tudatos alakítását, megőrzését. A gyógyítás tekintetében mindez összecseng a már többször idézett, 1730. évi pozsonyi szabályozással, melyben a szerzeteseknek kizárólag a konventeken belül engedélyezik az „artis Medicae, et Chirurgicae” művelését (V. §. 1.13).⁶⁰ Ugyanitt olvashatunk az egy-egy konventet a világi

specificatos cum Discretorum subscriptione ad Capitulum transmittere. Modus autem procurandi Patri Provinciali committitur.” *Statuta, i. m.* (3. jegyzet), 24.

58 Vö. KNAPP Éva, *Pietás és literatúra, irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001, 102, 105.

59 „Ne vero libri pereant, quamprimum per Superiores locorum et Discretos, in inventaria referantur. Pater Provincialis etiam saltem semel in suo triennio teneatur per se, vel per alium dictas Bibliothecas visitare, inventariumque cum libris comportare, an omnes reperiantur, et inventario se subscribere ad praesentiam Superioris localis et duorum Discretorum.” *Statuta, i. m.* (3. jegyzet), 25.

60 „Artis Medicae, et Chirurgicae, et Alchimicae exercitium ubique locorum Fratribus omnibus prohibitum declaramus; Ideoque pulsum tangere, vana Secare, medicinam subministrare extra ordinem, sub paena carceris interdiciamus. Intra Ordinem tamen chirurgiam, ubi

élet, a társadalom felé „bemutató” szerzetesi funkciókhoz (prédikátor, felolvasó, gyóntató) rendelt szigorú előírásról is, mely szerint e hivatalviselő szerzetesek kegyességére (pietas) és alkalmasságára (idoneitas) különös gondot kell fordítani, s azt rendszeresen ellenőrizni kell a rendi visitatiók alkalmával (IX. § 1.1).⁶¹ Az előírások betartását, valamint a szerzetesek önművelését a könyvtárak és a könyvek használata jelentősen elősegíthette, ezért is lehetett szükség az állományok minél szélesebb körű bővítésére. E körülménynek a XVIII. századi rendházak – Mesztegyő esetében is – teljes mértékben a tudatában lehettek.

A könyvtári állomány jellegzetességei

A függelékben közölt három táblázat elsődleges kiértékelésével a könyvtár alapvető jellegzetességei a következőkben foglalhatók össze. Mint arról korábban szó esett, 1788-ban a teljes könyvállomány 270 mű (368 kötet) volt. Ebből az összesített adatsorból alapul véve a biztonsággal azonosított műveket, a szerzők száma összesen 169. Megoszlásuk 40 magyar és 129 külföldi szerző könyvtári jelenlétét bizonyítja, azaz a 24%-os magyar szerzői arányhoz 76%-os külföldi szerzőség társult. A szerzők közül többen egynél több mű reprezentál. Eltekintve az 1778-ban még meg nem jelent munkáktól, e szerzők betűrendben a következők.

1778 / mű	szerző	1788 / mű
2	Antoine, Paul Gabriel	3
–	Avancinus, Nicolaus	2
3	Bíró Márton, Padányi	5
3	Claus, Joseph Ignatz	4
1	Csuzy Zsigmond	2
–	Dorn, Franz Xaver	2
3	Faber, Matthias	3
–	Ferenc, Szalézi, Szent	2
–	Ginther, Anton	3
–	Heimbach, Matthias	2

periculum abest, exerceri, non tantum non interdicimus, sed Fratres hujus artis peritos charitatis exhibendae serio admonemus, atque mandamus.” *Statuta, i. m.* (3. jegyzet), 26.

⁶¹ „Cap. IX. De Praedicatoribus, Lectoribus at Confessariis. Pater Minister Provincialis per decursum visitationis Canonica exactam informationem petat et recipiat a Patribus Guardianis, Lectoribus et Discretis, de pietate et idoneitate Lectorum, Concionatorum, ac Confessariorum, quae informatio in scriptis detur.” *Statuta, i. m.* (3. jegyzet), 41–42.

1778 / mű	szerző	1788 / mű
–	Illyés András	2
1	Kazenberger, Kilian	2
–	Letins, Constantin	2
1	Leo a Sancto Laurentio	2
1	Lohner, Tobias	2
2	Pázmány Péter	2
1	Segneri, Paolo	3
–	Steinsiess, Antonius	2
1	Szabó István	2
–	Tamburini, Tommaso	2
–	Woyts, Johann Jacob	2

A táblázat szerint a könyvtári állományban egynél több művel 1778-ban öt, 1788-ban huszonegy szerző volt jelen. 1778-ban három mű reprezentálta Padányi Bíró Márton, Joseph Ignatz Claus és Matthias Faber munkásságát, két-két mű Paul Gabriel Antoine-t és Pázmány Pétert. Műveik tartalmuk szerint a teológia, hitvita, társulati kézikönyv és a prédikáció műfajába tartoznak. 1788-ban a több műves szerzők számának huszonegyre bővülése egyaránt figyelmeztet az állomány minőségi és mennyiségi bővülésére. Padányi Bíró Márton öt művével vezeti a listát, s ez ismételten bizonyítja a korábban már említett széles körű püspöki gondoskodást. Joseph Ignatz Claus négy művének tartalma kivétel nélkül prédikáció, s e műfaj kiemelkedő szerepét a könyvtárban további adatok is bizonyítják. A háromműves szerzők közül kiemelkedő fontosságú Paolo Segneri, akinek jelenléte tovább finomítja magyarországi befogadástörténetét.⁶²

A biztonsággal azonosított művek nyelvi megoszlását 1778-ban, illetve 1788-ban a latin nyelv kivételével⁶³ következő összefoglalás tartalmazza.

1778	nyelv	1788
5	magyar	24
4	német	17
0	szlovák	2
2	horvát	0

62 SZÁRAZ Orsolya, *Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

63 A latin nyelvű művek a kor egyházi könyvtárainak legjelentősebb alaprétege, mint másutt, úgy ebben a könyvtárban is magától értetődik vezető szerepük.

Ezek az adatok elsősorban a szerzetesek származásával és nyelvtudásával állnak szoros kapcsolatban. A magyar és a német nyelvű művek arányának növekedése részben korjelenséggént értékelhető. A magyar nyelvű művek csaknem megötszöröződése minden valószínűség szerint a szerzetesek magyar anyanyelvű társadalmi közegben végzett rendszeres prédikációs tevékenységével áll kapcsolatban. Érdekes jelenség, hogy a földrajzi közelség miatt indokolt horvát nyelvű művek jelentősége annyira lecsökkent, hogy 1788-ban – általunk ismeretlen ok következtében – ezeket már nem is tartották számon. Ugyanakkor a Hunyady család által észak-magyarországi birtokaikról áttelepített szlovák lakosság és a szlovákul is tudó szerzetesi réteg jelenléte egyaránt indokolja a két szlovák nyelvű mű megjelenését az állományban.

Az állomány további sajátosságait jól jellemzi a művek példányszámainak alakulása. Mivel erre vonatkozóan 1778-ból a legritkábban van adat,⁶⁴ az 1788-as adatsorokat elemzem.

példányszám	művek száma
2	21
3	10
4	5
7	3 (Beer, Johann Christoph, <i>Concionator extemporaneus</i>) (Nieberle, Aemilianus, <i>Octava Seraphica [...] exercitia</i>) (Steinsiess, Antonius, <i>Aphorismi juris praxaeos</i>)
9	1 (Reiffenstuel, Anacletus, <i>Theologia moralis</i>)
10	1 (Claus, Joseph Ignatz, <i>Conciones dominicales</i>)

Az összesen 41, egynél több példányszámban meglévő mű ezek szerzetesi használatának intenzitására hívja fel a figyelmet. A hét, illetve ennél nagyobb példányszámú művekből (összesen 5 mű) arra lehet következtetni, ezek lehettek azok, melyeknek mindennapi, egyidejű használatát is biztosította a könyvtár a szerzeteseknek.⁶⁵ Az öt műből kettő prédikációs kötet volt (Beer, Claus), további kettő (Steinsiess, Reiffenstuel) a tartalom ismeretében a mindennapi élet egyházi, teológiai vonatkozásaiban segítette a tájékozódást. Nieberle, Aemilianus, *Octava Seraphica [...] exercitia* (Posonii, Royer, 1746) című munkája egy ferences lelkigyakorlatos munka,

64 A Bibliák példányszámát ismerjük 1778-ból. Négy példányt őriztek és használtak a Káldi György-féle magyar fordítású szentírás 1732. évi második kiadásából, továbbá két latin nyelvű (Velenca, 1765) Bibliát vettek számba.

65 A rendelkezésre álló adatok szerint laikus fraterok általában ketten-hárman voltak Mesztegnőn.

melyet évente legalább egyszer, nyolc egymást követő napon végeztek el a ferencesek.

A felsoroltak mellett 1788-ban összesen tíz teljes szövegű, részben eltérő kiadású *Bibliát* (Vulgata) használtak a rendházban, melyek közül hat latin, négy magyar nyelvű volt. E kötetek mellett a bibliai ismeretek elmélyítését szolgálta még két magyar és egy horvát nyelvű evangéliumos könyv, egy bibliai concordantia, egy evangélium-kommentár és egy bibliai kompendium (*Flores Bibliae*). Azaz összesen 16 mű szolgálta a bibliaismeretet, amiből arra következtethetünk, hogy a mesztegnyői konvent lakói figyelmének középpontjában – a felsorolt művek mellett – a szentírás állt.

A hungaricum nyomtatványokat elkülönítve és a szerzőknél maradva, 1778-ban összesen 11 magyar szerző⁶⁶ munkája (15,5%) volt megtalálható az ekkor 71 tételes könyvtári állományban (egyikük, Káldi György, fordító). Műveikből hét a prédikáció-irodalomhoz, egy-egy a *Bibliához*, az aszketikához, a hitvitához, az egyházi- és világi történelemhez sorolható. Közülük egy szerző kivételével (Esterházy Pál) műveik 1788-ban is fellelhetők voltak. Utóbbi évre a magyar szerzők száma csaknem négyszeresére nőtt (39).⁶⁷ A reprezentatív névsor a korábbihoz képest bővülő tartalmi választékot is jelent. A prédikáció-szerzők száma tizenegyre nőtt, a világtörténelmet kilenc és az egyháztörténetet két szerző képviseli. E hangsúlyos témák mellett jobbra új vonulat a világi költészet, a szótárirodalom, a gyóntatási segédlet (lelki gondozás), a tankönyvek és az aszketika (exemplum, Jézus élete, szentek élete). A hungaricum művekhez tartoznak a magyarországi nyomdahelyeken megjelent nem magyar szerzőjű művek is. 1778-ban 12 ilyen szerző,⁶⁸ 1788-ban összesen 29 idegen szerző⁶⁹ különíthető el. Mind-

66 Padányi Bíró Márton, Csuzy Zsigmond, Esterházy Pál, Illyés István, Josephus a S. Maria, Káldi György, Landovics István, Pázmány Péter, Prileszky János, Szabó István, Timon Sámuel.

67 Ez a szám az összesen 270 mű arányában 14,4%, kissé alatta marad az 1778. évi állapotnak. Ambrosius a S. Spiritu, Baranyi Pál, Benger Miklós, Beniczky Péter, Padányi Bíró Márton, Cetto Benedek, Csuzy Zsigmond, Foglár György, Hellmár Antal, Hevenesi Gábor, Illyés András, Illyés István, Jambresics András, Janus Pannonius, Josephus a S. Maria, Kollenicz András, Káldi György, Landovics István, Lanzmar Ferenc, Makó Pál, Molnár János, Nádas János, Nagy Ferenc, Palma Ferenc Károly, Pápai Páriz Ferenc, Papanek György, Paxy Lajos, Pázmány Péter, Prileszky János, Pray György, Reviczky Antal, Schmitth Miklós, Schwandtner János György, Steinsiess Antal, Szabó István, Thuróczy László, Telek József, Timon Sámuel, Vajda Sámuel.

68 Gabriel Antoine, Augustinus, Martinus Becanus, Casparus Biesmann, Cyprianus Caecilus, Matthias Faber, Franciscus Hertzog, Kempis Tamás, Tobias Lohner, Ambrosius Marlianus, Franciscus Pelzhoffer, Seneca.

69 Ludovicus M. Abelly, Andreas Hieronymus Andreucci, Gabriel Antoine, Augustinus, Nicolaus Avancinus, Martinus Becanus, Augustin Calmet, Petrus Chrysologus, Casparus

ez a magyar szerzők műveivel együtt biztosította a magyar vonatkozású nyomtatványok jelentős arányát a könyvtár állományában.

A biztonsággal azonosított művek esetében megvizsgáltam a magyarországi nyomdákhoz rendelhető művek számát. Ezek összesítése szerint 1778-ban kilenc, 1788-ban 21 nyomda termékei találhatók az állományban. Az egynél több munkát szolgáltató nyomdák 1788-ban a következők voltak (kitekintéssel 1778-ra).

1778	nyomda	1788
18	Nagyszombat, Typ. S. J.	42
4	Győr, Streibig	9
1	Pozsony, Landerer	3
1	Buda, Landerer	2
1	Pozsony, Royer	2

Megvizsgálva a külföldi nyomdahelyek gyakoriságát, a következő eredmény rajzolódott ki.

1778	nyomdahely	1788
3	Augsburg	44
4	Köln	30
4	Velence	16
1	Bécs	7
1	Róma	3
3	Grác	2
1	Prága	2

Ez a nyomdahely-mutató összevethető a nagyváradi kapucinusok könyvtára alapján készült mutatóval.⁷⁰ A felsorolt helyeken jelentős európai nyomdák működtek, melyek termékei Magyarországra is eljutottak. A táblázat egyúttal következtetni enged arra, elsősorban honnan szerezték be könyvtáraik anyagát a ferencesek.

További sajátosságokra is rávilágít a nyomdahelyek és a biztonsággal azonosított nyomtatványok megjelenési adatainak összegzése.

Biesmann, Cyprianus Caecilus, Joannes Damianus, Matthias Faber, Szalézi Szent Ferenc, Joseph Haberkorn, Benedikt van Haefen, Franciscus Hertzog, Hieronymus Stridonensis, Kempis Tamás, Tobias Lohner, Ambrosius Marlianus, Bernardinus Mercator, Tiburce Navar, Aemilianus Nieberle, Franciscus Pelzhoffer, Andreas Pierstll, Franciscus Pomey, Radziwill, Salvianus Massiliensis, Seneca.

70 Vö. EMŐDI, *Kapucinusok, i. m.* (1. jegyzet), 127–131.

1778

idő	magyarországi nyomdahely	külföldi nyomdahely
XVII. század 1. fele	0	2
XVII. század 2. fele	2	2
1701–1748	16	14
1749–1778	14	9

1788

idő	magyarországi nyomdahely	külföldi nyomdahely
XVII. század 1. fele	1	12
XVII. század 2. fele	6	17
1701–1748	34	69
1749–1778	35	41
1779–1788	4	3

A két táblázat egybehangzóan bizonyítja, hogy a XVIII. században alapított könyvtár állománya túlnyomórészt aktuális, XVIII. századi nyomtatványokat tartalmazott. Míg 1778-ban a magyarországi nyomdahelyek száma megelőzi a külföldi tipográfiákat, ez az arány – ismeretlen okból – 1788-ra megváltozott.

Érdeemesnek tűnt a művek tartalmi megoszlásának alakulását is táblázatba foglalni.⁷¹

1778 (71 mű)	tartalom	1788 (270 mű)
4	Biblia, concordantiae	4
-	expositores Bibliae	4
2	canonistae	9
-	juristae	2
1	theologia speculativa	10
6	theologia morales	24
8	controversistae, catechetica	13
-	gyóntatási segédlet	10
-	sancti patres	2
18	concionatores	82
2	historici sacri	3

71 Tartalmi kategóriákhoz rendeltem az 1778. évi könyvjegyzék „Libri linguarum” besorolásait (Hungarici – 9, Germanici – 4, Latini – 4, Croatici – 3) is.

1778 (71 mű)	tartalom	1788 (270 mű)
8	historici profani	13
4	libri precatorii, spirituales, ascetica, meditatio	26
1	dictionaria, rhetores, poetae, grammaticae	7
11	liturgici	5
2	manuscripti	2
1	vitae (szentek	12
1	regula	6
–	philosophici	2
–	medici	6
–	libri infirmorum	2
–	tankönyv	3
–	geographia	2
–	florilegia, compendia	20
–	exemplum	1
2	? (sine tabula)	–

Szembetűnő – az arányok megváltozása mellett – a tartalmi változatosság bővülése. A besorolási kategóriák finom differenciálódása a könyvtári állomány mennyiségi változása mellett alapvetően tükrözi a minőségi átalakulást. Mindez a könyvanyag segíteni látszik a ferenceseket napi feladataik ellátásában, ugyanis a mesztegnyői szerzetesek földrajzi környezetükben, elsősorban a koldulóterületeken folyamatosan végeztek lelki gondozást, elsősorban prédikáltak és gyóntattak. E feladatok ellátása a Somogy megyében közismerten jelentős XVIII. századi katolikus pap-hiány miatt vált szükségessé.⁷² Mindennek ismeretében érthető, hogy a könyvtárban kimagasló számban találhatók prédikációs könyvek (1788-ban 82 mű, 30,4%), gyóntatási segédletek, szentéletrajzok, áhítati munkák és a különböző témákban a gyors tájékozódást elősegítő kompendiumok. 1788-ban jól érzékelhető az is, hogy az állományban megjelent egy jelentősebb világi tartalmú könyvréteg is (például juristae, historici profani, philosophici, medici, geographia), amiből talán nem elhamarkodott az egyházi felvilágosodás áttételes hatására következtetni. Többek között erre utal Janus Pannonius életműve és Beniczky Péter verseskötetének felbukkanása is az 1788. évi katalógusokban.

Végül röviden kitérek az 1788-ban a cellákban számba vett „privát” könyvekre.⁷³ A konvent gvárdiánja ekkor P. Kramarics Péter (1747–1819),

⁷² A mesztegnyői ferencesek feloszlatásuk és szétköltözésük után fizikai állapotuk függvényében elsősorban plébánosi és kápláni teendőket végeztek.

⁷³ Bővebben lásd 1. és 3. táblázat.

aki korábban a szombathelyi gimnázium professor grammaticae-je, majd a pozsonyi rendi teológia professzora volt. A konvent feloszlata után Szöllősgyőrök plébánosa lett, később az andocsi rendházba vonult vissza. Cellája a 7. számú volt, melyben mindössze három művet vettek számba, Reiffenstuel *Theologia moralis*át, Dorn *Diurnale concionatorum*át és egy gimnáziumi arithmetica tankönyvet. Az 1. cellában P. Józan Adolf élt, aki a feloszlata után Káptalanfa plébánosa lett. Könyvei közé 22 munka tartozott, a prédikáció, teológia, aszketika, világi történelem, liturgia és orvostudomány témakörben. Az ő cellájában őrizték – ismeretlen okból – a németül is beszélő, tudományos érdeklődésű, ugyanakkor nyugtalan természetűnek tartott, 42 éves P. Bellovics Lőrinc 43 – P. Józan könyveivel szinte teljesen egyező témájú – könyvét.

A 3. cella lakója az 50 éves, beteg, magyarul, németül és horvátul beszélő P. Derkics Szaniszló volt, a feloszlata követően Somogyvár káplánja. Öt könyve között megtalálható Reiffenstuel *Theologia moralis*a, egy-egy prédikációs kötet, katekizmus, evangéliumos könyv és Padányi Bíró Márton egyházmegyei szervezésű szentháromság-társulati kézikönyve. Ő őrizte cellájában az ekkor somogyfaiszi adminisztrátor, P. Balásy Bálint 13 könyvét is, aki a szétköltözés után Somogyfaisz plébánosaként tevékenykedett tovább. Balásy könyvei között a latin nyelvű munkák (teológia, prédikáció, gyóntatási segédlet, aszketika, Szent Jeromos levelei) mellett, nyelvtudásának megfelelően magyar és részben horvát munkák voltak, utóbbi Jambresics többnyelvű szótára. A 4. cellában a mesztegnyői konvent javaiból élő, 31 éve ferences szerzetes, P. Zsidanics Adrián lakott. 12 saját könyve között több prédikációs könyv, teológiai mű és kompendium mellett Beniczky Péter verseskötetét is inventáriumba vették. A 8. cellában a falu első számú ferences prédikátora, a minden valószínűség szerint helyi rokonságú, csak magyarul beszélő 40 éves P. Rumi Mihály, a falu későbbi plébánosa, ekkor vicarius és coadjutor lakott, aki tíz éve élt a konvent javaiból „a hívek példázatára” („[...] in hoc conventu ab annis 8 cum exemplo fidelium”). Összesen 16 könyves privát „könyvtára” egy-egy evangéliumos könyvből és Biblia-kommentárból, kompendiumokból, aszketikus, teológiai és liturgikus könyvekből állt, melyet egy világi tárgyú történelmi munka, Schwandtner *Scriptores-e* (Tyrnaviae, 1765) egészített ki.

P. Takács Antal (1727–1805), 1786-ban a konvent gvardiánja, a fordítói tevékenységéről ismert,⁷⁴ németül, horvátul és szlovákul is beszélő, 24 éve

74 Aemilianus Nieberle egyik művét fordította magyarra *Lelki-Ismeretnek ösztöne [...]* (Győr, Streibig, 1770) címen (Petrik II 881).

Mesztegyőn élő szerzetes 9. cellájában mindössze öt könyvet vettek számba, Reiffenstuel *Theologia moralis*-a mellett három prédikációs kötetet (Szabó István, Casimirus Füsslin, Philipp de Hartung) és egy magyar nyelvű passiót. A nyugdíjas,⁷⁵ beteges, de a hívek gyóntatásában aktív, P. Földes Konrád 10. cellájában hat könyv volt, egy teljes magyar Biblia, két teologia moralis, Ignatius Claus prédikációi, egy katekizmus és egy aszketikához sorolható munka.

Az áttekintés végén nyilvánvaló, hogy a cellákban őrzött könyvek összetételéből nehéz következtetni a szerzetesek műveltségére és érdeklődésére. Az inventáriumból érződik a felosztatás miatti tanácsstalanság és a könyvek számára vonatkozó aránytalanságok. Míg például a tudós tanári műltra visszanyúló gvárdián cellájában mindössze három kötet volt, a legtöbb, 43 könyv a tudományos érdeklődéssel és nyughatatlan természetel jellemzett Bellovicsé volt, akinek 1788. évi állandó tartózkodási helye ismeretlen számunkra. Ugyanakkor a cellákból összeírt nyomtatványok lakóik napi feladatteljesítését tanúsítják, a lelki gondozást, mindenekelőtt a gyóntatást és a prédikálást.

Összegzés

A tanulmány végén megállapítható, a mesztegyői ferences könyvtár arculata elsősorban funkcionális, helyi és rendi sajátosságokat hordozott. Segítette a mesztegyői ferences szerzetesek áhítatgyakorlatainak elvégzését, a regula következetes betartását és követését, a rendi szentek tiszteletét, továbbá a templom patrónusa, Nepomuki Szent János kultuszának terjesztését.⁷⁶ A ferences szerzők jelentős száma mellett a kor közkedvelt, jelentős példányszámban kiadott magyar és külföldi szerzőinek művei elősegítették az itt élők napi feladatainak ellátását. A könyvek tartalma és mondanivalója – elsősorban a gyóntatás és a prédikálás révén – közvetett módon eljutott a ferencesek által gondozott hívekhez is, ezért ők a könyvtár másodlagos befogadói. Ugyanakkor a felosztatáskor készült jegyzékek bizonyítják az itt élő szerzetesek világiasabbá váló érdeklődését (történelem, földrajz, világi irodalom). A könyvtárból hiányzott a „libri prohibiti” kategória, azaz Mesztegyőn nem voltak tiltott könyvek.

⁷⁵ Csombárdon volt capellanus aulicus, s e tevékenysége után 50 forint nyugdíjat kapott.

⁷⁶ *Innocentia laesa* [...], (Tyrnaviae, 1749); *Officium* [...], (Tyrnaviae, 1741).

A könyvtárban a legsajátosabb, mostoha sorsa az imádságoskönyveknek lehetett. Egyrészt viszonylag nagyon kevés ilyen kötetről van tudomásunk. Másrészt ezeket alig-alig azonosítható módon jegyezték fel. Megnevezésük szerző és/vagy mű-cím helyett általában „precatorius Latino” (1778), „Asceticus Lat.”, „Precatorius Lat.”, „Libellus asceticus Lat.” (1788). Ennél pontosabb körülírás nyomán mindössze két kötetet azonosítottam, mindkettő társulati kézikönyv, az egyik Padányi Bíró Márton egyházmegei szervezésű Szentháromság-társulatának az általa írt kézikönyve magyar nyelven és Jerolym Lipovcsich horvát fordításában (*Angyali társaságnak szövetsége, Dussu csuvainhe [...]*), a másik egy szlovák nyelvű ferences kordás társulati kézikönyv (*Hora zlatá Seraffinská*).⁷⁷

A mesztegnyői mariánus ferences könyvtár szerzőit – a ferences rendcsalád könyvtári állományainak összetételéhez kapcsoló sajátosságokat keresve, a tényszerű megállapítás érdekében – összevetettem a földrajzilag távoli, de éppen hasonló időszakban erőteljesen gyarapodó nagyvárad kapucinus könyvtár szerzőivel.⁷⁸ A Mesztegnyőn biztosan azonosított művek 169 szerzője csaknem felének (82 szerző, 48,5%) művei megtalálhatók a nagyvárad kapucinusok könyvtári katalógusában is. Tehát – eltekintve az eltérő állomány-méretektől és a jelentős földrajzi távolságtól – Mesztegnyőn jelentős részben ugyanazon szerzők műveit forgatták a ferencesek, mint Nagyváradon. Valószínűleg nem lehetett ez másként a többi ferences regulát követő rendház könyvtára esetében sem.

⁷⁷ KNAPP, i. m. (58. jegyzet), 241, 243.

⁷⁸ Vö. EMÓDI, *Kapucinusok*, i. m. (1. jegyzet).

Függelék

1. táblázat A könyvtári állomány azonosítása az 1788. VI. 11-i állapot alapján

Szerző / azonositatlan: „ / dőlő: 1788. VI. 11.	Mű / azonositatlan: „ / dőlő: 1788. VI. 11.	Megjelenés / azonositatlan: „ hely, nyomda, év	Hivatkozás	1778. V. 28.	1788. VI. 11.	pld., kötet	1788. VII. 4. cell/köt	1790. I. 15. pld.,köti id.	1815. IX. 21.
Abelly, M. Ludovicus	Sacerdos Christianus [...]	Tyrnaviae, Typ. Acad. S.J., 1747	Petrík I 8	0	nr. 194	1, 1	0	van	
Ambrosius a S. Spiritu	Zodiacus Elianus [...]	Budae, Veronica Nottensteinin, 1748	Petrík I 74	0	nr. 101	1, 1	0		
Andreucci, Andreas Hieronymus	Memoriale confessoriorum [...]	Tyrnaviae, Typ. Acad. S. J., 1737	Petrík I 77	0	nr. 182	2, 1	0		
Angles, Josephus	Flores theologicae [...] ed. Vulgatum	Venetis, 1638		0	nr. 140	1, 1	/, 1		
Annat, Pierre (Anatoto, Petro)	Apparatus ad [...] theologiam	Venetis, Typ. Bulleaniana, 1744		0	nr. 68	1, 1	0		
Antoine, Paul-Gabriel	Theologia moralis	Romae, J. Generosi Salamoni, 1764		van	nr. 109	1, 1	10/1		
Antoine, Paul-Gabriel	Theologia universa speculativa	Paris, 1754		0	nr. 138	1, 1	4/1	nr. 138	
Antoine, Paul-Gabriel	Tractatus theologicus [...]	Jaurini, Typ. Streibig, 1753	Petrík V 34	van	nr. 196	1, 1	1/1	0	
Arsdekin (Archdekin), Richard	Theologia quadripartita [...]	Pragae, Typ. Univ. S. J., 1678		0	nr. 134	2, 1		nr. 134	
	„Asceitici Lat”							/, 1	
Augustinus, Divus Aurelius	Meditationes	„Tyrnaviae, 1678”	RMK ?	0	nr. 166	1, 1		0	
Avancinius, Nicolaus	Vita et doctrina Jesu Christi	Tyrnaviae, Typ. Acad. S. J., 1739	Petrík I 140	van	nr. 190	1, 1	8/1	0	
Avancinius, Nicolaus	Vita et doctrina Jesu Christi	Coloniae, 1751		0	nr. 193	3, 1	10/1	nr. 153	
Averoult, Antoine, de	Flores exemplorum	Tyrnaviae, Typ. Acad. S. J., 1723	Petrík I 148	0	nr. 205	1, 1		0	
Baranyi Pál	Imago [...] Az életnek [...]	Venetis, 1744		0	nr. 119	1, 1		0	
„Jacobi Baroczi”	„Theologia Catechetica lat.”	Nagyyszombat, Acad. S. J., 1712	Petrík I 178	0	nr. 103	1, 1		0	
Becanus, Martinus	Compendium [...] controvers.	Tyrnaviae, Acad. S. J., 1740		0	nr. 148	1, 1		0	
Beer, Johann Christoph	Concionator extemporaneus	Augsburg, 1759	Petrík V 50	van	nr. 168	3, 1		0	
Bellegambe, Franciscus	Vanitas vanitatum	Viennae, 1716		0	nr. 150	7, 1		0	van
Benedictus XIV., papa	Constitutiones pontificiae [...]	Venetis, Leonardo Pittoni, 1740		0	nr. 67	1, 2	8/1	nr. 161	
Benger, Nicolaus	Promptuarium privilegiorum [...]	Tyrnaviae, Acad. S. J., 1750	Petrík I 230	0	nr. 162	1, 1		nr. 162	
„Mich. Bensio”	„De passione Dni germ”	„Nürnberg, 1721”		0	nr. 71	1, 1		0	
(ford. Káldi György)	Biblia sacra [...] ed. Vulgatum	Basiliae, T. Guarinus, 1591		0	nr. 58	4, 1		0	
	Szent Biblia	Nagyyszombat, Acad. S. J., 21732	Petrík I 280	van	nr. 11	4, 1	10/1	0	van
	Biblia sacra [...] ed. Vulgatum	Venetis, N. Pezzana, 1765		van	nr. 17	2, 1		0	
„P. Capist. Biczing”	„Conciones germ”	„Campadonae, 1683”		0	nr. 72	1, 1		0	
Biró Márton, Padányi	Angyalai társaságnak szövetsége	Buda, Landerer L. F., 1753	Petrík VII 78	0	nr. 154	3, 1	3/1	nr. 154	/, 1

Elbel , Benjamin	Theologia moralis	Augsburg, Veith, 1733		nr. 76	1, 1		0		van
Elbel , Benjamin	Theologia moralis	Augsburg, Veith, 1733	Petrik I 654	nr. 111	1, 4	3/1	0		
Erhard , O.S.B., Thomas Aquinas	Epistolae Mathiae Corvini Regis	Cassoviae, Typ. Acad. S. J., 1743		nr. 128	1, 1	1/2	0		
Erhard , Caspar	Issage [...] in [...] Biblia Sacra	Augsburg, Strotter, 1735		nr. 170	1, 6		0		
	Grosse Haus-Legend [...]	Augsburg, Riger, [1773]		nr. 69	1, 1		0		
	Az evangeliomok és epistolák	Nagyszombat, Acad. S. J., 1719	Petrik I 720	nr. 183	1, 1		nr. 183		
	Evangeliumok , melyeket [...]	Kalocsa, [Piarista ny.], 1770	Petrik V 144	nr. 99	1, 1	3/1	0		
Fabianus et Hugolinus et Socii	Antiquitates Franciscanae [...]	[Jaurini?], 1753	Petrik I 735	nr. 172	3, 1	1/1	nr. 172		
							/1, 1		
Faber , Matthias	Conciones dominicales [...]	Gracii, 1641		nr. 40	1, 2		0		
Faber , Matthias	Opus concionatorius	Coloniae, 1739		nr. 26	1, 3		0		van
Faber , Matthias	Conciones Festiv. et Funebres	Coloniae, 1739		nr. 41	1, 1		0		
Faber , Matthias	Conciones Dominicales	Budae, 1739	Petrik 0	nr. 12	1, 1		0		
Ferenc , Szalézi, Szent	Philothea az az [...]	Nagyszombat, Akad. S. J., 1764	PetrikIII 489	nr. 192	1, 1		0		
Franciscus Salesius	Sermones familiares de poeniten.	Augsburg, Wolff, 1769		nr. 174	1, 1		0		
Francisco de Toledo	Summa casuum conscientiae [...]	Coloniae, 1639		nr. 47	1, 1		0		
	Flores Bibliae	Summa casuum conscientiae [...]		nr. 144	1, 1		nr. 144		
Fridericus a Jesu	Quaestiones sacrae	Tymnaviae, Acad. S. J., 1743	Petrik I 802	nr. 202	1, 1	8/1	0		
Fridericus a Jesu	Hortus Divinorum eloquiorum	Augsburg, 1771		nr. 177	2, 4		0		
Foglár , Georgius	Quaestiones sacrae	Augsburg, 1771		nr. 189	1, 2	4/1	0		
Gailler , Franciscus Salesius	Samuel ecclesiastes	Cassoviae, J. H. Frauenheim [1723?]	Petrik I 808	nr. 115	1, 1		0		
Gallenmari , Jean	Concilium [...]	Augsburg, 1740		nr. 34	1, 2		0		van
Gavanti , Bartholomaeus	Opera theologico-canonica [...]	Tridenti, 1745		nr. 173	3, 1		0		
Ginther , Anton	Currus Israel [...]	Venetis, Remondini, 1760		nr. 38	1, 2	1/1	0		
Ginther , Anton	Unus pro omnibus [...]	Augsburg, G. Schlöter, 1722		nr. 78	2, 1	4/1	0		
Ginther , Anton	Speculum amoris et doloris [...]	Augsburg, G. Schlöter, 1726		nr. 89	1, 1		0		
Girard ad Fanum S Lupi in	Conciones usui parochorum [...]	Augsburg, Lotter, (1731)		nr. 106	2, 1		0		van
Gallia	Conciones usui parochorum [...]	Augsburg, Veith, 1766		nr. 178	1, 4		0		
Graff , Johannes Andreas	Marianischer Ehren-Schall [...]	Augsburg, 1721		nr. 50	1, 1		nr. 50		
„Jacobi Gregl ”	„Conc. Funebres Lat.”	Coloniae, 1691		nr. 120	1, 1		0		
Grossing , Franz Rudolf, von	Jus publicum Hungariae [...]	Hala Saxonom, 1786		nr. 195	1, 1		0		
Haberkorn , Joseph	Sermones sacri [...]	Posonii, Doll, 1784–1785	Petrik V 182	nr. 116	1, 3		0		
Hackhoffer , Arnold	Compendium [...]	Lincii, F. A. Iger, 1744		nr. 141	2, 1		nr. 141		
							/1, 1		
Haeften , Benedikt van	Pravá cesta kříže [...]	W Uferskesg Skality, Skamyl, 1767	Petrik V 184	nr. 155	1, 1		nr. 155		
Hanaplis , Nicolaus de	Exemplorum [...]	Herbipoli, J. Hofin, 1703		nr. 201	1, 1	4/1	0		

Hartung , Philipp de Hehel , Peter Heimbach , Matthias Heimbach , Matthias Hertzog , Franciscus	Problemata Evangelica [...] Christliche Glaubens-Lehre [...] Catechismus [...] in Cathedram Rhetorica Christiana [...] Manuale Confessarii [...]	Augsburg, Bencard, ² 1695 Augsburg, 1735 Coloniae, Huisch, 1730 Coloniae, Thoma-Huisch, 1730 Tymnaviae, Typ. Acad. S. J., 1750	Petrik V 196	0 0 0 van	nr. 94 nr. 9 nr. 96 nr. 73 nr. 181	1, 1 1, 1 1, 1 1, 1 3, 1	9/1 3/1 3/1;1/1	0 0 0 nr. 181 /2, 1
Hieronymus Stridonensis	Epistolae selectae	Tymnaviae, Typ. Acad. S. J., 1735	Petrik II 119	0	nr. 160	2, 1	3/2	nr. 160 /1, 1
Holzmann , Apollonius	Jus Canonicum [...] Hora zlatá serafinská [...] Keresztényi életnek példája Megőrvídtetett Ige [...] Sertum [...] Ünnepek napokra [...] Sertum [...] Ünnepek napokra 1 – 2 Poemata Ad flores sanctorum [...] Sermones fúnebres [...] Medulla S. Evangelii [...]	Campidoniae, Stadler, 1749 Tymnaviae, Typ. Acad. S. J., 1746 Nagyszombat, Akad., 1743 Bécs, 1696 Tymnaviae, Akad., 1708 Tymnaviae, Akad., 1708 [Traiecti ad Rhenum, 1784] Coloniae, Metternich, 1741 Antverpiae, Bellerus, 1611 Coloniae, Huisch, 1734	Petrik V 204 Petrik II 208 RMK I 1485 RMK I 1755 RMK I 1755 Petrik II 266	0 0 0 van 0 0 0 0 van	nr. 10 nr. 165 nr. 107 nr. 85 nr. 95 nr. 65 nr. 180 nr. 35 nr. 149 nr. 7	1, 1 1, 1 1, 1 1, 1 1, 2 1, 1 1, 1 1, 1 2, 1	0 0 0 0 0 nr. 149 nr. 7 /1, 1	
Josephus a S. Maria Josephus Flavius Josephus de Barzia Junk , Jacobus Kazenberger , Kilian	Festivale Tymnaviense [...] Historiae variae Christianus animarum excitator Xenothecion [...] Concionum Liber vitae [...]	Tymnaviae, Acad. S. J., 1743 Parisiis, é. n. Augsburg–Dilingae, Bencard, 1744 Coloniae, Friessem, 1683 Augsburg, Wolff, 1734	Petrik I 785	van 0 0 0 van	nr. 31 nr. 16 nr. 30 nr. 59 nr. 123	1, 1 1, 1 1, 3 2, 1 2, 1	0 0 0 0 nr. 123 /1, 1	
Kazenberger , Kilian Kempis , Thomas Knellinger , Peter Balthasar Knittel , Caspar Kollenitz , Andreas „ Jos. Kukuhenisen ”	Scientia [...] Controversiae De imitatione Christi Lait- und Schreck-Stern [...] Conciones Dominicales [...] Sermones indifferentes [...] „Historic. Moralis Lat.”	Augsburg, 1751 Tymnaviae, Acad. S. J., 1717 München, Gelder, 1691 Pragae, Typ. Univ., 1722 Tymnaviae, Typ. Acad. S. J., 1722 „Coloniae, 1750”	Petrik V 246 Petrik II 433	0 van 0 0 0	nr. 179 nr. 159 nr. 207 nr. 63 nr. 164 nr. 143	1, 1 1, 1 1, 1 1, 1 1, 1 2, 1	0 3/1 0 0 0 nr. 143 /1, 1	
Lamberginus , Prosperus Lamet , Adrien Augustin de Bussy de – Fromageau, Germain Landovics István Lanzmar , Franciscus	Casus conscientiae Dictionarium casuum conscientiae [...] Novus succursus, az az Uj [...] Mausoleum [...]	Augsburg, Rieger, 1762 Venetiis, Bortoli, 1761 Nagyszombat, Akad. S. J., 1689 Pottendorf, 1667	RMK I 1380 RMKIII2397	0 van 0	nr. 197 nr. 23 nr. 51 nr. 129	1, 1 1, 1 1, 2 1, 1	0 0 0 0	

Steinssiess , Antonius Steinssiess , Antonius	Aphorismi juris praxaeos [...] Aphorismi juris praxaeos [...]	Pest, Fr. A. Eitzenberger, 1761 Pest, Fr. A. Eitzenberger, 1761	PetrikIII 439 PetrikIII 439	0 0	nr. 146 nr. 169	6, 1 1, 3	nr. 146 nr. 169	van
Steinssiess , Antonius Strobl , Andreas	Panoplia dogmatica [...] Das geistliche deutsche Karten- Spiel [...]	Jaurini, Gr. J. Streibig, 1755	PetrikIII 439	0	nr. 48	2, 1	nr. 48	
Szabó István Szabó István	Prédikációk [...] Három esztendőre-velő [...] prédikációk [...]	Sultzbach, Bleul, 1691 Sopron, Remauer F. J., 1744	PetrikIII 476	0	nr. 80 nr. 18	1, 1 2, 1	0 0	
Tamburini , Tommaso Tamburini , Tommaso	Expositio [...] moralis expositio Theologia catechetica	Nagyszombat, Akad. S. J., 1746 Coloniae, Busaeus, 1665	PetrikIII 476	van	nr. 14	1, 1	0	
Tausers , Elzear	Virtuti religionis vitia opposita	Dillingae, 1647		0	nr. 70	1, 1	0	
Taverne , Jean Baptist	Synopsis theologiae practicae	Zagrabiae, J. Weitz, 1749		0	nr. 145	1, 1	nr. 145	
Telek József	Tizenket-islágú korona [...]	Coloniae, Rommerskirchen, 1732		0	nr. 199	1, 1	0	
Timon , Samuel Vajda Sámuel	Imago antiquae Hungariae [...] A mi urunk Jesus [...] élete [...] „Varia conciones Germ”	Buda, Landerer, L., 1769 Viennae, J. Th. Trattner, 1754 Pozsony, 1772–74, Landerer M. J. „H. n., é. n.”	Petrik III 613–4 PetrikIII 642 PetrikIII 737	0 0	nr. 33 nr. 193 nr. 84	1, 2 1, 1 1, 3	0 0 0	
Venedien , Henricus Vieira , Antonio	Fruchtbarer Himmels-Thaw [...] Maria Rosa mystica	Coellen, Engeler, 1726		van	nr. 81 nr. 56	1, 1 1, 1	0 0	
Vogler , Josephus Wissingh , Antonius Woyts , Johann Jacob	Vita et elogia Sancti Antonii [...] Juris consultor theologus [...] Alauda [...] Abhandlung aller [...] Kranckheiten [...] und [...] Artzney-Mittel [...] Gazophylactum [...] medicinishe Kunst-Wörter [...]	Augsburg, Bencard, 1701 Soproni, J. J. Stess, 1757 Ingolstadt, la Haye, 1733 Coloniae, Schlebusch, 1710 Leipzig, Lanekisch, 1753 Leipzig, J. Fr. Junius, 1767	Petrik III 799	0 van 0	nr. 64 nr. 124 nr. 137 nr. 104	1, 1 1, 1 1, 1 1, 1	0 0 nr. 137 0	van
Woyts , Johann Jacob				0	nr. 82	1, 1	0	
				0	nr. 75	1, 1	0	

2. táblázat

További, 1778. V. 28-án a canonica visitatióban szereplő könyvek

Szerző / azonosítatlan: „	Mű / azonosítatlan: „	Megjelenés	Hivatkozás	Későbbi katalógusban szerepel
Biesmann , Casparus	Doctrina moralis [...] compendium [...]	0/ [pl. Tynaviae, Acad. S. J., 1741]	0	0
Bíró Márton , Padányi	Dussu csuainche [...]	0/ [Buda, Landerer, 1750]	Petrik IV 19	0
Bíró Márton , Padányi	Enchiridion	0/ [Jaurini, Streibig, 1750]	Petrik I 291	1788. VII. 4.
	„Breviaria antiqua”	0	0	1788. VII. 4.
	„Diurnalia”	0	0	1788. VII. 4.
Esterházy Paulus	Litaniae omnium Sanctorum [...]	0/ [Viennae, L. Voigt, 1700]	RMK III 4168	0
	Extractus ex Rituali Romano Passaviensi	0/ [Passavii, Mangold, 1756]	0	0
	„Evangelium Croaticum”	0	0	0
	Flores poetarum	0/ [pl. Pragae, Typ. S. J., 1739]	0	0
	Historiarum ex Trogo Pompeio libri XLIV	0/ [sok kiadás, oktatási célra is]	0	0
	Innocentia laesa [...] in [...] Joanne Nepomuceno	0/ [pl. Tynaviae, Acad. S. J., 1749]	Petrik II 219	0
Lessius , Leonardus	Novus annus [...]	0/ [Gracii, Widmanstadius, 1688]	0	0
	„Liber sine titulo et Tabula”	0	0	0
	Martyrologium Franciscanum [...]	0/ [Paris, D. Moreau, 1638]	0	0
	Officium novum in festo S. Joannis Nepomuceni	0/ [Tynaviae, Acad. S. J., 1741]	Petrik V. 361	0
	Origo SS. Rosarii Jesu Christi [...]	0/ [Sopronii, J.J. Siess, é. n.]	Petrik II 942	0
Pelzhoffer , Franciscus	„Papulum Spirituale ovium Croaticarum, pars 1–3”	0	0	0
	Lacon politicus [...]	0/ [pl. Pest, Eitzenberger, 1765]	Petrik III 67	0
	„Precatorius latino”	0	0	0
	Problema philosophicum	0/ [Cassovia, Typ. S. J., 1731]	Petrik III 145	0
	„Regula S. P. N. Francisci”	0	0	0
	„Regula S. P. N. Francisci” Germ.	0	0	0
Ricci , Flavianus	Theologia moralis Reifensueli instauravit [...]	0/ [pl. Roma, Remondini, 1764–5]	0	0
	„Rituale Franciscanorum Patris Saugh”	0	0	0
	Rituale Strigontense	0/ [pl. Tynaviae, Acad. S. J., 1745]	Petrik III 229	0
	Rituale Wesprimiense	0/ [pl. Tynaviae, Acad. S. J., 1772]	Petrik III 230	0
Seneca , Lucius Annaeus	Flores Senecae [...]	0/ [Posonii, Landerer, 1761]	Petrik VII 472	1788. VII. 4.
Vornholz , Werner	„Typo Canoniale antiquum”	0	0	0
	Trifolium [...] Das ist [...] für alle Sonntäge [...]	0/ [München – Salzburg, Endter – Engelbrecht, 1735]	0	0

3. táblázat

További, 1788. VII. 4-én az egyes cellákban összeírt, a korábbi katalógusokban nem szereplő saját könyvek

Szerző / azonosítatlan: „	Mű / azonosítatlan: „	Megjelenés	Hivatkozás	kötet	cella
Adrianus a Nanceio	Liber argumentationum super praeceptis theologiae [...]	0/ [pl. Bamberg, 1729]	0	1	1
Alphonsus de Liguorio	Theologia Moralis	0/ [I. kiad. 1748 / Venetiis, 1763]	0	2	3
Avancinus, Nicolaus	Orationes de Deo et Deo Homine B. Virg. [...]	0/ [Tymaviae, Acad. S. J., 1701]	0/RMKII2075	1	1
Benczky Péter	Magyar rithmusok [...]	0/ [pl. Nagyszombat, 1664; Lőcse, 1696; Kolozsvár, 1700]	0/RMK I 1015;	1	4
Bíró Márton, Padányi	Enchiridion	0/ [Jaurim, Streibig, 1750]	1491; 1554	2	1
Breviarium		0/?	0/Petrik I 291	1	1
Breviarium		0/?	0	1	1
Notitia Conciliorum sanctae ecclesiae [...]		0/?	0	1	1
„Conc. Dom. et Fest.”		0/ [Lugduni, 1670]	0	1	8
Catechismus Romanus		„Zagrab”	0	1	3
De origine Hungarorum dissertatio („Dissertatio de Hungar. Origine”)		0/?	0	1	1
Conjectura prognostica Physico moralis		0/ [Pest, 1780]	0/Petrik I 407	1	1
„Disputatio Theolog.”		0/?	0	1	1
Diurnale		0/?	0	1	1
„Ephemerides variae”		0/?	0	1	1
„Examen Theol. Morale”		0/?	0	1	1
„Exercitia spiritualia incerti authoris”		0/?	0	1	1
„Expositio propositiorum damnatorum”		0/?	0	1	1
Theatrum gloriae Sanctorum		0/?	0	1	1
„Geographica Descriptio Univ. Orbis”		0/ [pl. Sulzbach, 1696; 1726]	0	1	9
„Index concionat.”		0/?	0	1	1
Series banorum Dalmatiae, Croatiae [...]		0/?	0	1	1
Ungaricae Sanctitatis indicia [...]		0/ [Tymaviae, Acad. S. J., 1737]	0/Petrik II 98	1	1
„Historia Passionis Xpi Hungaricae”		0/ [pl. Tymaviae, Acad. S. J., 1692]	0/RMK II 1718	1	1
„Historia portae Ottomanicae”		0/?	0	2	1
„Historia Universalis”		0/?	0	1	1
„Institutiones Metaph.”		0/?	0	1	1

[illegible]

Ismeretlen nagyszombati és pozsonyi nyomtatványok a XVII–XVIII. századból

A retrospektív nemzeti bibliográfiából hiányzó, 1800 előtti, úgynevezett régi magyarországi nyomtatványok számbavétele folyamatosnak tekinthető. Az újabb nyomtatványok feltárását elsősorban az elmúlt években egyre gyarapodó számú, szisztematikus irodalom-, könyv- és könyvtár-történeti alapkutatások eredményezték. Ezt a ma már tekintélyes számú regisztrálatlan nyomtatványt sem Szabó Károly, sem Petrik Géza, sem az ő nyomtatvány-feldolgozó munkájukat szervezett keretekben folytató nemzeti könyvtári munkacsoportok korábban nem ismerték, konkrét meglétükre nem következtettek, és azt nem feltételezték. Borsa Gedeon becslése a nemzeti nyomtatványkincs bővülésének távlatairól az újabban feltárt dokumentumok tükrében minden tekintetben helytállónak bizonyul, a korábban ismeretlen XVII–XVIII. századi nyomtatványok száma évről évre gyarapszik.¹ E kiadványok legfontosabb őrzőhelyei – a nyilvános könyvtárak mellett – a nyilvános levéltárak.² Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni a releváns nem nyilvános gyűjteményeket, mindenekelőtt a magángyűjteményeket sem.

Az utóbbi tényre irányította figyelmemet – többek között – két körülmény a budapesti Egyetemi Könyvtárban fellelhető, Pázmány Péter egykori pozsonyi magánkönyvtárából származó kötetek feltárása során. Egyik az a végkövetkeztetés, hogy – a könyvek szétszóródása miatt – szinte bárhon-

1 Vö. például, BORSA Gedeon, *Magyarországi nyomdászattörténet XV–XVII. század = Régi könyvek és kéziratok*, szerk. PINTÉR Márta, Bp., 1974, 85–96; új kiadása pl. *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 1996, 20–27.

2 A legutóbb megjelent ilyen tartalmú dolgozat: KÁDÁR Zsófia, *Két ismeretlen társulati kisnyomtatvány a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárából: Pótlás az RMNy-hez*, MKsz 129(2013), 372–380.

nan számíthatunk e különösen becses könyvtárból származó újabb kötetek további felbukkanására. Másrészt szinte kalandosnak mondható keresés végén sikerült „újra” fellelni egy magyarországi magángyűjteményben a pozsonyi Pázmány-magánkönyvtárból származó, 1987-ben regisztrált kötetet.³ Az utóbbi kötet (Abraham Bzovius, *Concionum dominicalium totius anni tom I–II*, Coloniae Agrippinae, A. Boetzerus, 1612) az időközben felszámolt nagybörzsőnyi plébániai könyvtárból a váci Egyházmegyei Gyűjtemény „érintésével”,⁴ több, általam ismeretlen magánkézen „megfordulva” került mai őrzési helyére.⁵ A kötet „keresés”-ekor megnyílt előttem több féltve őrzött magángyűjtemény, s áttekinthettem néhány, a tudományos kutatás számára „anonim” magánkönyvtár anyagát – azt az ígéretet téve, hogy amire felfigyeltem, publikálhatom, de az őrzőhely és a tulajdonos megnevezése nélkül. Így lettem figyelmes több regisztrálatlan régi magyarországi nyomtatványra, melyek közül néhányat kiválasztottam bemutatásra.⁶

I. Nagyszombati nyomtatványok

1. *Egy XVII. századi nagyszombati nyomtatvány „emlékezete” (1661)*
Memoriale Pro Sancta Conversatione Jesu, Mariae, et Joseph a címe annak az egyleveles, recto és verso oldalán egyaránt nyomdadíszek és egy-egy írásjel (!; ?) felhasználásával bekeretezett, körülvágott imalapnak, mely egy, a XVII. században közkedvelt katolikus áhítati gyakorlatot örökít meg. A Szentcsalád (Jézus Krisztus, Szűz Mária és Szent József) tagjaival folytatott „szent társalgás”-ra (sancta conversatio) emlékeztető irat (memoriale)

3 LÁSZLÓ Mihály, *Pázmány Péter könyvtárának két kötete*, MKsz 103(1987), 221.

4 A kötet több oldaláról sikertelenül próbálták meg eltávolítani a jól olvasható köriratú gyűjteményi pecsétet.

5 KNAPP Éva, *Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat Kft., 2013, 283–303, itt: 285.

6 A nyomtatványok nem találhatók meg Zelliger Alajos *Pantheon Tyrnaviense* (Tyrnaviae, 1931) című kiadványát ismételten megjelentető, azt a magyar és a szlovák nemzeti bibliográfia újabb tételeivel és válogatott adalékaival bővítő, az alapvető könyvészeti jobbításokat és kritikát azonban nagyjából nélkülöző új kiadásában. *Ave Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae Typis Academicis, 1648–1777*, [szerk.] Stephanus KÄFER, Esther Kovács, Budapestini–Strigonii–Tyrnaviae, vyd. Trnavskej univerzity v Trnave–SAV, 2013.

7 *Memoriale Pro Sancta Conversatione Jesu, Mariae et Joseph* (Impressum. Neapoli, Cataniae, Messanae et Panormi, 1638; Viennae Austriae, 1643; Tyrnaviae, 1661; Nunc iterum Viennae Austriae, 1679). Imalap, instrukcióval a szent társalkodás áhítathoz és ennek elfogadásáért, továbbá a purgatóriumból való azonnali szabadulásért.

rectóján egy, a leírás szerint sokak által végzett imádkozási formula és annak gyakorlati „hasznossága” olvasható. A versóra egy imádság (oratio) szövegét nyomtatták, melynek elmondása egyrészt elősegíti a korábban leírt áhítatgyakorlat Istentől való elfogadását, másrészt a megholtak lelkének purgatóriumból való gyors kiszabadulását. Végül – valószínűleg az áhítat közkedveltségének és elterjedtségének tanúsítására – feltüntették nem csupán a konkrét kiadás, hanem a szövegegyüttes korábbi kiadásainak megjelenési adatait is „Impressum” megjelöléssel. Eszerint ezt a bécsi 1679-ben megjelent nyomtatványt korábban Nagyszombatban (1661), Bécsben (1643) és első ízben 1638-ban Itáliában négy különböző városban (Nápoly, Catania, Messina és Palermo) jelentették meg. Ez az impressum-együttes egy ma még példányból nem ismert nagyszombati nyomtatvány emlékét őrzi, melynek ott a helye a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* negyedik kötetében a 2994. és 2995. tétel között.⁸ A körülvágott nyomtatvány mérete 123 × 63 mm.

2. *[Directorium?] R[egulamentum?] horis [c]ano[nicis] Rite persolvendis. Juxta novas Rubricas novissimi Breviarij Romano-Franciscani concinnatum [...] Pro Anno M. DCC. III. [...],* Tyrnaviae, Typis Academicis, per Joannem Andream Hoermann, (1703).

Az ismeretlen terjedelmű, nyolcadrét formátumú nyomtatványból mindössze egy sérült címlap maradt fenn, melyet – miután a kiadvány idejémműlttá vált – az egykori használó letépett és könyvjelzőként használt. A címlap felső részéből hiányzik a cím eleje, ugyanakkor a további szövegrészek, így az impressum is sértetlen. A cím első szavát a címlapverző szövegéből emeltem ki, illetve igyekeztem a töredékesen fennmaradt 'R' (?) betű segítségével rekonstruálni. Megállapítottam, hogy a jobb alsó, ferdén levágott szél az egykori használatra utal. Az egy adott évre vonatkozó katolikus egyházi szertartásrendet tartalmazó naptári (kronologikus) rendű kiadványokban a mai napig ehhez hasonlóan jelzik az idő múlását: a már eltelt napra vonatkozó részek oldalszélét megcsonkítják, így a még ép oldal „mutatja” az éppen aktuális tartalmat.⁹ E liturgikus naptár – követve a rendi előírásokat – a ferences rendcsalád magyarországi mariánus pro-

8 *Régi magyarországi nyomtatványok*, IV, 1656–1670, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Akadémiai–OSZK, 2012.

9 Ilyen fennmaradt kötetek találhatók például a *Directorium officii Divini sive ordo missas celebrandi horasque canonicas recitandi* című, évenként kiadott egyházi kiadványokban. Lásd pl. ELTE Egyetemi Könyvtár P2405/1849; P2045/1856; P205/1859. A mai napig készülnek olyan világi használatú naptárak is, melyekben az eltelt nap leszakításával aktualizálják az idő múlását.

vinciájának szerzetesei és szerzetesnői napi használatára készült. Célja, hogy a liturgiában érvényesítsék a sajátosan rendi és magyarországi helyi ünnepeket, mégpedig a címben jelzett „legújabb” *Breviarium Romano-Franciscanum*¹⁰ figyelembe vételével. Hasonló kiadványok készültek szerte Európában,¹¹ fennmaradásuk „elhasználódásuk” miatt esetleges.¹²

3. Imádság a kassai Immaculata-szobor tiszteletére (1742)¹³

A kassai Immaculata szobor történetéről,¹⁴ a város rekatolizációjában játszott szerepéről és intenzív kultuszáról a helybeli jezsuita diákság körében,¹⁵ valamint a város protestáns lakosságának véleményét összegző, a szoborról készült gúnyversről¹⁶ készült dolgozatok egyike sem tesz említést olyan konkrét, ismert aprónyomtatványról, mely kapcsolatban állna az emlékművel. Ilyen nyomtatvány(ok)ról a magyar nemzeti bibliográfia sem tud.

Az egyleveles, nyolcadrét alakú nyomtatvány számomra hozzáférhető példányának verzőja csaknem üres,¹⁷ rektóján „Tyrnaviae, Typis Academicis S. J. 1742” impresszummal egy latin nyelvű, Szűz Máriát köszöntő latin nyelvű imádság olvasható a bűn nélkül fogantatott Szűz Máriához, akinek tiszteletére felállították a kassai „Colossus”-t (azaz Immaculata Conceptio-

10 Vö. *Breviarium Romanum, Ad usum Fratrum et Monialium Trium Seraphici Patris S. Francisci Ordinum, dispositum* [...], Coloniae Agrippinae, 1685 – VD 17 39:145037S; Coloniae Agrippinae–Roma, 1686 – VD17 39:145146W.

11 Ilyen készült például a tiroli kapucinusok használatára: *Directorium Divini Officii Recitandi ad usum editum FF. Minorum Capucinatorum, Tyrolensis Provinciae* [...], Salisburgi, Mayr, 1688 – példány: ELTE Egyetemi Könyvtár Bar. 01890.

12 Vö. pl. *Directorium ad horas canonicas recitandas* [...] juxta ritum breviarii et missalis romani ac proprii in usum dioecesium segniensis et modrussiensis pro anno 1848, Zagrabiae, 1848; *Directorium Romano-Seraphicum ad recitandas horas canonicas et missas celebrandas juxta rubricas Breviarii et Missalis Romano-Seraphici a Sede Apostolica approbatas* [...] in usum fratrum Ordinis Minorum Sancti Francisci Regularis Observantiae Sancti Ladislai Regis, pro Anno [...] 1791, Quinque-Ecclesiis, Engel, [1790].

13 *Oratio Ad Beatam sine labe conceptam Virginem Mariam, cujus honori Colossus Cassoviae erectus*, Tyrnaviae, Typis Academicis S. J., 1742.

14 WICK Béla, *Kassa város története és műemlékei*, Kassa, 1941, 410–412.

15 KNAPP Éva, *Vallásos társulatok, rekatolizáció és társadalmi átalakulás Kassán a XVII–XVIII. században*, Századok 129(1995),791–814; Uő, *Vallásos társulatok Kassán a XVII–XVIII. században – Náboženské spoločenstvá v Košiciach v 17.–18. storoč = 350. výročie Košickej Univerzity: jubilejný zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Košice 27. februára 2007*, vyd. Michala VAŠK, Košice, 2007, 25–38.

16 KNAPP Éva, *Poema satyricum: Egy magyar nyelvű alkalmi vers és történeti háttere 1724-ből = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2013, 49–56.

17 Kézzelel ráírt számokat tartalmaz, valószínűleg részlegesen fennmaradt összeadást és kivonást.

szobrot). Az oratio lényegében egy rövid, közkedvelt Szűz Mária-köszöntést (salutatio)¹⁸ és annak elragadtatást kifejező retorikával megfogalmazott bővítését tartalmazza.¹⁹ A salutatio első három Szűz Mária-megszólítása a kassai Szeplőtelen Fogantatás (Immaculata Conceptio-) szobor háromszög alaprajzú talapzatának egy-egy oldalán is olvasható a következő formában: AVE FILIA DEI PATRIS / AVE MATER DEI FILII / AVE SPONSA SPIRITUS SANCTI. A nyomtatvány húsz évvel a szobor felavatása után készült, valószínűleg ennek az eseménynek az emlékezetére. Szerzője minden valószínűség szerint egy jezsuita volt, feltehetően éppen Kassáról.

4. A nagyszombati Bibliotheca Catechetica kiadványsorozat egy ismeretlen darabja [1745 körül]²⁰

A müncheni jezsuiták könyvkiadó alapítványa²¹ mintájára a nagyszombati jezsuita kollégiumban megszervezett Bibliotheca Catechetica²² által kiadott nyomtatványok közé tartozik az a kétleveles (°), erősen körülvágott (oldalanként 123 × 70 mm) kisnyomtatvány, melynek címe *Monita S. Angeli Custodis Pro servanda Puritate* (Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica). Hasonló címen két további, eltérő impresszumú nyomtatványt tart számon a könyvészeti irodalom. Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában őrzött példány kolofonból és kronosztichonból származó impresszuma „Tyrnaviae, typis Universitatis, 1745”;²³ a Szlovákiában számba vett másik kiadás unikum példánya nyomdahelyet, nyomdát és nyomtatási időt nem tartalmaz.²⁴

18 „Salutatio ad beatissimam Virginem / Ave filia Dei Patris. / Ave mater Dei Filij. / Ave sponsa Spiritus Sancti. / Ave templum totius Trinitatis.” Lásd például, Antoine SUCQUET, *Piae considerationes [...]*, Viennae, 1672, 35. Ez a köszöntés széles körben ismert és kedvelt volt, például szerepel a kolozsvári jezsuita kollégium Gyümölcsoltó Boldogasszony társulata könyvtára nyomtatott ex libris-ének végén is a „[...] et sic in ea B. V saluta. Ave Filia Dei Patris, Ave Mater Dei Filii, Ave sponsa Spiritus S. Ave templum totius SS Trinitatis” formában.

19 Erre elsősorban a felkiáltójelek és a gyakori „O”-val kezdődő megszólítások utalnak.

20 *Monita S[ancti] Angeli Custodis Pro servanda Puritate* (Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica), [1745k.]

21 Wolfgang BRÜCKNER, *Zum Literaturangebot des Gülden Almosens: Verifikations- und Beurteilungsprobleme*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 47(1984)/1, 121–139.

22 Hasonló könyvkiadó tevékenységet végzett katolikus hitvédelmi céllal a pozsonyi Szent Megváltóról elnevezett (Sanctus Salvator) jezsuita kollégiumban létrehozott Bibliotheca Polemico Catechetica (teljes neve: Bibliotheca Polemico Catechetica Societatis Jesu Posonii ad Sanctum Salvatorem).

23 *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, VII, Pótlások [...], Budapest, OSZK, 1989, 341.

24 *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storičia I–VI*, red. Agáta KLIMEKOVÁ, Eva AUGUSTÍNOVÁ, Janka ONDROUŠKOVÁ, Martin, 2008, [nr.] 6232; mindkét nyomtatványt lásd *Ave Tyrnavia*, i. m. (6. jegyzet), 1745/47–48.

Az újonnan regisztrált nyomtatvány kolofonból származó, évszámot nem tartalmazó impresszuma („Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica”) eltér a már könyvészetileg feltárt két másik kiadásétól, ugyanis ez a kisnyomtatvány nem tartalmaz kronosztichont és kolofonja a nyomdahely mellett nem a nyomdát, hanem a kiadványsorozatot nevezi meg. Lehetőség szerinti datálása az 1745-ben nyomtatott kiadás figyelembe vételével [1745 körül]. Az új kiadás további sajátossága a cím fölötti nyomdai díszekből összeállított fejléc és az egyes figyelmeztetések (monita) kezdőbetűjének kiemelése félkövér, nagyméretű betűkkel, melyek egymás után olvasva kiadják az abc betűsorát 'A'-tól 'Z'-ig. A tisztaság megőrzését célzó utolsó őrangyali figyelmeztetés után rövid, fohászra emlékeztető oratio olvasható, szintén az Órangyalhoz.

E három kiadás mellett, minden valószínűség szerint, előkerülhetnek még a *Monita S[ancti] Angeli Custodis Pro servanda Puritate* további kiadásai is, mivel ez és az ehhez hasonló tartalmú kiadványok alapvetően hozzátartoztak a jezsuita nevelés újkori eszköztárához. A nyomtatványnak helye van az Országos Széchényi Könyvtárban kiadásra váró, a XVIII. századi nemzeti bibliográfiát tovább bővítő úgynevezett „Petrik IX” összeállításban.

5. *Aritmetica Practica, Az Az szám-vető-tábla [...] Hozzá adatot a' bérnek, adó fizetésnek és Interestnek szorgalmátossan kimunkált Táblácskája-is, melynek Kiki bátorságosan hitelt adhat*, Nagy-Szombatban, Nyomtatott az Acad. bötükkal, 1751.

Míg a XVII. századi számvető táblákról viszonylag bőségesek az ismeretek,²⁵ az 1712–1800 között megjelent kiadásokat önálló tanulmányban összegző számbavétel várat magára.²⁶ A retrospektív nemzeti bibliográfia szerint 1751-ben Nagyszombatban a számvető táblának latin (Petrik I. 115) és német (Petrik IV. 11) kiadása jelent meg, magyar kiadásról eddig nem volt tudomás. E kiadásnak az újonnan bemutatott példánya a folyamatos használat nyomait őrzi. Az N¹²_{1r-v} levél valamikor elveszett, ezt a XX. században egy másik kiadásból xerox másolattal pótolták. Teljes terjedelme: A¹(kihajtható dupla címlap), A²⁻¹², B – S^{6,12} váltakozva = [324] levél – keskeny 12°. A nyomtatványban ugyan mindössze egyetlen tulajdonosi név olvasható a hátsó kötéstábla előtti lapon („Ant. Schuster”), a fennmaradt kötetet nemzedékeken át használhatták.

25 BORDA Lajos, *Páduai Julius Caesar kereskedelmi számtanának ismeretlen két nyelvű kiadása* (Brassó 1684), MKsz, 118/(2002), 46–55.

26 Az 1712–1800 között megjelent kiadások korábbi összegzése: BORDA, i. m. (25. jegyzet), 46–55, a 23. jegyzetben.

6. Kívánság (kérelem) az angyali ifjúhoz, Gonzága Szent Alajoshoz (1758)²⁷

Az újabb, eddig ismeretlen nagyszombati nyomtatványnak, egy kétleveles ([?]) német nyelvű imalapnak nem találtam előzményét a könyvészeti irodalomban. A „Tyrnau, aus der Catech. Bibliot. S. J. A. 1758.” kolofonból származó impresszum szerint ez a nyomtatvány is beletartozik a nagyszombati jezsuita kollégiumban megszervezett Bibliotheca Catechetica alapítvány által kiadott sorozatba. Első oldalán egy, a nyomtatvány címévé emelhető *Angelicus Juvenis S. Aloysius Gonzaga Soc. Jesu [...]* feliratú rézmetszet (lemez méret 93 × 57 mm) látható. A jobbra lent szignált („IC Winkler, Sc.”) rézmetszetet egy Magyarország számára is dolgozó bécsi művész, Johann Christoph Winkler²⁸ készítette. Az ábrázolás a szent helyi tiszteletben részesített kultusképéről készült, melyet a bécsi jezsuiták Domus Professusában őriztek. A metszet egy letakart, rózsafüzéres, nyitott könyvön felfordított koronás asztal sarkára könyöklő jezsuita öltözetű fiatal szentet örökít meg. A mellén keresztbe tett kézzel álló Szent Alajos a jobb kezében tartott feszületre és nyíló liliomra tekint. Azaz ez a derékkép az alig harminc évvel korábban szentté avatott ifjút attribútumaival együtt ábrázolja. A kép ovális barokk keretét öt puttó tartja, mindegyikük keze egy-egy, a szent tisztaságára utaló nyíló liliomot tart. A képet alulról tartó puttó kezében a liliomon kívül egy másik szimbólum is látható, egy lángoló szív (az Isten iránti szeretet jelképe). A képre metszett felirat a szent nevén kívül („*Angelicus Juvenis S. Aloysius Gonzaga Soc. Jesu*”) pontosan megnevezi a kultusztárgy helyét („*Prout colitur in Domo professa S I. Vien.*”) is.

Ez az imalap egyrészt biztosította a bécsi kép ismeretének és tiszteletének magyarországi, nagyszombati terjesztését. Másrészt áhítati szövegeket tartalmaz, melyek elmondásával segítségért lehetett fordulni a szenthez. Az első szöveg egy kívánságot, kérelmet fogalmaz meg, melynek célja, hogy a szent tartsa távol az imádkozótól a bűnös szenvedélyt (Laster), segítse őt az ártatlanság (Unschuld) megőrzésében és tegye lehetővé a szent példájának követését. Ezt követi a szent litániája, végül egy imádság. Az áhítati szövegeket XII. Kelemen pápa teljes búcsúengedélye követi, a búcsú elnyerésének Szent Alajoshoz tiszteletéhez kötött feltételeivel.

Ez a kiadvány is egyrészt hozzátartozott a jezsuita nevelés újkori esz-köztárához, másrészt becses, unikum példája a XVIII. századi magyar-

²⁷ *Angelicus Juvenis S. Aloysius Gonzaga Soc. Jesu [...]* (Tyrnau, aus der Catech. Bibliot. S. J., 1758).

²⁸ PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*, Bp., Köznevelési Kiadóvállalat, 1951, 36; vö. KNAPP Éva, *Officium Rákócianum, az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai*, Bp., Borda Antikvárium, 2000.

országi Gonzága Alajos tiszteletnek,²⁹ valamint a bécsi kultusztárgy hazai ismeretének. Ennek a nyomtatványnak is ott a helye a kiadásra váró XVIII. századi nemzeti bibliográfiát bővítő úgynevezett „Petrik IX” összeállításban.

7. *A nagyszombati pálos templom vásár- és ünnepnapj rózsafüzér énekei (1766)*³⁰

A pálos rend nagyszombati Szent József-templomában több laikus vallásos társulat működött. Ismeretes, hogy 1730-ban legalább négy társulat (Krisztus Teste, Szent Ferenc, Agonia Christi és Szűz Mária) tagsága végezte itt áhítatait, s két állandó kultuszhely (Lorettói kápolna és a sasvári Pieta-kegyszoborról készült festménymásolat fogadalmi tárgyakkal övezve) létezett a templomban. 1705–1745 között többen jelentős összegeket ajándékoztak a templom Rózsafüzér-oltáránál megalakítandó Rózsafüzér társulat részére. Így például 1705-ben Viczay Terézia 500 rajnai forintot, 1741. január 16-án Horváth-Simoncsics Éva Terézia 100 forintot, 1742. szeptember 25-én az elhunyt Jaczik Zsuzsanna, Földváry Márton felesége végrendeletileg 100 forintot, 1743. január 8-án Amadé Antal özvegye, Horváth-Simoncsics Mária Rozália 150 forintot adott a Congregatio Rosarii felállítására („pro erectione congregationis SS. Rosarii”).³¹ 1744-től találhatók adatok arra vonatkozóan, hogy a Rózsafüzér-oltáron egy Czeszochowai kegykép-másolatot tisztelnek, melyre 1745. február 2-án Pálffy Károly generális felesége két, kövekkel díszített, aranyozott ezüst koronát ajándékozott.³² A nagyszombati pálos templom ténylegesen működő társulataként 1747. április 9-én említik a Congregatio Rosarii-t, amikor Vörös Márton özvegye Veleky Borbála Katalin a halála bekövetkezte utánra 200 forintot hagy a társulatra.³³ A felsorolt adatok arra utalnak, hogy a társulat minden valószínűség szerint 1746-tól működött.

Talán nem elhamarkodott a következtetés, hogy a társulat megalakulása után húsz évvel a Rózsafüzér társulati tagok használatára is szolgált ez az eddig könyvészetileg számba nem vett, Nagyszombatban négy levél terjedelemben, nyolcadrét formátumban, német nyelven megjelentetett

29 A szent magyarországi kultuszára vonatkozó ismert adatokat lásd BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium*, I, Bp., Szent István Társulat, 1977, 458–460.

30 *Andächtige Geistliche Gesänger, Welche Alle Sonn- und Feyertag, vor, und nach dem heiligen Rosencranz in der Kirchen, deren Ehrwürdigen Patern Pauliner allhier gesungen werden*, Tyrnau, in der Coll. Acad. Buchdruckerey, im Jahr, 1766.

31 *Liber II. memorabilium residentiae Tyrnaviensis*, Magyar Országos Levéltár, Acta Paulinorum, Fasc. 476, 102, 85, 103, 106.

32 *Liber II, i. m.* (26. jegyzet), 120, 122, 132.

33 *Liber II, i. m.* (26. jegyzet), 135.

énekfüzér. A nyomtatvány címszövegéből megtudjuk, hogy az énekeket vasár- és ünnepnapokon a Rózsafüzér imádkozása előtt és után szokták énekelni a pálos templomban. A kiadvány összesen hat énekszöveget tartalmaz, egyet-egyet az örvendetes, a fájdalmas, illetve a dicsőséges rózsafüzér elimádkozása előtti és utáni használatra.³⁴

II. Regisztrálatlan Landerer-nyomtatványok

A Landerer család tevékenysége kiemelkedő jelentőségű a magyarországi nyomdászat történetében.³⁵ Nevükhöz nemcsak időtálló, értékes könyvek megjelentetése, hanem tömegcikként nyomtatott imádságos könyvek és ponyvanyomtatványok sora is kapcsolódik. Így például az 1720 után felívelő³⁶ Somogy megyei andocsi búcsújáróhellyel kapcsolatos, néhány levél terjedelmű, nyolcadrét alakú kiadványok egy része (teljes, illetve részleges impresszummal ellátva vagy anélkül) valamelyik Landerer nyomdában készült. Valószínű, hogy a ma ismert XVIII. századi andocsi kiadványoknál jóval több kapcsolódik a nyomda nevéhez. Erre utal mindenekelőtt ezeknek a nyomtatványoknak a megjelenése: címlap helyett egész oldalas, az andocsi templomot a településsel, fölötte a kegyszobrot mellékalakokkal ábrázoló feliratos rézmetszettel kezdődnek. E „címlap” hátoldalán, vagy azt követő lapon olvasható a nyomtatvány voltaképpeni címe. A kiadvány utolsó sora tartalmazza (az esetenként) részleges impresszumot. Ehhez hasonló például az a Szilárdfy Zoltán gyűjteményéből bemutatott hiányos és roncsolt példány (1764),³⁷ amely valószínűleg azonos a magyar nemzeti bibliográfiában leírt egyik tétellel.³⁸

34 Vö. Tüskés Gábor, KNAPP Éva, *E. S. és a Rózsakoszorú*, ItK 109(2005), 383–400.

35 Vö. például V. ECSÉDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*, Bp., Balassi, 1999.

36 Tüskés Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*, Bp., Akadémiai, 1993, 302–307, 335–339.

37 SZILÁRDFY Zoltán, Tüskés Gábor, KNAPP Éva, *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*, Bp., Egyetemi Könyvtár, 1987 (Bibliotheca Universitatis Budapestinensis, Fontes et Studia, 5), 80, nr. 2.

38 *Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez: Az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok*, V–VIII, Bp., 1971–1991, itt: V, 29. A leírás nem említ rézmetszetes ábrázolást, s az impresszum szövege „Buda, 1764”, melyhez a [Landerer ny.] járul. Az általam ismert ponyvafüzet példánya rézmetszettel kezdődik, melyre rámetszették az 1764-es évszámot, és nincs impresszuma. SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP, i. m. (37. jegyzet), 80, i. nr. 2, 155, nr. 2.

1. *Új imádság az andocsi búcsújáróhelyen (1750 után, 1763 előtt)*³⁹

A magyar nemzeti bibliográfiában regisztrálatlan az az andocsi búcsújáróhelyen tisztelt Szűz Mária-kegyszobor és mellékalakjai (Szent Ágota és Szent Dorottya) vagy az őket ábrázoló kép előtt mondandó magyar nyelvű imádságot tartalmazó nyomtatvány, melynek végén a következő impresszum olvasható: „Posonyban, Nyomtattatott Landerer János Mihály által.” A kiadvány címlap helyett egy, az andocsi kegykép-ábrázolások sorában eddig számba nem vett, enyhén elhasznált lemeztől készült, mives rézmetszettel kezdődik. A metszet magyar nyelvű felirata („Andacsi Csudálatos Boldog Aszszony Képe”) után az 1743-as évszám olvasható. A rézmetszetet a szignálás szerint (jobbra lent) „I. G. Rugendas sc. Pos.”, azaz Jeremias Gottlob Rugendas német származású, bizonyíthatóan 1742–1744 között Pozsonyban dolgozó rézmetsző készítette, aki 1772-ben halt meg Augsburgban.⁴⁰ Ismerve Landerer János Mihály pozsonyi nyomdájának működési idejét (1750–1795), valamint a Budán működő Binder János Fülöp által készített 1764-es évszámot viselő, hasonló kompozíciójú, a későbbi andocsi ponyvanyomtatványokhoz felhasznált rézmetszetet,⁴¹ valószínű, hogy nem tévedünk sokat, ha a nyomtatvány megjelenését 1750–1763 közé datáljuk.⁴²

A ponyvakiadvány egyetlen szöveget tartalmaz, egy „uj,” a kultusz tárgy előtt elmondandó imádságot.⁴³ Ez a címadás felhívja a figyelmet arra, hogy valószínűleg ismeretes volt egy ennél a szövegnél régebbi, ugyancsak az andocsi Szűz Máriához szóló imádság, melyet e kiadvány előtt jelentethettek meg, s ma még nem ismerünk.⁴⁴ A könyörgés ismeretlen szerzője igényesen építette fel az imádságot: Szűz Mária közismert szövegű köszön-

39 *Andacsi tsudálatos Bóldog Aszszony Képe előtt akár mi szükségben mondandó, és az Versfejeknek első betűivel Máriát üdvözlő ájtatos és foganatos uj imádság*, Posonyban, Nyomtattatott Landerer János Mihály által, [1750–1763 között].

40 PATAKY, i. m. (28. jegyzet), 212–213.

41 SZILÁRDFY-TÜSKÉS-KNAPP, i. m. (37. jegyzet), 80, nr. 2.

42 1750 előtt nem készülhetett, mivel a jelzett nyomda ekkor kezdte meg Pozsonyban a működését. A Rugendas-féle rézlemez egy idő után elkopott, ezért készítették 1764-ben Binderrel egy újabb, mint később látni fogjuk, a Rugendas-metszetet másoló rézlemez. A nyomda nagy példányszámban a kereslethez igazítva jelentethette meg a ponyvát, valószínűleg többször egymás után. Mivel hosszú ideig forgalomban kívánta tartani a nyomtatványt, aktualitását nem korlátozta a megjelenési év feltüntetésével az impresszumban.

43 A címben az „Andacsi tsudálatos Bóldog Aszszony Képe előtt” kifejezés áll. Ismerve ennek korabeli jelentését, nem kellett az imádkozónak feltétlenül a kegyhelyre mennie, az imádságot – segítséget várva – elmondhatta a nyomtatványban közölt kép előtt is.

44 Az andocsi búcsújárás 1720-tól tekinthető folyamatosnak a mirákulum-irodalom tükrében. TÜSKÉS, i. m. (36. jegyzet).

tése (salutatio)⁴⁵ után először rövidebb-hosszabb szekvenciákkal, változatosan és választékosan dicsérte őt⁴⁶ (a dicséretbe belekomponálva a kegyhely keletkezéstörténetének legjelentősebb mozzanatát, a kegytárgy és a kápolna angyalok által történt szállítását), majd elősegítette a szöveget használó privát kérésének előterjesztését.⁴⁷ Az imádság címéből megtudjuk, hogy a „versfejek” első betűit összeolvasva „ismét” egy Mária-dicséretet kapunk („Üdvözlég [!] Mária”).

2. Német nyelvű imádság az andocsi búcsújáróhelyen (Pozsony?, Buda?, Landerer?, 1764?, 1764 után–1800 előtt?, 1786?)⁴⁸

Impresszum nélkül jelent meg az az eddig számba nem vett, négyleveles, német nyelvű nyomtatvány, melyben a szedett szövegű rész címe *Gebet vor dem gnadenreichen Bildnisse Maria Andatsch, in allerlei Trübsal, Angst und Noth, zu sprechen*. Az 1750–1763 közé datálható előbbi nyomtatványhoz hasonlóan ez a ponyvanyomtatvány is egy rézmetszettel kezdődik. A hátoldalán üresen hagyott rézmetszetet eddig nem vette számba a kutatás,⁴⁹ német nyelvű felirata a következő: „Das gnaden reiche bild Maria Andatsch, welches bey denen E.E: P.P: Franciscanern in der Marianischen Provinz in ungeru andächtig Verehret wird. 1764”, a rézmetszetet jobb oldalon lent

45 „Üdvöz légy Mária! Atya Istennek Leánya, Fiúnak dajkája, Sz. Léleknek mátkája, Sz. Háromságnak hajléka, Mennyei malasztoknak tárháza [...]”. Vö. 18. jegyzet.

46 „Vallya azt a' keresztény nép: hogy általad meg-szégyenül az ellenség, el-üzetik az ördög, el-hagyatik a' vétek, meg-nyillik a' tömlőt, meg-gyógyul az el-törött, meg-erősödik az erőtlén, el-távozik a' nyavalya, meg-tsenedesedik a' bús elme, édessé válik a' keserű, fel-gyúlad a' lélek, lángadoz a szív, és meg-vidámul a' tekintet.” „[...] tisztelek; s' Gábrriel Angyallal: tenger fővénye mennyi, s' az ő vizeinek tsöppi, égne a' tsillagi, fáknak levelei, füveknek szálai, és az örökké valóságnak szempillantási, annyi ezerszer köszöntlek [...]”

47 „[...] ama szüzeket nemző mennyei borral engem most vigasztally-meg; [...] Istennek Anyja! vedd füleidbe kérésemet [...] és mint balodról álló Dorothea Szüz, a' mennyei paraditsomból Jésustól nyert friss rósákat, és almákat Angyal által mátkájának küldé [...] Ugy engem-is [...] vigasztaly”

48 *Gebet vor dem gnadenreichen Bildnisse Maria-Andatsch, in allerlei Trübsal, Angst und Noth, zu sprechen* [Pozsony?, Buda?, Landerer?, 1764–1800 között?].

49 SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP, i. m. (37. jegyzet), 80, nr. 2 számon leírt rézmetszet e tételben említett német feliratos változata nem azonos ezzel a rézmetszettel, méretük jelentősen eltérő (a most bemutatandó metszet rézlemezének lenyomata 150×87 mm), s számos részletmegoldás is elkülöníti őket. A négyleveles andocsi nyomtatványok közül a magyar nyelvű „H. n. [17??], ny. n.” impresszummal közölt kiadványhoz nem köthető, mivel a *Pótlások*, i. m. (38. jegyzet), V, 29 nem említ rézmetszetes ábrázolást. A *Gebet vor dem gnadenreichen Bildniss Mariä-Andatsch, in allerley Trübsal, Angst und Noth, zu sprechen* című, ugyancsak négyleveles ponyvának pedig van impresszuma (Tyrnau, 1801, W. Jelinek), s a leírás itt szintén nem jelez ábrázolást. PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, I–IV, Bp., 1888–1892, itt: I, 872.

Binder János Fülöp szignálta („J Phil. Binder sc Budae”). A metszethez szolgáló rézlap készítője számos magyarországi nyomda megrendelésére dolgozott,⁵⁰ ezért a nyomtatvány nem köthető biztosan budai nyomdához.

Az 1764-re vagy utánra datálható XVIII. századi nyomtatványt – az előbb ismertetetthez hasonlóan – valószínűleg Pozsonyban nyomtatták a Landerer nyomdában.⁵¹ A korábbi hasonló szerkezetű kiadványon kívül ezt valószínűsíti a rézmetszet feliratában a mariánus ferences provincia megemlézése. A rendtartomány központja, amelyhez Andocs is tartozott, Pozsonyban volt. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a kiadvány Binder működési helyén, Budán készült a Landerer nyomdában.

A nyomtatvány szövege az 1750–1763 közé datálható, előbb ismertetett kiadványban közölt magyar nyelvű imádság némileg módosított német nyelvű változata.⁵² Így például a korábbi szövegnél pontosabb ismeretet közöl a kegyhely eredetéről, ugyanis a „meszsze tartományból” kifejezés helyett itt a „von Calotscha” olvasható és az ismeretlen szerző tudni véli azt is, hogy Andocson már száz éve történnek („schon durch [...] 100 Jahre”) testi és lelki gyógyulások. Ha ezt az időtartamot egybevetjük az andocsi búcsújárásra vonatkozó adatokkal, melyek szerint a hely 1686-ig a nagyszombati jezsuiták missziós területéhez tartozott, majd 1686 után két pécsi jezsuita gondozta, akik a kegyszobrot a főoltárra tették,⁵³ feltételezhető, hogy a nyomtatvány 1786-ban vagy 1786 körül készült.

3. A' szent névvel-való lytania a' föld-indulás ellen, Posonyban, Nyomtattatott Landerer János Mihály által, 1768.

A Landerer-nyomtatványokra jellemző nyomdai cifrákból összeállított díszítéssel kezdődő litánia és a hozzá tartozó könyörgés a komáromi földrengés (1763. VI. 28) ötödik évfordulójára jelent meg. Teljes terjedelme: []² = [4] lap – 8°. Ismeretes, hogy ebben a mai napig legnagyobb erejűnek tartott magyarországi földrengésben Komárom épületeinek egyharmada elpusztult, s több mint hatvan halottról maradt fenn híradás. A földrengés elleni, ismeretlen szerzőtől származó litánia visszatérő válaszos része a Triszágion („Háromszorszént”), erre utal a címben „A' szent névvel-való”-kifejezés. A Triszágion az V. századtól a bizánci liturgia szent éneke, melyet a hagyomány szerint Szent Proklosz pátriárka vezetett be. A „Szent

50 RÓZSA György, *Grafikatörténeti tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1998, 61–135.

51 Köszönöm V. Ecsedy Juditnak, hogy a nyomtatvány 2. lapján található könyvdíszet behasonlította publikálatlan gyűjtésében, s jelezte, hogy számára is ismeretlen ez a dísz.

52 Az imádság címéből eltűnt az 'új' kifejezés, a „Vers-fejeknek első betűi” nem olvashatók össze és a szöveg nem egyszerűen a magyar imádság német fordítása.

53 Tüskés, *i. m.* (36. jegyzet), 225–26. A ferencesek 1716-ban vették át a kegyhely gondozását.

Isten, Szent Erős Isten, Szent Halhatatlan Isten, irgalmazz minékünk” szöveg megfelelője a Nyugati Egyházban a „Sanctus” („Szent, Szent, Szent a Seregek Ura, dicsősége betölti az egész földet”), a szentmise állandó része.

Miért éppen ezt a bizánci liturgikus szöveget választotta ki az összeállító a római katolikus használatra készült litánia részének? A Triságion története miatt eshetett a választás erre a dicsőítésre. A 439-ben (vagy talán 447–448-ban?) négy hónapon át ismétlődő erős földrengések miatt a hagyomány szerint Konstantinápoly lakói Proklosz főpappal (390/395 körül – 446. július 24., konstantinápolyi pátriárka 434-től haláláig) együtt a szabad ég alatt imádkoztak és húsvét előtt húsz nappal délután 3 óra körül látták, hogy Isten ereje levegőbe emel egy fiatalembert. Ez az ifjú angyaloktól hallotta énekelni a Triságiont, miközben Isteni hang figyelmeztette, hogy ezt énekeljék ők is a pátriárkával együtt. Így tettek és a földrengés megszűnt. Azaz, ez a bibliai idézetekből (Jób, Izaiás, Ezekiel, Zsoltárok könyve és Máté evangéliuma) (preces Biblicae) szerkesztett, a Földre és veszedelmekre vonatkozó litánia⁵⁴ – válaszos részként a Triságionnal bővítve – egy lehetséges újabb magyarországi földrengés elhárítása érdekében készült.

4. Köz Rendhez való le-botsáitkozás mellyet Rudolff tsászárbán komédiás-képen ábrázola a' Nemes Nyitrai Convictus-ban lakozó nagyságos, és nemes iffiuság M. DCC. LXVIII. eszetndöben Szent Iván havában, Posonyban, Nyomtattatott Landerer János Mihály által, (1768).

Az iskoladráma-kutatás és a magyar nemzeti bibliográfia számára egyaránt ismeretlen magyar nyelvű színlap egy eddig regisztrálatlan piarista drámaelőadás egyetlen emléke.⁵⁵ Teljes terjedelme: []⁴ = [8] lap – 4°. A címben említett Rudolf császár azonos I. Rudolffal (azaz IV. Habsburg Rudolf, 1218–1291), a Habsburg család első jelentős tagjával, aki 1273–1291 között volt német király („Romanorum Imperator”). A korban Magyarországon ritka, a Habsburg uralkodóházat egyik ősében dicsőítő darab teljes szövegét – különlegessége és unikum jellege miatt –, a nyitrai piarista iskoladráma-korpusz⁵⁶ pótlásaként közlöm.

54 Például „Ki a' földet ő állandóságára épitetted Psalm. 103. / Kin a' földnek talpai megerössittettek. Job. 38. / Ki fontban méred a' hegyeket, és a' földet markodba szorítottod. Isa. 40.” *A' szent névvel-való lytania [...]*, Pozsony, Landerer János Mihály, 1768, []²_{IV}.

55 Itt köszönöm meg Pintér Márta Zsuzsanna 2016. június 5-iki levelét, aki megerősítette a színlap unikum jellegét („[...] nem találkoztunk eddig ezzel a színlappal, Rudolffról nem is találtam iskoladrámát egyáltalán.”) a még esetlegesen közöletlen drámaforrások körében.

56 Vö. pl. *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig*, s. a. r., szerk., KILIÁN István, Bp., Argumentum, 1994 (A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma: Fontes Ludorum scenicorum in gymnasiis collegiisque scholarum piarum Hungariae); KILIÁN István, *A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században: Iskolai*

Köz Rendhez való le-botsáitkozás melyet Rudolff tsászárbán komédiás-képen ábrázola a' Nemes Nyitrai Convictus-ban lakozó nagyságos, és nemes iffiuság M. DCC. LXVIII. eszetndőben Szent Iván havában. Posonyban, Nyomtatatot Landerer János Mihály által.

A' iáték sommáia.

Rudolff e'nével első Romai Tsászár annyira betsülé az alá való Rendeket, hogy még meg-is neheztelte légyen azt az Udvarnokitúl, ha az hozzája Folyamó szegényeket el-tiltották tőle: Had jöjenek, úgy-mond, hozzám az emberek, mert nem a' végre löttem Tsászárrá, hogy szekrényben el-rekesztve lappangjak.

Did. Sav. de educ. Princ. symb. 39.⁵⁷ Just. Lips. in Monit. Polit.⁵⁸

Elöl-járó képzés.

Rhodus Népe, Apollo mindennapi Különös kegyeskedésének hála-adó szivességgel meg-felelni igyekeztén, tiszteletére örökké emlékeztető oszlopot emel.

Első végezés.

Első ki-menet.

A' Polgárok meg-jutalmazásárúl adatott tegnapi parantsolattyát a' Rudolff Tsászárnak a' Balás olly nehezen szenvedti Amadeussal, és Kálmánnal együtt, hogy

II. A' Tsászár előtt sem titkolhattya; arra való nézve ötöt arról el-inteni mesterkedik, illyen szinnel élén, hogy a' követek, a' kiket pompátsan akar fogadni, meg-neheztelhetik, 's bal értelemmel vehetik a' dolgot mint-ha méltóságok el-len volna egyetemben a' Polgárokat-is jó kedvel venni.

III. De ezen fogásával semmit sem használ; mert a' Tsászár fel-tett szándékában álhatatossan meg-maradván az Amadeusra, és Kálmánra biza a' követeket, véle pedig ugyan-azon követek udvarlására Tanátsot gyűjt. A' kit

IV. Midőn hallanak, előszer fel-haborodnak, végtére így egyeznek-meg: hogy a' Balás a' Tanátsnak, magok pedig a' Követeknek veszejtsék eszeket a' végre, hogy a' Rudolff szándékát meg-gátolhassák: de alig indul a' Balás a' Városházához,

színjátékaink témarendje egy reprezentatív jezsuita és a teljes piarista felmérés alapján, Bp., Universitas, 2002; *Piarista iskoladrámák 2*, s. a. r. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, KILIÁN István, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., MTA ITI–Argumentum, 2007 (Régi Magyar Drámai Emlékek: XVIII. század, 5/2); KILIÁN István, *A nyitrai piarista iskola színjátéka a 18. században = Drámák határhelyzetben: A 2012. szeptember 4–7-i nyitrai konferencia szerkesztett szövegei*, I, szerk. BRUTOVSZKY Gabriella, DEMETER Júlia, N. TÓTH Anikó, PETRES CSIZMADIA Gabriella, Kassa, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar–Magyar Szemiotikai Társaság, 2014, 7–24.

57 Didacus SAAVEDRA FAJARDO, *Idea Principis Christiano-Politici*, Pestini, J. G. Mauss Bibliopola, 1748; korábbi latin nyelvű kiadások pl. Amsterdam, 1643; Köln, 1649.

58 Justus LIPSIVS, *Monita et exempla politica libri duo, qui virtutes et vitia principum spectant*, Antwerpen, 1606. A műnek számos kiadása ismert.

V. Nagy örömmel tolyonganak az Udvar-felé a' Polgárok, a' kiket az Amadeus, és Kálmán el-tiltanak

VI. Az Al-Udvariak által. Ezek ám bátor illetlenebbül bánnak a' Polgárokkal, még-is, hogy el-tágíthatták őket, örülnek

VII. A' Balással együtt. Midőn pedig a' Polgárokon tett Illetlenséget meg-érte, 's-jobban meg-fontoltya, örömének vége szakad, de nem tellyességgel; azért-is

VIII. Az Amadeust, és Kálmánt bátorította, 's-vigasztallya avval leg-inkább, hogy a' Tanács-is meg-neheztelt a' Tsászárnak felette rendetlen kegyeskedésére; halván pedig a' Balástól, hogy a' Tsászár emlékezetére a' piatz közepén valamelly emlékeztető épületet tessenek a' Polgárok, igyenessen a' Tsászárhoz készülnek, hogy őket bé-vádoltyák.

Első Ábrázolás.

Vulcanus Mivesi irigységtől, 's bosszút-álló gögös pépeskedéstől viseltetvén, Apollo oszlopja ellen seregelnek.

Második végezés.

Első ki-menet.

A' Tsászár jó rendben szedett birodalmának igen örül, és mivel látja vala, hogy annak tökéletességére egyedül az egy várasiakhoz mutandó jó akarattya kívántatnék, azt-is el-tökéli magában; de mindenek előtt az al udvart kívánnyá meg-vigasztalni. Azon közbe

II. A' Balás-is a' Váras-házától viszz-térvén a' Tanácsnak nehéz kedvét nagy haszontalanul rebesgeti, 's még a' Tsászár parantsolattyából ő az al-udvariak után fáradoz,

III. Amadeus, és Kálmán a' Tanácsbéliék komor kedvét nagyobra viszik, a' Polgárokat vádoltyák, hogy a' Tsászár hire, az Udvar tanácsa, a' Tanács engedelme nélkül emlékeztető épületet tessenek: de a' Tsászár azon nem csak meg-nem indul, hanem inkább ezen irigységet magában dorgáltya.

IV. Látván pedig Amadeus, és Kálmán az al-udvart a' Polgárok ajándékival jönni, egyszerre el-tűnnek a' Tsászár-elül, a' kinek nem tetszik a' Polgárokból tett illetlenség; azért-is a' Balást érettek küldi, minek-utána böven meg-ajándékozta volna az al udvariakat. A' kik

V. Felette igen örvidenek; szerentséseknek álittyák magokat; a' Tsászárnak minden jót kívánnak; hogy meg-tsalatván úgy bántanak a' várasbéliékkal, nagyon sajnáltyák; a' Balással együtt

VI. Az elő-álló Amadeust, és Kálmánt bosszontyák, 's álnok parantsolattyokat szemekre hánnyák; ők pedig mind ezeket nem türhetvén a' Tsászárhoz sietnek panaszt tenni.

VII. Hogy pedig a' Balással-is úgy bántanak, el bosszonkodván, a' Tsászár fejére sok rosztat jövendölnek, bosszút állani akarnak. Annyival is inkább, hogy

VIII. A' Tanátsbéliek-is a' Tsászár szándékának eleit akarják venni.

IX. Hogy pedig azt annyival helyesben végbe vigyék, a' követeket-is réeszekre vonnyák. De

X. A' Balás sem hever: hanem ezeknek példájátúl ösztöne lévén

XI. Elöszer-is az Iffiú Hertzegeket, onnét

XII. Két fő-Polgárokat különös, és nem várt mesterséggel tsal-meg a' végre, hogy az udvartúl el-távozzanak.

Második ábrázolás.

Apollo Barátság Isten-Aszszonyának társaságában természetes méltoztatásával kedves Rhodus népéhez le botsajtkozván ott zenebonáskodó Vulcanus Mivesit gyalázatosan el-széllesztí.

Harmadik végezés.

Első ki-menet.

Amadeus, és Kálmán örvendeznek, hogy kedvek szerént folya dolgok: arra való-nézve végig akarják szándékokat folytatni

II. A' Tanátsal együtt. De

III. A' követek meg-másolván előbbeni végezéseket, le-verik a' Tanátsbélieket arrúl, és magokkal az ebédli palotában vizsik; a' melly dologban annyival is örörmestebb engedelmeskednek, hogy

IV. Hallyák az Udvar-is az Amadeus, és Kálmán ellen engesztelhetetlenül panaszkodni.

V. Ugyan-azon-képpen panaszkodnak a' Polgárok-is, a' kik, hogy azonnal a' Tsászár eleibe nem botsajtnak, erőszakot akarnak tenni; de a' Tsászár nevével meg-tartoztattyá őket a' Balás. Ki is ezek közül

VI. Másokat, úgy mint a' kik meg-nem-unván a' váraozást meg maradának, ösztönöz, hogy nagy kész sörénységgel látnának dolgokhoz: azt pedig olly végbül tselekszi, hogy ezen méltatlansággal fel-indítsák a' Tsászárt.

VII. Midön azért tanátsa után indúlnak, és illetlenebbül Zenebonáskodnak, az Amadeust ki-küldi a' Tsászár, hogy őket le-tsendesitse, igérvén, hogy nem sokára meg-fog a' Tsászár jelenni; a' Balást pedig a' vendégek multságára rendeli. Ezt halván

VIII. Mindnyájan tapsolnak. De

IX. Éppen nem türhetvén a' váraozást ismét zenebonáskodnak, mind addig, míglen

X. A' Tsászár a' vendégséget végzi, 's a' vendégség után sétálni szándékozván nagy böven meg-nem vigasztallya őket: azokat pedig, a' kik akarattyát ellenzették, keményen meg-nem dorgallya.

Bé-rekesztő képzés.

Rhodusbéliek Apollo kegyességének hálát, győzedelmének ditséretet énekelnek.

Komédiát játszó áll-ortzák.

Rudolff Tsászár. Zerdahelyi György.

Iffiu Hertzegek

Maximilianus. Zerdahelyi András

Fridrik. Zerdahelyi Pál

Pipinus. Süllei Antal

Belső Tanátsosok

Boleslaus. Gróff Berényi Joseff

Amadeus. Bartakovits Aloysius.

Petronius. Radovits Péter

Pandulphus. Bossányi Ignázt.

Kálmán. Harsányi Calasantzius

Leontius. Rosenzvveig Ignázt

Tanátsbéliek

Phidippus. Nagy Eugenius

Armindus. Lukátsi Miklós

Burtonius Lehotzki Antal.

Fortunio. Dominkovits Antal.

Honorius. Borsiczki Károly.

Lentulus. Mednyánszki Mihály.

Követek

Canutus. Gróff Berényi Thadé.

Haraldus. Bacho Antal.

Arnulphus. Lehotzki Elek.

Bertrandus. Malevitz Thadé.

Polgárok.

Kürti Jóseff. Malevitz Ferentz. Biróczy Dániel. Borsiczki Miklós. Blaskovits

János. Ordódi István. Sámbockréty Miklós. Szuló Pal. Frimmel Antal.

Schekkenberger Ignázt. Petrikorits Ignázt. Minich Rudolff.

Al-udvar.

Balás Kázmér Ágoston. Lülel Mátyás 's a' többi.

Mind ezek az aitatosság, és az emberség nagyobb gyarapítására.

„Wirtusfű Wirágból kötöm Wers Rósáit”

Egy ismeretlen Berei Farkas András-nyomtatvány 1820-ból*

Berei Farkas András (*1770–†1832. IX. 13.), a XVIII–XIX. század fordulójának vándorköltője és alkalmi versszerzője nem szokványos életutat járt be.¹ Módszeresen kutató életműve az alkalmazott irodalom, a mesterkedő költészet és a világi tárgyú ponyvairodalom hármassága, egymást részben metsző köreiben belül helyezhető el. Irodalmi önmeghatározását, alkotó módszerét, műfaji rendszerét és poétikai eszköztárát tudományos közleményekben és háromkötetes monográfiában vizsgáltam meg.² A munkái könyvészeti feltárását tartalmazó bibliográfia bevezetőjében felhívtam a

* Első megjelenés: *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2012, 195–202.

1 KNAPP Éva, „A Lói Tanács Zabolázója” I. Berei Farkas András vándorköltő élete és munkássága; II. Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája; III. Berei Farkas András vándorköltő társadalmi kapcsolatai és irodalmi elhelyezése. *Mutatók és javítások*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2007–2009 (a továbbiakban: KNAPP 2007–2009), itt: I; vö., Uő, *Egy hódmezővásárhelyi vándorköltő viszonyai: Berei Farkas András élete és munkássága (1770–1832)*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2007. Vö. még: Uő, *Egy „rigmuscsináló világ tsaló”: Berei Farkas András (1770–1832)*, Papírlap, 1(2003), 5–12; Uő, *Egy fantom „vándornyomdász” a XVIII–XIX. század fordulóján: Berei Farkas András kiadói és terjesztői tevékenysége*, Magyar Könyvszemle, 119(2003), 18–41, 149–165; Uő, *Popularitás és literátusság között: Berei Farkas András, a vándorpoéta és könyvárus*, Könyv és Könyvtár (Debrecen), 25(2003) [2004!], 179–247. Ugyanez önálló kiadványként, sorozatban: *A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Közleményei*, 241; Uő, *A „rézmetsző poéta”: Grafikák Berei Farkas András életművében*, Művészettörténeti Értesítő, 53(2004), 81–107; Uő, *Berei Farkas András vándorköltő (1770–1832) és a tokaji bor*, Bacchus földje – Képek Tokaj-Hegyalja múltjából, 2(2006), 85–96; Uő, *Berei Farkas András versezete a hódmezővásárhelyi tűzvészről* = BEREI FARKAS András, *A kis Trója pusztulása*, Hódmezővásárhely, Borda Antikvárium, 2008, 17–22, 29–32.

2 KNAPP 2007–2009 (1. jegyzet).

figyelmet a még számba nem vett, utolsó példányig megsemmisült, illetve feltételezhető Berei Farkas-nyomtatványokra. Ugyanitt a feltárt kiadványokat függelék követi, melyben megtalálhatók a példányból ismeretlen, szerző által tervezett, illetve az autobibliográfiák alapján feltételezhető, de példányból ismeretlen kiadványok felsorolása.³ A monográfia megjelenése óta eltelt öt évben mindössze egyetlen új,⁴ csupán az egyik oldalán nyomtatott, folió formátumú, egy levél terjedelmű nyomtatványa került elő, mellyel kibővült a már számba vett 117 nyomtatott Berei Farkas-kiadvány.⁵ A fejlécként szokványos nyomdai cifrákból összeállított díszítősorral kezdődő, egyszerű, egyedi sajátosságokat nélkülöző nyomdai kivitelű egyleveles nyomtatvány tartalma, melyet egykorúan Toldy László őrzött meg gyűjteményében,⁶ betűhív formában a következő:

Országunk Tsillagja, ama nagy Rudnay
H. RUDNAY SÁNDOR ÜNNEPE
ÉNEKE.
(Esztergomban 1820ban 16. Majusban.)

Hogy ha az élő fák' beszélni tudnának
Rudnayı Sándorról azok is szólnának
Erdelyi Püspökből lett Ország Primássa
E Hazát fel tartó, és erős Atlássa.
Magyar Hazánk tíz esztendő's árva gyászszát vetkezi
Hogy a Nagy Rudnay Sándort Gyám Attyának nevezi
Az Erdélyi Nemes Haza így nyújta vigasztalást
Rudnayban a' kit fedez Rósa szín selyem palást
(*irta Bétsben az Udvari Poéta.*)

FŐ POSONY VÁROSA' ÉNEKE.

Hertzeg és Gróf Pálffy Excellentiája
Magyar Nemzetünknek ékes Koronája

3 KNAPP 2007–2009, II, 132–135.

4 Az újonnan előkerült nyomtatvány nem található meg a példányból ismeretlen, szerző által tervezett, illetve az autobibliográfiák alapján feltételezhető, de példányból ismeretlen kiadványok felsorolásában. KNAPP 2007–2009, II, 132–135. Az unikum nyomtatványt Borda Lajos őrizi magángyűjteményében.

5 KNAPP 2007–2009, II, 15–131.

6 A nyomtatvány tetején és közepének jobb szélén a gyűjteményi pecsét szövege: „Toldy László könyvtárából”.

Vásonkői Zichi a Korona köve
Zászlója a melyet selyem Takáts szöve
Az ellenség előtt melyet lobogtatott
Vitézi pálmával meg jutalmaztatott
Nagy hazafi! nagy Gróf Langi Zichi János
Hazafi tisztiben dolga se hijános.
Hertzeg Eszterházy Miklós és Pál fija
Hertzeg Grasalkovich : mind nagy Hazafi a'
G. Eszterházy is fija a' Hazának
Koszorút nyujtnak itt az Ország' Attyának.

PRIMÁSI TZIMER' MAGYARÁZATJA.

A' Rósa szín palást jelent Hertzezséget,
Korona Fő Rangot, és nagy tisztességet
A' Ró'sa szín festék a' MártYROK' vére
A' kiknek a' JéSUS Koronát ígére
A' Medve ellenség Ördög, Világ, Pokol.
Ki ezeknek hódol örök halált okol.
De ki a' JéSussal együt vitézkedik
Az Ördögön, Poklon, győzödelmeskedik.
A' Fél Hód, és Tsillag, e' két Égi jelek
Fel váltják a' Nappalt a' setét Éjjelek.
Esztergomnak szinte ma van új Hód tölte
Égi örömökkal minket is bé tölte.
Mintha Földiekhez jönne Égi Követ.
A' kit száz ezerből álló Nép is követ.
Mint az el fogyott Hód mi is meg ujjúlunk,
Ő Hertzezségéhez a' midőn járulunk.

SZINYEI FARKAS,⁷

Palatinalis Fő Udvari Poéta.

A három verset tartalmazó nyomtatvány szorosan kötődik Rudnay Sándor (*1760. X. 4.–†1831. IX. 13.) esztergomi érsekhez, akinek személye több Berei Farkas-munkát ihletett.⁸ Ezek egyikéből, a Buda látképét ábrázoló rézmet-

7 Berei Farkas András versszerzői névhasználatához l. *Függelék az életpályához – Farkas András névhasználatára és önmegnevezéseire*, KNAPP 2007–2009, I, 255–256.

8 KNAPP 2007–2009, II, 87, nr. II.73; 88, nr. II.74; 162, nr. VB15.

szet kísérőverséből választottam a két személy kapcsolatára jellemző, cím-ben olvasható idézetet.⁹ A patetikus, mesterkéltén egyénieskedő „tizenkét lábú” sor és a sajátos írásképpel kiemelt alliteráció egyrészt Berei Farkas András figyelemre „éhes” magamutogatására jellemző.¹⁰ Másrészt érzékletesen bemutatja a szerző Rudnay Sándor esztergomi érsekre mecénásként számító elképzelését.¹¹ Rudnay Sándor érseksége előtt Erdély püspökeként országszerte közismert bőkezű adakozó volt,¹² nem véletlen, hogy Berei Farkas András haláláig tőle várta poétai „nyugdíját”,¹³ amint ezt rézmet-szetes portréja második és harmadik állapotát kísérő, önmagát bemutató versében közhírré tette: „Cárdinalis Eminentíája Ön-ajánlásából / fizetés-sel nyugott Haza Poétája.”¹⁴

A Rudnay Sándort köszöntő nyomtatvány készítésekor, 1819–1820-ban Berei Farkas András súlyos válságot élt át. Vácott összeállította művei újabb jegyzékét, a „180 árkusból álló” életművet, melynek nyomdai meg-jelentetésére 4000 forintot szeretett volna összegyűjteni. Járt Pest-Budán, ahol 1819. június 21-én valószínűleg szemtanúja lehetett az apagyilkos gróf Beleznai Sámuel lefejezésének a Vérmezőn.¹⁵ Minden valószínűség szerint ebben az évben vendégeskedett a péceli kastélyban a földszinti könyvtárte-remből nyíló, vándoroknak és költőknek fenntartott szobában gróf Ráday Pálnál, amint erre *Patens* című nyomtatványa egy példányában az autográf szerzői ajándékozó bejegyzése utal.¹⁶ Tervbe vette, hogy nevet változtat, és a Berei előnevet „a Szinyei Prédikátum”-ra cseréli. Járt Gyöngyösön, ahol

9 Uo., II, 162, nr. VB15.

10 Vö. *Én Názó Poéta gyenge Tanítványa: Berei Farkas András irodalomelméleti nézetei* = „Nem süllyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 639–652. <http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Knapp.pdf>

11 Ugyanebben a versben olvashatók a következő sorok is: „[...] terem belöllem pensió-s Poétát / Arról tudósítom Pesten a Diétát.” KNAPP 2007–2009, II, 162, nr. VB15.

12 1815-től volt erdélyi püspök. Többek között az erdélyi papi szeminárium férőhelyét 26-ról 50-re emelte, és saját vagyonából évente 16.000 forintot fordított szemináriumi célokra. 1816-ban az erdélyi éhínség idején megnyitotta magtárait és pénztárát a rászorulóknak.

13 Berei Farkas András már 1814-től használta az „Emeritus Juratus notarius” („nyugvó hites nótárius”) melléknevet, ez azonban nem jelentett valóságos „nyugdíjat”, mivel hivatala nem volt. Az új formula használatára minden valószínűség szerint az ösztönözte, hogy közönsége előtt terhessé vált a joggyakornokság további emlegetése. KNAPP 2007–2009, I, 49–50.

14 KNAPP 2007–2009, II, 164–165, nr. VB16/b, VB16/c.

15 Uo., II, 79, nr. II.65.

16 A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szüry Gyűjteményében található példány ajándékozó bejegyzése a címlap előtti előzéken: „Illustrissimo D. C. Paulo Rhaday S. C. R. Camerario”. Uo., II, 86, nr. II.72.

állítására szerint újra meg akart nősülni. Ennek érdekében Pozsonyban azt kérte Galántai Esterházy Miklós hercegtől, hogy a gyöngyösi Somos utcában lévő két háztelket, melyek után Kisné és Árva Horváth Juliánna adózik, a herceg „inscribálni méltóztatna részemre”. Esterházy állítólag neki ajándékozta a két telket, de amikor Farkas az esküvő reményében visszatért Gyöngyösre, „jegyese” gyermeket várt, azaz – mint sommásan írta – „a Gyöngyösi mátká tál el-töre”.¹⁷ Gyöngyöstől Pest-Budán át meg sem állt Bécsig, ahol 1820-ban Rudnay Sándor esztergomi érseket köszöntötte. Bécsből Esztergom érintésével utazott tovább Eperjesre.¹⁸ A mozgalmas életrajzi háttér bizonyítja, hogy sürgősen megfelelő mecénásra volt szüksége, s azt Rudnay Sándorban vélte felfedezni.

Berei Farkas András sajátos alkotói stratégiája¹⁹ ismeretében nem meglepő, hogy az impresszum-adatokat nélkülöző nyomtatvány három verse más műveiben is megjelent. Az unikum, korábban nem feltételezett, eddig bibliográfiailag ismeretlen nyomtatvány első és második verse ugyanezek a címen megjelent az ugyancsak unikum példányú *Poétai virágok* című, ismeretlen helyen 1820-ban megjelent Berei Farkas-munka kilencedik levelének hátoldalán.²⁰ Mivel a harmadik vers is megjelent egy másik nyomtatványban (Berei Farkas András, *Szomorú vigasság*, Bécs, 1820) a most közölttől eltérő, „Rudnai Rudnay Sándor Ö Hertzegsége’ Magyar Ország’ Primássa Tzimerének magyarázatja” címen,²¹ feltételezhető, hogy az újonnan adatolt alkalmi nyomtatvány 1820-ban²² készült egy ismeretlen bécsi, esetleg pozsonyi nyomdában, s a szerző azt Esztergom-

17 Uo., II, 85, nr. II.71, [1]_{3v-4r}; II, 86, nr. II.72, 18–19.

18 Uo., I, 48–50.

19 Uo., I, 77–96.

20 Uo., II, 88, nr. II.74, []_{1v}.

21 Uo., II, 87, nr. II.73, 4.

22 Az 1820. évi megjelenést támasztja alá az a körülmény is, hogy egy 1819-ben megjelent munkájában (KNAPP 2007–2009, II, 86, nr. II.72) Berei Farkas az „Az Új Munkák’ Nevei” között a 19. számon írta körül a már hivatkozott, akkor még csak tervezett, a megvalósulttól részben eltérő tartalmú (KNAPP 2007–2009, II, 88, nr. II.74) munkát: „Rudnai Sándor Magyar Ország Primássa, az Üdvezlő Fő Rangok és az Esztergomi fegyver viselő, Magyar polgár sereg által meg tiszteltetése Májor és Tanátsbéli Juhász János, és Fő Adjutáns Lester Urak Vetérlések alatt. Báró Szepesi Erdelyi [!] Püspök’ Versei Tóldalékban.” 1820 előtt Berei Farkas kinyomtatott mecénásainak körében nem található meg Rudnay Sándor neve, megtalálható viszont az esztergomi érsekséget Habsburg-Estei Károly Ambrus halála utáni széküresedésben irányító Jordánszky Eleké a „Jordánszky Kanonok” formában. KNAPP 2007–2009, II, 86, nr. II.72, [2]_{2r}. Jordánszkyhoz l. Tüskés Gábor, KNAPP Éva, *Utószó = JORDÁNSZKY Elek, Magyar országban, ’s ahoz tartozó Részekben lévő [...] Mária kegyelem’ Képeinek rövid leírása*, Pósonban, Belnay’ örökösének betűivel, 1836, faksimile kiadás, Bp., Akadémiai, 1988, 11–12.

ban az érseki bevonulás alkalmából gratulációként kívánta átnyújtani Rudnay Sándornak.²³

A nyomtatvány egyetlen költői toposzát („Hogy ha az élő fák’ beszélni tudnának”)²⁴ az első vers (*Országunk Tsillagja, ama nagy Rudnay H. Rudnay Sándor ünnepe Éneke. Esztergomban 1820ban 16. Majusban.*) első sora tartalmazza, melyet követően az alkalmi ének szorosan kötődik az aktuális eseményhez, Rudnay Sándor esztergomi érseki bevonulásához. Rudnayt a Habsburg-Estei Károly Ambrus halálát követő tízéves²⁵ érseki székhüresedés után iktatták be esztergomi érseknek. Beiktatása napján székhelyeként Esztergomot nevezte meg és foglalta el, azaz megszüntette az esztergomi érsek és káptalan 1543 óta tartó nagyszombati, illetve pozsonyi tartózkodását. 1820. május 16-án Esztergomban a Szent Vendel téren (ma Rudnay tér), a déli városrészben, a budai és a komáromi út találkozásánál fogadta Esztergom népe – köztük minden valószínűség szerint Berei Farkas András – az új érseket, Rudnay Sándort, aki korábban (1815-től) erdélyi püspök volt. A versben minden bizonnyal az örvendezés toposzaként szerepel a „Rósa szín selyem palást”, amely a katolikus egyházban közismerten évente mindössze két alkalommal (advent 3. és nagyböjt 4. vasárnapján) használatos, az egyházhoz tartozás örömeinek kifejezésére szolgáló liturgikus színeként.²⁶

A második, *Fő Posony Városa’ Éneke* című vers a Pozsonyban és Budán már 1820 előtt megismert főúri „mecénásai” közül emleget néhányat, akikről feltételezte, hogy részt vesznek Rudnay Sándor köszöntésén, s ez alkalommal tőlük is pénzt remélhet a nyomtatvány átadásakor. A felsorolt személyek kiléte nagy valószínűséggel jól azonosítható. „Hertzeg és Gróf Pálffy Excellentziája” Pálffy József gróf, aki édesapja, Pálffy Károly Jeromos halála után (†1816. május 28.) elsőszülött fiúként örökölte a birodalmi hercegi rangot. „Vásonkői Zichi” vagy Zichy Károly (*1753–†1826) országbíró, helytartótanácsi elnök, vagy az ugyancsak Zichy Károly (*1779–†1834) főispán, a magyar udvari kamara elnöke volt. A „Nagy hazafi! nagy Gróf

23 A nyomtatvány kijelölt helye a bibliográfiában: KNAPP 2007–2009, II, nr. II.73/a.

24 A lírai gondolat átformált, kvalitásos megfogalmazása Petőfi Sándornál: „Beszél a fákkal a bús őszi szél, / Halkan beszélget, nem hallhatni meg; / Vajon mit mond nekik? beszédire / A fák merengve rázzák fejüket.” PETŐFI Sándor, *Beszél a fákkal a bús őszi szél ...* Koltó, 1847. szeptember. Az időtálló toposz variánsa XX. századi gyermekversben is megtalálható „... / rózsák, szegfűk, tulipánok. / Hogyha beszélni tudnának, / tán jó reggelt kívánnának, / ...” ZELK Zoltán, *A kis kertész*.

25 A versben helyesen tíz év olvasható („Magyar Hazánk tíz esztendő árva gyászszát vetkezi”), ami Berei Farkas ismereteire vet fényt.

26 Amikor a szerző áttért a katolikus hitre, a hetekig tartó oktatás részeként ismerkedhetett meg a liturgikus színekkel és jelentésükkel. KNAPP 2007–2009, I, 43–50.

Langi Zichi János” nagylángi nagybirtokost éppúgy teljes nevén írta versebe, mint a neves műgyűjtő és mecénás birodalmi herceg Esterházy Miklóst (*1765–†1833) és fiát, Pált. Farkast anyagilag segíthette az utóbbi két személy, mivel később nekik ajánlotta a Napóleont hajóval viszik Elba szigetére témájú rézmetszetet, mely *A haza kétszer kötött, négyszer bomlott békessége* című nyomtatványához kötve jelent meg (Szeged [1822]).²⁷ „Hertzeg Grasalkovich” azonos a Gödöllői kastély urával, a gyermektelen Grassalkovich Antal birodalmi herceggel, királyi kamarással, Csongrád vármegye főispánjával, akit Farkas korábban és később is több nyomtatványában emlegetett, illetve „mecénásaként” köszöntött.²⁸ „G. Eszterházy” valószínűleg nem más, mint galántai gróf Esterházy József (*1760–†1830?), Zemplén vármegye főispánja, akit Farkas a már említett Buda rézmetszethez tartozó versében is megemlített.²⁹

A harmadik vers Rudnay Sándor érseki címerének kép nélkül közölt sajátos emblematikus magyarázata. Az emblematikus címermagyarázat műfaja a XVII–XVIII. századból került át a XIX. század első felére, s ekkor ugyanúgy egy-egy személy dicsőítését vagy a családi reprezentációt szolgálta, mint korábban, illetve a humanista gyakorlatban.³⁰ Az értelmezés tartalmát Berei Farkas András igyekezett közelíteni úgy a korízléshez, mint a jeles alkalomhoz. A versezetben a „Rósa szín palást” valószínűleg egyaránt jelenti az öröm – korábban már értelmezett – szimbólumát és a herceg-érseki címer palástját. A címeren nyugvó koronát a belőle kinyúló apostoli kettős kereszttel Farkas egyszerűen a „Fő Rang”-ra „és nagy tisztesség”-re értelmezte. A címerben látható medve némileg zavaros, moralizáló magyarázattal „ellenség Ördög, Világ, Pokol. / Ki ezeknek hódol örök halált okol. / De ki a’ Jéssussal együt vitézkedik / Az Ördögön, Poklon, győzödelmeskedik.” Aktualizálásra hajlik a címerben látható csillag és félhold értelmezése (Rudnay Sándor mint „Égi Követ”), melyet Farkas összekötött személyes elvárásával, saját, az érsektől remélt anyagi „megújulásával”, azaz Rudnay által vágyott megajándékozásával („Mint az el fogyott Hód mi is meg ujjúlunk, / Ő Hertzegségéhez a’ midön járulunk.”).

27 „H: Eszterházy Miklós, és Pál / Fiának, az Anglusnál lévő Követnek. / ajánlja az Iró”. *Uo.*, II, 200, nr. VC3.

28 Így például 1809-ben és 1830-ban: *Uo.*, II, nr. II.37; nr. II.114. Berei Farkas a gödöllői Grassalkovich-kastélyt rézmetszeten, kísérőverssel is megörökítette 1819-ben. *Uo.*, II, 145, nr. VB3.

29 „...Buda / Gróf Eszterházzal egy Urat szolgáltam / Budán; hogy Udvari Poétának áltam / Zemplén Vármegyének a lett Fő-Ispánja; ...” *Uo.*, II, 162, nr. VB15.

30 Vö. KNAPP Éva, *Emblematikus eszközök a XVII–XVIII. századi magyarországi prédikációirodalomban*, ItK, 104(2000), 1–23, itt: 13–14.

Az elismerés és az ismertség kettősségében már életében legendás Farkas András nyomtatott munkái bibliográfiájának egy tétellel történt kiegészítése lehetőséget nyújtott az irodalmiság alsó határán mozgó, a popularitás és a literátusság közötti sajátos közvetítő szerep újabb, rövid bemutatására. Farkas írói habitusának és mentalitásának összetevői e nyomtatványában is töretlenül érvényesültek, jóllehet a versezet már előrevetíti a szerző fogadtatásának 1820 körüli gyökeresen átalakulását: verseit egyre kevesebben tartották szórakoztatónak, s ez visszahatott a szerző alkotókedvére. Halász Gábor szavainak igaza azonban e nyomtatvány ismeretében is töretlen: „Nemcsak a remekművek halhatatlanok, a ponyva is az [...]”,³¹ s tegyük hozzá – kutatható továbbra is a magyar irodalomtörténet számára.

31 HALÁSZ Gábor, *A halhatatlan ponyva* = *Uő, Tiltakozó nemzedék*, Bp., Magvető, 1981, 1164.

III. Megőrzött állományok és „őreik”

A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti ősállományának negyven új kötete

A budapesti Egyetemi Könyvtár egyik jogelődje, a nagyszombati (ma Trnava, Szlovákia) jezsuita könyvtár két fennmaradt XVII. századi katalógusa egyikének teljes, másiknak az 1690. évre vonatkozó „annus inscriptionis” bejegyzésekig terjedő szövegkiadása (1997) célja – a kötet bevezetője szerint – „a könnyebb hozzáférhetőség megteremtése volt”.¹ Ugyanitt további, e kiadást követő újabb munkafázisként fogalmazódott meg „a még megmaradt kötetek bibliográfiai és egyedi feltárását összegző könyvtár-rekonstrukció” és egy „számítógépes adatbázis létrehozása”.²

A nagyszombati könyvtárnak és jogelődjeinek a jezsuita egyetem megalapítása – 1635 – előtti, úgynevezett ősállománya budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött köteteinek Dümmerth Dezső és mások feltáró munkáját követő megjelentetése 2001-ben e korábban megfogalmazott célrendszer teljes körű megvalósítása nélkül látott napvilágot.³ Ezt bizonyítja mindenekelőtt, hogy az összesen 249 tételből (amely valójában 248 bibliográfiai leírás – egy, a 156. ugyanis üres szám) 212 kiadványt (85,5%) először

1 *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, II, *Nagyszombat 1632–1690*, s. a. r. FARKAS Gábor Farkas, Szeged, Scriptum Kft., 1997, 7. – A kötet főcíme szerint 1711-ig lenne elvárható a közlés, mivel a második, 1690-ben készült katalógust 1690 után is és a XVIII. században is folyamatosan használták. Az e katalógusban található későbbi bejegyzésekre és a folyamatos használatra a szövegközlésben mindössze a magyarázat nélküli „(…)” jelzés utal. A részleges közlés tényre a bevezető nem tér ki, azt nem indokolja. A kötet alcímében megtévesztő a „-tól – -ig” jelzésre használatos gondolatjel, mivel nem az 1632–1690 között beszerzett és a katalógusokba bejegyzett könyvanyagról van szó, sem pedig a két időpont között megjelent nyomtatványokról, hanem két katalógusról.

2 *Magyarországi...*, i. m. (1. jegyzet), 7.

3 FARKAS Gábor Farkas, *A nagyszombati egyetemi könyvtár az alapításkor, 1635*, Szeged, Scriptum Rt., 2001.

Dümmerth Dezső vett számba. Az ő könyv- és könyvtártörténeti szempontból alapvető feltárásához képest a kötetben a bővülés mindössze 36 tétel (14,5%) volt. Ebből három nyomtatványt (1,2%) a Mezey László által irányított *fragmenta codicum* kutatások során azonosítottak, hét-hét további tétellel Timkovics Pál és Knapp Éva (2,8% – 2,8%), tizenkilencel (7,7%) pedig a sajtó alá rendező Farkas Gábor Farkas bővítette az antiquissimának elnevezett, könyvtártörténeti szempontból országos jelentőségű, kiemelkedő értékű ősszállományt.⁴

A 2001 óta eltelt időszakban – ismereteim szerint – nem jelent meg egyetlen olyan tudományos közlemény sem, mely a korábban tervezett „összegző könyvtár-rekonstrukció”-val foglalkozott volna, s elmaradt az e munkálat előzményének számító könyvtári azonosítás, azaz az ősszállományhoz tartozó további, újabb kötetek feltárása is. Ennek oka elsősorban elvi és elméleti összetevőkben kereshető. Ilyen mindenekelőtt az a tudománytörténeti körülmény, hogy a korábbi vizsgálatok az 1635 előtti nagyszombati jezsuita könyvtárat és jogelődjeit hallgatólagosan ugyanolyan módszerekkel közelítették meg és kezelték, mint a korszak világi könyvtárait, jóllehet sajátos, több tekintetben egyedülálló egyházi, azon belül szerzetesi könyvtárak voltak, s ennek megfelelően az ott őrzött állományra mindenkor speciális szabályok és előírások vonatkoztak.⁵ Ma már nyilvánvaló, hogy e jezsuita könyvtárak szerveződését, szerkezetét, használatát és napi működését aligha lehet összevetni az időszak világi főúri vagy nem szerzetesi egyházi könyvtáraival.

Úgy tűnik fel, az ősszállomány könyvtártörténeti megközelítésekor nem segítette, – s valószínűleg a továbbiakban sem fogja segíteni – a rekonstrukciót Némethi Jakab személyének magától értetődő módon az 1632. évi katalógus készítőjeként történő kezelése. Ez a Dümmerth Dezső által először munkahipotézisként, majd a továbbiakban indoklás nélkül tényként kezelt állítás⁶ leegyszerűsítette az egyetemalapítás előtti évek összetett

4 Vö. FARKAS, i. m. (3. jegyzet). – A közölt adatok Farkas 2001-ben megjelent kötetének elemzéséből származnak. Ezek az adatok nem tartalmazzák a valós feltárás minden részletét. Vö. pl. ehhez: *Fragmenta Latina Codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*, recensuit Ladislaus MEZEY, Bp., Akadémiai, 1983, a liber tradens kötetek possessor-bejegyzései; KNAPP Éva, *Módszertani megjegyzések a Budapesti Egyetemi Könyvtár Bibliotheca Antiquissima különgyűjteményének rekonstrukciójához*, MKSz, 113(1997), 232–238.

5 Vö. például a pálos rendi könyvtárakra vonatkozóan és utalással más szerzetesrendi gyűjteményekre: KNAPP Éva, *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a 18. században: Rekonstrukciós kísérlet*, MKSz, 108(1992), 193–216, 311–328; illetve: KNAPP Éva, *A 450 éves Egyetemi Könyvtár könyvtárosai a jezsuita korszakban (1561–1773)*, *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 14–15 (2011), 111–142, itt: 133–141.

6 DÜMMERTH Dezső, *A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561–1635)*,

problematikájú könyvtári állományának, illetve állományainak tervszerű építése és rendezése kérdéskörét. Dümmerth-et követően – részben tekintélyi okok miatt, részben a probléma-együttes „kedvező”-nek érzékelt leegyszerűsítése miatt – senki sem vállalta fel ennek az állításnak alaposabb újrágondolását és a források tükrében elvégzendő kritikáját.⁷

A korábbi vizsgálatokban körüljáratlan és kihasználatlan maradt az 1635 előtti könyvtárrendezéssel, illetve könyvtárrendezésekkel egybekötött katalogizálás, illetve katalogizálások tényének megfogalmazása.⁸ Elmaradt a „teljesség igénye nélküli rekonstrukció”-s célzat pontosabb körülírása is.⁹ Szintén háttérbe szorult az a kézenfekvő, már Dümmerth kutatásaival egyidejűleg felmerült tudományos gondolat módszeres megvizsgálása és kifejtése is, hogy tudniillik a kötetekben található tulajdonosi bejegyzések hogyan, milyen sajátosságok felismerésével feleltethetők meg a vonatkozó katalógusbejegyzéseknek. Ez a feladat ma is időszerű és az adatokat minél hamarabb össze kellene vetni egymással. A kutatás jelen állapotában ugyanis továbbra sem lehet történeti érvényű következtetéseket levonni a jól elkülöníthető, legjellegzetesebb írásképű „kezek” munkájának elemzéséből.

Sem kérdés, sem felelet, sem munkahipotézis formájában nem foglalkozott senki azzal, hogy ténylegesen mikor és vajon miért váltotta fel az első fennmaradt katalógusban az egyszerű betűrendet a betűrenden belül érvényesített szakrend. E katalógus elejének csonkaságát a néhány lap elveszésével magyarázó egyszerű és kézenfekvő indoklás mellett semmilyen más feltételezés nem fogalmazódott meg, s elmaradt a visszautalások rendjének, továbbá esetleges rendszerének részletes vizsgálata is. Ezeknek a felvetett további kutatási lehetőségeknek és feladatoknak a tudatos kiaknázása helyett elegendőnek tűnt, hogy feltüntették a módszeres vizsgálatokat mellőző, egyszerűen az „előkerült” kategóriába sorolható őállományhoz tartozó dokumentumok közlését.

Egyértelmű és merev visszautasításra talált Knapp Éva e lehetőségek felé orientáló figyelemfelhívó tanulmánya is.¹⁰ Utóbbi munkára reagálva Farkas Gábor Farkas szerint „[...] az eddigi ismereteinket még tovább tágíthatjuk, ha a két katalógus közös adatait együttesen elemezzük egy számí-

MKsz, 79(1963), 43–58; Uő, *A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai*, MKsz 80(1964), 292–309.

7 Vö. KNAPP, *A 450 éves...*, i. m. (5. jegyzet).

8 *Magyarországi...*, i. m. (1. jegyzet), 19.

9 *Uo.*, 21.

10 KNAPP, i. m. (4. jegyzet).

tógépes adatbázisban”.¹¹ Ezt a véleménye szerint eredménnyel kecsegtető feladatot azonban – ismeretlen ok miatt – az elmúlt évtizedekben Farkas nem végezte el, legalábbis nincs nyilvános, tanulmányozható formája. A már azonosított kötetek ígérete szerinti könyvenkénti ellenőrzése¹² – amennyiben megtörtént – az újabban regisztrált őszállomány-kötetek ismeretében hézagos lehetett, mivel például nem terjedt ki a többkötetes munkák könyvtárban fellelhető azonos kiadásainak minden kötetére.¹³ Farkas azt is állítja, hogy megvizsgálta az őszállományban már szereplő szerzők Egyetemi Könyvtárban fellelhető, 1635 előtt megjelent további köteteit – ugyanakkor e szerzők művei folyamatosan azonosíthatók az őszállomány új tételeiként.¹⁴

Azaz a kutatás eddig még nem élt a célzatos és módszeres rekonstrukciós azonosítás lehetőségével. Az újabb kötetek céltudatos megtalálása és meghatározása komplex feladat. Módszertanának kidolgozását valóban hatásosan ösztönözte a XVII. századi könyvtári katalógusok korábban már bemutatott értékű és érvényű szövegkiadása. Végso soron ezt a célt szolgálta és tette lehetővé a könyvtár jezsuita-korszakának könyvtárosaira vonatkozó, a korábbi vizsgálatoknál behatóbb vizsgálata is.¹⁵

A folyamatosan bővülő és finomodó történeti módszer segítségével eddig negyven új, a kérdéses őszállományhoz tartozó kötetet azonosítottam a budapesti Egyetemi Könyvtár történeti gyűjteményében. Ez az eredmény az eddigi számbavételhez képest újabb 16%-os bővülés. Jelentősebb tehát a Dümmerth Dezső által feltárt adatokhoz képest a korábbiakban többek által összesen 14,5%-os bővítésnél. A továbbiakban ezt a negyven kötetet mutatom be a könyvtár 1635 előtti őszállományából könyvészeti leírásukkal.

Az Antiquissima Selliensis-állományt bővítő tételek

A két újabb, már a vágsellyei (Šal’a, Szlovákia) jogelőd-könyvtárban (1598–1605) katalógusba („Collegij Selliensis Societatis Jesu Inscriptus Catalogo [...]”) bejegyzett nyomtatvány megerősíti aényt, hogy a könyvtárnak egykor itt is létezett katalógusa, melyet ma nem ismerünk. Az I. számon közölt, 1600-ban bejegyzett új vágsellyei könyvtár-tétel megerősíti a feltételezést, hogy az 1600-ban könyvtárosi hivatalt betöltő Casparus Mallius nevéhez

11 *Magyarországi...*, i. m. (1. jegyzet), 32, 92. jegyzet.

12 *Magyarországi...*, i. m. (1. jegyzet), 21.

13 Ilyen például a XII. tételszámon leírt Hai Hagiai Oikumenikai Synodoi Tës Katholikës Ekklesias [...] című mű 3. kötete.

14 *Magyarországi...*, i. m. (1. jegyzet), 31–32, 92. jegyzet. – Ilyen új tétel található például Martín Antonio Delrío, Pázmány Péter, Balásfi Tamás és mások neve alatt.

15 KNAPP, *A 450 éves...*, i. m. (5. jegyzet).

egy olyan átfogó könyvtárrendezés köthető, melynek során a korábban már számba vett negyvenöt sellyei nyomtatványból negyvennégybe 1600-ban tulajdonosi bejegyzés készült.¹⁶ A II. számon közölt újabb tétel egy eddig ismeretlen tényre világít rá: a könyvtárnak ebben az évben is volt könyvtárosa – bár a nevét nem ismerjük –, aki elkészítette a korábbi possessor-bejegyzésektől teljes mértékben különböző írásképpű tulajdonosi bejegyzést.

I.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Ant. 3895

Martín Antonio Delrío,

Syntagma Tragoediae Latinae In tres partes distinctum.

Antverpiae, Ex Officina Plantiniana, Apud Viduam, et Ioannem Moretum, 1593–1595.

[8] levél, 188, 315, 559 lap [86] levél

Megjegyzés:

Restaurálatlan, roncsolt fehér bőrkötésben. Használatra vonatkozó bejegyzés a címlapon: „Rhetoris”.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. címlapon: „Collegij Selliensis Societatis Jesu Inscriptus Catalogo Anno 1600.”

2. címlapon [Selliensis – áthúzásával]: „Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu”

Raktári jelzet:

1. LV. [... hiányzik a címlap sarka]

2. Ha 4r 62

3. Ant. 3895

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 [Catalogus Bibliothecae Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu 1632(?)] (a továbbiakban = J 1) „M 39 Eiusdem [Martini Del Rio] Syntagma Tragoediae Latinae in 4. Antverpiae 1593.”

J 2 Catalogus Novus Librorum, Collegii Tirnaviensis Societatis Jesu. Conscrip-tus Anno Domini MDXC. (a továbbiakban = J 2) „D – Humanistae – Delrij Martini Antonij Syntagma Tragoediae latinae Folio Antverpiae 1543 [! Recte 1593] corio albo cum tabulis 1600.”

II.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Ant. 5489

Pontificale Romanum Clementis VIII. Pont. Max. iussu restitutum atque editum.

16 Vö. FARKAS, *i. m.* (3. jegyzet); KNAPP, *A 450 éves..., i. m.* (5. jegyzet).

Romae Apud Jacobum Lunam, Impensis Leonardi Parasoli et Sociorum, 1595.

[4] levél, 705 lap

Megjegyzés:

Díszes restaurátlan bőrkötésben, mely megegyezik J 1 katalógusban közölt leírással.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. címlapon: „Collegij Selliensis Societatis Jesu Inscriptus Catalogo Anno 1601”

2. címlapon [Selliensis – áthúzása után]: „Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu Littera P. Numero 590.”

3. „Templi S. Joannis Baptistae”

Raktári jelzet:

1. P. 590

2. Ae 2r 252

3. Ant. 5489

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „P – Spirituales – 590 Pontificale Romanum Romae Anno 1595 impressus in folio margine inaurato libri in nigro corio cum clausuris”

J 2 nem található – valószínűleg azért, mert nem a könyvtárban őrizték, hanem a bejegyzés szerint a Keresztelő Szent János jezsuita templom folyamatos használatában volt.

Az Antiquissima Tyrnaviensis-állományt bővítő tételek

A jogelőd könyvtárak közül az ősellomány bővülése a második nagyszombati korszakban (1615–1635) a legjelentősebb. 1617–1635 között harmincnyolc új, eddig még számba nem vett antiquissima kötetet lehetett azonosítani. Megoszlásuk ennek az állomány-résznek az általános, eddig ismert sajátosságait erősíti meg. 1619-ből eddig nem ismertünk tulajdonosi bejegyzést, ez az újabb kötet a könyvtár folyamatos gyarapodásának tényét bizonyítja (V. szám).

Két sajátos bejegyzést is tartalmaz a bővülés. 1628-ból, majd 1634-ből az egyik kötet díszcímlapján a következő tulajdonosi bejegyzés olvasható „Collegij Tirnaviensis Societatis Jesu 1628 [átjavítva:] 1634 Catalogo Inscriptus 1632. L. I. N. 179.” Jogos a kérdés, vajon az 1628. évi tulajdonosi bejegyzést 1632-ben vagy 1634-ben alakították-e át? Az ugyanerre a kötetre vonatkozó leírás az 1690-ben nyitott katalógusban az 1634-es évet erősíti meg, mivel az „annus inscriptionis” rovatba ezt az évet jegyezték be: „Gualteri Iacobi S. J. Tabula Chronographica Status Ecclesiae ad Annum folio Coloniae 1616. corio albo cum tabulis 1634.” (VII. szám) Hasonló típusú bejegyzés található egy másik kötetben 1634-ből: „Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu Inscr. Cath. 1634 n 258.” Ezt a nyomtatványt

az 1690-es katalógusban 1632. évi „annus inscriptionis”-szal látták el: „Bohemicarum rerum antiqui scriptores Martini Broniovii Descriptio Tartariae Transylvaniae Moldaviae Folio Hanouiae 1602. membrana alba 1632 [!]” (XVIII. szám) Mindkét esetben arra lehet következtetni, hogy két különböző évben készült a tulajdoni, illetve katalógusbejegyzés, s ezt az időbeli differenciát valamiképpen jelezni is akarták. A VII. tételnél úgy tűnik, a tulajdonosi bejegyzés 1634-ben készült, viszont ezt a kötetet az egykorú vezetett katalógusban már két évvel korábban leírták. A XVIII. tételnél a kötetben olvasható 1634-es tulajdonosi bejegyzés el- lenére a katalógus korábbi, 1632-es rögzítést jelez. Lényegében mindkét kötet azt példázza, hogy eltérő évben írták be őket a katalógusba (1632) és egy későbbi évben (1634) készült a tulajdonosi bejegyzés. Ez a két példa megerősíti a sejtést, hogy az 1632 körüli átfogó, már az egyetem megalapí- tására készülő könyvtárrendezés elhúzódó folyamat lehetett, s egyáltalán nem volt törvényszerű a két bejegyzéstípus egy munkafolyamatban tör- ténő elkészítése.

A kötetekben egyértelműen első tulajdonosi bejegyzésként az 1632-es évet rögzítő bejegyzések száma magas, ez a könyvtárrendezéssel éppúgy kapcsolatban állhat, mint a rendezés előtti időszak el nem végzett könyv- tári munkafolyamataival. Nem téveszthető szem elől a körülmény, hogy a vagsellyei 1600. évi rendezés épp úgy hirtelen nagyobb számú 1600. évi bejegyzést eredményezett, mint az 1632 körüli.¹⁷

III.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet RMK I 58

Pázmány Péter,

Posonban löt praedikatio [...] azon az napon, mellyen [...] Thordai Ianos barát, harmadszor ki öltözöt az csuklyából [...].

Musiponiba [Pozsony, typ. Archiepiscopalis], 1610.

[16] levél

RMNy 1004; Szabó RMK I 425

Irodalom:

Farkas, *i. m.*, (3. jegyzet)-ből a másutt rendszeresen hivatkozott Knapp, *i. m.*, (4. jegyzet) alapján közölt újabb kötetek bedolgozásakor ismeretlen ok miatt kimaradt.

Megjegyzés:

A kötet állapota: kötése félbőr a XIX. század végéről. Az erősen körülvágott pél- dány címlapján további kéziratos bejegyzések fenn középen: „1610”; jobbra: „3”.

17 Vö. FARKAS, *i. m.* (3. jegyzet).

Tulajdonosi bejegyzés:

1. címlapon: „Societatis Jesu 1612”

2. címlapon: „Collegij Tyrnaviensis 1617”

Raktári jelzet:

RMK I 58

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 nem található

J 2 nem található

A történeti katalógusok feltehetően azért nem tartalmazzák, mert a nyomtatvány 1617 után, de mindenképpen a J 1 katalógus készülése előtt egy kolligátum-kötet 3. tagja lett a XIX. század második feléig, amint arra a címlap jobb felső sarkán látható szám utal, s a XVII. századi katalógusokban elmaradt a kolligátumok tételes könyvészeti feltárása.

IV.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.01618

Jacob Keller,

Letzte Ölung Iacobi Heilbrunneri, bey welcher wegen grosser solennitet, ein grosse anzahl Liechter oder Sternen leuchten [...].

München, durch Nicolaum Henricum, Im Jahr 1616.

[19], 283, [2] lap

VD17 12:111406K

Megjegyzés:

Kötés nélkül, egykor kódextöredékbe kötve, restaurátlan. Piros-fekete nyomású címlap.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu 1618”

Raktári jelzet:

1. Ad 4r 420

2. Bar.01618

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 nem található

J 2 „K – Germanici – Eiusdem [Keller Iacobi Societatis Iesu] Extrema unctio Hailprunneri quarto Monachii 1616. membrana scripta 1618.”

V.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.01603

Andreas Eudaemon-Joannes,

R. p. Andreae Eudaemon-Ioannis Cydonii e Societate Jesu, ad actionem proditoriam Edouardi Coqui, apologia pro r.p. Henrico Garneto Angelo, eiusdem societatis sacerdote. Permissu superiorum

Coloniae Agrippinae, apud Ioannem Kinckium, 1610.

[9] levél, 359, [1] lap

VD17 32:648911F

Megjegyzés:

Fehér roncsolt pergamenkötésben, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. címlapon: „Collegij Societatis Jesu [... ? utolsó szó áthúzva]”

2. címlapon: „Tyrnaviae Catalogo Inscriptus 1619.”

Raktári jelzet:

1. XVII. g.

2. LXI. d. H. 2.

3. Ad 259

4. Bar.01603

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 nem található

J 2 „A – Apologetici – Apologia pro Henrico Garnetto Societatis Jesu 8uo Coloniae membrana alba 1619”

VI.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.09584

Ludovicus Crucius [Luis Da Cruz],

Tragicae, comicaeque actiones, a regio artium collegio Societatis Iesu, datae Conimbricae in publicum theatrum [...] Nunc primum in lucem editae et sedulo diligenterque recognitae.

Lugduni, apud Horatium Cardon, (Excusum a Jacobo Roussin), 1605.

[16] levél, 117, [1] lap

Megjegyzés:

Fehér pergamenkötésben, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. címlapon: „Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu 1628” [évszám áthúzva]

2. „Catalogo Inscriptus 1632 L. L. n. 118.”

Raktári jelzet:

1. LVI. g.

2. 37. d.

3. Hf 1116

4. Bar.09584

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „L 110 Ludovici Crucij Tragicae Comicaeque Actiones in 8. membrana alba Lugduni 1605.”

J 2 „C – Humanistae – Crucij Ludovici, Tragicae Comicaeque actiones quarto [!] Lugduni 1605. membrana alba 1632.”

VII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.02227

Jacques Gaultier,

P. Iacobi Gualteri Societ. Iesu Tabula chronographica status ecclesiae catholicae a Christo nato ad Annum MDCXIV.

Coloniae, Sumptibus Petri Henningii, 1616.

[2] levél, 838 lap, [13] levél

VD17 12:118185T. Leírás a díszcímlap alapján. Ajánlások nincsenek e kiadásban.

Megjegyzés:

Fehér bőrkötésben, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. Díszcímlapon: „Collegij Tirnaviensis Societatis Jesu 1628 [átjavítva:] 1634 Catalogo Inscriptus 1632. L. I. N. 179.”

2. „Hunc librum nominus Hess Stephano [...] filio suo”

Raktári jelzet:

1. V.a.

2. Ac 2r 24

3. Bar.02227

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „I 179 Jacobi Gualteri Tabula Cronographica Status Ecclesiae Catholicae a Christo nato ad annum 1614. in folio corio albo Coloniae 1616”

J 2 „G – Historici – Gualteri Iacobi S. J. Tabula Chronographica Status Ecclesiae ad Annum folio Coloniae 1616. corio albo cum tabulis 1634.”

VIII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.05549coll.1–2–3.

Ulisse Aldrovandi,

Coll.1.

Ulyssis Aldrovandi, philosophi ac medici Bononiensis [...] Ornithologiae, hoc est De avibus historiae libri XII. in quibus aves describuntur [...].

Francofurti, Typis Wolffgangi Richteri, impensis Ioannis Bassaei, 1610.

[4] levél, 427 lap, [5] levél

VD17 39:125239M

Coll.2.

Ulyssis Aldrovandi, philosophi et medici Bononiensis [...] Ornithologiae tomus alter, qui est De avibus, quae vel in mensae usum cedunt, quae propter cantus sui dulcedinem [...] a multis aluntur.

Francofurti, Typis Wolffgangi Richteri, impensis heredum Nicolai Bassaei, 1610.

[4] levél, 373, [1] lap, [7] levél

VD17 39:125241G

Coll.3.

Ulyssis Aldrovandi, philosophi et medici Bononiensis [...] Ornithologiae tomus tertius et ultimus.

Francofurti, Typis Nicolai Hofmanni, impensis Iohannis Treudeli, 1613.

[4] levél, 209, [1] lap, [6] levél

VD17 39:125243X

Megjegyzés:

Fehér bőrkötésben, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Coll.1. díszcímlapján: „Collegij Academici Societatis Jesu Tirnaviae 1632 Catalogo Inscriptus Litt. A. No. 219.”

Raktári jelzet:

1. Ec 2r 240

2. Bar.05549coll.1–3

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „A 219 Vlyssis Aldrouandi Ornithologiae Tomi tres in unum compacti Francofurti 1610. folio”

J 2 nem található

IX.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.05558

Ulisse Aldrovandi,

Quadrupedum omnium bisulcorum Historia. Joannes Cornelius Uterverius Belga colligere inaeptit. Thomas Dempsterus Baro a Muresk Scotus perfecte absolvit, Hieronymus Tamburinus in lucem edidit [...] cum indice copiosissimo. Bononiae, Typis Sebastiani Bonomij, impensis Hieronymum Tamburini, 1621. [5] levél, 1040 lap, [6] levél

Megjegyzés:

Restaurálatlan, roncsolt, a XIX. század második felében javított fehér pergamenkötésben. Gerincén felirat: „Aldrovandi Opera 8. Quadrupedum bisulcorum historia. Bononiae. 1621.”

Tulajdonosi bejegyzés:

1. díszcímlapon: „Collegij Societatis Jesu Tyrnaviensis Anno 1632.”

2. díszcímlapon: „Apotheca Apotheca B. V. M. Apotheca”

Raktári jelzet:

1. Ec 2r 312

2. Bar.05558

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 nem található

J 2 „A – Historici – Eiusdem [Aldrovandi Ulyssis Medici] de Quadrupedibus bisulcis Folio Bononiae 1621. membrana alba 1632”

X.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet RMK II 53

[Balásfi Tamás],

Echo Christiana et catholica. hoc est Responsio et repercussio, quas blasphemiae, maledicta et convicia Lutherana [...].

[Posonii], [typ. Archiepiscopalis], 1616.

[1] levél, 188 lap, [1] levél

RMNy 1117; Szabó RMK II 368

Megjegyzés:

XX. század második fele fehér egész vászonkötésben, kódextörédek fejtettek le róla. Mint „örzökönyv” (liber tradens) nem lelhető fel, a kötésről lefejtett kódextörédék nem azonosítható. V. ö. Fragmenta, *i. m.*, (4. jegyzet); Tóth Péter, Újabb kódextörédek az Egyetemi Könyvtárban. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIII (2007) 87–127; Tóth Péter, Az Egyetemi Könyvtár gyűjteményéből. Újabb kódextörédek az Egyetemi Könyvtárban. II. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIV–XV (2011) 191–217.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. címlapon: „Andreae Zatko Ribensis 1619”

2. címlapon: „Collegij Societatis Jesu Tirnavi. Catalogo Inscriptus 1632. L. E. n. 16.”

Raktári jelzet:

1. XLVII. e. n. 1.

2. Gb 1622

3. RMK II 177

4. RMK II 53

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „E 16 Idem [Echo Christiana et Catholica sive Apologia pro Pazmany adversus Lucifugam Lutheranum in 8. in pergameno 1616]”

J 2 „E – Apologetici – Echo Christiana, et Catholica octavo 1616 membrana scripta 1632” – a katalógus szerint három példányt őrzött belőle a könyvtár, melyből kettőnek a kötése „membrana scripta”, egynek pedig „charta rubra” volt, mindhárom példány Annus inscriptionis-a 1632.

XI.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.05043

Adamus Contzen,

Politicoꝝ libri decem. [...] Editio secunda auctior.

Coloniae Agrippinae, sumptibus Joannis Kinckii, 1629.

[12] levél, 943, [1] lap, [31] levél

VD17 3:310849E

Megjegyzés:

Fehér bőrkötésben, csatok hiányzanak, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Díszcímlapon: „Catalogo Societatis Jesu Tyrnaviae inscriptus 1632 L. A. n. 69”

Raktári jelzet:

1. XXXI. b.

2. Ca 2r 24

3. Bar.05043

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 A katalógus megcsonkított elején a 69. tétel volt, ma hiányzik a kéziratból, visszautalás később nincs a kötetre.

J 2 „C – Politici – Contzen Adami Societatis Iesu Politicorum libri folio 1629. corio albo cum tabulis 1632.”

XII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.02068

Hai Hagiai Oikumenikai Synodoi Tēs Katholikēs Ekklesias [...] – Conciliorum Generalium Ecclesiae Catholicae Tomus Tertius. Pauli V. Pont. Max. Auctoritate editus. Graeca fere omnia, Latina pleraque nunc primum prodeunt, ex antiquis exemplaribus omnia diligenter recognita.

Romae, Ex Typographia Reverendae Camerae Apostolicae, 1612.

[1] levél, 710, 468 lap, [4] levél

Megjegyzés:

Restaurálatlan, roncsolt, fehér pergamenkötésben.

Gerincén felirat: „To III”.

V. ö. Farkas, *i. m.*, (3. jegyzet) nr. 201: „[Csak a II. és a IV. kötet]” figyelem felhívó megjegyzéssel. Azaz, erről a harmadik kötetéről nem volt tudomása, s ezt a fellelt kötetekével megegyező Ab 2r 191 szakjelzeten nem kereste.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. címlapon: „Collegij Societatis Jesu Tyrnaviae Ex Liberalitate Illustrissimi Cardinalis Barbarini”

2. címlapon: Catalogo Inscriptus 1632. L. C. n. 4”

Raktári jelzet:

1. Ab 2r 191/3

2. Bar.02068

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „C 4 Eorundem [Conciliorum Generalium Ecclesiae in folio alba membrana] Tomus 3tius”

J 2 „C – Concilia et Scripturistae – Eorundem [Conciliorum Generalium Latino Graecorum] Tomus 3tius Folio major Romae 1612 membrana alba 1632”

XIII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.01453

Zacharias Lippeloo,

Vitae Sanctorum; ex selectissimis et probatissimis orthodoxis patribus, primum quidem per V. P. Zachariam Lippeloo [...] conscriptae: nunc vero [...] recensitae, [...] ex R. P. Ribadeneira [...] locupletatae: Studio et labore V. P. Cornelii Grasii [...]. Tomus primus [...].

Coloniae Agrippinae, Sumptibus Bernardi Gualtheri, 1616.

[12] levél, 1053 lap

VD17 12:119112D

Megjegyzés:

Fehér pergamenkötésben, restaurálatlan, széteső.

A négykötetes sorozat első kötete.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. Díszcímlapon: „Collegij Societatis Jesu Tirnaviensis Catalogo inscriptus 1632. L. S. n. 47.”

2. Címlapon: „Collegij Tirnaviensis Societatis Jesu”

Raktári jelzet:

1. LX.f

2. Ac 4400

3. Bar.01453

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „S 47 Sanctorum Vitae Tomus Ius in 8. membrana alba Coloniae Agrippinae 1616”

J 2 „V – Vitae – Vitae Sanctorum Tomus I. octavo Coloniae 1616. membrana alba 1632.”

XIV.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.01289

Zacharias Lippeloo,

Vitae Sanctorum; ex selectissimis et probatissimis orthodoxis patribus, primum quidem per V. P. Zachariam Lippeloo [...] conscriptae, nunc vero [...] recensitae, [...] ex R. P. Ribadeneira [...] locupletatae: Studio et labore V. P. Cornelii Grasii [...]. Tomus secundus [...].

Coloniae Agrippinae, Sumptibus Bernardi Gualtheri, 1616.

[8] levél, 1034 lap

VD17 12:119114U

Megjegyzés:

Fehér pergamenkötésben, restaurálatlan, széteső.

A négykötetes sorozat második kötete.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Catalogo Societatis Jesu Tirnaviae inscriptus 1632. L. S. n. 48.”

Raktári jelzet:

1. LX.f

2. Ac 4047

3. Bar.01289

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „S 48 Tomus 2us [Sanctorum Vitae in 8. membrana alba Coloniae Agrippinae 1616]”

J 2 „V – Vitae – Vitae Sanctorum Per Cornelium Gratianum [!] Tomus II. octavo Coloniae 1616. membrana alba 1632.”

XV.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.01290

Zacharias Lippeloo,

Vitae Sanctorum; ex selectissimis et probatissimis orthodoxis patribus, primum quidem per V. P. Zachariam Lippeloo [...] conscriptae, nunc vero [...] recensitae, [...] ex R. P. Ribadeneira [...] locupletatae: Studio et labore V. P. Cornelii Grasii [...]. Tomus tertius [...].

Coloniae Agrippinae, Sumptibus Bernardi Gualtheri, 1616.

[8] levél, 1033 lap

VD17 12:119117S

Megjegyzés:

Fehér pergamenkötésben, restaurálatlan, széteső.

A négykötetes sorozat harmadik kötete.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Catalogo Societatis Jesu Tirnaviae inscriptus 1632. L. S. n. 49.”

Raktári jelzet:

1. LX.f

2. Ac 4047

3. Bar.01290

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „S 49 Tomus 3us [Sanctorum Vitae in 8. membrana alba Coloniae Agrippinae 1616]”

J 2 hiányzik

XVI.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.01291

Zacharias Lippeloo,

Vitae Sanctorum; ex selectissimis et probatissimis orthodoxis patribus, primum quidem per V. P. Zachariam Lippeloo [...] conscriptae, nunc vero [...] recensitae, [...] ex R. P. Ribadeneira [...] locupletatae: Studio et labore V. P. Cornelii Grasii [...]. Tomus quartus [...].

Coloniae Agrippinae, Sumptibus Bernardi Gualtheri, 1616.

[8] levél, 876 lap, [10] levél

VD17 12:119119G

Megjegyzés:

Fehér pergamenkötésben, restaurálatlan, széteső.

A négykötetes sorozat negyedik kötete.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Tirnaviensis Societatis Jesu Catalogo inscriptus 1632. L. S. n. 50.”

Raktári jelzet:

1. LX.f

2. Ac 4047

3. Bar.01291

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „S 50 Tomus 4us [Sanctorum Vitae in 8. membrana alba Coloniae Agrippinae 1616]”

J 2 „V – Vitae – Eiusdem Tomus 4tus [Vitae Sanctorum] octavo Coloniae 1616. membrana alba 1632.”

XVII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Ant. 4936

Antonio Possevino,

Moscovia.

Antverpiae, Ex Officina Christophori Plantini, 1587.

316 lap, [1] levél

Megjegyzés:

Kötése fehér bőr.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. címlapon: „Societatis Jesu Collegij 1632.”

Raktári jelzet:

1. Ga 2764

2. Ant. 4936

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 nem található

J 2 „P – Historici – Possevini Antonij S. J. Moscovia octavo Antverpiae 1587 corio albo 1632”

XVIII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.07503coll.1–2 (= RMK III 195a:1) – Ant.7399(coll.3)

Coll.1. (Bar.07503coll.1)

Rerum Bohemicarum antiqui scriptores aliquot insignes, partim hactenus incogniti [...] Ex Bibliotheca C. V. Marquardi Freheri, Consiliari Palatini. Accedunt seorsim Ioh. Dubravii episcopi Olomucensis Historiae Bohemicae [...].

Hanoviae, Typis Wechelianis apud Claudium Marnium, et heredes Ioannis Aubrii, 1602.

[4] levél, 268 lap, [14] levél

Coll.2. (Bar.07503coll.2 = RMK III 195a:1)

Jan Dubravius,

Historia Bohemica, ab origine gentis [...] usque ad Ferdinandi Imp. et Regis auspicia, deducta.

Hanoviae, Typis Wechelianis apud Claudium Marnium, et heredes Ioannis Aubrii, 1602.

[10] levél, 287, [1] lap, [12] levél

Coll.3. (Ant.7399/c3)

[Andreas Schott],

Italiae illustratae seu Rerum, urbiumque Italicarum scriptores varii, notae melioris. Nunc primum collecti simulque editi.

Francofurti, In Bibliopolio Cambieriano, 1600.

[2] levél, 1518 hasáb (= [759] + [1] lap), [29] levél

Megjegyzés:

Eredeti kötése hiányzik, jellegtelen XX. századi félvászon kötésben, restaurálatlan, sötétvörös metszése virágos.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. kolligátum címlapján: „Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu Inscr. Cath. 1634 n 258.”

Raktári jelzet:

1. Ga 2r 388 (collig. 1–3.)

2. Bar.07503/c1 – Bar.07503/c2 = RMK III 195a:1 – Ant.7399/c3

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „I 258 Joannis Dubravij Historiae Boëmicae Comentarium Ibidem Martini Broniouij Tartaria Ibidem Georgij a Reychersdorf Transyluania Ibidem

Moldauia Idibem Georhij Verner de admirandis Hungariae Ibidem Marci Antonij Sabelici de situ Urbis Venetae libri 3. cum alijs 22. Autoribus Historicis in folio membrana alba Hanouiae 1602.”

J 2 „B – Historici – Bohemicarum rerum antiqui scriptores Martini Broniovii Descriptio Tartariae Transylvaniae Moldaviae Folio Hanouiae 1602. membrana alba 1632 [!]

XIX.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.05835

Commentariorum Collegii Conimbricensis e Societate Iesu, in universam dialecticam Aristotelis Stagiritae, partes duae [...] Antea in Germania in lucem emissae, nunc autem primum in Italia denuo impressae, et summo studio correctae, et ab erroribus expurgatae.

Venetis, apud Andreaem Baba, 1616.

[28] levél, 920 lap

Megjegyzés:

Vö. Farkas, *i. m.* (3. jegyzet) nr. 245. Ezt az Arisztotelész-kommentár kötetet nem kereste az állományban.

Fatáblás eredeti fehér bőrkötésben két kapoccsal, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu Catalogo Inscriptus Litt. C. n° 892 Anno 1635.”

Raktári jelzet:

1. F 350

2. 48. d.

3. Fa 8063

4. Bar.05835

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „C 892 Collegij Conimbricensis Societatis Jesu in Aristoteis Logicam Venetijs 1616. in 4to corio albo”

J 2 „C – Philosophi – Eorundem [Conimbricensium Societatis Iesu Philosophiae] In Dialecticam Aristotelis 4to maior Venetijs 1616 corio albo cum tabulis 1635”

XX.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar.03231

Vincenzo Tortoreto:

Paralella ethica et iuridica Vincentii Turtureti Siculi, Philippi Quarti Regis Hispaniarum Capellani.

Parisiis, apud C. Morellum typographum regium, 1629.

[14] levél, 606 lap

Megjegyzés:

Fehér disznóbőrkötésben, rézcsatokkal, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu Catalogo inscriptus Litt. T. n°. 411. Anno Christiano 1635”

Raktári jelzet:

1. 113
2. Ca 4r 34
3. Bar.03231

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „T 411 Vincentij Tornielli [!] Paralella Ethica et Juridica Parisiis 1629. in 4to corio porcino”

J 2 „T – Politici – Tartaretti [!] Vincentij Paralella Ethica et Juridica quarto Parisijs 1629. corio albo cum tabulis 1635.”

XXI.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 09828

Famiano Strada,

R. p. Famiani Stradae Romani e Societate Iesu, Prolusiones academicae, seu Orationes variae, ad facultatem oratoriam, historicam, poeticam spectantes. Editio tertia.

Coloniae Agrippinae, Apud Ioannem Kinckium, 1625.

481, [1] lap, [7] levél

VD17 23:682464W

Megjegyzés:

Fehér pergamenkötésben, gerince sérült, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Societatis Jesu Tirnaviae Inscriptus 1627 [az évszám két utolsó számjegye átírva '34'-re]”

„1634 Catalogo Inscriptus. L. S. N. 59”

Raktári jelzet:

1. Hf 1923
2. Bar. 09828

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 [Catalogus Bibliothecae Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu 1632(?)] (a to-vábbiakban = J 1) „S 59. Idem [Stradae Academica Prolusio] in membrana alba Coloniae Agrippinae 1625”

J 2 „S Humanistae – Stradae Famiani S. J. Prolusiones Academicae octavo Coloniae 1625. corio albo cum tabulis 1634”

XXII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 06129

Collegium Societatis Jesu Pragensi,

Boemia exoriens, gentilis, Christiana, pia, bellicosa, regnans, imperans, Austriaca, Ferdinando III. Ferdinandi II. [...] In faustae gratulationis, debitioque significationem obsequij concinnata, a Collegio Societatis Iesu Pragensi [...].

Pragae, Typis Pauli Sessii, 1627.

[2] levél, A⁴–Z⁴, Aa⁴–Zz⁴, Aaa⁴–Fff⁴

Megjegyzés:

Kódexlapba kötve, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Tirnaviensis Societatis Jesu Anno 1628”

Raktári jelzet:

1. LXV.a.

2. Ga 4r 1932

3. Bar. 06129

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 nem található

J 2 „P Humanistae – Pragensis Collegij S. J. Bohemia Poetice celebrata folio Pragae 1627 membrana scripta 1628.”

XXIII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Ant.4295

Christianus Adrichomius,

Theatrum Terrae Sanctae et Biblicarum historiarum. Cum tabulis geographicis aere expressis.

Coloniae Agrippinae, In Officina Birckmannica, sumptibus Arnoldi Mylij, 1593.

x⁶, A⁴–Z⁴, Aa⁴–Pp⁴, Qq⁶

VD16 A 304

Megjegyzés:

Egykor vörös bőrkötésben, amit elől hátul valószínűleg a XIX. században barna bőrrrel kipótoltak, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Díszcímlapon: 1. „Inscriptus Cathalogo Coll[egij] Soc[ieta]tis Jesu Tyr[navien]sis] 1632 Litt. A. N°. 20”

2. „1632. Litt. A. n. 172”

Raktári jelzet:

1. Aa 2r 201

2. Vet. 93/2

3. Ant.4295

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „A 172. Adrichomij Theatrum Terrae sancztae et Biblicarum in folio corio rubro Coloniae Agrippinae 1593”

„C 80. Christiani Adrichomij Theatrum terrae sanctae in folio corio rubro Coloniae Agrippinae 1593”

J 2 nem található

XXIV–XXV.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet RMK I 36 – RMK I 37

RMK I 36

Monoszlóy András,

De invocatione et veneratione sanctorum.

Nagyszombat, [typ. capituli], 1589.

[21] levél, 543, [1] lap, [2] levél

RMNy 633

RMK I 37

Monoszlóy András,

De cultu imaginum.

Nagyszombat, [typ. capituli], 1589.

[10] levél, 315 [1] lap, [2] levél

RMNy 632

Megjegyzés:

Egybekötve, sötétbarna bőrkötésben, pirosra festett lapszélekkel, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

RMK I 36 – Címlapon: „Catalogo Societatis Jesu Tyrnaviae inscriptus. 1632 L. A. n. 177.”

Raktári jelzet:

1. LXV. e.

2. RMK I 36 – 37.

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „A 177. Andreas Monoslai de Inuocatione et Veneratione Sanctorum in 4. in pergamenio Tyrnauiae 1589”

J 2 „M Ungarici et Slauonici – Monoslai Andreae Praepositi De Inuocatione Sanctorum Vngarice quarto Tyrnaviae 1589. membrana scripta 1632.”

XXVI.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 09662

Odorico Valmarana,

Daemonomachiae, sive De bello intelligentiarum super divini verbi incarnatione libri viginti quinque [...].

Viennae Austriae, Typis Matthaei Formicae, 1627.

[4] levél, 653 lap

Megjegyzés:

Fehér pergamenkötésben, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Catalogo Societatis Jesu Tyrnaviae Inscriptus 1632. L. V. n. 45.”

Raktári jelzet:

1. 37. g.

2. LVI. g. n. 2.

3. Hf 1391

4. Bar. 09662

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „V 45. Idem [Volmaranae Daemonomachia in membrana alba in 12. Viennae Austriae 1627]”

J 2 nem található

XXVII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Ant.2549

Caelius Secundus Curio,

In M. T. Ciceronis Oratorias partitiones explicationum libri tres.

Marcus Tullius Cicero,

Trium de oratore librorum summa.

Julius Severianus,

Artis rhetoricae syntomata.

Francofurti ad Moenum, per Petrum Fabricium, impensis Ioannis Oporini, 1567.

[8] levél 474, [2] lap

Megjegyzés:

Kötéstábla nélkül [valószínűleg kódextöredéket fejtettek le róla], restaurálatlanul 2005-ig, 2005-ben bőrbe kötötték és restaurálták.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: 1. „Coll. Claudi[opolis] Soc. Jesu [XVI. sz. végéről]

2. „Collegij Societatis Jesu Tyrnaviae

3. „Catalogo inscriptus 1632. L. C. n. 138.”

Raktári jelzet:

1. LVI. e

2. Hb 434

3. Vet. 67/1

4. Ant.2549

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „C 138. Oratoriae Partitiones cum Explicationibus Caelij Secundi in 8. in pergameno Francofurti 1567.”

J 2 „C Humanistae – Caelij Secundi in Ciceronis Oratorias partitione, explanationes octavo Francofurti 1567. membrana scripta 1632.”

XXVIII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 08619

Agostino Oregio,

Aristotelis vera de rationalis animae immortalitate sententia accurate explicata ab Augustino Oregio Pontificiis elemosynis generali praefecto [...] editio secunda. Romae, Ex typographia rev. Camerae Apostolicae, 1632.

[1] levél, 194 lap

Megjegyzés:

Fehér bőrkötésben, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Academici Societatis Jesu Tyrnaviae Catalogo inscriptus 1633. L. A. N. 190.”

Raktári jelzet:

5. 110.

6. XXV. h.

7. XVIII. g.

1. Ha 1706

2. Bar. 08619

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „A 190. Eiusdem [Augustini Oregij] Vera sententia Aristotelis de Anima rationalis immortalitate in 12. corio albo Editio 2da Romae 1632.”

J 2 nem található, vö. „O – Theologi Scholastici – Oregij Augustini de Deo uno 12mo Romae 1630 membrana alba 1633”

XXIX.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 07894

Publius Vergilius Maro,

P. Virgilii Maronis Aeneidos libri sex priores, argumentis, explicationibus, et notis illustrata a Ioanne Ludovico de la Cerda Toletano, e Societate Iesu.

Coloniae Agrippinae, Sumptibus Bernardi Gualteri, 1628.

[1] levél, 743, [1] lap, [10] levél

VD17 23:298457H

Megjegyzés:

Sárga bőrkötésben, pirosra festett lapszélekkel, rézcsatokkal, restaurálatlan, azonos a Bar. 07895 jelzetű kötet kötésével.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Societatis Jesu Tirnaviae Catalogo inscriptus. L. 119. Anno 1634.”

Raktári jelzet:

1. XXXVII:b

2. LV. b.

3. Hb 2r 61/1

1. Bar. 07894

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „L 119. Joannes Ludouicus de Lacerda in folio in 6. libri Aeneidos Virgilij tabula alba Coloniae” Vö. ugyanitt: „L 96. Idem Auctor [Ludouicus de Lacerda] in 6. priores libros Aenidos”

J 2 „V Humanistae – Eiusdem [Virgilij Maronis] Aeneis cum Notis Lacerda S. J. [Tomus I.] folio Coloniae 1628. corio albo cum tabulis 1634.” Vö. „Eiusdem [Virgilij Maronis] idem [Aeneis cum Notis Lacerda S. J.] [Tomus II.] folio Coloniae 1628. corio albo cum tabulis 1634.”

XXX.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 07895

Publius Vergilius Maro,

P. Virgilii Maronis Aeneidos sex libri posteriores, argumentis, explicationibus, et notis illustrata, a Ioanne Ludovico de la Cerda Toletano, e Societate Iesu.

Coloniae Agrippinae, Sumptibus Bernardi Gualteri, 1628.

[6] levél, 782 lap, [56] levél Példány oldalszámazása több helyen hibás.

VD17 23:298457H

Megjegyzés:

Sárga bőrkötésben, pirosra festett lapszélekkel, rézcsatokkal, restaurálatlan, azonos a Bar. 07894 jelzetű kötet kötésével.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Societatis Jesu. Tyrn. Catalogo inscriptus”; 1. p-n: „Collegij Societatis Jesu Tirnaviae Catalogo inscriptus” A tulajdonosi bejegyzéshez további adatok nem tartoznak, ennek ellenére a kötet az 1635 előtti állomány része volt/lehetett, amint ezt igazolni látszik a mű első kötetének tulajdonosi bejegyzése (Bar. 07894), a mű két kötetének azonos kiadása, metszett díszcím-lapja és kötése, valamint az azonosíthatóság ténye a XVII. századi történeti katalógusokban.

Raktári jelzet:

1. XXXVII:b

2. LV. b.

3. Hb 2r 61/2

4. Bar. 07895

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 [valószínűleg:] „L 97 Idem [Ludouicus de Lacerda] in 6. posteriores libros”

J 2 „V Humanistae – Eiusdem [Virgilij Maronis] idem [Aeneis cum Notis Lacerda S. J.] [Tomus II.] folio Coloniae 1628. corio albo cum tabulis 1634.” Vö. „Eiusdem [Virgilij Maronis] Aeneis cum Notis Lacerda S. J. [Tomus I.] folio Coloniae 1628. corio albo cum tabulis 1634.”

XXXI.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 05234

Aristotelēs,

[Aristotelous Tou Stageiritou Ta Sozomena. = Opervm Aristotelis Stagiritae Philosophorum omnium longe principis noua editio, Grace et Latine.] Operum Aristotelis tomus II. Librorum Aristotelis qui non extant, fragmenta quaedam. Item, indices duo [...].

Aureliae Allobrogum, Apud Petrum de la Rouiere, 1606.

1438 lap, [103] levél

Megjegyzés:

Sötét sárga bőrkötésben, pirosra festett lapszélekkel, a rézcsatok elvesztek, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Societatis Jesu Tirnaviae Catalogo inscriptus. Litt. A. no. 783. Anno 1635.”

Raktári jelzet:

1. 85

2. Fa 4681/[II]

3. Bar. 05234

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „A – Philosophi 783. Eiusdem Aristotelis operum Tomus secundus in 8vo ibidem eodem Anno corio porcino margine rubro”

J 2 nem található

XXXII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 05235

Aristotelēs,

Aristotelous Tou Stageiritou Ta Sozomena. = Opervm Aristotelis Stagiritae Philosophorum omnium longe principis noua editio, Grace et Latine. Tomus I. Latinae interpretationes Graeco contextui convensentiores et emendatiores [...].

Aureliae Allobrogum, excudebat Petrus de la Roviére, 1607.

[8] levél, 1546 lap, [107] levél

Megjegyzés:

Kötése azonos a Bar. 05234-ével, sötét sárga bőrkötésben, pirosra festett lap-szélekkel, a rézcsatok elvesztek, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

E kötet címlapján annak ellenére, hogy az eltérő évben készült két nyomtatványnak ez az első kötete – ismeretlen okból – nem található tulajdonosi bejegyzés. A Bar. 05234 címlapján olvasható bejegyzés és a J 1 jelzetű katalógus tanúsága szerint azonban a mű mindkét kötetét együtt, egymás után jegyezték be: „A Philosophi – 782. Aristotelis Stagiritae operum GraecoLatinorum Tomus 1us in 8vo Aureliae Allobrogae 1607. corio porcino 783. Eiusdem Aristotelis operum Tomus secundus in 8vo ibidem eodem Anno corio porcino margine rubro.” A történeti katalógus leírása szerint az azonos kötésű első és második kötet – tévesen – ugyanabban az évben jelent meg. Feltűnő, hogy a J 1 jelzetű katalógusban a bejegyzés a későbbi évben megjelent első kötettel kezdődik, és a másodikkal folytatódik; ugyanakkor a kötetek közül tulajdonosi bejegyzés csupán a második kötet (Bar. 05234) címlapjára került. Ez a körülmény feltehetően bizonyítja egyrészt az 1635. évi katalógizálás gyorsaságát, másrészt az azt végző személy figyelmetlenségét. A figyelmetlenség – szintén ismeretlen okból – megismétlődött a mű összetartozó két kötete új jelzeteinek meghatározásakor (I. kötet: Bar. 05235, II. kötet: Bar. 05234) is.

Raktári jelzet:

2. 85

3. Fa 4681/[I]

4. Bar. 05235

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „A Philosophi – 782. Aritotelis Stagiritae operum GraecoLatinorum Tomus 1us in 8vo Aureliae Allobrogae 1607. corio porcino”

J 2 nem található

XXXIII–XXXIV.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 04718 coll. 1–2

Cosimo Alamanni,

Coll. 1.

Summa totius philosophiae ed. Thomae Aquinatis doctoris angelici doctrina. Auctore R. P. Cosmo Alamannio Mediolanensi Societatis Jesu theologo. Pars prima.

Ticini, Excudebat Io. Baptista Rubeus, 1624.

[10] levél, 626 lap, [1] levél – utolsó levél üres

Coll. 2.

Prima secundae partis totius philosophiae, e D. Thomae Aquitanis doctoris angelici doctrina.

Papiae, Apud Io. Baptistam Rubeum, 1622.

[6] levél, 436 lap

Megjegyzés:

Fehér bőrkötésben rézcsatokkal, lapszélek pirosra színezve, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Coll. 1. címlapján: „Collegij Academici Societatis Jesu Tyrnaviae Catalogo Inscriptus Litt. A. No. 792. Anno Christi 1635.”

Raktári jelzet:

1. Fa 4r 99

2. Bar. 04718 coll. 1–2

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „A Philosophi – 792. R. P. Cosmae Alamannij Summae Philosophiae D. Thomae Pars prima et prima 2dae Ticini 4to Anno 1624”

J 2 „A Philosophi – Alamanni Cosmi Societatis Jesu Summa totius Philosophiae 4to Ticinij 1624. corio albo cum tabulis 1635”

XXXV–XXXVI–XXXVII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 04719 coll. 1–3

Cosimo Alamanni,

Coll. 1.

Secunda secundae partis summae philosophicae e D. Thomae Aquinatis doctoris angelici doctrina.

Ticini, Excudebat Io. Baptista Rubeus, 1623.

[8] levél, 389, [3] lap

Coll. 2.

Tertia secundae partis summae philosophicae e D. Thomae Aquinatis doctoris angelici doctrina.

Papiae, Ex typographia Io. Baptistae Rubei, 1623.

[8] levél, 599, [1] lap.

Coll. 3.

Tertia pars summae philosophicae e D. Thomae Aquinatis doctoris angelici doctrina.

Papiae, Excudebat Io. Baptista Rubeus, 1623.

[6] levél, 234 lap, [1] üres levél

Megjegyzés:

Fehér bőrkötésben rézcsatokkal, lapszélek pirosra színezve, restaurálatlan.

Tulajdonosi bejegyzés:

Coll. 1. címlapján: „Collegij Societatis Jesu Tyrnaviae Catalogo inscriptus Litt.

A. No. 793. Anno Christi 1635.”

Módosítások a bejegyzésen: áthúzva: Tyrnaviae; betoldva az „inscriptus” után: Tyrna Szakolczae; áthúzva: Szakolczae

Raktári jelzet:

1. Fa 4r 99

2. Bar. 04719 coll. 1–3

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „A Philosophi – 793. Eiusdem Reverendi P. Alamannij ejusdem summae Philosophiae D. Thomae secunda secundae et Tertia 2dae ibidem 1623. Item Tertia pars eiusdem summae in 4. corio porcino margine rubro”

J 2 „A Philosophi – Eiusdem [Alamanni Cosmi Societatis Jesu] Idem [Summa totius Philosophiae] 4to Ticinij 1623. corio albo cum tabulis 1635”

XXXVIII.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 06276

Samuel Petit,

Samuelis Petiti Miscellaneorum libri novem. In quibus varia veterum scriptorum loca, quae philologiam, historiam, philosophiam, chronologiam spectant, emendantur, illustrantur, explicantur.

Parisiis, Apud Carolum Morellum, 1630.

[8] levél, 244, 274 lap

Megjegyzés:

Fehér bőrkötésben rézcsatokkal, restaurálatlan. A kötés megegyezik a Bar. 04718 és Bar. 04719 jelzetű kötetekével.

Tulajdonosi bejegyzés:

Címlapon: „Collegij Societatis Jesu Tyrnaviae Catalogo inscriptus Litt. P. No. 292. Anno Christiano 1635.”

Raktári jelzet:

3. 12 e.

4. Gc 4r 194

5. Gc 4r 193

6. Bar. 06276

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „P – Rhetores et Variarum Lectionum Authores – 292. Samuelis Petiti Miscellaneorum libri nouum [!] in quibus varia explicantj Paris in 4to”

J 2 „P – Humanistae – Petiti Samuelis Varia variorum scriptorum correctio quarto Parisijs 1630. corio albo cum tabulis 1635”

Az ősszállományhoz feltételelesen sorolható további kötetek

XXXIX.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Bar. 05166

Christophorus Clavius,

Responsio ad convicia, et calumnias Iosephi Scaligeri, in calendarium Gregorianum. Item refutatio cyclometriae eiusdem.

Moguntiae, Excudebat Ioannes Albinus, 1609.

[4] levél, 35, [1], 84 lap

VD17 23:000197F

Megjegyzés:

Fehér pergamenkötésben, restaurálatlan.

A „Refutatio cyclometriae” című műnek önálló belső címlapja van, lapszámozása és ívjelzése újra kezdődik

Tulajdonosi bejegyzés:

1. címlapon: „Catal: Coll: Tyrn: Societatis Jesu inscriptus Litt. C. N. 956 A° 1638.”

Raktári jelzet:

1. XX. d.

2. N 242

3. Ga 4r 80

4. Bar. 05166

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „C 956. Christophori Clauij Responsio contra Scaligerum Moguntiae 1609. in 4. maior membrana alba”

J 2 „Eiusdem [Clavij Christophori] de Calendario Gregoriano quarto Moguntiae 1609. membrana alba 1632.” [kiemelés tőlem, Knapp Éva]

Lehetséges, valószínű, hogy a kötet címlapján a tulajdonosi bejegyzésben téves az év („1638”) megjelölése, s ez helyesen, amint ez nyilvánvaló a J 2 jelzetű történeti katalógusból: 1632. E megállapításhoz vö. például Josephus Scaliger, *Opus de emendatione temporum* [...] *Item Veterum Graecorum fragmenta selecta*, Lugduni Batavorum, Ex Officina Plantiniana, 1598 (Ant. 6281 / Hb 2r 309); itt a címlapon: „Catal: Coll: Societatis Jesu Tyrn: inscriptus litt. S. N. 252. A° 1638” [kiemelés tőlem, Knapp Éva] – J1 „S 252. Iosephi Scaligeri de *Emendatione temporum* 1598. Lugduni Batavorum in folio membrana alba”; J2 „Scaligeri Iosephi *Emendatio temporum quoad historica folio* Ingolstadij 1598. membrana alba 1638” [kiemelés tőlem, Knapp Éva].

XL.

Budapesti Egyetemi Könyvtár, jelzet Ant. 6997

Robert Turner,

Panegyrici duo, de duobus triumphis clarissimis, illo Romae in translatione Gregorij Nazianzeni [...] Additae sunt eiusdem Epistolae. Editio secunda melior et auctior [...], [Pars 1–2].

Ingolstadt, Adam Sartorius, 1599.

[6] levél, 212 lap, [8] levél, 280 lap, [1] levél, 281–364. lap

VD16 2383

Megjegyzés:

A kötet restaurálatlan, az első ívfüzet jelentős része a címlappal együtt hiányzik (A_{1-6}), az A_{7-8} erősen roncsolt, a lapok alsó része hiányzik. Kötése pirosra színezett pergamen, gerincén felirattal „Turnerus. Orationes”. A hátsó kötés-tábla belső oldalán kéziratos bejegyzés antik és humanista szerzők nevének felsorolásával.

Tulajdonosi bejegyzés:

1. az első kötés-tábla belső oldalán: „Coll. Tirn. Societatis”
2. a roncsolt 1. lap felső oldalán: „Societatis Jesu Collegij Tirnaviensis”

Raktári jelzet:

1. a roncsolt 1. lap felső oldalán: LIV f
2. Hf 1303
3. Ant. 6997

Azonosítása a XVII. századi történeti katalógusokban:

J 1 „T. 93. Idem [ti. T. 92. Turneri Orationes in 8. corio albo Ingolstadij 1599] in membrana rubra”

J 2 ezt a példányt nem tartalmazza, hanem a „T. 92. Turneri Orationes in 8. corio albo Ingolstadij 1599”-nek megfeleltethető „Turneri Roberti Orationes octavo Ingolstadij 1699 (javítva: 1599) corio albo cum tabulis 1600” bejegyzés olvasható benne

A J 1 jelzetű katalógusban a „T. 93” kötése („in membrana rubra”) megegyezik a leírt példány kötésével. Mivel a J 2 jelzetű katalógus szerint a „T. 92”-vel azonosítható példányt 1600-ban jegyezték katalógusba, valószínű, hogy a „T. 93” is 1635 előtt került bejegyzésre. Feltételezhető, hogy a J 2 jelzetű katalógus készítésekor nem katalogizálták újra az ekkor már valószínűleg hiányos, roncsolt példányt.

Ismeretlen XVII. századi könyvjegyzék a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik ősnymtatványában*

A budapesti Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-tára az országos nyilvános könyvtári számbavétel adatai szerint¹ a harmadik legjelentősebb gyűjtemény a mai Magyarország területén. A tár közelmúltban elkezdett analitikus elektronikus feltárása² e korábbi megállapítást minden valószínűség szerint módosítani fogja, mivel a gyűjteményben mindez ideig nem történt meg egyrészt a bizonytalanul datált „ősnymtatványok” megjelenési idejének a pontosítása, másrészt a colligátumok teljes körű feltárása.

Az analitikus feltárás részeként külön figyelem irányul a gyűjteménybe kerülés előtti korábbi tulajdonosokra és a kéziratos bejegyzésekre. Az Inc. 1000 jelzetű, feltehetően az 1970-es években restaurált, újrakötött és némileg hiányos³ ősnymtatványban (Johannes Reuchlin (1455–1522), *Breviloquus vocabularius cum arte diphtongandi accentuandi et punctandi*, Coloniae, Heinrich Quentell, 1486; CIH 2937) a nagybetűket kézzel pirosra színezték és több, minden valószínűség szerint XVII. századi kéz írásával készült marginália olvasható benne. A kötetet a belső kötéstáblán olvasható tulajdonosi bejegyzés szerint 1690-től birtokolta a budapesti Egyetemi Könyvtár jogelődje, a nagyszombati jezsuita egyetem könyvtára.⁴ A példány jezsuita tulajdonosa előtti világi birtoklására utalnak a nyomtatvány margóin a profán rajzok, például egy tört markoló férfi fél alakja (r_{or}), egy

* Első megjelenés: Magyar Könyvszemle, 129(2013), 362–364.

1 Géza Sajó, Erzsébet SOLTÉSZ, *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur* [a továbbiakban: CIH], I–II, Bp., MTA, 1970.

2 A tár feldolgozása során különös figyelem irányul az egykori tulajdonosokra, a használati bejegyzésekre és a nyomtatványok kötésére, azaz a kötetek egyedi jellegzetességeire.

3 Kötése modern fehér bőrkötés, a nyomtatványból összesen 28 levél hiányzik.

4 „Collegij Tyrnaviensis Societatis Jesu Catalogo inscriptus 1690”.

szakállas férfi ugyancsak fél alakja profilból (y_{3v}), a lapszéleken elkezdett, de befejezetlen virág ornamentika (y_{5v} , y_{6v}) és az 1690-nél korábbi kéziratos bejegyzések, így például egy évszám, az „Anno Dni 1642” (r_{7v}).

A feltételezhetően szétesett kötésű nyomtatvány restaurálása során a tévesen vendégoldalként elhelyezett és a kötetbe bekötött, egyik oldalán beírt levélen (a mai kézi számozású 273. levélen) további, minden bizonynyal a nagyszombati jezsuita birtoklásnál korábbi tulajdonosok nevét rögzítő bejegyzések olvashatók („Joannes Vagych”, illetve „Gregorius Kardos”). E valószínűleg a restaurálás előtt az ősnymtatványhoz előzékként szolgáló, onnan időközben kiszakadt levélen, melyet később tévesen a könyvtestbe kötöttek be, olvashatók Joannes Vagych kézzel beírt könyvjegyzékének tételei *Catalogus Librorum nobilis croatae Joannes Vagych Turopolensis* címen. Ezt követően egy ugyancsak tévesen bekötött, töredékes nyomtatványrészben, a „celitus” kifejezéstől olvasható *Breviloquus vocabularius* című rész elején, az adott oldal tetején egy újabb, kézzel bejegyzett név, a „Gregorius Kardos” olvasható.

A tulajdonosi bejegyzések időrendje minden bizonnyal a következő. Az első tulajdonos Joannes Vagych lehetett, ő jegyezhetette be az „Anno Dni 1642” (r_{7v}) megjegyzést is, melyből a nagy 'A' írásképe megismétlődik könyvjegyzékén. Az őt követő újabb világi tulajdonos Gregorius Kardos lehetett, akinek tollpróba jellegű bejegyzései a könyvjegyzéken a cím fölött és alatt szintén felfedezhetők („sum ego Judices agrem [Agram?] / Gregorius Kardos sum”). A bejegyzések szerint Kardos valószínűleg Zág-rábban lehetett bíró. S végül a harmadik tulajdonos a nagyszombati jezsuita egyetem könyvtára (1690) volt, ahonnan a budapesti Egyetemi Könyvtárba származott át a kötet.

A könyvjegyzéket eddig nem rögzítették a folyamatosan épülő könyvjegyzék-bibliográfiában.⁵ A benne szereplő tételek száma meghaladja az öt különböző kötetet, így könyvkatalógusként értékelhető.

Kérdéses, vajon ki lehetett a túrmezei (Turopolensis) horvát nemes, Joannes Vagych, aki minden bizonnyal 1642 körül kezdte el bejegyezni könyveit a Reuchlin-ősnymtatvány valamikori előzéklevelének rektójára? Mivel a horvátországi nemesek gyakran iratkoztak be a grazi jezsuita egyetemre, az intézmény beiratkozási névanyagában kerestem a „Vagych” nevet. Joannes Vagych nevét ugyan nem sikerült fellelni, vi-

5 *Intézményi- és magángyűjtemények 1541–1750: Könyvjegyzékek bibliográfiája*, összeáll., szerk. MONOK István, ZVÁRA Edina, Bp.–Szeged, 2008, Könyvtártörténeti Füzetek, XII. (a továbbiakban: KtF, XII). Itt köszönöm meg Monok István levélbeli közlését, mely szerint Vagych könyvjegyzékét 2008 után sem rögzítették a folyamatosan bővülő bibliográfiában.

szont több túrmezei Vagych (Vagich) neve található a grazi egyetemre beiratkozott horvátországi hallgatók között. Így például e településről 1612-ben iratkozott be Petrus Vagich, majd 1640-ben nemes Georgius Vagich.⁶ Valószínű, ugyanebből a túrmezei nemes családi körből származott Joannes Vagych is.

A könyvjegyzék eredetileg a folió alakú levél rektóján kezdődött (ma a hibás kötés miatt verzó), a kettős függőleges vonallal két hasábra osztott lap bal oldali hasábján. A rendelkezésre álló papírlapon a jegyzék ilyen, kéthasábos elrendezése jelzi, hogy a beíró feltételezte, a könyvek rögzítéséhez legalább két hasábra lesz szüksége. Ugyanakkor a második hasáb üresen maradt, tehát vagy félbe maradt a könyvjegyzék, vagy a tervezettnél kisebb helyen is elfért. Teljes szövege a következő:

„Catalogus Librorum Nobilis croatae Joannis Vagijch Turopolensis / Nobilis
Croatae Joannis Vagich
Calepinus.
Alexander ab Alexandro historicus
Dictionarium antiquitatis (más kézzel:) non est
Livius (más kézzel:) est (áthúzva)
Officina Ravisij (más kézzel:) sunt (áthúzva)
Duodecim Volumina Ciceronis (más kézzel:) non sunt
Tria volumina Ciceronis (más kézzel:) nil
Henerici Cornelij Agrippae utriusque juris doctoris
Commentarij in libros 4 Rhetoricorum ad Caium Herennium (más kézzel:) sunt
Parnassus.
Virgilius (más kézzel:) non est
Martialis (más kézzel:) non est
Horatius.
Buchlerus. (más kézzel:) non est
Officia Ciceronis De senectute
De amicitia Paradoxa stoicorum
Et somnium Scipionis
Emanuelis Prosodia
Emanuelis Alvari syntaxis
Institutiones Jacobi Gretseri Linguae Graecae Societatis Jesu.
Ovidius”

6 VARGA Júlia, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin, 1560–1789*, Bp., ELTE Levéltár, 2004, 227 (nr.2958), 238 (nr.3170).

Első olvasásra is nyilvánvaló, hogy e jegyzék egyben a valamikori könyvkollekció ellenőrzésére is szolgált. A jegyzék alapján feltételezhető, hogy a művek száma nem azonos a leírt tételek számával (19), annál minden valószínűség szerint több lehetett. A tételek azonosítása a következő:

1. Calepinus.

Ambrogio Calepino (Ambrosius Calepinus, 1435–1510) első kiadásban 1502-ben megjelent *Dictionarium latinum*ának egyik kiadása. A Calepino életében megjelent utolsó kiadás Strassburgban jelent meg (Johann Grüninger) 1510-ban. Ismeretes, hogy magyar szóanyagot először a lyoni 1585-ös tíznyelvű Calepinus-szótár tartalmazott.

2. Alexander ab Alexandro historicus

Alessandro Alessandri (Alexander ab Alexandro, 1461–1523) jogász *Dies geniales* című, antik művekből kompilált történeti munkája először Rómában jelent meg 1523-ban. Több, XVII. századi kiadása ismeretes (pl. Hanau, 1610; Frankfurt, 1626, 1646, 1667), valószínűleg ezek egyike lehetett a röviden a szerző nevével jelzett mű.

3. Dictionarium antiquitatis (más kézzel:) non est

Ez a cím egy mű tartalmára utal, ilyen megfogalmazásban nem tekinthető valóságos címnek.

4. Livius (más kézzel:) est (áthúзва)

Titus Livius történeti munkájának, a *Libri ab Urbe conditán*ak valamelyik kiadásával azonosítható.

5. Officina Ravisij (más kézzel:) sunt (áthúзва)

Minden bizonnyal a humanista Ravius Textor (Jean Tixier de Ravis, ca. 1480–1524) *Officina partim historicis, partim poeticis referta disciplinis* című, első kiadásban 1503-ban (Bâle) megjelent munkája.

6. Duodecim Volumina Ciceronis (más kézzel:) non sunt

Marcus Tullius Cicero munkáinak kiadásából nem konkretizált tizenkét „kötet”, mely lehetséges, hogy nem fizikai egységekre vonatkozik, hanem a tartalom tagolására.

7. Tria volumina Ciceronis (más kézzel:) nil

Marcus Tullius Cicero munkáinak kiadásából nem konkretizált három „kötet”.

8. Henerici Cornelij Agrippae utriusque juris doctoris

Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486–1535) polihisztor valamely, talán jogi munkája. Műveinek összkiadása (*Opera*) először 1550-ben jelent meg Lyonban.

9. Commentarij in libros 4 Rhetoricorum ad Caium Herennium (más kézzel:) sunt

A hosszú ideig Cicerónak tulajdonított *Rhetorica ad C. Herennium* valamelyik kommentált kiadása. Ilyen kiadás jelent meg például 1513-ban Lyonban.

10. Parnassus.

E címen viszonylag sok mű jelent meg a XVI–XVII. században, feltételezhetően valamely költészeti vagy költészettani műről van szó. Ugyanakkor egykorúan a legkülönbözőbb tartalmú művek (pl. orvosi) címeként, műfaj értékű jelzésként is használták a kifejezést.

11. Virgilius (más kézzel:) non est

Publius Vergilius Maro valamely művének valamely kiadása.

12. Martialis (más kézzel:) non est

Marcus Valerius Martialis munkáinak valamelyik XVI–XVII. századi kiadása lehet. Ismeretes, hogy a XVI. században viszonylag sok kiadásban jelent meg Martialis műveiből szerkesztett gyűjtőkötet.

13. Horatius.

Quintus Horatius Flaccus munkáinak valamelyik XVI–XVII. századi kiadása lehet.

14. Buchlerus. (más kézzel:) non est

Johann Buchler (1570–1640) protestáns német filológus valamelyik munkája.

15. Officia Ciceronis De senectute

De amicitia Paradoxa stoicorum

Et somnium Scipionis

Marcus Tullius Cicero felsorolt műveit gyűjteményes kiadásban *De officiis* fő címen többször jelentették meg a XVI–XVII. században, például, Strassburgban 1553-ban, 1559-ben vagy Frankfurtban 1569-ben, 1588-ban.

16. Emanuelis Prosodia

Manuel Alvares (Emmanuel Alvarus, 1526–1583) jezsuita először 1572-ben megjelent grammatika tankönyve harmadik részének valamelyik XVI–XVII. századi kiadása.

17. Emanuelis Alvari syntaxis

Manuel Alvares (Emmanuel Alvarus, 1526–1583) jezsuita először 1572-ben megjelent grammatikatankönyve syntaxist tartalmazó részének valamelyik XVI–XVII. századi kiadása.

18. Institutiones Jacobi Gretseri Linguae Graecae Societatis Jesu.

Jacob Gretser (1562–1625) jezsuita *Institutiones linguae Graece* című, első kiadásban először 1595-ben megjelent tankönyvének valamelyik kiadása.

19. Ovidius

Publius Ovidius Naso valamelyik nyomtatott művére utal.

A minden bizonnyal befejezetlen könyvjegyzék leírása a könyvjegyzékek bibliográfiájának adatközlési elvárását⁷ figyelembe véve a következő:

1642 körül, JOANNES VAGYCH (VAGICH)

Könyvbejegyzésként fennmaradt jegyzék.

19 tétel. Vegyesen szerzőket, szerzőket és műveket, illetve műveket közöl. Antik klasszikusok és XV–XVI. századi szerzők művei, erőteljes tankönyv jelleggel.

Kiadása: e közlemény részeként a Magyar Könyvszemlében

Mai lelőhelye: Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, Inc. 1000, Johannes Reuchlin, *Breviloquus vocabularius cum arte diphtongandi accentuandi et punctandi*, Coloniae, Heinrich Quentell, 1486, a másodlagosan bekötött valamikori előzéklapon.

Tulajdonosa: Joannes Vagych (Vagich) túrmezei horvát nemes, 1642 körül.

7 KtF, XII, VII–VIII.

Otrokocsi Foris Ferenc könyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban*

Otrokocsi Foris Ferenc nagyszombati könyvtárának kötetei halála után Fallenbüchl Ferenc szerint „nagyobbrészt az esztergomi főegyházmegyei, akkor még káptalani könyvtárba kerültek”.¹ Ez a megállapítás csupán feltételezés lehetett, s nem a könyvtár köteteinek ismeretében fogalmazódott meg.² A Nagyszombatból Esztergomba visszaköltözött káptalan könyvtárában ugyanis jelenleg nem találhatók Otrokocsi ex librisét tartalmazó kötetek,³ és Fallenbüchl sem sorolt fel ilyen nyomtatványokat. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár állományában sem sikerült azonosítani egyetlen Otrokocsi Foris Ferenc által birtokolt kötetet sem, jóllehet tanultsága, tudós életműve, a könyvekhez fűződő napi kapcsolata, nagyszombati jogi professzorsága és archivarius-i tevékenysége alapján joggal feltételezhető, hogy saját könyvtár is segítette irodalmi munkásságát.

Egy, az egyházi- és magánkönyvtárak történeti állományainak rekonstruálására kidolgozott, az életművekkel szoros kapcsolatban álló módszer segítségével a budapesti Egyetemi Könyvtár állományában hét kötetben nyolc nyomtatványt (mely összesen kilenc művet tartalmaz) azonosítottam Otrokocsi Foris Ferenc könyvtárából. Mindegyik kötet címlapján

* Első megjelenés: Magyar Könyvszemle, 129(2013), 99–105.

1 FALLENBÜCHL Ferenc, *Otrokocsi Foris Ferencz élete és irodalmi működése*, Esztergom, 1899, 47.

2 Otrokocsi Foris Ferenc végrendeletét nem ismerjük, ilyen irat valószínűleg nem készült. Otrokocsi Foris könyvtára ma még ismeretlen ok miatt szétszóródott. Erre utal, hogy ex libris-ével különböző hazai gyűjteményekben találhatók művek, így például a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban éppúgy, mint a szegedi egyetemi könyvtárban. Itt köszönöm meg Monok Istvánnak, hogy betekintheitem pannonhalmi, debreceni, pápai és szegedi possessor-gyűjtésébe.

3 KNAPP Éva, *Ismeretlen források Otrokocsi Foris Ferenc katolizálásának kérdéséhez*, MKSz, 122(2006), 201–217, itt: 205.

Otrokocsi autográf ex libris-bejegyzése olvasható. A tulajdonosi bejegyzések közül kettőhöz évszám is tartozik (1677, 1686). A számba vett nyomtatványok 1558–1677 között kerültek ki a sajtó alól Németalföldön, Svájcban és német területen. A művek tartalma jellegzetesen a reformációhoz és annak XVII. századi teljesítményéhez kötődik. Ez a tény és Otrokocsi életútja együttesen arra enged következtetni, hogy könyvtárának e kötetait gályarabságból történt szabadulását követően Svájcban (Zürich), Németalföldön (Utrecht),⁴ esetleg Angliában (Oxford), illetve Magyarországon, korábbi magyarországi magánkönyvtárakból szerezte be, valószínűleg 1677 és 1686 között.

A magyarországi könyv- és könyvtártörténet eddig egyetlen kötetet sem ismert Otrokocsi Foris Ferenc könyvtárából a budapesti Egyetemi Könyvtár állományában.⁵ A most azonosított köteteket az egykori tulajdonosokhoz való tartozás alapján három csoportban mutatom be. Ezek a csoportok rámutatnak Otrokocsi könyvgyűjtő „szokás”-ának néhány sajátosságára.

I. A tulajdonosi bejegyzés szerint a kötet első tulajdonosa Otrokocsi Foris Ferenc

1.

Johann Heinrich Alsted (1588–1638), *Thesaurus Chronologiae* [...] Editio secunda limata, et aucta, Herbornae Nassoviorum, 1628.

VD17 39:122002Q – Budapesti Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban: BEK) Bar.7104

Tulajdonosi bejegyzés: címlapon: „Ex libris Francisci F. Otrokocsi Ultrajecti 1677”

Használói bejegyzés: a mű végén üres lapokon és a hátsó kötéstábla belső oldalán, különböző írásképpű, valószínűleg eltérő időpontokban készült bejegyzések a kötet tulajdonosától.

Megjegyzés: A herborni egyetem, majd 1629-től a gyulafehérvári főiskola filozófia és teológia professzorának e munkája először 1624-ben jelent meg Herbornban; majd ugyanott 1637-ben is kiadták.

- 4 Zürich és utrechti kapcsolataira enged következtetni két, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött *Album Amicorum*. Az egyik 1676-os zürichi bejegyzését őrzi – f. 68. jelzete: Duod.Lat.90; a másikban utrechti 1678. évi bejegyzése található meg – f. 54. jelzete: Oct. Lat.777. Otrokocsi Foris Ferenc gályarabsága alatti kapcsolataihoz és levelezéséhez lásd Bujtás László Zsigmond, *A gályarab prédikátorok és Frans Burman levélváltása (1675–1676)*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár, VI, 1999, 35–74.
- 5 Az egyik, Otrokocsi tulajdonában volt kötet bemutatását lásd KNAPP Éva, SZÖGI László, *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára – University Library of Eötvös Loránd University*, Bp., ELTE Egyetemi Könyvtár, 2012, 198.

2.

Johann Magirus (1537–1614), *Physiologiae peripateticae libri sex. Cum commentariis. [...] Quibus additur Caspari Bartholini Malmogij Dani [Caspar Bartholin (1585–1629)] Enchiridium Metaphysicum, cum indice [...] Editio ultima, infinitis mendis quae in prioribus irrepserant, diligentius expurgata, [Genf], Apud Philippum Albertum, 1638.*

BEK Bar.5714

Tulajdonosi bejegyzés: címlapon: „Ex libris Francisci F. Otrokocsi mp”

Használói bejegyzés: nincs

Megjegyzés: Az eredeti családnevét – Koch – görög nyelvre lefordítva használó német protestáns teológus, orvos és *physiologia*-professzor e műve első kiadásban 1597-ben jelent meg Frankfurt/Mainban; a munkát később többször kiadták (például Frankfurt, 1619, 1624), egybenyomtatva id. Caspar Bartholin, dán polihisztor, teológus és orvosprofesszor *Enchiridium Metaphysicum*ával.

3.

[Coll. 1.]

Johann Heinrich Schweitzer (1644–1705), *Orbis et Ecclesiae fata. Dat is: Ordentelijke Voorstellinge der alder-befaaamste Wereld- en Kerk-veranderingen [...], Amsterdam, By Johannes van Someren, 1676.*

[Coll. 2.]

Thomas Godwin (1586/7–1642), *Moses en Aaron, ofte Burgerlyke en kerkelyke gewoonten [...], Amsterdam, By Hendrick en Dirck Boom, 1676.*

BEK Bar.7438/coll. 1–2.

Tulajdonosi bejegyzés: címlapon: „Ex libris Franc. F. Otrokocsi.”

Használói bejegyzés: nincs

További bejegyzés: a coll. 1. címlapja előtti előzéken olvasható a kötetbe valószínűleg a nagyszombati jezsuita Egyetemi Könyvtárba kerülés után bejegyzett „Liber haeretic.” figyelmeztetés.

Megjegyzés: A kartesianus Johann Heinrich Schweitzer (Suicerus) genfi református prédikátor, hanaui, zürichi, majd heidelbergi teológia professzor bibliai Apokalipszis-kommentárja és Thomas Godwin (Goodwin) angol iskolamester ószövetségi rítusokat tárgyaló, első kiadásban 1625-ben Londonban megjelent munkája holland fordításban, kolligátum kötetben.

4.

Herman Witsius (1636–1708), *De Oeconomia foederum Dei Cum Hominibus, libri quatuor, Leovardiae, Apud Jacobum Hagenaar, 1677.*

BEK Bar.1394

Tulajdonosi bejegyzés: címlapon: „Ex libris Francisci F. Otrokocsi. mpria”

Használói bejegyzés: a hátsó kötéstábla belső oldalán, valószínűleg a kötet tulajdonosától.

Megjegyzés: A németalföldi református teológus Hermann Witsius (Wits) fő művének első kiadása. Az irénikus hangvételű mű megírására Gisbert Voetius és Johannes Coccejus tanai és a követőik közötti nézeteltérések ösztönözték Witsiust.

A bemutatott négy kötetben őrzött öt nyomtatvány összesen hat különböző művet tartalmaz. A tulajdonosi bejegyzések tanúsága szerint Otrokocsi Foris Ferenc volt e kötetek első tulajdonosa. A művek szerzői kivétel nélkül a XVI–XVII. századi európai protestáns szellemi elit körébe tartoznak. Az Otrokocsi-könyvtárból a budapesti Egyetemi Könyvtár állományába jutott kötetekben a tulajdonos autográf megnevezésén kívül mindössze egy nyomtatványban, Alsted *Thesaurus Chronologiae* című munkájában olvasható további, a megszerzés helyét és idejét („Ultrajecti 1677”) rögzítő adat. Otrokocsi 1676-ban a gályarabságból szabadulva Velence és Zürich érintésével érkezett meg egyetemi tanulmányainak székhelyére, a már korábban megismert Utrechtbe, s a bejegyzés szerint itt lett tulajdonosa a kötetnek. Alsted e munkája bizonyára hozzájárult tudása gyarapításához és első munkái megírásához. Életútja, az első tulajdonosság ténye és a három kötet megjelenési adatai alapján feltételezhető, hogy a három további kötetet is Oxfordba utazása előtt, Utrechtben szerezte be, s nem később Magyarországon, ahol első tulajdonosként nehezen juthatott volna hozzájuk.

II. A tulajdonosi bejegyzés szerint a kötet második tulajdonosa Otrokocsi Foris Ferenc 5.

John Bale (1495–1563), *Acta Romanorum Pontificum, a dispersione discipulorum Christi, usque ad tempora Pauli quarti [...]* Ex Ioannis Balei Sudouolgij Angli maiore Catalogo Anglicorum scriptorum desumpta [...] Adiectus est quoque rerum praecipue memorabilium copiosissimus Index, Basiliae, Ex Officina Ioannis Oporini, 1558.

VD16 B 227; RMK III Pótlások 7364 – BEK Ant.2438

Tulajdonosi bejegyzés: 1. címlapon: „Fran: Brcon[? ... hiány]”

2. címlapon: „Ex libris Francisci F. Otrokocsi.”

3. címlapon: „Jam vero Pauli Rakmanyi, ab A°. 1722.”

Használói bejegyzés: 1. az aláhúzással kiemelt szövegrészekhez kapcsolódó, az első tulajdonostól származó margináliák, melyek az íráskép és a használt rövidítések tanúsága szerint a XVI. században keletkeztek

2. a címlap előtti előzéklapon történeti tartalmú, a mű vonatkozó lapjaira utaló datálatlan bejegyzés a második tulajdonos Otrokocsi Foris Ferenctől

3. a protestáns-ellenes érzelmű harmadik tulajdonostól származó margináliák, melyek jelentős részben a szerzővel polemizálnak, illetve a szerző személyére vonatkoznak (pl. kommentár a címlap hátoldalán a fametszetes Bale-portréhoz *_{IV}: „Vera Effigies Mendaciorum Patris, Prophetis Sathanae in quorum omnium ore Spiritus Mendacij”; **_V: „Ah Tu Bestia Infernalis! Quantus in te furor!”) Megjegyzés: A római pápák történetét a kezdetektől IV. Pál-ig tartalmazó összeállítás kivonat John Bale angol lelkész és drámaíró legjelentősebb művéből, az *Illustrium maioris Britanniae scriptorum* [...] címűből (1. kiadás: Ipswich – Wesel, 1548, VD16 B 224). A nyomtatvány a mű 1. kivonatos kiadása. A művet Bale kora neves reformátorainak, Simon Sulzernek, Heinrich Bullingernek, Jean Calvinnak és Philipp Melanchthonnak ajánlotta. A műnek közel tíz latin, angol, francia és német nyelvű kivonatos kiadása ismert a XVI. századból. A kötet tartalmazza Janus Pannonius II. Pál pápáról írt négy versét.⁶

Ezt a kötetet Otrókoci második tulajdonosként birtokolta. Nem rekonstruálható, hogy az írásképből feltételezhetően XVI. századi első tulajdonos után miként jutott a nyomtatványhoz. Lehetséges, hogy a gályarabsága utáni években külföldön vásárolta. A művet Otrókoci többek között egyháztörténeti munkásságában hasznosította. A kötet Otrókoci halála (1718) után néhány évvel (1722) ismeretlen körülmények között egy harmadik, minden valószínűség szerint katolikus tulajdonosé lett, akinek kilétét nem sikerült meghatározni. A bejegyzés szerint a kötet e harmadik tulajdonostól, aki feltehetően tudta, hogy Otrókoci könyveinek jelentős részét a nagyszombati jezsuita egyetem könyvtárába olvasztották be, került be a munka e könyvtár állományába.

III. A tulajdonosi bejegyzés szerint a kötetek a második tulajdonos, Komáromi Szvertán István könyvtárából kerültek Otrókoci Foris Ferenchez

6.

Caspar Peucer (senior, 1525–1602), *Commentarius de praecipuis divinationum generibus* [...] *Recognitus ultimo, et auctus, ab authore ipso* [...] *addita, singulis voculis et sententiis Graecis, sua interpretatione, Francofurti, Typis Wecheliani apud Claudium Marnium et haeredes Ioan. Aubrii, 1607.*

VD17 3:007967D – BEK Bar.10930

Tulajdonosi bejegyzés: 1. pergamenkötésre nyomott super ex libris-en: „A * P 1617”;

6 RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Janus Pannonius és II. Pál pápa = „Nem súlyed az emberiség!”: Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 237–250, itt: 239.

a címlap előtti előzékre beragasztott nyomdai ex libris-en: „Est spes, vita, salus, requies et gloria Christus. Andreae Pragai. Cui Deus immensi det gaudia summus olympi.”⁷

2. címlapon zöld tintával: „Ps 27. Jehova lux et salus. Steph. P. Comaromi 1648.”

3. címlapon: Ex libris Francisci F. Otrokocsi mp.”

Használat: Aláhúzott szavak

Megjegyzés: A neves német késő humanista reformátor, polihisztor és diplomata kedvelt asztrológiai művének 1. kiadása Wittenbergben jelent meg 1553-ban Johannes Crato nyomdájában (VD16 P1972). Francia fordítása Simon Goulart-tól 1584-ben került ki a sajtó alól Lyonban (B. Honorati). Az első Frankfurt/Main-i kiadása 1593-ban látott nyomdafestéket (Apud Andreae Wecheli heredes).

7.

Pietro Martire Vermigli (1499–1562), Loci Communes D. Petri Martyris Vermilii Florentini [...] Ex variis ipsius authoris scriptis, in unum librum collecti [...], Heidelbergae, Apud Iohannem Lancellottum, impensis Andreae Cambieri, 1613.

BEK Bar.3433

Tulajdonosi bejegyzés: 1. pergamenkötésre nyomott super ex libris-en: „G L D 1620”⁸

2. címlapon: „Psal 27 v 1 Jehova lux et salus. Stephani T. S. Comaromi Anno 1653. die 10 Junij.”

3. címlapon: „Ex libris Francisci F. Otrokocsi 1686 mp.”

Használói bejegyzés: marginália a második tulajdonostól aiiij: „Sathana cum Lucifero in poem”

- 7 Prágai András nyomdai szedésű ex libris-ének jelmondata és annak kísérő szövege megismétlődik Gönczi Mátyás (1611–1672) hasonló szerkezetű ex libris-én. Az ex libris marosvásárhelyi példányát közli DEÉ NAGY Anikó, *A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtár ex librisei*, Bp.–Kolozsvár, Balassi-Polis, 2001, 30, 73: nr. 148, közölve LXIX. Gönczi Mátyás ex libris-e ugyanitt: 59: nr.149, közölve LXIX. Prágai András könyve a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtárban: Alexander PESANTIUS, *Brevia commentaria [...]*, Coloniae Agrippinae, 1617. Jelzete: Bf–75. E kötet első tulajdonosa Prágai András volt, a pergamenkötésre nyomott super ex libris-en „A P 1618” olvasható. További tulajdonosok: „Stephanus Tholnaj”; „Thomas Tholnaj Sz. Györgyius 1651”; „Bibliotheca Collegii Reformatorum M. Vásárhelyensis 1780 – bibliothecarius Stephanus Nagy”.
- 8 A „G L D” monogram feloldását valószínűleg a hollandiai egyetemeken beiratkozott és tanult Gidófalviak körében lehet remélni. Vö. BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1598–1918: Hongaarse Studenten aan Nederlandse Universiteiten 1598–1918*, Bp., ELTE, 2007. Ames egyik tanítványa, Gidófalvi Szabó Balázs 1636. februártól volt a nagyváradi iskola rektora. E tisztséget 1648-tól Komáromi Szvertán István töltötte be.

Megjegyzés: Az Itáliából Svájcba menekült reformátor Vermigli az Ószövetség professzora volt Strassburgban, majd Oxfordban oktatott (1547), később visszatért Strassburgba. 1556–1562 között Zürichben élt. Bibliakommentárjain kívül ez az egy munkája ismert.

A bemutatott két kötetet Otrókoci harmadik tulajdonosként szerezte meg. Az egyik kötet első tulajdonosa Prágai András volt. A Sári Orvos Mihály sárospataki lelkész költségén Heidelbergbe utazó Prágai András a heidelbergi egyetem anyakönyve szerint 1616. július 27-én iratkozott be, majd ugyanitt 1617-ben a „jubileus” alkalmával prédikált az akadémián.⁹ Minden valószínűség szerint ezzel az alkalommal áll összefüggésben a Peucer-kötet birtoklása, melyet a super ex libris tanúsága szerint 1617-ben maga Prágai vagy egy általunk ismeretlen ajándékozó köttetett be Prágai részére. Az Antonio de Guevara *Relox (Feiedelmecnek Serkento Oraia)* című munkája első és harmadik részét Rákóczi György megbízásából magyarra fordító (Bártfa, 1628 – RMNy 1400) Prágai könyvtárából¹⁰ valószínűleg a tulajdonos ma még ismeretlen dátumú halála után került ki a kötet.

A második kötet először a feloldatlan monogramú G L D tulajdona volt 1620-tól, akinek könyvtárából a Peucer-mű korábban leírt példányához hasonlóan, ismeretlen körülmények között jutott a második tulajdonos, Komáromi Szvertán István könyvei közé. Akkurátus tulajdonosi bejegyzése¹¹ – Prágai ex libris-éhez hasonlóan – a nevé¹² kívül mindkét esetben tartalmazza jelmondatát,¹³ megjelöli annak forrását, valamint a

9 Prágai András életéhez, ItK, 6(1896), 67–69.

10 Prágai András könyvtárából egy további kötetet őriz a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár. DEÉ NAGY, i. m. (7. jegyzet), 73.

11 Komáromi Szvertán István gyöngybetűs kézírása hasonlít Apáczai Csere János autográf kézírására. Vö. Apáczai könyvbejegyzése: *Apáczai Csere János emlékezete: „Én gondolkodom, azért vagyok”, Válogatás 350 év Apáczai-irodalmából*, szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2004. 229.

12 A Stephanus T. S. Comaromi névalak azonosítását Komáromi Szvertán Istvánnal a bejegyzés dátumának régi magyar irodalomtörténeti közegben elvégzett elemzésén kívül elősegítette Szinnyi József adata, mely szerint „1645-ben Utrechtben tanult, hol így van beírva neve: Steph. Cs. Komáromi”. SZINNYI József, *Magyar írók élete és munkái*, VI, Bp., Hornyánszky Viktor, 1899, 818.

13 Elgondolkodtató körülmény, hogy Komáromi jelmondata 1660-ban, Komáromi halála évében egy Apáczai Csere János könyvtárából származó, ekkor öccse, Apáczai Csere Tamás, később gyulafehérvári és kolozsvári professzor könyvtárához tartozó kötetben olvasható „A. 1660. Factus Thomae Apaczaj, cujus Lux et Salus Jehova” formában. HERPEI János, *Apáczai Csere János könyvtárának töredéke*, MKsz, 75(1959), 79–85, itt: 84. A jelmondatot Apáczai Csere Tamás egy másik, hasonló eredetű könyvében is használta: „Est Thomae Cheri D. Apacza. Cum Lux et Salus Jehova”. SEBESTYÉN Mihály, *Adalékok Apáczai Cse-*

kötetek tulajdonba vételének dátumát („1648”; „1653. die 10 Junij”). Az Ames-követő Komáromi – életútja alapján, továbbá tekintettel a korábbi tulajdonosokra – valószínűleg Magyarországon, illetve Erdélyben tett szert mindkét kötetre.¹⁴

Komáromi Szvertán Istvánról és munkásságáról viszonylag kevés adat áll rendelkezésre. Bizonytalan halálozási dátumát – 1660 (Kismarja)¹⁵ – figyelembe véve, az 1648-ban született Otrókoci nem juthatott közvetlenül Komáromi könyvtárából a kötetekhez. Otrókoci a Vermigli-mű megszerzésekor, 1686-ban Gyöngyösön volt lelkész; a másik kötet nem tartalmaz évszámot.

Végül összegezve elmondható, hogy Otrókoci 1718. október 1-jei halála után könyveinek egy részét beolvasztották a nagyszombati jezsuita Egyetemi Könyvtár állományába, majd a rend feloszlatása (1773) után a Budára, később Pestre szállított könyvanyaggal együtt mozgatták. Otrókoci Foris Ferenc könyvtárának a budapesti Egyetemi Könyvtár állományában fennmaradt köteteit Otrókoci részben első tulajdonosként vásárolta, részben más, korábbi tulajdonosoktól – ismeretlen vagy feltételezhető úton – jutott a birtokukba. Az utóbbiak között olyan neves, a régi magyar irodalom történetében kiemelkedő jelentőségű alkotók találhatók, mint Prágai András és Komáromi Szvertán István.

A kötetek bizonyítják, hogy Otrókoci Foris Ferenc az érdeklődésének megfelelően és munkásságához illeszkedően összeválogatott, még katalizálása előtt beszerzett könyveit áttérése után, nagyszombati éveiben is megőrizte, s minden valószínűség szerint haláláig nemcsak bírta, hanem használta is azokat.¹⁶ Az állomány egy része halála után részben közvetle-

re János könyvtárának rekonstruálásához, MKsz, 107(1991), 376–384, itt: 379. A Zsoltárok könyve 27. zsoltára első verséből származó mottó közkedvelt szövegrész volt egykorúan. Stephanus Fabritius (1569–1648) berni prédikátor például külön zsoltárprédikációt írt e részlet felhasználásával. Stephanus FABRITIUS, *Sacrae conciones in centum quinquaginta Psalmos Davidis regis, et aliorum Sanctorum prophetarum*, Bernae Helvetiorum, Georgius Sonleitnerus, 1664, 515–519. A mű első kiadása 1622-ben jelent meg Bernben.

14 1648–1651 között a nagyvárad i iskola rektora, 1651-től mezőtelegi, majd kismarjai prédikátor, 1655-től bihari esperes.

15 IMRE Mihály, *Komáromi Szvertán István = Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, II, Bp., Akadémiai, 1994, 1081. Vö. még: KOLTAY Klára, *Perkins és Ames recepciója Magyarországon 1660-ig = Tanulmányok a 16–17. századi magyar irodalomról*, szerk. BITSKEY István, TAMÁS Attila, 1991 (Studia Litteraria, 28), 99–114; BALOGH Judit, *Kérdések, hipotézisek, feladatok a XVII. századi magyar puritanizmus kutatása kapcsán = Fiatal egyháztörténészek írásai*, szerk. FAZEKAS Csaba, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1999, 47–56; MÁTÉ Imola, *Komáromi Szvertán István prédikatori habitusa*, NyÍrK, 53(2009), 17–34.

16 Otrókoci felekezeti hovatartozástól független tudósi magatartását és kapcsolatrendsze-

nül, részben újabb tulajdonos révén a nagyszombati, majd budapesti Egyetemi Könyvtár állományába került, ahol a mai napig megtalálható. A most azonosított művek és az Otrókocsi-életmű közti tárgyi, eszmei és más kapcsolatok feltárása további feladat.

rét bizonyítja továbbá – könyveinek ajándékozási stratégiáján kívül lásd KNAPP, *i. m.* (3. jegyzet) – levelezése Bél Mátyással. Bél Mátyás 1718 tavaszán Otrókocsit kérte meg a *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio* (Lipsiae, 1718) című kéziratának véleményezésére. Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus) – *Catalogus manuscriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*, összeállította–composuit TÓTH Gergely, Bp., Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat, 2006, XIV, XVI, 39–40, 69–71. Vö. még: TÓTH Gergely, *Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete: a Collectio scriptorum Hungaricorum*, MKsz, 127(2011), 173–192; TÓTH Gergely, „Civilizált” őstörténet: A magyar nyelv és a magyar nemzet eredetének kutatása Bél Mátyás életművében, *Történelmi Szemle* 54(2012), 219–246, itt: 219, 225.

Az ELTE Egyetemi Könyvtár könyvtárosai a jezsuita korszakban (1561–1773)*

Magyarország egyik legrégebben alapított, 1561 óta jogfolytonosan működő kora-újkori könyvtára az ELTE Egyetemi Könyvtár.¹ Gyűjteménye – különösen 1800 előtti állománya – dokumentálja egy nehéz sorsú kulturális régió történetét, s egyben a kulturális emlékezet megtestesítőjeként folyamatosan szerepet játszik a magyar társadalom mindenkori történetiségének tudatosításában. Az Egyetemi Könyvtárat fenntartó jogelődök között kiemelkedő szerepe volt a jezsuita rendnek. Az Osztrák–Magyar Jezsuita Provincia keretében tevékeny rendtagok közül számosan megfordultak és rövidebb-hosszabb ideig éltek Nagyszombatban (ma Trnava, Szlovákia), Turóc-Znióváralján (ma Kláštor pod Znievom, Szlovákia), valamint Vágsellyén (ma Šal'a, Szlovákia). Ők nem csupán használták a könyvtárat, hanem könyvtáros hivatalviselőkként – segédekkel együtt – több mint kétszáz évig formálták arculatát.

A könyvtár történetéről készült tudományos igényű monográfiában² mindössze szűk negyven oldal foglalkozik a könyvtár első, úgynevezett jezsuita korszakával. Ez a rész a kötet teljes terjedelmének elenyésző töredéke (6,6%), melyet mindössze öt, többnyire korábbi szaktanulmányokra visszahivatkozó jegyzet kísér. Ugyanakkor már az első oldalakon lábjegyzet nélküli szöveghivatkozás történik Dümmerth Dezső publikált és publikálatlan vizsgálataira, valamint arra, hogy a „korszak ismertetése során teljes mértékben (sokszor szövegszerűen) az ő kuta-

* Első megjelenés: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIV–XV*, (2011), 111–142.

1 DÜMMERTH Dezső, *A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése (1561–1635)*, MKSz, 79(1963), 43–58.

2 TÓTH András, VÉRTESY Miklós, *A budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944)*, Bp., Egyetemi Könyvtár, 1982.

tási eredményeire támaszkodunk”.³ Ebben a részben esik szó a könyvtár előtörténetéről (1561–1635), „ősállományáról”, a jezsuiták által készített katalógusokról és azok rendszeréről, az első ismert könyvtárosról (Florentius Morus), Némethy (Némethi) Jakab könyvtáros-tevékenységéről, a könyvtári praefectus-okról és segédeikről, a folyamatosan bővülő, egyre inkább jelentős állomány elhelyezéséről és összetételéről, valamint az állománygyarapodásról. Ez a széles horizontú, sokirányú, de részleteiben egyenetlen vizsgálat ösztönzően hatott a további kutatásra. A monográfiát követően – többek között Farkas Gábor Farkas – ugyancsak e témáról, a jezsuita korszakról készített tanulmánya először 2001-ben jelent meg.⁴ A dolgozat változtatás nélkül, új címen látott ismét nyomdafestéket 2008-ban.⁵ Benne a művelődéstörténeti háttérbe helyezett, jobbra korábban is publikált könyvtártörténeti adatok között ritkán történt utalás a gyűjteményt kezelő könyvtárosokra. Dümmerth Dezső *Az Egyetemi Könyvtár személyzete 1597–1961*⁶ című, 1965-ben készült közöletlen és befejezetlen kéziratát – az 1982-ben megjelent monográfia hagyományát követve – 2008-ban hivatkozás nélkül felhasználó Bakos József kísérletet tett a könyvtárvezetők sorának ismételt összeállítására.⁷ Munkáját kiegészítette az általa indoklás nélkül módosított Dümmerth-féle összeállítás könyvtárvezetőkre vonatkozó rövid, egyenetlen életrajzával.

A rendelkezésre álló források és a nyomtatásban megjelent rendi dokumentumok teljességre törekvő áttekintése egyaránt arra figyelmeztetett, hogy a Dümmerth-féle befejezetlen és korrigálatlan kézirat, valamint Bakos ehhez kapcsolódó, részben a források félreértésén, részben hibás értelmezésén alapuló utómunkálata nem tükrözi az egykori valóságos állapotot. Így például több könyvtáros nevét egyáltalán nem dokumentálták egyik összeállításban sem, illetve néhány könyvtárosként feltüntetett személyekről kiderült, hogy nem voltak nagyszom-

3 Dümmerth ily módon felhasznált munkáinak felsorolása hiányzik. TÓTH-VÉRTESY, i. m. (2. jegyzet), 7.

4 FARKAS Gábor Farkas, *Az Egyetemi Könyvtár ősellománya* = Uő, *A nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor: 1635*, Szeged, Scriptum Rt., 2001, IX–XXXIII; vö. még *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig*, II, *Nagyszombat 1632–1690*, s. a. r. FARKAS Gábor Farkas, Szeged, Scriptum Kft., 1997.

5 FARKAS Gábor Farkas, *Az Egyetemi Könyvtár a jezsuita rend kezelésében (1561–1773)* = *Az Egyetemi Könyvtár története és gyűjteményei*, szerk. SZÖGI László, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2008, 7–32.

6 DÜMMERTH Dezső, *Az Egyetemi Könyvtár személyzete 1597–1961*, Bp., 1965, kézirat, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (továbbiakban = BEK), G 840.

7 BAKOS József, *Az Egyetemi Könyvtár vezetői 1597–2008 között* = *Az Egyetemi Könyvtár története és gyűjteményei*, szerk. SZÖGI László, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2008, 257–290.

bati könyvtárosok. Könyvtárosok soráról igazolódott be, hogy nem akkor és nem annyi ideig tevékenykedtek, mint azt Dümmerth vagy Bakos vélte. Dümmerth figyelme a könyvtárvezetőkön kívül kiterjedt a „másod”-könyvtárosokra („habet curam bibliothecae” megjelöléssel) és a segédkönyvtárosokra is – utóbbiakkal Bakos – indoklás nélkül – egyáltalán nem kívánt foglalkozni. Dümmerth forrásgyűjtése e tekintetben sem bizonyult teljesnek és hibátlannak. A már említett típushibák mellett rossz olvasatok és téves értelmezések is torzították az adatokat. Mindez arra ösztönzött, hogy elkészítsem a jezsuita időszak könyvtárosainak teljességre törekvő, forráskritikával kezelt sorozatát, szembesítve azt a korábbi könyvtárosi névsorokkal, és foglalkozzam a könyvtárosi hivatal tartalmi összetevőivel.

Könyvtárosok 1561–1773 között

I. A könyvtár előtörténete (1561–1635).

1. Nagyszombati korszak (1561–1567). Jelenleg nem ismert könyvtárosi hivatalt viselő személy neve. Ismeretes, hogy a könyvtár állományának jelentős része 1567-ben elégett, a megmaradt köteteket – jobb időkre várva – Bécsbe szállították. Ebből az időszakból máig fennmaradt kötet nem ismert.

2. Turóc-znióváráljai korszakból (1586–1598) jelenleg közel ötven kötet,⁸ s egy könyvtáros neve ismeretes.

⁸ Vö. FARKAS, *i. m.* (4. jegyzet), 2001.

Év	Dümmerth alapján ⁹		Bakos alapján ¹⁰	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	Könyvtáros	Segéd-könyvtáros	„Praefectus bibliothecarii” (kiemelés: életrajzát közli Bakos)	Praefectus bibliothecae	Socius bibliothecarii
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1596	Florentius Morus		Florentius Morus ¹¹		
1597			Florentius Morus	P. Florentius Morus ¹²	

- 9 DÜMMERTH, i. m. (6. jegyzet), I. rész: A jezsuita kollégium könyvtárosai 1597–1773, (1–67) – Dümmerth mindössze egyoldalas bevezetőt írt a jegyzékhez, mely szerint az „[...] művelődéstörténeti hosszszmetet ad négy évszázad magyar viszonyairól”. Ezt az összegző megállapítást Dümmerth nem fejtette ki bővebben, s a névanyaghoz mellékelt adatsorok több esetben befejezetlenek. Az általa használt források jelentős részben lefedik ugyan a tárgyalt időszakot, bibliográfiai leírásuk azonban elnagyolt és pontatlan. Így például a hivatkozott nagyszombati *Annuae Collegii Tyrnaviensis, 1711–1772* jelzete téves (BEK „Ab 141, 143” – recte: Ab121, 123) és az *Epistolae elogia defunctorum e Societate Jesu* című sorozat Dümmerth szerint mindössze három kötet, s az Ab142 jelzeten (recte: BEK Ab 137–148, 12 kötet) található meg. A Dümmerth-féle összeállítás adatai jelentős részben pontatlanok, a forrásokra történő hivatkozások részben hiányzanak, részben nem azonosíthatók az általa felsorolt és használt forrásokkal. A munka minden valószínűség szerint befejezetlen vázlat.
- 10 BAKOS, i. m. (7. jegyzet), 257–280. – Bakos bevezető nélkül, a hibás „praefectus bibliothecarii” megjelöléssel a könyvtár vezetőire szűkítve figyelmét, követte Dümmerth korszakolását, s két részletben tette közzé adattárát. Az általa **indoklás nélkül** módosított Dümmerth-féle adattár névanyagához jegyzetekkel kísért részleges életrajzokat mellékel, elsősorban LUKÁCS László, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S.I. és Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, Pars I–III, Romae, Institutum Historicum S. I., 1987–1988 című sorozataira, valamint Sommervogel (Carlos SOMMERVOGEL, Augustin et Aloys DE BACKER, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie*, I–XII, Bruxelles–Paris–Toulouse, 1890–1914) rendi bibliográfiájára alapozva. Bakos adatainak jelentős része téves, s hiányzik például a 17. jegyzettől rendszeresen hivatkozott Lukács László által szerkesztett *Catalogus Generalis [...]* teljes címléírása. Bakos – többek között – nem rangsorolta felhasznált forrásait, s úgy tűnik, egyszer sem ellenőrizte le adatait az egykorúan vagy közel egykorúan készült, ma az Egyetemi Könyvtárban őrzött kéziratokban és nyomtatványokban. Minderre nem hívták fel a figyelmét mindazok, akiknek köszönetet mondott dolgozata 6. jegyzetében.
- 11 1596-ban Morus Florentinus nem volt könyvtáros a turóci kollégiumban. Vö. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. I.*, I, (1551–1600), Romae, Institutum Historicum S. I., 1978, 559, vö. 735–736.
- 12 LUKÁCS, i. m. (11. jegyzet), I, 571, 735–736. A Turóc megyei Znióvárálja ma: Kláštor pod Znievom, Szlovákia. (Továbbiakban: P.= Pater)

3. Vágsellyei korszak (1598–1605). Bocskai István erdélyi fejedelem hadai elől a könyvtár állományát – viszontagságok közepette – Bécsbe szállították. A fenti időszakban beszerzett könyvek közül mintegy félszáz példányszerűen ismert,¹³ továbbá adatolhatóvá vált egy eddig számba nem vett könyvtáros.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyvtáros</u>	<u>Segéd-könyvtáros</u>	„ <u>Praefectus bibliothecarii</u> ” (kiemelés: életrajzát közli Bakos)	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1600				<u>M. Casparus Mallius (= Malius)</u> ¹⁴	

4. A második Nagyszombati korszak (1615–1634). A viszonylag jelentős számban ma is kézbe vehető kötetek (több mint százötven)¹⁵ mellett e korszakból származik az első fennmaradt katalógus, melyet Dümmerth Dezső – valószínűleg módosításra szoruló – feltételezése szerint 1632-ben kezdett írni Némethi Jakab. A már korábban is ismert könyvtárosok sora Szednik János nevével bővült.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyvtáros</u>	<u>Segéd-könyvtáros</u>	„ <u>Praefectus bibliothecarii</u> ” (kiemelés: életrajzát közli Bakos)	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1627				<u>P. Joannes Szednik (Sednik)</u> ¹⁶	

13 Vö. FARKAS, i. m. (4. jegyzet), 2001.

14 LUKÁCS, i. m. (11. jegyzet), I, 608, 725. (Továbbiakban: M.= Magister)

15 Vö. FARKAS, i. m. (4. jegyzet), 2001.

16 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. I.*, II, (1601–1640), Romae, Institutum Historicum S. I., 1982, 299, 750.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyvtáros</u>	<u>Segéd-könyvtáros</u>	„Praefectus bibliothecarii” (kiemelés: életrajzát közli Bakos)	<u>Praefectus bibliothecae</u> (kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	<u>Socius bibliothecarii</u>
1628				<u>P. Joannes Zednick (Sednik)</u> ¹⁷	
1629				<u>P. Joannes Szednik (Sednik)</u> ¹⁸	
1630	Jászberényi Tamás	Derkai György ¹⁹			
1631	Jászberényi Tamás Opazewsky Pál	Derkai György Richwald Tóbiás		P. Thomas Jazbrini (Jászberényi)	M. Georgius Derkai (socius bibl.) ²⁰
1632	Opazewsky Pál Némethi Jakab	Richwald Tóbiás Helesfényi Pál	Opazewsky Pál Némethi Jakab	M. Paulus Opazezski (Opaczewski)	M. Thobias Richwald (socius bibl.) ²¹
1633	Helesfényi Pál	Dubóczky Márton	Opazewsky Pál Némethi Jakab	P. Iacobus Nemethi	M. Paulus Hellesfeni (Helesfényi, socius bibl.) ²²
1634	Turóczi Éliás	Beke Pál	Opazewsky Pál Némethi Jakab	M. Paulus Hellesfenyi (Helesfényi)	M. Martinus Duboczky (socius bibl.) ²³

¹⁷ LUKÁCS, i. m. (16. jegyzet), II, 311, 750.

¹⁸ LUKÁCS, i. m. (16. jegyzet), II, 324, 750.

¹⁹ Téves adatok: 1630-ban Jászberényi Tamás Eberndorfban, Derkai György Leobenben élt. LUKÁCS, i. m. (16. jegyzet), II, 629, 572, vö. 337.

²⁰ LUKÁCS, i. m. (16. jegyzet), II, 352, 629, 572. Téves adatok: 1631-ben Opaczewski Pál Grácban, Richwald (Richwaldi) Tóbiás Leobenben élt. Uo., 694, 726, vö. 352–353.

²¹ LUKÁCS, i. m. (16. jegyzet), II, 370, 694, 726. Téves adatok: 1632-ben Némethi Jakab feladat-köre Nagyszombatban: „minister, praefectus templi et sanitatis, confessarius hungarorum et germanorum”, Uo., 370, 688; Helesfényi Pál 1632-ben Bécsben élt. Uo., 616, vö. 370–371.

²² LUKÁCS, i. m. (16. jegyzet), II, 388, 688, 616. Téves adatok, 1633-ban Dubóczky (helyesen Dubóczy) Márton Grácban élt, Opaczewsky Pál nem élt Nagyszombatban. Uo., 577, 379–398. – Opaczewsky a Lukács-féle életrajzi összefoglalás – Uo., 694 – szerint 1633–1636 között is Nagyszombatban élt, ennek azonban ellentmondanak a Lukács által közölt tényleges

II. A nagyszombati jezsuita egyetem működése (1635–1773).

A viszonylag hosszú időszakban összesen tizenhárom új könyvtárost és ötvenegy új segédkönyvtárost lehetett adatolni. Az új könyvtárosként regisztrált személyek közül Szluha Ferenc szokatlan módon teológus hallgatóként lett bibliothecarius (1697). Valószínű, nem könyvtáros volt, segédkönyvtáros lehetett Szentiványi Márton mellett. Az újonnan számba vett segédkönyvtárosok közül hárman (Szegedi János, Kéri Ferenc, Muszka Miklós) könyvtárosi hivatalt is viseltek.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	Könyv- táros	Segéd- könyvtáros	„Praefectus	Praefectus bibliothecae	Socius bibliothecarii
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1635	Palkovich Márton		Opazewsky Pál Turóczi Éliás	P. Elias Thuroczy	M. Paulus Beke (socius bibl.) ²⁴
1636	Palkovich Márton		Opazewsky Pál Turóczi Éliás Palkovich Márton	P. Martinus Palkovitz ²⁵	
1637	Palkovich Márton	Joanneser Ádám	Turóczi Éliás Palkovich Márton	P. Martinus Palkovich	Adamus Joanneser (Santjoanneser, Physicus, socius bibl.) ²⁶
1638			Palkovich Márton	P. Martinus Palkovich ²⁷	

források, az évi katalógusok adatsorai. A Lukács-féle életrajz szerint Paulus Opaczewski 1637-ben Bécsben élt, de neve itt sem szerepel, viszont ugyanebben az évben Bécsben élt Nicolaus Opaczewsky. *Uo.*, 694; vö. 456–460.

23 LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 407, 616; 408, 577. Téves adatok: 1634-ben Turóczi (helyesen Thuroczy) Éliás és Beke Pál Grácban élt, Opaczewsky Pál nem élt Nagyszombatban. 1634-ben Némethi Jakab feladatai Nagyszombatban: „minister collegii, praefectus templi et sanitatis, confessarius externorum”. *Uo.*, 407, 771, 546, 399–417, vö. 694.

24 LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 426, 771, 546. Téves adatok: 1635-ben Palkovich Márton Bécsben élt, Opaczewsky Pál nem élt Nagyszombatban. *Uo.*, 697, 417–436, vö. 694.

25 LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 444–445, 697. Téves adatok: 1636-ban Opaczewsky Pál és Turóczi Éliás nem élt Nagyszombatban. *Uo.*, 444–445, 771.

26 LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 463, 697, 734. Turóczi Éliás 1637-ben nem élt Nagyszombatban. Lukács, *uo.*, 462–463, 771.

27 LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 480, 697.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	Könyv- táros	Segéd- könyvtáros	„Praefectus	Praefectus bibliothecae	Socius bibliothecarii
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1639			Palkovich Márton ²⁸		
1640			Palkovich Márton ²⁹		
1641			Palkovich Márton ³⁰		
1642			Palkovich Márton ³¹		
1643			Palkovich Márton ³²		
1644			Palkovich Márton ³³		
1645					
1646			Stainaperger Euszták³⁴		
1647			Stainaperger Euszták ³⁵		
1648			Stainaperger Euszták ³⁶		

- 28 Téves, 1639-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 498–499.
- 29 Téves, 1640-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 526–527.
- 30 Téves, 1641-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. I.*, III, (1641–1665), Romae, Institutum Historicum S. I., 1990, 21–23.
- 31 Téves, 1642-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 44–46.
- 32 Téves, 1643-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 73–75.
- 33 Téves, 1644-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 97–99.
- 34 Téves, 1646-ban nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. Stainaperger (Stanaperger) Euszták nem élt Nagyszombatban. Lukács, *i. m.* (30. jegyzet), III, 160–161.
- 35 Téves, 1647-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. Stainaperger (Stanaperger) Euszták nem élt Nagyszombatban. Lukács, *i. m.* (30. jegyzet), III, 187–188.
- 36 Téves, 1648-ban nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. Stainaperger (Stanaperger) Euszták nem élt Nagyszombatban. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 213–214.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	„ <u>Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1649		Kell Bertalan	Stainaperger Euszták		Bartholomaeus Kell (casuum auditor, socius bibl.) ³⁷
1650		Szömörédi Pál	Stainaperger Euszták	P.Eustachius Stanaperger ³⁸	
1651			Stainaperger Euszták	P.Eustachius Stannaperger	<u>M. Ioannes Schmidt (socius bibl.)</u> ³⁹
1652	Palkovich Márton		Stainaperger Euszták	P.Eustachius Stannaperger	<u>Georgius Piel (! sic. socius bibl.)</u> ⁴⁰
1653	Palkovich Márton			P. Martinus Palcovich	<u>Antonius Haller (theologus primi anni, socius bibl.)</u> ⁴¹
1654	Sicuten Mihály		Sikuten [!] Mihály Juranits Márton	P. Martinus Palkovich ⁴²	
1655	Sicuten Mihály		Sikuten [!] Mihály Juranits Márton ⁴³		
1656	Sicuten Mihály		Sikuten [!] Mihály Juranits Márton	P. Michael Sicuten ⁴⁴	

37 Stanaperger Euszták nem töltött be könyvtárosi feladatkört. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 242–243; LUKÁCS, *i. m.* (6. jegyzet), 636.

38 Paulus Szemerödi (Szömörédi) nem töltött be segédkönyvtárosi feladatkört. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 271–273.

39 LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 299, 300; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), III, 1484.

40 Palkovich Márton nem töltött be könyvtárosi feladatkört. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 329, 330; vö. *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 1219.

41 LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 360, 361; vö. *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 500.

42 Michael Sicuten és Martinus Juranich nem töltött be könyvtárosi feladatkört. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 391–392; vö. LUKÁCS, *i. m.* (6. jegyzet), 632, 696, 753.

43 Téves, 1655-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 423–426.

44 Martinus Juranich nem töltött be könyvtárosi feladatkört. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 460.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	<u>„Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1657	Palkovich Márton		Sikuten [!] Mihály Juranits Márton	P. Michael Sicuten	<u>Mathias Semplinski (theologus primi anni, socius bibl.)</u> ⁴⁵
1658	Palkovich Márton		Palkovich Márton	P. Martinus Palkovich ⁴⁶	
1659			Palkovich Márton	P. Martinus Palkovich	<u>Mathias Semplinski (theologus tertii anni, socius bibl.)</u> ⁴⁷
1660	Topos Ferenc		Palkovich Márton	P. Martinus Palkovich ⁴⁸	
1661	Topos Ferenc		Toposs Ferenc	P. Franciscus Topos	<u>Marianus Fokli (theologus secundi anni, socius bibl.)</u> ⁴⁹
1662	Topos Ferenc		Toposs Ferenc	P. Franciscus Topos	<u>Marianus Fokli (theologus tertii anni, socius bibl.)</u> ⁵⁰
1663	Topos Ferenc	Pokly Marián	Toposs Ferenc	P. Franciscus Topos	<u>Marianus Fokli (theologus quarti anni, socius bibl.)</u> ⁵¹
1664	Topos Ferenc		Toposs Ferenc ⁵²		
1665	Topos Ferenc		Toposs Ferenc	P. Franciscus Topos ⁵³	

45 Palkovich Márton és Martinus Juranich nem töltött be könyvtárosi feladatkört. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 497–500; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), III, 1533.

46 LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 537.

47 LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 576–577; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), III, 1533.

48 Topos Ferenc 1660-ban nem élt Nagyszombatban. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 616–619; vö. LUKÁCS *i. m.* (6. jegyzet), 773.

49 LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 659–660; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 351.

50 LUKÁCS, *i. m.* (20. jegyzet), III, 702–703; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 351.

51 Pokly Marián 1663-ban nem élt Nagyszombatban. Lehetséges, hogy rossz olvasat következménye „Pokly Marián”. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 745–748.

52 Téves, 1664-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 790–791.

53 LUKÁCS, *i. m.* (30. jegyzet), III, 834.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv-táros</u>	<u>Segéd-könyvtáros</u>	„ <u>Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1666	Topos Ferenc	Dukovaczký János	Toposs Ferenc Gaseczky Szaniszló	P. Franciscus Topos	Ioannes Dukovazki (theologus tertii anni, socius bibl.) ⁵⁴
1667	Gaseczky Szaniszló		Gaseczky Szaniszló	P. Stanislaus Gaseczky	Wenceslaus Adami (theologus primi anni, socius bibl.) ⁵⁵
1668	Gaseczky Szaniszló Reffinger György		Gaseczky Szaniszló	P. Stanislaus Gaseczky	Carolus Schretter (theologus tertii anni, socius bibl.) ⁵⁶
1669	Reffinger György		Reffinger György	P. Georgius Reffinger ⁵⁷	
1670	Reffinger György		Reffinger György	P. Georgius Reffinger	Georgius Hazler (theologus secundi anni, socius bibl.) ⁵⁸
1671	Reffinger György			P. Georgius Reffinger	Stephanus Kereskeny (theologus quarti anni, socius bibl.) ⁵⁹
1672	Reffinger György Ivul Gábor ⁶⁰	Gaseczky János	Ivul Gábor		
1673	Ivul Gábor	Egan Gáspár	Ivul Gábor	P. Gabriel Ivul	Casparus Elgas (theologus secundi anni, socius bibl.) ⁶¹

54 P. Stanislaus Gaseczki 1666-ban nem töltött be könyvtárosi feladatkört. Ladislaus Lukács, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. I.*, IV, (1666–1683), Romae, Institutum Historicum S. I., 1990, 25–26; vö. *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 263; Lukács, i. m. (6. jegyzet), 598.

55 Lukács, i. m. (54. jegyzet), IV, 72–73; vö. *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 7.

56 Reffinger György 1668-ban nem élt Nagyszombatban. Lukács, i. m. (54. jegyzet), IV, 118–120; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1503.

57 Lukács, i. m. (54. jegyzet), IV, 167; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1348.

58 Lukács, i. m. (54. jegyzet), IV, 215, 217; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 528.

59 Lukács, i. m. (54. jegyzet), IV, 265–266; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), II, 710.

60 Nincs adat Lukács, i. m. (54. jegyzet), IV; vö. Lukács, i. m. (6. jegyzet), 627.

61 Egan Gáspár 1673-ban nem élt Nagyszombatban. Lehetséges, hogy rossz olvasat következmenye „Egan Gáspár”. Lukács, i. m. (54. jegyzet), IV, 316–317. A svéd származású Elgas-ról lásd *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 286.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	Könyv- táros	Segéd- könyvtáros	„Praefectus	Praefectus bibliothecae	Socius bibliothecarii
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1674	Topos Ferenc			P. Franciscus Topos ⁶²	
1675	Topos Ferenc			P. Franciscus Topos ⁶³	
1676	Topos Ferenc ⁶⁴				
1677	Topos Ferenc	Kumesch Ignác ⁶⁵			
1678					
1679	Szajkovich István	Bóna István	Szajkovich István	P. Stephanus Szeikovich	Stephanus Bona (theologus tertii anni, socius bibl.) ⁶⁶
1680	Szajkovich István	Berzeviczy Henrik	Szajkovich István ⁶⁷		
1681	Szarka Gáspár ⁶⁸				
1682	Szarka Gáspár		Szarka Gáspár	P. Casparus Szarka ⁶⁹	
1683	Szarka Gáspár		Szarka Gáspár ⁷⁰		
1684					
1685					

62 LUKÁCS, *i. m.* (54. jegyzet), IV, 364.

63 *Uo.*, 418.

64 Téves, 1676-ban nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, *i. m.* (54. jegyzet), IV, 465–468.

65 Téves, 1677-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. *Uo.*, 517–519.

66 LUKÁCS, *i. m.* (54. jegyzet), IV, 622; *Cat. Gen.*, *i. m.* (10. jegyzet), I, 113–114.

67 Téves, 1680-ban nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, *i. m.* (54. jegyzet), IV, 665–668.

68 Téves, 1681-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. *Uo.*, 717–719.

69 LUKÁCS, *i. m.*, (54. jegyzet) IV, 765; *Cat. Gen.*, *i. m.*, (10. jegyzet) III, 1648–1649.

70 Téves, 1683-ban nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, *i. m.* (54. jegyzet), IV, 812–814.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	<u>„Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1686			Szentiványi Márton ⁷¹		
1687			Szentiványi Márton ⁷²		
1688			Szentiványi Márton		<u>Stephanus Belusi (logicus, socius bibl.)</u> ⁷³
1689			Szentiványi Márton ⁷⁴		
1690	Senynyei László	Fekete Ferenc	Sennyei László		Franciscus Fekete (theologus secundi anni, socius bibl.) ⁷⁵
1691	Senynyei László		Sennyei László	P. Ladislaus Senniei ⁷⁶	
1692	Senynyei László		Bernardi Péter	P. Petrus Bernardi	Franciscus Fekete (metaphysicus, socius bibl.) ⁷⁷
1693	Bernardi Péter	Velencei Márton	Bernardi Péter	P. Petrus Bernardi	<u>Lucas Slatapar (metaphysicus, socius bibl.)</u> ⁷⁸
1694	Bernardi Péter		Bernardi Péter	P. Petrus Bernardi ⁷⁹	

71 Téves, 1686-ban nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. Szentiványi Márton 1686-ban nem élt Nagyszombatban. Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. I.*, V, (1684–1699), Romae, Institutum Historicum S. I., 1990, 115–117; vö. *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1658.

72 Téves, 1687-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, i. m. (71. jegyzet), V, 167–169.

73 P. Martinus Szentivany 1688-ban nem töltött be könyvtárosi feladatkört. LUKÁCS, i. m. (71. jegyzet), V, 217, 218; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 79.

74 Téves, 1689-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, i. m. (71. jegyzet), V, 268–269.

75 Téves, 1690-ben nincs adat a könyvtárosi feladatkör betöltésére. LUKÁCS, i. m. (71. jegyzet), V, 318–321; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 324.

76 LUKÁCS, i. m. (71. jegyzet), V, 373; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1534–1535.

77 LUKÁCS, i. m. (71. jegyzet), V, 426, 427.

78 Velencei Márton 1693-ban nem töltött be segédkönyvtárosi feladatkört. LUKÁCS, i. m. (71. jegyzet), V, 481–482.

79 LUKÁCS, i. m. (71. jegyzet), V, 538; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 89.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	<u>„Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1695	Szentiványi Márton	Koller Kristóf	Szentiványi Márton		<u>Stephanus Fissemeni (theologus secundi anni, socius bibl.)</u> ⁸⁰
1696	Szentiványi Márton		Szentiványi Márton	P. Martinus Szent-Ivani ⁸¹	
1697	Szentiványi Márton		Szentiványi Márton	P. Martinus Szentivanyj; <u>Franciscus Szluha (theologus secundi anni, bibliothecarius) [!]</u> ⁸²	
1698	Szentiványi Márton		Szentiványi Márton	P. Martinus Szentivanyi ⁸³	
1699	Szentiványi Márton		Szentiványi Márton	P. Martinus Szentivanyi	<u>Andreas Menyhart (theologus tertii anni, socius praefecti bibliothecae)</u> ⁸⁴
1700	Szentiványi Márton		Szentiványi Márton	P. Martinus Szentivanyi	<u>Andreas Meinhart (theologus quarti anni, socius praefecti bibliothecae)</u> ⁸⁵
1701	Szentiványi Márton		Szentiványi Márton	P. Martinus Szentivanyi	<u>Gregorius Hidy (theologus secundi anni, socius bibl.)</u> ⁸⁶

80 Téves, 1695-ben nem töltött be P. Martinus Szentivany könyvtárosi, Christophorus Koller segédkönyvtárosi feladatkört. LUKÁCS, *i. m.* (71. jegyzet), V, 592–595. Fissemeni = Fischemeny; *Cat. Gen.*, *i. m.* (10. jegyzet), I, 338–339.

81 LUKÁCS, *i. m.* (71. jegyzet), V, 650.

82 LUKÁCS, *i. m.* (71. jegyzet), V, 705–706; *Cat. Gen.*, *i. m.* (10. jegyzet), III, 1667.

83 LUKÁCS, *i. m.* (71. jegyzet), V, 760.

84 LUKÁCS, *i. m.* (71. jegyzet), V, 816–817; *Cat. Gen.*, *i. m.* (10. jegyzet), II, 996.

85 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. I.*, VI, (1700–1717), Romae, Institutum Historicum S. I., 1993, 29–30.

86 LUKÁCS, *i. m.* (85. jegyzet), VI, 84; *Cat. Gen.*, *i. m.* (10. jegyzet), I, 557.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	„ <u>Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1702	Szentiványi Márton		Szentiványi Márton	P. Martinus Szentiványi	<u>Gulielmus Vorster (theologus tertii anni, socius bibl.)</u> ⁸⁷
1703	Szentiványi Márton		Szentiványi Márton	P. Martinus Szentiványi ⁸⁸	
1704	Szentiványi Márton		Szentiványi Márton	P. Martinus Szentiványi	<u>Ignatius Sacherpöck (theologus secundi anni, socius bibl.)</u> ⁸⁹
1705				P. Martinus Szentiványi	<u>Ioannes Varanai (theologus secundi anni, socius bibl.)</u> ⁹⁰
1706					
1707					
1708					
1709					<u>Casparus Janacs (theologus primi anni, socius bibl.)</u> ⁹¹
1710				<u>P. Iacobus Wenner</u>	<u>Adalbert Sztrakos (theologus tertii anni, socius bibl.)</u> ⁹²
1711				<u>P. Iacobus Wenner</u>	<u>Nicolaus Tamasi (theologus quarti anni, socius bibl.)</u> ⁹³
1712				<u>P. Iacobus Wenner</u>	<u>Stephanus Kolb (theologus primi anni, socius bibl.)</u> ⁹⁴
1713			Kärchne Simon	<u>P. Iacobus Wenner</u> ⁹⁵	

87 LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 141–142; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1788.

88 LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 195.

99 LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 252–253; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1426.

90 LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 305–306; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1762.

91 LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 497. Janacs = Janách, *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), II, 644.

92 LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 543, 545; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1830, 1616.

93 LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 591–592; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1683.

94 LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 641–642; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), II, 755.

95 Kärchne Simon 1713-ban nem élt Nagyszombatban. LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 691–693.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	<u>„Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1714		Kolb István	Kapi Gábor	P. Gabriel Kapi	Stephanus Kolb (theologus tertii anni, socius bibl.) ⁹⁶
1715	Szerdahelyi Gábor		Kapi Gábor	P. Gabriel Szerdahelyi	<u>Franciscus Gottwaldt</u> (theologus tertii anni, socius bibl.) ⁹⁷
1716	Szerdahelyi Gábor	Gassner János	Kapi Gábor Szerdahelyi Gábor	P. Gabriel Szerdahelyi	Ioannes Gästner (theologus tertii anni, socius bibl.) ⁹⁸
1717	Szerdahelyi Gábor		Szerdahelyi Gábor	P. Gabriel Szerdahelyi	<u>Petrus Tallian</u> (theologus secundi anni, socius bibl.) ⁹⁹
1718	Szerdahelyi Gábor		Szerdahelyi Gábor	P. Gabriel Szerdahelyi	<u>Fridericus Donati</u> (theologus secundi anni, socius bibl.) ¹⁰⁰
1719	Szerdahelyi Gábor		Szerdahelyi Gábor	P. Gabriel Szerdahelyi	<u>Ioannes Mayr</u> (theologus secundi anni, socius bibl.) ¹⁰¹
1720	Szerdahelyi Gábor		Szerdahelyi Gábor	P. Gabriel Szerdahelyi	<u>Franciscus Obermayr</u> (theologus secundi anni, socius bibl.) ¹⁰²

96 LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 740–741; vö. *Annuae Collegii Tyrnaviensis, 1711–1765*, BEK K Ab121, 25v.

97 Kapi Gábor 1715-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 786–787; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 443.

98 Kapi Gábor 1716-ban nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 832–833; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), III, 1660–1661; vö. *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 41v, 42r.

99 LUKÁCS, i. m. (85. jegyzet), VI, 881–882; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), III, 1681.

100 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. I.*, VII, (1718–1733), Romae, Institutum Historicum S.I., 1993, 27–28; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 252.

101 LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 79–80. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XIX*, Viennae, 1719, 23–24; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 973.

102 LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 131–132. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XX*, Viennae, 1720, 23–24; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 1109; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 82v.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	„ <u>Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1721	Szerdahelyi Gábor	Bonmovski Ferenc	Szerdahelyi Gábor	P. Gabriel Szerdahelyi	<u>Franciscus Brumovski</u> (<u>theologus secundi anni, socius bibl.</u>) ¹⁰³
1722	Tapolcsányi Lőrinc		Tapolcsányi Lőrinc	P. Laurentius Tapolcsani	<u>Carolus Brean</u> (<u>theologus secundi anni, socius bibl.</u>) ¹⁰⁴
1723	Tapolcsányi Lőrinc	Graff Gábor	Tapolcsányi Lőrinc	P. Laurentius Tapolcsani	Gabriel Graff (theologus secundi anni, socius bibl.) ¹⁰⁵
1724	Tapolcsányi Lőrinc	Graff Gábor	Tapolcsányi Lőrinc	P. Laurentius Tapolcsani	Gabriel Graff (theologus tertii anni, socius bibl.) ¹⁰⁶
1725	Tapolcsányi Lőrinc	Benyovszky Pál	Tapolcsányi Lőrinc	P. Laurentius Tapolcsani	Paulus Benyovszky (theologus tertii anni, socius bibl.) ¹⁰⁷
1726	Tapolcsányi Lőrinc	Imrikovics György	Tapolcsányi Lőrinc Rajcsányi György	P. Laurentius Tapolcsani	Georgius Imrikovics (theologus tertii anni, socius bibl.) ¹⁰⁸

103 LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 183–184; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 134; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 95v.

104 LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 236–237; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 127; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 101v.

105 LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 290–291. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXIII*, Viennae, 1723, 23–25; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 447–448; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 105v, 106r.

106 LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 344. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXIV*, Viennae, 1724, 24–26; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 109r.

107 LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 399–400. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXV*, Viennae, 1725, 24; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 119v.

108 Rajcsányi György 1726-ban nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 454–455. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXVI*, Viennae, 1726, 24–25; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 126r–v.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	<u>„Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1727	Tapolcsányi Lőrinc	Galyuss Antal	Rajcsányi György	P. Laurentius Tapolcsani	Antonius Gallyuff (theologus tertii anni, socius bibl.) ¹⁰⁹
1728	Tapolcsányi Lőrinc Rajcsányi György		Rajcsányi György	P. Georgius Rajcsányi	P. Ludovicus Debiell (socius bibl.) ¹¹⁰
1729	Rajcsányi György			P. Georgius Rajcsányi	P. Ioannes Szegedi (socius bibl.) ¹¹¹
1730	Huszár János		Huszár János		P. Iosephus Steininger (socius bibl.) ¹¹²
1731	Huszár János		Huszár János	P. Ioannes Huszar	Franciscus Keri (theologus secundi anni, socius bibl.) ¹¹³
1732	Csepelényi Ferenc		Csepelényi Ferenc		Ioannes Nagy (theologus secundi anni, socius bibl.) ¹¹⁴
1733	Csepelényi Ferenc	Nagy János	Csepelényi Ferenc	P. Franciscus Csepeleni	Ioannes Nagy (theologus tertii anni, socius bibl.) ¹¹⁵

109 Rajcsányi György 1727-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 511–512. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXVII*, Viennae, 1727, 24–25; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 391–392; *Annuae*, i. m. (96. jegyzet), 132v.

110 Tapolcsányi Lőrinc 1728-ban nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 568; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 218–219.

111 LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 627. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXIX*, Viennae, 1729, 23; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1651; *Annuae*, i. m. (96. jegyzet) 157v.

112 Huszár János 1730-ban nem volt könyvtáros, többek között „revisor librorum” volt. LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 685; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1588; *Annuae*, i. m. (96. jegyzet), 174r.

113 LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 744–745. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXXI*, Viennae, 1731, 23–24; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), II, 711.

114 Csepelényi Ferenc 1732-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 806. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXXII*, Viennae, 1732, 23–25; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), II, 1074–1075.

115 LUKÁCS, i. m. (100. jegyzet), VII, 864–865; *Annuae*, i. m. (96. jegyzet), 197r–v.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	„ <u>Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1734			Csepelényi Ferenc	P. Franciscus Csepeleni	Ioannes Trstyanski (theologus secundi anni, socius bibl.) ¹¹⁶
1735	Csepelényi Ferenc	Tersztyánszky János	Csepelényi Ferenc	P. Franciscus Csepeleni	Ioannes Baptista Trstyanski (theologus tertii anni, socius bibl.) ¹¹⁷
1736	Szdellár Ferenc	Bíró György	Csepelényi Ferenc	<u>P. Ioannes Baptista Kazi (bibliothecarius)</u> / <u>P. Ioannes Szegedi (praefectus bibliothecae)</u>	Georgius Biro (theologus secundi anni, socius praefecti bibl.) ¹¹⁸
1737	Szdellár Ferenc		Szdellár Ferenc	P. Franciscus Szdellár (bibl.) / <u>P. Ioannes Szegedi (praef. bibl.)</u>	Georgius Biro (theologus tertii anni, soc. praef. bibl.) / <u>Mathias Pecker (theologus secundi anni, soc. praef. bibl.)</u> ¹¹⁹

116 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. I.*, VIII, (1734–1747), Romae, Institutum Historicum S. I., 1994, 32, 34. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXXIV*, Viennae 1734, 24–25; vö. *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), III, 1734.

117 LUKÁCS, *i. m.* (116. jegyzet), VIII, 92–93. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXXV*, Viennae, 1732, 24–25; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 214r–v.

118 Szdellár Ferenc 1736-ban nem élt Nagyszombatban. Csepelényi Ferenc 1736-ban nem volt könyvtáros. LUKÁCS, *i. m.* (116. jegyzet), VIII, 150–153. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXXVI*, Viennae, 1736, 24–25; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 696; III, 1651; I, 100. – „P. Franciscus Szdelár Cancellarius Bibl. Revisor libror. Examinator Juratus Decisor Casuum. Exhortator Academ. Qui advenit Vienna sub initium Januarij 1736” – P. Joannes Baptista Kazi neve után semmiféle hivatal megnevezése sem olvasható. *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 221r–v.

119 LUKÁCS, *i. m.* (116. jegyzet), VIII, 211–213. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXXVII*, Viennae, 1737, 24–25; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 1170.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	<u>„Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1738	Szdellár Ferenc		Szdellár Ferenc Kornéli János	P. Franciscus Szdellár (bibl.) / P. <u>Ioannes Szegedy (bibl.)</u>	<u>Alexius Okolicsani (theologus tertii anni, soc. praef. bibl.)</u> ¹²⁰
1739	Szdellár Ferenc		Szdellár Ferenc Kornéli János	P. Franciscus Szdellár (bibl.)	<u>Ioannes Baptista Vecsei (theologus secundi anni, soc. praef. bibl.)</u> ¹²¹
1740	Szdellár Ferenc		Szdellár Ferenc Kornéli János	<u>P. Franciscus Borgias Kéri (praef. bibl.)</u> / P. Franciscus Szdellár (bibl.)	<u>Georgius Olsavszki (theologus tertii anni, soc. praef. bibl.)</u> ¹²²
1741			Kornéli János	<u>P. Franciscus Borgias Kéri (praef. bibl.)</u> / P. Ioannes Kazi (bibl.)	<u>Georgius Miller (theologus tertii anni, soc. bibl.)</u> ¹²³
1742	Graff Gábor		Kornéli János	P. Ioannes Baptista Kazy (bibl.) / P. <u>Paulus Fuzik (habet curam bibliothecae)</u>	<u>Nicolaus Muszka (theologus secundi anni, soc. bibl.)</u> ¹²⁴
1743	Graff Gábor		Kornéli János	<u>P. Paulus Füzich (habet curam bibliothecae)</u>	<u>Nicolaus Muszka (theologus tertii anni, soc. bibl.)</u> ¹²⁵

120 Kornéli János 1738-ban nem élt Nagyszombatban. LUKÁCS, i. m. (116. jegyzet), VIII, 271–273; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 1113.

121 Kornéli János 1739-ben nem élt Nagyszombatban. LUKÁCS, i. m. (116. jegyzet), VIII, 334–335. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XXXIX*, Viennae, 1739, 24–25; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), III, 1765.

122 Kornéli János 1740-ben nem élt Nagyszombatban. LUKÁCS, i. m. (116. jegyzet), VIII, 395–398. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XL*, Viennae, 1740, 24–25; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 711, 1115.

123 Kornéli János 1741-ben nem élt Nagyszombatban. LUKÁCS, i. m. (116. jegyzet), VIII, 458–460. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XLI*, Viennae, 1741, 24–25; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 1019.

124 Kornéli János 1742-ben nem élt Nagyszombatban. Graff Gábor 1742-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (116. jegyzet), VIII, 520–523. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XLII*, Viennae, 1742, 24–25; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 1069.

125 Kornéli János 1743-ban nem élt Nagyszombatban. Graff Gábor 1743-ban nem volt könyvtáros, többek között a „revisor librorum” hivatalát viselte. LUKÁCS, i. m. (116. jegyzet), VIII, 582–583. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XLIII*, Viennae, 1743, 24–25.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	„ <u>Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig ismeretlen könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1744	Graff Gábor		Kornéli János	<u>P. Michael Fodor (habet curam bibliothecae)</u>	<u>P. Paulus Walter (theologus tertii anni [!], soc. bibl.)</u> ¹²⁶
1745	Graff Gábor		Kornéli János	<u>P. Gabriel Graff (bibl.) / P. Michael Fodor (habet curam bibl.)</u>	<u>Florianus Wolff (theologus tertii anni, soc. bibl.)</u> ¹²⁷
1746	Graff Gábor		Kornéli János	<u>P. Gabriel Graff (bibl.) / P. Michael Fodor (habet curam bibl.)</u>	<u>Andreas Adany (theologus tertii anni, soc. bibl.)</u> ¹²⁸
1747	Graff Gábor		Kornéli János Prileszky János	<u>P. Gabriel Graff (bibl.)</u>	<u>Andreas Adany (theologus quarti anni, soc. bibl.)</u> ¹²⁹
1748	Prileszky János		Kornéli János Prileszky János	<u>P. Gabriel Graff (bibl.) / P. Nicolaus Schmid (habet curam bibl.)</u>	<u>Ludovicus Werner (theologus quarti anni, soc. bibl.)</u> ¹³⁰

- 126 Kornéli János 1744-ben nem élt Nagyszombatban. Graff Gábor 1744-ben nem volt könyvtáros, többek között a „revisor librorum” hivatalát viselte. Lukács, *i. m.* (116. jegyzet), VIII, 644–647. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XLIV*, Viennae, 1744, 25–26; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 350; III, 1804–1805.
- 127 Kornéli János 1745-ben nem élt Nagyszombatban. Lukács, *i. m.* (116. jegyzet), VIII, 707–710. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XLV*, Viennae, 1745, 25–26; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 447–448; III, 1868.
- 128 Kornéli János 1746-ban nem élt Nagyszombatban. Lukács, *i. m.* (116. jegyzet), VIII, 770–774. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XLVI*, Viennae, 1746, 25; *Cat. Gen., i. m.*, (10. jegyzet), I, 447–448; 708.
- 129 Kornéli János 1747-ben nem élt Nagyszombatban. Prileszky János 1747-ben nem volt könyvtáros. Lukács, *i. m.* (116. jegyzet), VIII, 834–837. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XLVII*, Viennae, 1747, 25–26.
- 130 Prileszky János és Kornéli János 1748-ban nem élt Nagyszombatban. Ladislaus Lukács, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S.I.*, IX, (1748–1760), Romae, Institutum Historicum S.I., 1994, 35–38. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XLVIII*, Viennae, 1748, 26–27; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), III, 1486–1487; 1835. Schmid = Schmidt.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	<u>„Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1749	Prileszky János		Prileszky János Turóczi József	P. Iosephus Turoczi (bibl.) / <u>P. Nicolaus Schmidt (habet curam bibl.)</u>	<u>Andreas Osiminka (theologus quarti anni, soc. bibl.)</u> ¹³¹
1750	Prileszky János		Turóczi József	P. Iosephus Turoczi (bibl.) / <u>P. Nicolaus Muszka (habet curam bibl.)</u>	<u>Antonius Dugovics (theologus quarti anni, soc. bibl.)</u> ¹³²
1751	Prileszky János	Reviczky Antal	Turóczi József	P. Iosephus Turoczi (bibl.) / <u>P. Nicolaus Muszka (habet curam bibl.)</u>	Antonius Reviczki (theologus secundi anni, soc. bibl.) ¹³³
1752	Prileszky János	Iváncsics János	Turóczi József Kazy János	P. Iosephus Turoczi (bibl.) / <u>P. Nicolaus Muszka (habet curam bibl.)</u>	Ioannes Jvancsics (theologus secundi anni, soc. bibl.) ¹³⁴
1753	Graff Gábor	Eisenpeitl Máté	Kazy János	<u>P. Gabriel Graff (bibl.) / P. Nicolaus Muska (habet curam bibl.)</u>	Matthaeus Eisenpeitl (theologus tertii anni, soc. bibl.) ¹³⁵

- 131 Prileszky János 1749-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, *i. m.* (130. jegyzet), IX, 100–101. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.XLVIX*, Viennae, 1749, 26–27; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 1121.
- 132 Prileszky János 1750-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, *i. m.* (130. jegyzet), IX, 167–169. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.L*, Viennae, 1750, 27–28; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 262; II, 1069; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 289r.
- 133 Prileszky János 1751-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, *i. m.* (130. jegyzet), IX, 234–237. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LI*, Viennae, 1751, 28–29; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), III, 1369; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 302r–v.
- 134 Prileszky János és Kazy János 1752-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, *i. m.* (130. jegyzet), IX, 302–305. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LII*, Viennae, 1752, 28–29; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 633; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 308r–v.
- 135 Kazy János 1753-ban nem volt könyvtáros. LUKÁCS, *i. m.* (130. jegyzet), IX, 370–373. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LIII*, Viennae, 1753, 27–28; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 285; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 315v–316r.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	„ <u>Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1754	Graff Gábor		Kazy János	<u>P. Gabriel Graff (bibl.) / P. Ignatius Saigho (habet curam bibl.)</u> ¹³⁶	
1755	Graff Gábor		Kazy János	<u>P. Gabriel Graff (bibl.) / P. Ignatius Klaus (habet curam bibl.)</u>	<u>Gulielmus Jenami (theologus quarti anni, soc. bibl.)</u> ¹³⁷
1756	Prileszky János		Kazy János	<u>P. Ignatius Klaus (habet curam bibl.)</u> / P. Ioannes Baptista Prileszki (praefectus bibl.)	<u>Iosephus Haller senior (theologus tertii anni, soc. bibl.)</u> ¹³⁸
1757	Prileszky János		Kazy János	P. Ioannes Baptista Prileszki (praefectus bibl.) / <u>P. Paulus Cseffalvai (habet curam bibl.)</u>	<u>Iosephus Haller senior (theologus quarti anni, soc. bibl.)</u> ¹³⁹
1758	Prileszky János		Kazy János	P. Ioannes Baptista Prileszki (praefectus bibl.) / <u>P. Paulus Cseffalvai (habet curam bibl.)</u>	<u>Stephanus Nagy (theologus quarti anni, soc. bibl.)</u> ¹⁴⁰

136 Kazy János 1754-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (130. jegyzet), IX, 439–442. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LIV*, Viennae, 1754, 28; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), III, 1427–1428; *Annuae*, i. m. (96. jegyzet), 319r–v..

137 Kazy János 1755-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (130. jegyzet), IX, 509–512. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LV*, Viennae, 1755, 28; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), II, 731–732; 658.

138 Kazy János 1756-ban nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (130. jegyzet), IX, 579–583. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LVI*, Viennae, 1756, 28–29; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 500.

139 Kazy János 1757-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (130. jegyzet), IX, 648–652. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LVII*, Viennae, 1757, 28–29; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), I, 195.

140 Kazy János 1758-ban nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (130. jegyzet), IX, 719–722. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LVIII*, Viennae, 1758, 28–29; *Cat. Gen.*, i. m. (10. jegyzet), II, 1076.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	<u>„Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1759	Prileszky János Hávor János		Kazy János Hávor János	P. Ioannes Baptista Prileszki (praefectus bibl.)	<u>P. Gabriel Majthenyi ([I] theologus quarti anni, soc. bibl.)</u> ¹⁴¹
1760	Hávor János	Nagy József	Hávor János	P. Ioannes Baptista Havor (praefectus bibl.)	<u>Iosephus Nagy (theologus secundi anni, soc. bibl.)</u> ¹⁴²
1761	Schmidt Miklós			P. Nicolaus Schmidt (praefectus bibl.)	<u>Iosephus Nagy (theologus tertii anni, soc. bibl.)</u> ¹⁴³
1762	Schmidt Miklós			P. Nicolaus Schmitth (praefectus bibl.)	<u>P. Theodorus Daniel (socius Patris Praefecti bibliothecae)</u> ¹⁴⁴
1763	Prileszky János		Prileszky János	P. Ioannes Baptista Prileszki (praefectus bibl.)	<u>P. Ignatius Schmelczer (socius Patris Praefecti bibliothecae)</u> ¹⁴⁵
1764	Prileszky János		Prileszky János	P. Ioannes Baptista Prileszki (praefectus bibl.) ¹⁴⁶	

141 Kazy János 1759-ban nem volt könyvtáros. Hávor János 1759-ben nem élt Nagyszombatban. Lukács, i. m. (130. jegyzet), IX, 790–793. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LIX*, Viennae, 1759, 29; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 930.

142 LUKÁCS, i. m. (130. jegyzet), IX, 862–866. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LX*, Viennae, 1760, 29–30; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 1075; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 344v–345r.

143 Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. I., X*, (1761–1769), Romae, Institutum Historicum S. I., 1994, 38–39. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXI*, Viennae, 1761, 29–30; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 350r.

144 LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 111. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXII*, Viennae, 1762, 29; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 215; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 356v.

145 LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 184, 183. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXIII*, Viennae, 1763, 28–29; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), III, 1476.

146 LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 256. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXIV*, Viennae, 1764, 29; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 368r.

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	„ <u>Praefectus</u>	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1765	Muszka Antal		Schmidt Miklós	P. Antonius Muszka (praef. bibl.) ¹⁴⁷	
1766	Muszka Antal		Schmidt Miklós	P. Antonius Muszka (praef. bibl.) ¹⁴⁸	
1767	Muszka Antal		Schmidt Miklós Muszka Antal	P. Antonius Muszka (praef. bibl.) / <u>P. Raphael Almási (habet curam bibliothecae)</u> ¹⁴⁹	
1768	Muszka Antal		Muszka Antal	P. Antonius Muszka (praef. bibl.) / <u>P. Raphael Almási (habet curam bibliothecae)</u> ¹⁵⁰	
1769	Muszka Antal	Fináczy Ferenc	Muszka Antal	P. Antonius Muszka (praef. bibl.) / <u>P. Raphael Almási (habet curam bibliothecae)</u> ¹⁵¹	

147 Schmidt Miklós 1765-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 328. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXV*, Viennae, 1765, 29; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 1068–1069; *Annuae, i. m.* (96. jegyzet), 380r.

148 Schmidt Miklós 1766-ban nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 400–401. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXVI*, Viennae, 1766, 26; vö. *Historiae Domus [Collegii Tyrnaviensis Soc. Iesu] ab Anno 1766–[1772]*, BEK K Ab125, 1r.

149 Schmidt Miklós 1767-ben nem volt könyvtáros. LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 473–474. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXVII*, Viennae, 1767, 28–29; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 18; *Historiae, i. m.* (148. jegyzet), 4r–v.

150 LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 545–546. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXVIII*, Viennae, 1768, 27–28; *Historiae, i. m.* (148. jegyzet), 7r–v.

151 Fináczy Ferenc 1769-ben nem volt a könyvtáros segédje. LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 617–621. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXIX*, Viennae, 1769, 29–30; *Historiae, i. m.* (148. jegyzet), 13r–v. – Almási Ráfael neve itt nem szerepel!

Év	Dümmerth alapján		Bakos alapján	Ténylegesen adatolható könyvtárosok	
	<u>Könyv- táros</u>	<u>Segéd- könyvtáros</u>	„Praefectus	<u>Praefectus bibliothecae</u>	<u>Socius bibliothecarii</u>
				(kiemelés: eddig <u>ismeretlen</u> könyvtáros, illetve magyar életrajza nem jelent meg Bakosnál)	
1770		Fináczy Ferenc		P. Antonius Muszka (praef. bibl.)	Franciscus Xaverius Finatzi (theologus secundi anni, socius bibl.) ¹⁵²
1771		Fináczy Ferenc	Iváncsics János	P. Ioannes Ivancsics (praef. bibl.)	Franciscus Xaverius Finatzi (theologus tertii anni, socius bibl.) ¹⁵³
1772		Fináczy Ferenc	Iváncsics János	P. Ioannes Ivancsics (praef. bibl.)	Franciscus Xaverius Finatzi (theologus quarti anni, socius bibl.) ¹⁵⁴
1773			Iváncsics János	<u>P. Franciscus Babai</u> (<u>praef. bibl.</u> / P. Ioannes Ivancsics (praef. bibl.) /	<u>P. Ignatius</u> <u>Gyurcsak</u> (<u>theologus quarti</u> <u>anni, soc. bibl.</u>) ¹⁵⁵

152 LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 37–41. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXX*, Viennae, 1770, 28, 30; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 337; *Historiae, i. m.* (148. jegyzet), 18r–v, Muszka Antal neve itt nem szerepel és Fináczy Ferenc 3. éves teológus hallgató!

153 LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 109–110. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXXI*, Viennae, 1771, 29–30; *Historiae, i. m.* (148. jegyzet), 24r–v, Finátzi Ferenc itt is 3. éves teológus hallgató!

154 LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 181–182. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXXII*, Viennae, 1772, 29–30; *Historiae, i. m.* (148. jegyzet), 30r–v.

155 LUKÁCS, i. m. (143. jegyzet), X, 252–254. Vö. még *Catalogus Personarum, et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu, pro Anno M.DCC.LXXIII*, Viennae, 1773, 28–30; *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, 45, 486.

A könyvtárosi hivatal betöltése és viselői

A Jézustársaság tagjainak a könyv a szellemi „fegyvertár” elengedhetetlen kelléke. Egy minimálisan két főből álló jezsuita misszió éppúgy nem jöhetett létre könyvek nélkül, mint az istentisztelet liturgikus kellékei nélkül. Így volt ez a rend magyarországi megtelepedésekor (1561) Nagyszombatban is. Dümmerth Dezső elemezte először a nagyszombati megtelepedéssel egykorú könyvtáralapításra vonatkozó adatokat, valamint a későbbi, Dobronoki (Dobronaki) Györgytől származó feljegyzéseket, mely szerint a jezsuiták saját költségükön könyvtárat hoztak létre.¹⁵⁶

A „könyvtár gondviselői”-nek nevezett könyvtárosokkal érdemben szintén Dümmerth foglalkozott először.¹⁵⁷ Véleménye szerint 1561-től folyamatosan lehet és kell számolni a könyvtárosi hivatal betöltőivel, akkor is, ha nevüket a névtárak nem őrizték meg folyamatosan. Feltételezése szerint a könyvtárosi (praefectus bibliothecae) megbízatás melles és ideiglenes volt, a tisztségek egy-egy tanévre szóltak, s évente megújították őket. Szerinte a könyvtárosok névsora az egykorú névtárak segítségével 1630-tól állítható össze. Hipotézis-sorozata szerint az Osztrák–Magyar Jezsuita Rendtartomány kollégiumaiban nem alakult ki határozott rendszer a könyvtárosi megbízatásra vonatkozóan. Feltételezte, ahol a jezsuiták iskolát is működtettek leggyakrabban az iskola előljárói (praefectus scholarum) voltak a könyvtárosok is, s az asztali felolvasásokat is ők irányították. E gondolatmenet alapján – konkrét adatok hiányában – valószínűleg tévesen feltételezte például, hogy Vágsellyén könyvtáros lehetett 1602-ben Pázmány Péter, 1603-ban Káldi György és 1604-ben Nagy János.

Ugyancsak Dümmerthhez kötődik a feltevés, hogy 1632-ben Nagyszombatban Némethi Jakab, az érseki könyvtár és a nyomda gondozója volt a jezsuita könyvtár könyvtárosa, s így ő készíthette az első máig fennmaradt könyvtári katalógust.¹⁵⁸ A jezsuita névtárak alapján Dümmerth idézett, Magyar Könyvszemlében megjelent tanulmányában összeállította a könyvtár második nagyszombati korszaka (1630–1635) könyvtárosainak és segédkönyvtárosainak sorozatát, mely – eltekintve a tanévek mechanikus jelzésétől – hibátlan. Megfigyelése szerint ekkor az évente változó könyvtárosok a felsőbb, a segédkönyvtárosok az alsóbb osztályok oktatói közül

156 DÜMMERTH, *i. m.* (1. jegyzet), 48–49, 20. jegyzet; vö. BEK K, *Collectio Hevenesiana*, 26. tom, 30; *Collectio Prayana*, 30/1. tom.

157 DÜMMERTH, *i. m.* (1. jegyzet), 54–57.

158 DÜMMERTH, *i. m.* (1. jegyzet), 56.

kerültek ki,¹⁵⁹ majd ez a gyakorlat az egyetem 1635. évi megalapítása után megváltozott, a könyvtárosi tisztséget ugyanaz a személy több éven át is viselhette.

A források alapján összeállított javított névsor ismeretében a következőkben összegezhetők a könyvtárosi hivatal betöltésére és viselőire vonatkozó újabb ismeretek. Úgy tűnik, a könyvtárosi hivatal viselése – Dümmerth megállapításával ellentétben – nem kapcsolódott szorosan az iskolai tanévhez. A jezsuita missziók, házak és kollégiumok könyvtárai csak ott és akkor tekinthetők egyben iskolai könyvtáraknak, ahol tanintézmény is működött. A könyvtárak ebben az esetben elsősorban a jezsuita rendtagok könyvhasználatára révén szolgálták az oktatást, közülük azonban nem oktatott mindenki. Az *annuae litterae*-k tanúsítják, hogy az egy-egy jezsuita közösségben betöltött hivatalokat egykorúan nem tanévben, hanem naptári évben jelezték, valószínűleg abból a kézenfekvő megfontolásból, hogy az oktatási év kezdete és vége nem rögzült, gyakran módosulhatott¹⁶⁰ a helyi adottságok, például történelmi események vagy egy-egy járvány (pestis, különféle láz-betegségek) miatt.¹⁶¹ Az évi *annuae*-típusú jelentéseket az előírásoknak megfelelően a naptári évekre vonatkoztatva továbbították a rendi előjáróknak, így a hivatalok elosztása – viselőik nevével – szintén ilyen formában maradt fenn.

A források alapján készült új könyvtárosi névsorból egyértelmű, hogy – Dümmerth vélekedésével ellentétben – a nagyszombati egyetem alapítása előtt is lehetett egy személy több éven át könyvtáros. Az eddig számba nem vett Szednik (Sednik, Zednick) János három egymást követő évben, 1627–1629 között volt könyvtáros Nagyszombatban.¹⁶² A könyvtárosi hivatal betöltésekor minden bizonnyal folyamatosan törekedtek a könyvekről egy-egy személy által megszerzett tudás kihasználására. Sajátos jelenség, hogy az egyetem alapítását megelőzően nemcsak jezsuita paterok lehettek könyvtárosok (*praefectus bibliothecae*), hanem magisterek is.¹⁶³ Így például 1600-ban Mallius Gáspár, 1632-ben Opaczewski Pál és 1634-ben Helesfényi Pál magisterként viselte a hivatalt. Ez a jelenség szorosan összefügghetett a helyi személyi adottságaival, az elvégzendő feladatokkal, s nem utolsó

159 Dümmerth következtetése Némethi Jakab esetében hibás, ő nem oktatott. LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 688; vö. DÜMMERTH, *i. m.* (1. jegyzet), 57.

160 Vö. pl. Esterházy Pál Naplója, Magyar Országos Levéltár, Esterházy-család Levéltára, P 125, Pál nádor iratai, 53. cs. 11885.

161 KNAPP Éva, *Esterházy Pál és az iskolai színjátszás* = Uő, „Judith képit én viseltem”: Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok, Bp., Argumentum, 2007, 8–39.

162 LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 299, 311, 324.

163 Az alsóbb osztályok oktatói tanulmányaik befejezése és örökfogadalmuk letétele előtt.

sorban a kiválasztott személyek rátermettségével. 1635 után a könyvtárosi hivatal – az dokumentum-állomány jelentős bővülésével és az egyetem megalapításával – fontosabb lett, s jelenlegi tudásunk szerint nem jezsuita pater neve mellett mindössze egyetlen esetben szerepel a „bibliothecarius” megnevezés, 1697-ben. Ez a bejegyzés azonban valószínűleg téves, mivel egyrészt ekkor még a könyvtárosi hivatalt csupán egy személlyel töltötték be, s ekkor Szentiványi Márton volt a könyvtáros. Másrészt egyetlen további példa sincs arra vonatkozóan, hogy az egyetemen teológiát tanulók könyvtárosok lehettek volna. Ekkor rendszeresen a teológiát hallgatók közül kerültek ki a segédkönyvtárosok. Valószínű, hogy a másodéves teológiát hallgató, Szluha Ferenc is csupán segédkönyvtáros lehetett Szentiványi Márton mellett.¹⁶⁴ A könyvtárosi hivatal presztízsének további emelkedésével és egyéb megfontolásokkal – így például a fogadalmakat letett, de még tanulmányokat folytató paterok esetében – magyarázható az a jelenség, hogy nemcsak magisterek és teológiahallgatók, hanem jezsuita atyák (pater) is lehettek segédkönyvtárosok. Például 1728-ban Debiell Lajos, 1729-ben a később könyvtárosként adatolt Szegedi János, 1729-ben Steininger József, 1762-ben Dániel Teodór és 1763-ban Schmelcz Ignác, illetve a paterként még továbbra is teológiai tanulmányokat folytató Walter Pál (1744), Majtényi Gábor (1759) és Gyurcsák Ignác (1773).

Mindezek után felmerül a kérdés, ki lehetett Nagyszombatban könyvtáros? Nagy valószínűség szerint mindenki, aki magát a rend iránt elkötelezve tudása és személyes hozzáállása alapján alkalmasnak bizonyult a könyvekkel való foglalkozásra. A négyes fogadalmakat letett jezsuita paterok között rendszeresen kiosztott feladatok esetében úgy tűnik, a könyvtárosi hivatal rangja közvetlenül a felsőbb szintű oktatásra alkalmasság után következett vagy azzal egyenlő súlyú feladat volt. Ismeretes, hogy a jezsuita rendtagok személyiségét és hivatalviselési „alkalmasság”-át szabályos időközökben megvizsgálták, s arról jelentések készültek.¹⁶⁵ A könyvtárosi alkalmasság kritériumait ugyan nem ismerjük Nagyszombatból, de feltételezhető, hogy voltak ilyenek. Erre utal egyrészt, hogy több könyvtárossegéd (például Fokli Marián 1661–1663, Haller József 1756–1757) és könyvtáros (például Toposs Ferenc 1661–1663, 1665–1666, 1674–1675, Szentiványi Márton 1696–1705) viselte több éven át a hivatalt. Másrészt a könyvtárossegédekből rendszeresen lettek könyvtárosok (például Helesfényi Pál, Kéry Borgia Ferenc). Harmadrészt pedig több rendtag

164 Vö. LUKÁCS, *i. m.* (71. jegyzet), V, 705–706.

165 Tüskés Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai* (Nádasi János), Bp., Universitas, 1997, 91–119.

különböző szolgálati helyein egyaránt a könyvtárosi hivatalt töltötte be (például Morus Florentin,¹⁶⁶ Mallius Gáspár,¹⁶⁷ Jászberényi Tamás,¹⁶⁸ Klaus Ignác,¹⁶⁹ Cséfalvai Pál,¹⁷⁰ Almási Ráfael¹⁷¹). Utóbbiak között sajátos példa Némethi Jakabé,¹⁷² aki élete végéig alkalmasnak bizonyult a könyvekkel való intenzív foglalkozásra. Némethi csupán rövid ideig, magistersége idején oktatott Kolozsvárott (1603–1606), élete a különböző szolgálati helyeken elsősorban könyvek gondozásával telt, így Pozsonyban a nyomda kurátora (1625, 1630–1631) és nyomdai korrektor (1635–1644) volt, Bécsben a Káldi György által magyarra fordított Biblia kiadási munkálataiban vett részt (1627–1628), Nagyszombatban pedig a jezsuita könyvtár mellett gondozta az érseki könyvtárat is.

A könyvtárosokra vonatkozó adatok összegyűjtése igazolja, hogy a tisztséget igyekeztek folyamatosan betölteni – annak ellenére, hogy nem sikerült minden évből könyvtárost adatolni. E törekvés oka alapvetően a könyvtár őrzése, a könyvhasználat felügyelete és a gyarapodás beillesztésének igénye lehetett. A könyvek számának megnövekedésével létre kellett hozni a segédkönyvtárosi hivatalt is, melyet az első fennmaradt katalógus készítése körüli időtől (1631-től) 1773-ig csaknem minden évben betöltöttek. A könyvtárra gondot viselő személyek névanyaga negyven éven át, 1733–1773 között hézagmentes. Száz évvel az egyetem megalapítása után, 1736-tól megváltozott az állományt gondozó egy könyvtáros és egy segédkönyvtáros szisztéma, s majdnem minden évben rendszeresen két jezsuita pater viselte a hivatalt, egyikük a korábbi „praefectus bibliothecae” címmel, másikuk a „habet curam bibliothecae” körülírással. Mindkét könyvtáros mellé csaknem rendszeresen segédkönyvtárosokat (socius bibliothecarii, socius patris praefecti bibliothecae) jelöltek ki, s hárman-négyen együtt dolgoztak a könyvtárban. Ez a beosztás közvetlen előzménye volt a Mária Terézia-féle államosított időszakban létrejött első és második könyvtári őr modellnek.

A segédkönyvtárosi feladat bizalmi jellegű megbízatás volt. A fogadalmak letételére készülő, tanulmányaikat végzők közül eleinte a magisterek közül választották ki őket, majd az egyetem alapítása után a felsőbb tanulmányaikat végző, a jezsuita rend vagy az egyház iránt magukat el-

166 LUKÁCS, *i. m.* (11. jegyzet), I, 735–736.

167 LUKÁCS, *i. m.* (11. jegyzet), I, 725.

168 LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 629.

169 *Cat. Gen.*, *i. m.* (10. jegyzet), II, 731–732.

170 *Cat. Gen.*, *i. m.* (10. jegyzet), I, 195.

171 *Cat. Gen.*, *i. m.* (10. jegyzet), I, 18.

172 LUKÁCS, *i. m.* (16. jegyzet), II, 688.

kötelezett, hivatalviselésre alkalmas, tehetséges személyek voltak, akik tanulmányaik mellett további feladatokkal is terhelhetőnek bizonyultak. Esetenként, mint arról korábban már szó esett, jezsuita paterek is betölthették e feladatkört. Több segédkönyvtáros ismételtén megkapta ezt a hivatalt, s ugyanők később könyvtárosként és tudósként egyaránt megállták a helyüket. Példaként említem az 1671-ben Nagyszombatban segédkönyvtáros, írói tevékenységet is folytató Kereskényi István nevét, aki több éven át Pozsonyban volt könyvtáros.¹⁷³ Az 1723–1724-ben nagyszombati könyvtárossegéd Graff Gábor teológusi, matematikusi és filozófusi tevékenysége mellett könyvizsgáló volt Pozsonyban, Kassán pedig a nyomda igazgatója.¹⁷⁴ A több mint tíz nyomtatott munkája és jelentős csilágászati, fizikusi és matematikusi tevékenysége révén ismert Kéry (Kéri) Borgia Ferenc 1731-ben volt segédkönyvtáros, majd 1740–1741-ben ugyancsak Nagyszombatban könyvtáros, később pedig Bécsben könyvrevizor.¹⁷⁵

Egyetértek Dümmerth Dezsővel, hogy a jezsuita korszak könyvtárosainak egészen más volt a feladata, mint a modern könyvtárosé.¹⁷⁶ Más szerzetesrendek könyvtári gyakorlata és előírásai, elsősorban a pálos és a bencés könyvtárosok tevékenysége¹⁷⁷ alapján elmondható, hogy a szerzetes-könyvtáros feladata elsősorban az őrzésen, a használat, illetve a tartós könyvhasználat figyelemmel kísérésén és a tiltott könyvek kezelésén túl kiterjedt a könyvek beszerzésére, az új könyvek tulajdonosi bejegyzéssel való ellátására, a jelzetadásra, a megfelelő elhelyezésre, a könyvek rendben tartására, állapotuk gondozására, az aktuálisan vezetett katalógusba történő bejegyzésükre, valamint a gyűjtemény esetleges átrendezésére, új felállítására. A jezsuiták könyv- és könyvtári regulái folyamatosan nyomon követhetők a rend XVI. századi története óta. A könyvekre és a könyvtárakra vonatkozó szabályozás alapvetően két részre választható szét: általános előírásokra és a konkrét gyűjteményre vonatkozó szabályokra. Az 1547–1556 között keletkezett és később többször megismételt, tanulmányi rendre vonatkozó előírások között olvasható, hogy szükséges a kollégiumokban az úgynevezett „bibliotheca communis” létrehozása, melynek őrzését a rector ítéletére bízták. A „bibliotheca communis” a gyakorta használt könyvek általános őrzésére szolgált, elsősorban a lexikonok, komment-

173 *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 710.

174 *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 447–448.

175 *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 711.

176 DÜMMERTH, *i. m.* (1. jegyzet), 56–57.

177 Vö. KNAPP Éva, *A máriavölgyi pálos kolostor könyvtára a XVIII. században (Rekonstrukciós kísérlet)* = *ÜÖ, Libellus: Válogatott könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok*, Bp., Balassi, 2007, 197–239.

tárok tartoztak ide, melyeket prédikációk írásánál és a retorikai munkák elkészítésénél forgattak. Egy másik, ettől elkülönített könyvtári egység a nem mindenki számára nyilvános könyveket tartalmazta. Ezeket könyvtárosi felügyelet mellett elzárva tartották, s a superior ítéletére bízták, hogy ki melyik könyvet olvashatja.¹⁷⁸ 1568-ban az *Acta primae Congregationis Provincialis Romanae* részletesen foglalkozott a jezsuita rendházakban és kollégiumokban őrzött könyvekkel. Első helyen azokkal a könyvekkel foglalkozott, melyek feltétlenül szükségesek az oktatók és a prédikátorok munkájának végzéséhez, ezeket a bibliotheca communis-ban tárolták. Egy másik könyvanyagot, melyet az oktatásban esetenként használtak a tanárok, elzárva kellett őrizni, s a harmadik, több példányban őrzött könyveket a diákok használatára osztották szét.¹⁷⁹ Ugyancsak 1568-ban született határozat arról, hogy a jezsuita intézményekben a könyveket könyvtárakban kell őrizni, s a könyvtárakra vonatkozó szabályokat a rectornek kell meghatároznia a mindenkori praefectus bibliothecae számára.¹⁸⁰ A *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu* 1586-ban külön részben foglalkozott a könyvekkel. Eszerint a jezsuita diákok könyvhasználatát tanáraik engedélyezték, a könyvtáros pedig nyilván tartotta ezt, valamint a könyvek állapotát. A bibliothecarius feladata volt a katalógus készítése és kezelése, s többek között a hiányzó könyvek listájának összeállítása.¹⁸¹ Az általános könyvtári szabályozáson kívül folyamatosan maradtak fenn az egyes rendházak könyvtáraitra vonatkozó szabályok is. Így például 1562-ben Ingolstadtban előírták a könyvtári szabályok betartását és a könyvtárosi hivatal betöltésére vonatkozó szabályokat.¹⁸² 1567-ben Mainzban a könyvtári regulák megtartása mellett intézkedtek arról, hogy bárki ne olvasson kedve szerint könyveket, azaz bevezették a könyvtár elzárását és a könyvhasználat ellenőrzését.¹⁸³ Ezeket a szabályokat Mainzban 1576-ban megismételték, s előírták a tiltott könyvek külön szobában történő elhelyezését. A praefectus bibliothecae fő feladata ekkor a katalógus elkészítése volt.¹⁸⁴ 1570-ben Párizsban a jezsuita kollégium vizitátora, Everardus

178 *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu* (továbbiakban = MPSJ), edidit Ladislaus LUKÁCS, I–VII, Roma, 1965–1992; itt: I, (1965), 239.

179 MPSJ III, (1974), 21.

180 MPSJ III, (1974), 184.

181 MPSJ V, (1986), 221–223.

182 MPSJ III, (1974), 87.

183 MPSJ III, (1974), 130.

184 A könyvtárból elkülönített tiltott könyvek szobájának kulcsát a rector kezelte. „Catalogus habetur omnium auctorum diversarum facultatum unico ordine alphabetico. Poterit accomodari ordo alphabeticus secundum distinctionem auctorum diversarum facultatum.” MPSJ IV, (1981), 355–356.

Mercurianus különféle szabályokat írt elő a praefectus bibliothecae számára, különös tekintettel a libri prohibiti kezelésére.¹⁸⁵

A nagyszombati, turóc-znióváraljai és vágsellyei jezsuita könyvtárban – a könyvtárra és a könyvtárosokra vonatkozó általános előírások betartásán túl – valószínű, hogy szintén voltak helyi szabályok. Ezek a felsorolt példaktól jelentős mértékben nem térhettek el. Időről-időre újabb katalógusok készültek, melyek szorosan kapcsolódhattak a könyvtár át-, illetve újrendezéséhez. Utóbbira Nagyszombatban többször is sor került, utoljára 1761-ben, a frissen elkészült könyvtárterem átadása után.¹⁸⁶

Tévesen adatolt könyvtárosok

Dümmerth munkájának befejezetlensége és Bakos elsősorban a megjelent életrajzokból visszakövetkeztetett adatai miatt több tévesen adatolt könyvtáros neve szerepel az általuk készített könyvtárosi névsorokban. A típushibákat figyelembe véve, a könyvtárosok egy része vagy nem akkor volt könyvtáros Nagyszombatban, amikor ezt Dümmerth vagy Bakos állította, illetve egyáltalán nem voltak könyvtárosok.

Dümmerth több adata nincs szinkronban az évi jelentések adatsoraival, így például az első adatolt könyvtáros, Morus nem 1596-ban, hanem 1597-ben, Jászberényi nem 1630-ban, hanem 1631-ben és Némethi Jakab nem 1632-ben, hanem 1633-ban volt könyvtáros. Utóbbi helyesbítés egyúttal azt is jelenti, hogy az 1632-ben Nagyszombatban a „minister, praefectus templi et sanitatis, confessarius hungarorum et germanorum” feladatok ellátó Némethi¹⁸⁷ nem ekkor kezdhette el készíteni az első fennmaradt könyvtári katalógust, azaz Dümmerth hipotézise minden bizonnyal téves. A feltételezhetően Némethi Jakab gondoskodásának is köszönhető katalógust a helyesbített adatok tükrében vagy nem 1632-ben, vagy pedig nem Némethi kezdte el vezetni. Nem nehéz kikövetkeztetni azt sem, mi okozhatta a lengyel származású Opaczewski Pál könyvtárosi éveinek megtöbbszöröződését. Dümmerth szerint 1631–1632-ben, Bakos szerint 1632–1636-ban volt könyvtáros a könyvtárosként valójában csak 1632-ben tevékeny Opaczewski. Dümmerth naptári éveket átmetsző tanévekben számolt, Bakos pedig nem pontosította az éves jelentésekből kikövetke-

185 MPSJ III, (1974), 206–207.

186 Vö. Guilielmus Jenamy, Panegyricus occasione novae Academici Societatis Jesu Tyrnaviae Collegii Bibliothecae, Tyrnaviae 1761 Typis Academicis Societatis Jesu.

187 LUKÁCS, i. m. (16. jegyzet), II, 370, 688.

tetett és publikált életrajzi adatok hivatalokra vonatkozó összevont adatait az évi jelentésekből. Palkovich Márton esetében a források adatainak keveredése is oka lehetett, hogy ő Dümmerth szerint az 1635–1637, 1652–1653 és 1657–1658. években viselte a könyvtárosi hivatalt, Bakos viszont könyvtárosságát 1636–1644 és 1658–1660 közöttre datálta. Az éves annuae-k alapján bizonyos, hogy Palkovich három időszakban, 1636–1638, 1653–1654 és 1658–1660 között volt könyvtáros Nagyszombatban. Szentiványi Márton hosszú könyvtárosi hivatali idejének (1695–1704) kijelölésekor szinte bizonyos, hogy Dümmerth tévesen tanévekben igyekezett számolni. Ugyanakkor rejtély, miként tette Bakos Szentiványi hivatalviselését két időszakra, 1686–1689 és 1695–1704 közé. Utóbbi adattal minden bizonnyal Dümmerthet követte. Ismeretes, Szentiványi 1686-ban Bécsben élt, 1687–1689-ben pedig nem volt könyvtáros Nagyszombatban. A praefectus bibliothecae hivatalt – egyéb feladatok mellett – Szentiványi egy időszakban, 1696–1705 között viselte. Sajátos tévedés lehet az oka annak, hogy az 1741–1742-ben Nagyszombatban könyvtáros Kazy János neve miért nem szerepel Dümmerth adatai között, s miért viseli a hivatalt Bakos szerint több mint tíz évvel később, 1752–1759 között. Bakos adata egyértelműen hibás, hiszen az 1736–1759 között Nagyszombatban élő, különféle hivatalokkal megbízott Kazy 1752–1759 között egyetlen évben sem volt könyvtáros.¹⁸⁸

Két olyan név is található Bakos könyvtárosi listájában, akik egyáltalán nem voltak nagyszombati könyvtárosok. A karintiai származású Karchne (Bakosnál Kärchne névalakkal szereplő) Simon 1698-ban és 1702–1703-ban élt Nagyszombatban, így nyilvánvaló, hogy ugyanitt nem lehetett könyvtáros 1713-ban. 1713-ban Karchne valójában Grácban élt, s különféle hivatalok mellett itt volt könyvtáros.¹⁸⁹ Az 1734–1737 között Nagyszombatban tevékeny Kornéli János sem volt nagyszombati könyvtáros. A Bakos szerint 1738–1748 Nagyszombatban könyvtáros Kornéli a jelzett években valójában Kassán élt, s ott különféle „könyves” hivatalokat viselt, így többek között volt könyvtáros, nyomdavezető és könyvrevizor.¹⁹⁰

188 *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 696; LUKÁCS, *i. m.* (130. jegyzet), IX, 302, 30, 440, 509, 570, 649, 719, 790.

189 *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 685; LUKÁCS, *i. m.* (85. jegyzet), VI, 671.

190 *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), II, 771; vö. LUKÁCS, *i. m.* (116. jegyzet), VIII; LUKÁCS, *i. m.* (130. jegyzet), IX.

Újonnan adatolt könyvtárosok

A Dümmerth és Bakos számbavételéhez képest a szisztematikus forrás-vizsgálat összesen tizenöt új könyvtáros nevének megismerését eredményezte. Életútjuk ismertetésétől eltekinthetünk, mivel az kiadott forrásból megismerhető.¹⁹¹ Közülük Szluha Ferenc – mint arról már esett szó – valószínűleg segédkönyvtáros volt. A tizennégy újonnan adatolt könyvtáros közül Malius Gáspár a XVI. század utolsó évéből, a könyvtár egy olyan korai, vágsellyei időszakából ismert, ahonnan eddig még egyetlen könyvtárost sem sikerült adatolni. Minden bizonnyal az ő nevéhez kapcsolható a könyvtár őszállománya számos kötetében olvasható „Selliensis A[nn]o 1600”, illetve e formula variánsainak bejegyzése.¹⁹² Szednik János – Maliushoz hasonlóan – az egyetem alapítása előtt gondozta a gyűjteményt, s jelenlegi tudásunk szerint ő az első könyvtáros, aki nemcsak egy, hanem összesen három egymást követő évben viselte a hivatalt. Valószínű, hogy 1627–1629 között a gyűjtemény rendezésével előkészítette a ma ismert első katalógus munkálatait.

A tizenkét újonnan adatolt, XVIII. századi nagyszombati könyvtáros szinte mindegyike nevéhez jelentős irodalmi munkásság kötődik.¹⁹³ A győri származású, 1710–1714 között nagyszombati könyvtáros, Wenner Jakab filozófiát és teológiát oktatott, latin nyelvű munkái Grácban és Bécsben jelentek meg. A „doctor solidissimus” epitheton ornans-t kiérdemlő Wenner¹⁹⁴ munkái között az ELTE Egyetemi Könyvtár őriz néhány, bibliográfiákban számon nem tartott hungaricum-nyomtatványt.¹⁹⁵ Az ugyancsak magyar származású Szegedi (Szegedy) János jelentős jog- és történettudományi, valamint egyháztörténeti munkásságot fejtett ki.¹⁹⁶ A távcső korai alkalmazói között számon tartott Kéri (Kéry) Borgia Ferenc ismert csillagászati munkáin kívül teológiai, hagiográfiai és történeti munkákat jelentetett meg Nagyszombatban, Grácban és Kassán.¹⁹⁷ Az 1744–1746-ban könyvtáros Fodor Mihály könyvtárossága második két évében Graff Gábor mellett másodkönyvtáros volt, hadtörténeti és áhítat-

191 *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet), I, II, III.

192 Vö. FARKAS, *A nagyszombati, i. m.* (4. jegyzet).

193 Kivétel Fuzik (Füzich) Pál, akiről közelebbit nem sikerült megtudni, életútjának fontosabb adatai hiányzanak a megfelelő *Cat. Gen., i. m.* (10. jegyzet) kötetből.

194 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIV, Bp., 1914, 1513–1514.

195 Jacobus WENNER, *Resolutiones partheniae*, Graecij, 1701, BEK RMK III 608a; Uő, *Vita magni Theologi, S. Athanasii*, Viennae, 1707, BEK RMK III 621d.

196 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIII, Budapest 1909, 549–551; Pauler TIVADAR, *Szegedy János jellemzése*, Pest 1856.

197 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VI, Bp., 1899, 102–104.

irodalmi munkái Kassán és Nagyszombatban jelentek meg.¹⁹⁸ A szintén több éven át könyvtáros Muszka Miklós nevéhez több mint tíz, különféle műfajú nyomtatvány kapcsolódik.¹⁹⁹ A viszonylag fiatalon, negyvenegy évesen meghalt Sajghó Ignác eltérő műfajokban és témakörökben jelentetett meg költeményeket.²⁰⁰ Klaus Ignác több más műve mellett 1744-ben kétrészes tankölteményt írt a dohányról.²⁰¹ Cséfalvay Pál teológiai és matematikai,²⁰² Babai Ferenc történeti és latin versírói munkásságáról ismert.²⁰³

A vizsgálat végén rövid összegzésként elmondható, sikerült pontosítani és kibővíteni a több mint 450 éve működő könyvtár jezsuita időszakának könyvtárosaira vonatkozó ismereteket. Az 1761-ben elkészült és felavatott nagyszombati új könyvtárterem megnyitására készült, kinyomtatott beszédében az egykori nagyszombati segédkönyvtáros (1755), Gulielmus Jenamy, ekkor az ékesszólás tanára, méltán állította párhuzamba az itt őrzött könyvek szerzőinek – akik közül többen helybeli könyvtárosok voltak – földi halhatatlanságot biztosító jelentős gyűjteményt korábbi történeti könyvtárakkal.²⁰⁴

198 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, III, Bp., 1894, 584.

199 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IX, Bp., 1903, 427–428.

200 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XII, Bp., 1908, 37–38.

201 SZINNYEI, i. m. (190. jegyzet), 474.

202 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, II, Bp., 1893, 229.

203 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I, Bp., 1891, 303–304.

204 JENAMY, i. m. (186. jegyzet).

Névmutató

- Abelly, Ludovicus M. 179, 186
Ács Pál 23
Adalbert, Szent 64
Adami, Wenceslaus 281
Adamy, Andreas 291
Adonyi Judit 140
Adrianus a Nanceio 194
Adrichomius, Christianus 244, 245
Ágota, Szent 206
Agrippa von Nettesheim, Henricus
 Cornelius 257, 258
Aingen Lampert 168
Aj kay Alinka 135, 198
Alajos, Szent, Gonzága 203, 204
Alamanni, Cosimo 250–252
Albertinus, Aegidius 45, 46
Alciatus (Alciato), Andreas 38
Aldrovandi, Ulisse 234, 235
Alessandro ab Alexandro 257, 258
Almasi, Raphael 295, 300
Aloysius a S. Josepho Calasantio lásd
 Mlinkay Alajos
Alphonsus de Liguorio, Szent 194
Alsted, Johann Heinrich 262, 264
Alsze ghy Zsoltné 16
Alvarus, Emmanuel 257, 259
Ambrosius a S. Spiritu 179, 186
Ames, William 268
Andreucci, Andreas Hieronymus 179,
 186
Angles, Josephus 186
Anna, Szent
Annat, Pierre 186
Antoine, Paul Gabriel 177, 179, 186
Ányos Pál 88
Apáczai Csere János 267, 268
Apáczai Csere Tamás 267
Aphthoniosz 45
Apponyi, Blasius 155
Arias, Francisco 47
Arisztotelész 242, 249, 250
Arius 21
Arsdekin, Richard 186
Artemon 21, 31
Artner, (II.) Erhard 54
Attila, hun király 64
Augustínová, Eva 201
Augustinus, Aurelius, Szent 24, 27,
 29–32, 179, 186
Avancinus, Nicolaus 179, 186, 194
Averault, Antoine de 186

Babai, Franciscus 296, 306
 Backer, Aloys de 274
 Backer, Augustin de 274
 Bacon, Francis 39
 Bahlmann, Paul 45, 47
 Bajáki Rita 135, 198
 Bakó Mihály 170
 Bakos János 121–123, 129
 Bakos József 272–296, 303–305
 Balásfi Tamás 228, 236
 Balassi Bálint 37
 Balásy Bálint 168, 183
 Balázs Mihály 39
 Balázsovits, Odoricus 165
 Bale, John 264, 265
 Bálint Sándor 120, 204
 Ballér Piroška 14
 Balogh Bernát 170
 Balogh Judit 268
 Banhorvati Márton 56
 Baranyi Elek 25, 26
 Baranyi Pál 179, 186
 Barberini, Francesco 237
 Bartakovics Béla 111
 Bartha Tibor 22, 56
 Bartholin, Caspar 263
 Bartók István 39
 Beales, Derek 73
 Beatrix, Aragóniai 66
 Becanus, Martinus 179, 186
 Beer, Johann Christoph 178, 186
 Beke Pál 276, 277
 Békés István 119
 Bél Mátyás 269
 Béla, IV., magyar király 65
 Beleznai Sámuel 218
 Bellarmino, Roberto 153
 Bellegambe, Franciscus 186
 Bellovics Lőrinc 168, 169, 183, 184
 Belusi, Stephanus 283

Bene Sándor 35, 39, 40
 Benedictus, XIV., pápa 186
 Benger Miklós (Nicolaus) 179, 186
 Beniczky Péter 179, 182, 183, 194
 Bentivoglio, Guido 158
 Benzing, Josef 22
 Benyovszky Pál 287
 Berei Farkas András lásd Farkas
 András, Berei
 Bernardi Péter 283
 Bernáth Aurél 114
 Bernáth Béla 121
 Bernhard, Jan-Andrea 23
 Berzeviczy Henrik 282
 Berzsenyi Dániel 7, 107–115
 Besse (Bessaeus), Pierre de 55, 56 61,
 62
 Biesmann, Casparus 179, 180, 193
 Binder János Fülöp 206, 208
 Bíró György 289
 Bíró Márton, Padányi lásd Padányi
 Bíró Márton
 Bitskey István 23, 136–138, 140, 145,
 159–161, 268
 Bocskai István 275
 Bod Péter 18
 Boge, Birgit 45, 46, 75, 76
 Bogner, Georg 46
 Bóna István 282
 Bonagratia de Bergamo 187
 Bonfini, Antonio 65, 66
 Bonmovski Ferenc 287
 Borda Lajos 202, 216
 Bornemisza Péter 22
 Borsa Gedeon 197
 Borzsák István 11, 37, 38
 Bosquier, Philippe 147
 Botero, Giovanni 147
 Boulenger, Jules Cesar 150
 Bozzay Réka 266

Brandl, Manfred 71
 Brean, Carolus 287
 Bresztyánszky Adalbert 142
 Bresztyánszky Antal 142
 Bretz Annamária 11
 Breuer, Dieter 43, 46, 75
 Brumovski, Franciscus 287
 Bruni, Vincenzo 47
 Brutovszky Gabriella 210
 Brückner, Wolfgang 72, 201
 Buchler, Johann 257, 259
 Bucsay Mihály 22, 26
 Buday János 170
 Bujtás László Zsigmond 262
 Bullinger, Heintich 265
 Burman, Frans 262
 Buerns, Robert 112
 Busenbaum, Hermann 187
 Büky Béla 136
 Bzovius (Bzowsky), Abraham 137, 198

 Cabussitius, Joannes 194
 Caccia, Franciscus 187
 Calepino, Ambrogio 257, 258
 Calmet, Augustin 179, 187
 Canisius, Petrus, Szent 46
 Canonieri, Pietro Andrea 157
 Castori, Bernardino 154
 Cato Grammaticus 37
 Cerdo (Kerdo) 21, 31
 Cetto Benedek 179, 194
 Cheminais de Montaigu, Timoléon 187
 Chrysologus, Petrus 179, 187
 Cicero, Marcus Tullius 57, 61, 246, 247, 257–259
 Claus, Joseph Ignatz 177, 178, 184, 187
 Clauser Mihály 136
 Clavius, Christophorus 253
 Cobenzl, Joannes-Raphael 149

 Coccejus, Johannes 264
 Concina, Daniel 187
 Conradi Norbert 11
 Contzen, Adamus 236
 Cornelius a Lapide 187
 Cromer, Martin 65
 Crucius, Ludovicus (Luis Da Cruz) 233
 Curione, Celio Secondo 246, 247
 Custos, Dominicus 36
 Cyprianus Caecilius 179, 180, 187
 Czerovszki Mariann 24
 Czibula Katalin 16, 210

 Csáki Pál 108
 Csáky (X.) István 54
 Csapodi Csaba 11–14
 Cséfalvai (Cseffalvai), Paulus 293, 300, 306
 Cséby Béla 114
 Csepelényi Ferenc 288, 289
 Csepregi Zoltán 23
 Csonka Ferenc 11
 Csörsz Rumen István 11, 107, 115, 119, 121, 200, 215
 Csúzy Zsigmond 179, 187

 Dalmi Kálmánné 108
 Damianus, Joannes 180, 187
 Daneau, Lambert 24, 27–33
 Daniel, Theodorus 294, 299
 Daniele, Fedele 152
 De la Vega, Diego 147
 De Vries de Heekelingen, H. 28
 Debiell, Ludovicus 288, 299
 Décsényi-Schönherr Gyula 12–15
 Deé Nagy Anikó 266, 267
 Delrio, Martin Antonio 228, 229
 Demeter Júlia 210
 Derkai György 276

- Derkics Szaniszló 168, 169, 183
 Dévai Mátyás 23
 Didacus Stella 187
 Dobronoki György 297
 Donati, Fridericus 286
 Dorn, Franz Xaver 183, 187
 Dorottya, Szent 206, 207
 Doyza, Martin 146
 Dörner István 121
 Drexel, Jeremias 161, 187
 Drugulin, Wilhelm Eduard 26, 27
 Dubóczky (Dubóczy) Márton 276
 Dubravius, Jan 241
 Dogovics, Antonius 292
 Dukovazki (Dukovaczký), Joannes 281
 Dümmerth Dezső 225–228, 271–298, 301, 303–305
 Dyck, Joachim 56

 Eberhart Béla 50, 166, 170
 Ecsedy Judit, V. 36, 205, 208
 Eekhoff, W. 27
 Egan Gáspár 281
 Eisenpeitl Máté 292
 Elbel, Benjamin 173, 188
 Elgas, Caspar 281
 Emődi András 51, 163, 172, 180, 185
 Erasmus Roterodamus, Desiderius 32, 40
 Erdélyi Zsuzsanna 122
 Erdődy Tamás 141
 Erhard (OSB) 188
 Erhard, Caspar 188
 Erzsébet, Árpádházi, Szent 65
 Esterházy József (1760–1830) 221
 Esterházy Miklós, Galántai (1765–1833) 219, 221
 Esterházy (I.) Pál 54, 55, 60–62, 123, 179, 193, 298

 Esterházy Pál (1804–1857) 221
 Etényi Nóra, G. 38, 161
 Eubel, Konrad 74
 Eudaemon-Joannes, Andreas 151, 232

 Faber, Matthias 63, 64, 177, 179, 180, 188
 Fabritius, Stephanus 268
 Fallenbüchl Ferenc 261
 Falus Orsolya 36
 Farkas András, Berei 5, 215–222
 Farkas Gábor (Farkas) 50, 51, 138, 225–229, 231, 237, 242, 272, 273, 275, 305
 Farkas Mátyás 168, 169
 Farkas Miska 109
 Fatio, Olivier 28, 30
 Fáy Zoltán 163
 Fazekas Csaba 268
 Fekete Csaba 51
 Fekete Ferenc 283
 Ferdinánd, II., magyar király 142, 156, 244
 Ferdinánd, III., magyar király 156, 244
 Ferenc, Assissi, Szent 204
 Ferenc, Szalézi, Szent 180, 188
 Ferenczi Zoltán 36
 Ferrari Zsigmond 15
 Fináczky Ferenc 295, 296
 Fiola Pál 108
 Fissemeni, Stephanus 284
 Fodor András 107
 Fodor, Michael 291, 305
 Foglár György 179, 188
 Fokli, Marianus 280, 299
 Földes Konrád 168, 169, 184
 Földváry László 21, 25
 Förg, Wolfgangus 160
 Fraknói (Frankl) Vilmos 12–15, 136, 142

- Francisco de Toledo 173, 188
 Freher, Marquard 241
 Fridericus a Jesu 188
 Fromageau, Germain 189
 Fugger, Anton 61, 62
 Fuzik (Füzich), Paulus 290, 305
 Füsslin, Casimirus 184, 194
- Gaestner (Gästner), Joannes 286
 Gailler, Franciscus Salesius 188
 Galavics Géza 23
 Gallemart, Jean 188
 Gallyuff (Galyus), Antonius 288
 Gaseczky János 281
 Gaseczky Szaniszló 281
 Gassner János 286
 Gavanti, Bartholomaeus 188
 Gárdonyi Albert 74, 79, 82, 99, 105
 Garzoni, Tommaso 143
 Gaudentius, Szent 64
 Gaultier (Gaulterus), Jacques 230, 234
 Geiler von Kaysersberg, Johann 46, 48
 Gellért, Szent 65
 Gemert, Guillaume van 45–47
 Gentili, Alberico 145
 Gergely, Nazianzi, Szent 254
 Gidófalvi Szabó Balázs 266
 Ginther, Anton 188
 Girard ad Fanum S. Lupi in Gallia 188
 Gizella, magyar királyné, Szent 65
 Godwin, Thomas 263
 Gomba Szabolcsné 44
 Gossler, Henricus 80
 Gottschall, Klaus 70
 Gottwaldt, Franciscus 286
 Goulard, Simon 266
 Gönczi Mátyás 266
 Graff Gábor 287, 290–293, 301, 306
 Graff, Johannes Andreas 188
- Grasius, Cornelius (Gras, Cornelis) 238–240
 Grassalkovich Antal 221
 Gretser, Jacob 56, 257, 259
 Grossing, Franz Rudolf von 188
 Grüll Tibor 51
 Guevara, Antonio de 267
 Guiccardini, Francesco 25
 Gulyás Pál 135
 Gutsch, Georg 54
 Gütsch, Michael 54
- Gyulai Pál 122
 Gyurcsak, Ignatius 296, 299
- Haberkorn, Joseph 180, 188
 Habsburg-Estei Károly Ambrus 219, 220
 Hackhoffer, Arnold 188
 Haeften, Benedikt van 180, 188
 Haiman György 44
 Halász Gábor 222
 Haller, Antonius 279
 Haller, Josephus 293, 299
 Hamvas Endre Ádám 23, 24, 32
 Hanapis, Nicolaus de 188
 Hanuy Ferenc 135
 Hargittay Emil 54, 135, 140, 161, 197, 198
 Hársházi István 108
 Hartung, Philipp de 184, 189
 Hartvik püspök 65
 Harvay, William Wigan 32
 Hausen, Wilhelm 73, 75, 76, 80, 83, 84, 87, 95, 99–105, 171
 Hausner Gábor 40
 Hávor János 294
 Hazler, Georgius 281
 Hegedüs Béla 11
 Hehel, Peter 189

- Heidl György 38
 Heimbach, Matthias 189
 Helesfényi Pál 276, 298, 299
 Hellmayr (Hellmár) Antal 63, 179, 194
 Henrik, II., német-római császár 65
 Hercules 30, 39
 Herepei János 267
 Hermann Egyed 50, 166, 170
 Hertzig, Franciscus 179, 180, 189
 Herzig, Arno 46
 Hevenesi Gábor 179, 194
 Hidy, Gregorius 284
 Hieronymus (Jeromos) Stridonienensis,
 Szent 180, 183, 189
 Hildanus, Wilhelm Fabricius 157
 Hinterskirchner, Georg 54, 59
 Hmira János 136
 Holl Béla 99–101, 104, 105
 Holzmann, Apollonius 189
 Horányi Elek 81
 Horatius Flaccus, Quintus 115, 257, 259
 Horn Ildikó 38, 161
 Horvát (Horváth) Sándor 111–113
 Horváth-Simoncsics Éva Terézia 204
 Horváth-Simoncsics Mária Rozália,
 Amade Antal felesége 204
 Höniger, Nicolaus 25
 Hunyady család 164, 165, 178
 Hunyady Antal 165
 Huszár János 288

 Illyés András 179, 189
 Illyés István 179, 189
 Imre herceg, Szent 65
 Imre Mihály 22–26, 43, 44, 56, 268
 Imrikovics György 287
 Iraeneus Lugdunensis, Szent 24, 32
 István, I., magyar király, Szent 65, 123
 Ivancsics János 292, 296
 Ivul Gábor 281

 Jaczik Zsuzsanna, Földváry Márton
 felesége 204
 Jäger Márta, G. 108, 164, 165
 Jambresics András 179, 183
 Janacs, Casparus 285
 Jankovics József 44, 135, 140, 218, 265
 Jankovits László 11
 János, Kapisztrán, Szent 66
 János, Nepomuki, Szent 184
 Jansen, Jeroen 44
 Janus Pannonius 5, 7, 11–14, 18–20,
 179, 182, 189, 265
 Jászberényi Tamás 276, 300, 303
 Jelenits István 11
 Jenami (Jenamy), Guilielmus 293,
 303, 306
 Jézus Krisztus 65, 122, 125, 127, 128,
 179, 198
 Joannes a S. Felice 189
 Joannes a S. Geminiano 189
 Joannes Filoponos 142
 Joanneser Ádám 277
 Jonghen, Henricus 189
 Jordánszky Elek 219
 Josephus a S. Maria 179, 189
 Josephus de Barzia 189
 Josephus, Flavius 189
 Józán Adolf 168, 169, 183
 József, Szent 198, 204
 József, II., magyar király 68, 73, 78, 89,
 98, 167
 Junck, Jacobus 189
 Juranits Márton 279, 280
 Juriga József 60

 Kádár Zsófia 197
 Käfer István 198
 Káldi György 170, 178, 179, 186, 297,
 300
 Kálvin (Calvin) János 29, 33, 139, 265

- Kapi Gábor 286
 Karácsonyi János 164
 Karchne (Kärchne) Simon 285, 304
 Kardos, Gregorius 256
 Kazenberger, Kilian 189
 Kazinczy Ferenc 36
 Kazy János 289, 290, 292–294, 304
 Keckermann, Bartholomäus 44, 62
 Kecskeméti Gábor 11, 44, 45
 Kelcz Imre 15–17
 Kelemen, XII., pápa 203
 Kelemen, XIV., pápa 69
 Kell Bertalan 279
 Keller, Jacob 232
 Kemény Zsigmond 109–111
 Kempis Tamás 179, 180, 189
 Kereskeny (Kereskenyi), Stephanus 281, 301
 Kéri (Kéry) (Borgia) Ferenc 277, 288, 290, 299, 305
 Khern, Michael 54
 Kilián István 209, 210
 Kinder von Friedenberg, Johann 54, 59
 Király Lajos 36
 Kisfaludy Sándor 108, 111
 Kiss Farkas Gábor 35, 39
 Kitonich, Joannes 153
 Klaniczay Tibor 35, 37, 38, 135
 Klaus, Ignatius 293, 300, 306
 Klimeková, Agáta 201
 Knapp Éva 40, 50, 63, 71, 76, 82, 119, 120, 123, 140, 142, 160, 163–166, 175, 185, 198, 200, 203, 205–207, 215–221, 226–229, 231, 261, 262, 269, 298, 301
 Knellinger, Peter Balthasar 189
 Knittel, Caspar 189
 Kobolka István 36
 Kohl, Wilhelm 45
 Kolb, Stephanus 285, 286
 Kollenich András 179, 189
 Koller József 12
 Koller Kristóf 284
 Koltay Klára 268
 Komáromi Szvertán István 265–268
 Kormos László 56
 Kornéli János 290, 291, 304
 Kovachich Márton György 138, 140, 159
 Kovács Béla 136–138, 145, 159, 160
 Kovács, Elisabeth 73
 Kovács Eszter (Esther) 198
 Kovács Sándor Iván 36, 267
 Kovács Sándor, V. 14
 Kovácsffy Arnold 121
 Kramarics Péter 167, 168, 182
 Krancsics Marcián 167
 Kríza Ildikó 122
 Kulcsár Péter 65
 Kumesch Ignác 282
 Kunits (Kunics) Ferenc 16
 Kühlmann, Wilhelm 45
 Küllös Imola 121
 Lacerda, Ludovicus de 247–249
 Laczkó András 114
 Ladányi Sándor 266
 Lajos, I., (Nagy), magyar–lengyel király 65
 Lambertinus, Prosperus 189
 Lamet, Adrien Augustin de Bussy de 189
 Lampadius, Johann 150
 Landerer család 205
 Landerer János Mihály 206
 Landerer Katalin 74, 78, 99
 Landovics István 179, 189
 Lange van Ravenswaay, Jan Marius J. 29
 Lángi József 164

- Lanzmar Ferenc 179, 189
 Laselve, Zacharias 190
 László Mihály 137, 138, 140, 198
 Laymann, Paulus 190
 Lehr (Lőrinczi) Zsigmond 111–113
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 33
 Lengyel Réka 67, 119
 Lenthy (Lenty), Stephanus 165
 Leo, I., pápa 64
 Leo a Sancto Laurentio 190
 Lessius, Leonardus 63, 193
 Letins, Constantin 190
 Leuckart, Andreas 195
 Libertinus, Stephanus 48
 Lipovcsich, Jerolym 185
 Lippay György 61, 62
 Lippeloo, Zacharias 238–240
 Lipsin, Ludovicus 195
 Lipsius, Justus 55, 210
 Livius, Titus 257, 258
 Lohner, Tobias 63, 64, 179, 180, 190
 Lőkös István 23
 Löseke, Johann Ludwig Leberecht 190
 Luca, Franciscus 190
 Ludovicus Granatensis 190
 Lugossy József 141
 Luis de Granada 46, 47
 Lukács László (Ladislaus) 16, 160, 274–296, 298–300, 302–304
 Lukácsi Márk 79, 89
 Lundorp, Michael Caspar 156

 Machiavelli, Niccolo 145
 Maczák Ibolya 140
 Madas Edit 140
 Magirus, Johann 263
 Magyar Árpád 163
 Major, Johannes 190
 Majthenyi, Gabriel 294, 299
 Makó Pál 179, 195

 Mallius, Casparus 228, 275, 297, 300, 305
 Mályuszné Császár Edit 74
 Margraf, Erik 46
 Mária, Szűz 65, 120–132, 155, 198, 200, 201, 204, 206, 207
 Mária Magdolna 122
 Mária Terézia 165, 167
 Marianus ab Angelis 190
 Marino, Giambattista 37
 Marlianus, Ambrosius 179, 180, 190
 Marót Károly 37, 38
 Marti Tibor 163
 Martialis, Marcus Valerius 257, 259
 Martin von Cochem 71
 Martino, Alberto 46
 Masen, Jacob 50, 63
 Matare, Joannes 190
 Máté Imola 268
 Mátyás, I., magyar király, Hunyadi 5, 11–20, 66
 Maurus, Sylvester 41
 Mayer Gyula (Julius) 11
 Mayr, Joannes 286
 Mayr, Leonhard 190
 Medard, Szent 48
 Meier, Gebhard Theodor 28
 Melanchton, Philipp 265
 Méliusz Juhász Péter 56
 Menyhart (Meinhart), Andreas 284
 Mercator, Bernardinus 180, 190, 195
 Mercurianus, Everardus 302, 303
 Merényi Oszkár 108, 110
 Mészáros András (Ondreg) 83, 101–103
 Mészáros (Mészárosova) Klára 139, 140, 161
 Meusel, Johann Georg 75
 Mezei Zsolt 164, 171
 Mezey László 226

- Mikulík, Ladislav 81
 Miller Antal 82
 Miller Gellért 82
 Miller, Georgius 290
 Miller (Müller) Jakab 82, 99
 Minoes, Claudius 38
 Miskolczi István 81
 Mizsúr Ádám 120, 121
 Mlinkay Alajos 81, 102, 103
 Molnár János 179, 190
 Monok István 51, 138, 139, 166, 256
 Monoszlóy András 245
 Morus, Florentinus 272, 274, 300, 303
 Morus Tamás, Szent 112
 Muckenhaupt Erzsébet 163
 Musso, Cornelio 144
 Muszka Antal 295, 296
 Muszka, Nicolaus 277, 290, 292, 306

 Nádasí János 179, 195, 299
 Nagy Béni 167
 Nagy Ferenc 179, 195
 Nagy Ignác 88
 Nagy János 297
 Nagy, Joannes 288
 Nagy, Josephus 294
 Nagy, Stephanus 293
 Nagyllés János 24
 Navar, Tiburce 180, 190
 Nemeskürty István 22
 Némethy (Némethi) Jakab 15, 160, 226, 272, 275–277, 297, 298, 300, 303
 Nepveu, Franciscus 190
 Néry Zoltán 121
 Neszméri Sándor 139, 161
 Neumayr, Josephus 190
 Nieberle, Aemilianus 178, 180, 183, 190
 Noe, Alfred 46
 Noëlius, Marcus 156
 Novatus, eretnek 21, 31

 Obermayr, Franciscus 286
 Okolicsani, Alexius 290
 Oláh Miklós 64
 Oláh Róbert 51
 Oláh Szabolcs 23
 Olsavszki, Georgius 290
 Ondroušková, Janka 201
 Opacevsky, Nicolaus 277
 Opazewsky (Opaczewski) Pál 276, 277, 298, 303
 Oregio, Agostino 247
 Orosz Ferenc 18
 Orosz László 108
 Orpheusz 39
 Ortelius, Abraham 39
 Oserius, Joannes 56
 Osiminka, Andreas 292
 Osorius, Joannes 190
 Otrókoci Foris Ferenc 6, 7, 261–269
 Ovidius Naso, Publius 58, 257, 259

 Ölyvesi Balázs 55
 Őry Miklós 136
 Ötvös Péter 140
 Őze Sándor 23

 Padányi Bíró Márton 165, 166, 171, 175, 177, 179, 183, 185, 186, 193, 194
 Pál, II., pápa 265
 Pál, IV., pápa 265
 Pál, V., pápa 237
 Pálffy Károly 204
 Pálffy József 220
 Pálffy Károly Jeromos 220
 Palkovich Márton 277–280, 304
 Pallas Athéné 38
 Palma Ferenc Károly 179, 190
 Papanek György 179, 195
 Pápai Páriz Ferenc 190
 Pataky Dénes 203, 206

- Pauler Tivadar 305
 Paulus Hieronymus a S. Helena 190
 Paxy Lajos 179, 191
 Pavlíčková, Radmila 46
 Pázmány Miklós 139
 Pázmány Péter 5, 7, 135–143, 145, 148, 149, 151–156, 159–161, 177, 179, 191, 198, 228, 231, 297
 Pecker, Mathias 289
 Pécseli Király Imre 44
 Pedersen, Tara E. 39
 Pelc, Milan 35, 36
 Pelzhoffer, Franciscus 178, 180, 193
 Perkins, William 268
 Pesantius, Alexander 266
 Petényi Erzsébet 108
 Péter, Szent 67, 70–72, 76, 84–89, 96–99, 103
 Péter László 268
 Petit, Samuel 252
 Petőfi Sándor 220
 Petrarca, Francesco 112
 Petres Csizmadia Gabriella 210
 Petrik Géza 16, 99–106, 183, 197, 202, 207
 Peucer, Caspar, sen. 265, 267
 Pezel, Christoph 150
 Pfeiffer János 164
 Piccini, Jacopo 35, 41
 Piel, Georgius 279
 Pierstill, Andreas 180, 191
 Pintér Márta 197
 Pintér Márta Zsuzsanna 88, 209, 210
 Pistorius, Georg 191
 Pius, VI., pápa 5, 67–76, 78, 80, 81, 83–87, 89, 98–105
 Plahha, Wenceslav Johann Nepomuk 105, 106
 Plattl, Jacobus 191
 Pock, Johann Baptist Caspar 191
 Pócs Éva 120
 Pogány Péter 119
 Poggio Bracciolini, Giovanni Francesco 48, 59
 Pokly Marián 280
 Pomey, Franciscus 180, 191
 Pontanus, Jacobus 61
 Pontas, Joannes 191
 Possevino, Antonio 240
 Pozsár Annamária 138
 Prágai András 266–268
 Pray György 179, 195
 Prileszky János 179, 191, 291–294
 Proklosz, Szent 208, 209
 Pusch, Sigismundus 191
 Puteanus, Erycius 152, 159, 160
 Racine, Jean 112
 Ráday Pál 218
 Rademaker, C. S. M. 44
 Radó Antal 73
 Radziwill, M. K. 180, 191
 Rajcsányi György 287, 288
 Rákóczi (I.) Ferenc 203
 Rákóczi (I.) György 267
 Reiffenstuel, Anacletus 178, 183, 184, 191
 Reffinger György 281
 Reuchlin, Johannes 255, 256, 260
 Reuss András 23
 Reviczky Antal 179, 195, 292
 Ribadeneira, Pedro de 145, 191, 238–240
 Ricci, Flavianus 193
 Richter, Joseph 54
 Richwald Tóbiás 276
 Riedl, Sebastian 191
 Rimay János 37
 Ritoókné Szalay Ágnes 11, 265
 Roboz István 109, 111, 114, 115
 Rodriguez, Alonso 191

- Roloff, Hans-Gert 46
 Rosignoli, Carlo Gregorio 191
 Roth, Konradin 71
 Rózsa György 208
 Rudnay Sándor 216–221
 Rudolf, I., császár (Habsburg IV. Rudolf) 209, 210
 Rugendas, Jeremias Gottlob 206
 Rumi család 169
 Rumi Mihály 168, 169, 183

 Saavedra Fajardo, Didacus 210
 Sacherpöck, Ignatius 285
 Saigho (Sajghó), Ignatius 293, 306
 Sajó Géza 255
 Salvianus Massiliensis 180, 191
 Sarbak Gábor 163
 Sárközy Péter 11
 Sasvári Gábor 36
 Sbogar, Johannes Maria 171
 Scaliger, Josephus 253
 Schedius, Georgius 66
 Scheffer, Joannes 38
 Scherer, Georg 56
 Schmelczer, Ignatius 294, 299
 Schmid (Schmidt), Nicolaus 291, 292, 294, 295
 Schmidt, Joannes 279
 Schmitth Miklós 179, 195
 Schmitz, Simeon 67, 70, 72–74, 76, 80, 99–102, 104
 Schnell, Anselmus 191
 Schott, Andreas 241
 Schönherr Gyula lásd Décsényi-Schönherr Gyula
 Schönvitzky Bertalan 136
 Schretter, Carolus 281
 Schrötter, Joannes 195
 Schuller, Johann 54
 Schwägerle, Karl Ignaz 191

 Schwandtner János György 179, 183, 191
 Schweitzer, Johann Heinrich 263
 Scobar, Bartholomaeus de 137, 138
 Scribanus, Carolus 148
 Scupoli, Laurentius 191
 Sebestyén Mihály 267
 Segneri, Paolo 177, 194, 195
 Semplinski, Mathias 280
 Seneca, Lucius Annaeus 179, 180, 193, 195
 Sennyei László 283
 Severianus, Julius 246
 Shakespeare, William 112
 Sikuten (Sicuten) Mihály 279, 280
 Silvius, Zacharias 195
 Simon mágus 21, 31, 32
 Simon Ferenc 21
 Sipos Csaba 108
 Siri, Vittorio 35, 38
 Slatapar, Lucas 283
 Soares (Soarius), Cyprianus 44
 Soltész Erzsébet 255
 Sommervogel, Carlos 274
 Spies, Marijke 45
 Spyridion (Spyridon), Szent 48
 Stainaperger Euszták 278, 279
 Stanyhurst, Guillaume 191
 Steininger, Josephus 288, 299
 Steinsiess, Antonius 178, 179, 192
 Stengel, Karol 154
 Steveling, Liselotte 46
 Stimmer, Tobias 23
 Stirling János 114
 Stoll Béla 107
 Strada, Famiano 136, 243
 Streibig József 82
 Strobl, Andreas 192
 Strohm, Christoph 29
 Subarich, Georgius 35, 36, 38

- Sucquet, Antoine 201
 Sudár Lászlóné, T. Molnár Zsuzsanna 120
 Suetonius Tranquillus, Caius 37
 Sulzer, Simon 265
 Sári Orvos Mihály 267
 SURIUS, Laurentius 65
 Suttner, Joseph Georg 75
 Swieten, Gottfried von 71
- Szabó András 56
 Szabó Botond, G. 22
 Szabó Henriette 163
 Szabó István 179, 184, 192
 Szabó Károly 197
 Szabó Magdolna, N. 120
 Szajbély Mihály 107
 Szajkovich István 282
 Szaladin 59
 Száraz Orsolya 177
 Szarka Gáspár 282
 Szdelár Ferenc 289, 290
 Széchenyi Antal 120
 Széchy Károly 35
 Szednik János 160, 275, 275, 298, 305
 Szegedi, Joannes (János) 277, 288, 290, 299, 305
 Szegedi Kis István 21–26, 33
 Székács József 108
 Szelestei N(agy) László 11, 88
 Szenci Molnár Albert 44, 56
 Szentiványi János 56
 Szentiványi Márton 277, 283, 284, 299, 304
 Szerdahelyi Gábor 286, 287
 Szilágyi András 38
 Szilágyi Márton 115
 Szilárdfy Zoltán 205–207
 Szinnyei József 81, 83, 101, 106, 112, 113, 267, 305, 306
- Szluha Ferenc 277, 284, 299, 305
 Szögi László 140, 262, 272
 Szömörédi (Szemörédi) Pál 279
 Szörényi László 44, 218, 265
 Sztrakos, Adalbert 285
 Sztoyka, Sigismundus 16
- Takács Antal 168, 169, 183
 Takács J. Ince 164
 Takáts Gyula 107
 Tallian, Petrus 286
 Tamás, Aquinói, Szent 250–252
 Tamás Attila 268
 Tamasi, Nicolaus 285
 Tamburini, Tommaso 192
 Tapolcsányi Lőrinc 287, 288
 Tar Ibolya 24
 Tarnai Andor 44
 Tasso, Torquato 37
 Tausés, Elzear 192
 Taverne, Jean Baptist 192
 Telek József 179, 192
 Teleki János 55
 Teleki Sándor 55
 Thomas Hybernicus 195
 Timár Kálmán 65, 88
 Timkovics Pál 226
 Timon Sámuel 179, 192
 Tixier de Ravisi, Jean 257, 258
 Toldy László 114, 216
 Tolnai Vilmos 112
 Topos Ferenc 280–282, 299
 Tortoreto, Vincenzo 242, 243
 Tótfalusi Kis Miklós 44
 Tóth András 271
 Tóth Anikó, N. 210
 Tóth Gergely 269
 Tóth István György 164123, 131
 Tóth Péter 236
 Török János 111, 114

- Török László 11
 Trattner Máttyás 80, 89
 Trstyanski (Tersztyánszky), Joannes 289
 Turner, Robert 254
 Turóczy Éliás 276, 277
 Turóczy József 292
 Turóczy (Thuróczy) László 15, 179, 195
 Tusor Péter 136
 Tüskés Anna 119
 Tüskés Gábor 11, 40, 50, 63, 82, 119, 120, 123, 166, 205–208, 219, 299
 Tympius, Matthaeus 5, 7, 43–59, 61–66

 Ueding, Gert 44
 Ulászló, I., magyar király 65
 Utasi Csilla 35

 Vadál Antal 121–123, 131
 VADERNA GÁBOR 108
 Vagyich (Vagich), Georgius 257
 Vagyich, Joannes 256, 257, 260
 Vagyich (Vagich), Petrus 257
 Vajda Aladár 121
 Vajda Sámuel 79, 82, 85, 89–91, 94–97, 99, 103, 171, 179, 192
 Valentinus 21
 Valmarana, Odorico 246, 246
 Varanai, Joannes 285
 Varga András 138, 163
 Varga Imre 16
 Varga Júlia 257
 Várkonyi Ágnes, R. 35, 39
 Vásárhelyi Judit, P. 199
 Vašk, Michal 200
 Vecsei, Joannes Baptista 290
 Veleky Borbála Katalin, Vörös Márton felesége 204
 Velenczei Márton 283
 Venedien, Henricus 192

 Vénusz 39
 Veresmarti Mihály 63
 Vergilius Maro, Publius 37, 247–249, 257, 259
 Vermigli, Pietro Martire 266–268
 Verseghy Ferenc 88
 Vértesy Miklós 271
 Viczay Terézia 204
 Vieira, Antonio 192
 Visegrádi János 138
 Vitéz János 13
 Vitnyédi István 54, 59
 Vives, Joannes Ludovicus 66
 Voetius, Gisbert 264
 Vogler, Josephus 192
 Vornholz, Werner 193
 Vorster, Guilielmus 285
 Vossius, Gerardus 44, 45
 Vulcanius, Bonaventura 28

 Walter, Paulus 291, 299
 Wenner, Jacobus 285, 305
 Werner, Ludovicus 291
 Wick Béla 200
 Wigandt, Martinus 195
 Winkler, Johann Christoph 203
 Wissingh, Antonius 192
 Witsius, Herman 263, 264
 Wittola, Markus (Marx) Anton 70–72, 76
 Wolff, Florianus 291
 Woyts, Johann Jacob 192

 Zehentner, Paulus 38
 Zelk Zoltán 220
 Zelliger Alajos 198
 Zichy János 221
 Zichy Károly (1753–1826) 220
 Zichy Károly (1779–1834) 220
 Zombori István 120

Zrínyi Miklós, költő 5, 7, 29, 35–40, 135, 139, 140	Zsámboky (Sambucus) János 20, 64, 135
Zrínyi Miklós, szigeti 40	Zsidanics Adrián 168, 183
Zrínyi Péter 37, 40, 41	Zsigmond, magyar király, luxembur- gi 65
Zvara Edina 21, 50, 51, 163, 171, 172, 174, 256	